

**A HERMAN OTTÓ MÚZEUM
ÉNKÖNYVE XXII-XXIII**

ANNALES
MUSEI
MISKOLCIENSIS
DE HERMAN OTTÓ
NOMINATI
1983-84

ANNALES MUSEI MISKOLCIENSIS DE HERMAN OTTÓ NOMINATI

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

XXII. – XXIII.

MISKOLC, 1985

A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve
Анналы Музея им. Отто Хермана, Мишкольц (Венгрия)
Jahrbuch des Herman Ottó Museums, Miskolc (Ungarn)
Yearbook of the Herman Ottó Museum, Miskolc (Hungary)
Les Annales de Musée Herman Ottó, Miskolc (Hongrie)

A kötet lektorai:

*Dobrossy István, Galántha Márta, Gábori Miklós, Gerelyes Ibolya, Goda Gertrúd,
Guzsik Tamás, Györffy György, Korek József, Kubinyi András, Mócsényi Mihály,
Veliky János, Végvári Lajos, Viga Gyula*

VIGA GYULA
közreműködésével
szerkesztette
SZABADFALVI JÓZSEF

ISSN 0544—4225

Kiadja a miskolci Herman Ottó Múzeum
Felelős kiadó: dr. Szabadfalvi József
Borsodi Nyomda, Miskolc – 1985
Felelős vezető: Wirth Lajos

TARTALOM

SIMÁN KATALIN: Paleolit leletek Sajószentpéteren.....	9
B. HELLEBRANDT MAGDOLNA: Rézkori leletek Tiszadorogmáról.....	21
S. KOÓS JUDIT: Szkíta-kori bronztükrő Kisgyőrből.....	29
GEDAI ISTVÁN: Lengyel pénzek Magyarországon a XVI–XVII. században	37
ZSÁMBOKI LÁSZLÓ: Pénzverészeti szakemberképzés Magyarországon a XVIII. században	51
FELD ISTVÁN: A gönci Amadé-vár	59
L. WOLF MÁRIA–SIMÁN KATALIN: A Herman Ottó Múzeum ásatásai és lelet- mentései 1983-ban.....	75
TÓTH PÉTER: Adatok Borsod megye Árpád-kori birtoktörténetéhez és történeti földrajzához	89
B. BARTUS ELEMÉR: Történeti adatok Miskolc város kertkultúrájáról	105
FALUSSY JÓZSEF: Egy vidéki hetilap, a „Tokaj-Hegyalja” politikai szemléletének módosulásai 1914-ben	115
NÉMETH GYÖRGYI: A 10-es honvédek és a „10-es honvéd” 1917–18-ban	131
VARGÁNÉ ZALÁN IRÉN: Miskolc zenei élete a két világháború között (III. Be- fejező közlemény)	149
FÁRI IRÉN–KÓHEGYI MIHÁLY: Herman Ottó szakvéleménye egy Szegednek felajánlott természettudományi gyűjteményről	175
VÉGVÁRI LAJOS: 100 éve halt meg Manet.....	189
LOSONCI MIKLÓS: Ruttkay György aktivista festő életműve	207
EVA VERONIKA HUSEBY: Szociálintropológiáról – Cserépfalu kutatása kapcsán (Az identitás ismérvei a gazdasági élet struktúrájában).....	233
FARBAKY PÉTER: Mezőcsát és Ároktő telepéstörténete és népi építésze.....	247
VIGA GYULA: Gyümölcsstermesztés és a gyümölcszel való kereskedelem a Bükk- alján.....	285

INHALT

KATALIN SIMÁN: Paläolithische Funde in Sajószentpéter	9
MAGDOLNA B. HELLEBRANDT: Funde aus der Bronzezeit in Tiszadorogma	21
JUDIT S. KOÓS: Bronzespiegel aus skytischen Zeiten von Kisgyőr	29
ISTVÁN GEDAI: Polnisches Geld in Ungarn im 16–17. Jahrhundert.....	37
LÁSZLÓ ZSÁMBOKI: Ausbildung von Münzern in Ungarn im 18. Jahrhundert.....	51
ISTVÁN FELD: Die Amadé-Burg in Gönc.....	59
MÁRIA L. WOLF–KATALIN SIMÁN: Ausgrabungen und Fundberichte des Museums „Otto Herman“ im Jahre 1983.....	75
PÉTER TÓTH: Angaben zur Geschichte des Landbesitzes und der historischen Geographie im Bezirk Borsod in der Arpadenzeit	89
ELEMÉR B. BARTUS: Historische Angaben über die Gartenkultur der Stadt Miskolc	105
JÓZSEF FALUSSY: Änderungen in der politischen Betrachtungsweise einer provinziellen Wochenzeitschrift, der „Tokaj-Hegyalja“, im Jahre 1914.....	115
GYÖRGYI NÉMETH: Zehner-Honvede und die „Zehner-Honved“ in den Jahren 1917–18.	131
IRÉN ZALÁN Fr. VARGA: Musikalisches Leben von Miskolc in den Jahren zwischen den beiden Weltkriegen (III. Abschlussmitteilung).....	149
IRÉN FÁRI–MIHÁLY KÓHEGYI: Gutachten von Otto Herman über eine naturwissenschaftliche Sammlung, die der Stadt Szeged angeboten wurde.....	175
LAJOS VÉGVÁRI: Monet starb vor 100 Jahren.....	189
MIKLÓS LOSONCI: Lebenswerk des aktivistischen Malers György Ruttkay.....	207
ÉVA VERONIKA HUSEBY: Über die Sozialanthropologie – anhand von Forschungen über Cserépfalu (Die Merkmale der Identität in der Struktur des Wirtschaftslebens)	233
PÉTER FARBAKY: Siedlungsgeschichte und Volksarchitektur in Mezőcsát und Ároktő	247
GYULA VIGA: Obstanbau und Obsthandel am Hang des Bükk-Gebirges	285

CONTENTS

KATALIN SIMÁN: Paleolit finds in Sajószentpéter.....	9
MAGDOLNA B. HELLEBRANDT: Copper age finds from Tiszadorogma.....	21
JUDIT S. KOÓS: Szkita age copper mirror from Kisgyőr	29
ISTVÁN GEDAI: Polish coins and money in Hungary from the XVI–XVII. century	37
LÁSZLÓ ZSÁMBÓKI: Minting training in Hungary in the XVIII. century.....	51
ISTVÁN FELD: Amadé castle in Gönc.....	59
MÁRIA L. WOLF–KATALIN SIMÁN: The rescue of finds and excavations of Museum Ottó Herman in 1983	75
PÉTER TÓTH: Data for Árpád age Borsod county's property and estate history and its geographical history	89
ELEMÉR B. BARTUS: Historical data of town Miskolc's garden culture	105
JÓZSEF FALUSSY: The change of political view of a rural weekly paper „Tokaj- Hegyalja” in 1914.....	115
GYÖRGYI NÉMETH: The number ten honvédek (Hungarian soldiers) and the „honvéd number ten” in 1917–18.....	131
VARGÁNÉ IRÉN ZALÁN: The musical life of Miskolc between the two World Wars (The III. Final publication).....	149
IRÉN FÁRI–MIHÁLY KŐHEGYI: Ottó Herman's expert's opinion on a natural scientific collection offered to Szeged.....	175
LAJOS VÉGVÁRI: Manet died 100 years ago.....	189
MIKLÓS LOSONCI: György Ruttkay, activist painter's life-work	207
ÉVA VERONIKA HUSEBY: Social anthropology – in connection with the Cserépfalu research. (The criterion of identity in the economical structure)	233
PÉTER FARBAKY: Settlement history and folk architecture of Mezőcsát and Ároktő	247
GYULA VIGA: Fruit production and trading in Bükkalja	285

PALEOLIT LELETEK SAJÓSZENTPÉTEREN

SIMÁN KATALIN

Sajószentpéterről az első értesülés 1979-ben érkezett a Herman Ottó Múzeumba: Tóth Péter hozott be a Nagykorcsolás nevű hegyről egy levélkaparót, majd számos szilánkot. Többször végeztünk helyszíni gyűjtést, míg végül 1982-ben kijelöltük az ásatás területét. A *Nagykorcsolás* hegy 318 méterrel a tengerszint felett fekszik. Több egységből álló erodált domb, melyet északról és keletről a Sajó, nyugatról a Nyögő-patak határol. Délen kisebb dombok kötik össze a Bükk hegység peremhegyeivel, amelynek Nagykorcsolás egy szélső tagját képezi.

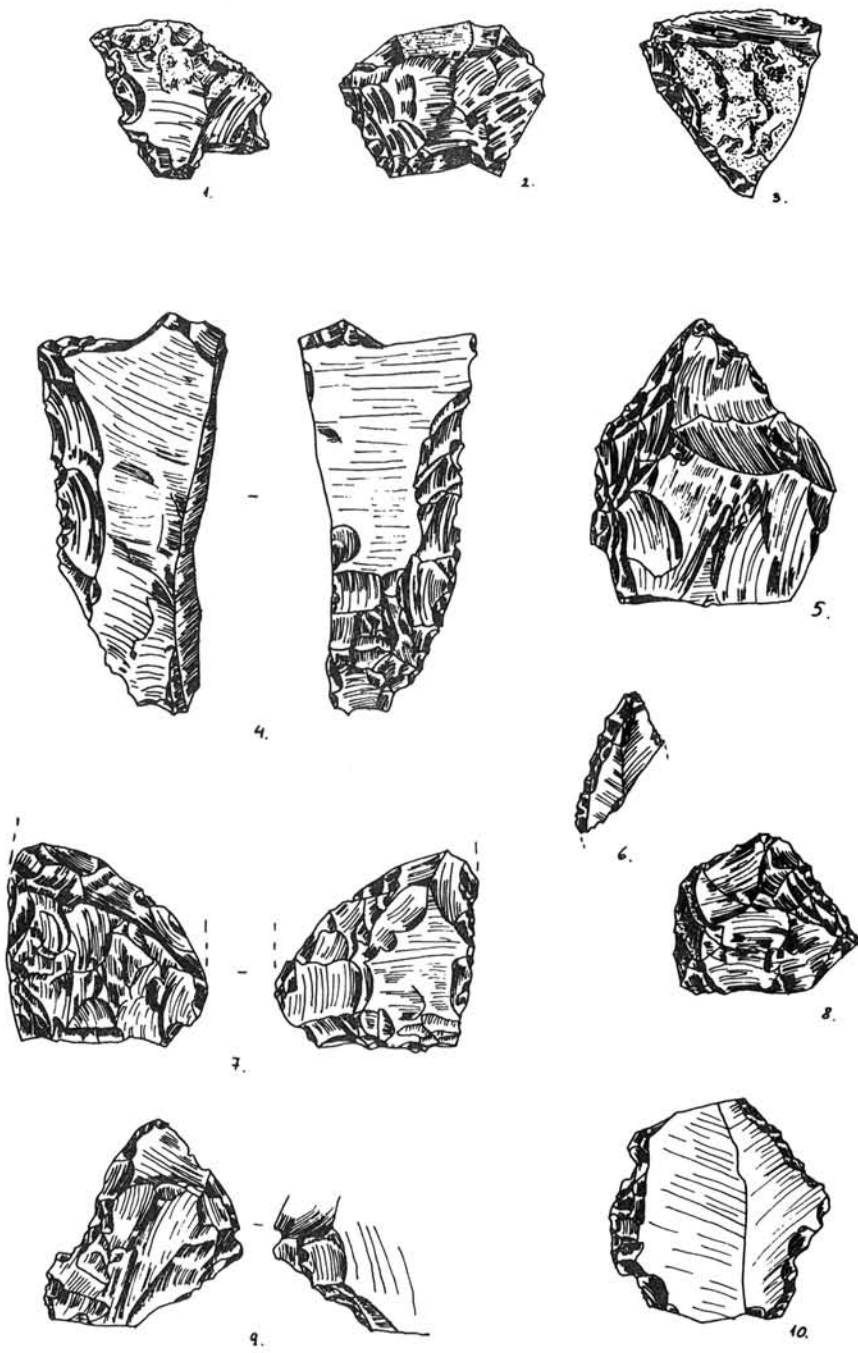
Az ásatási terület a hegy legmagasabb pontjától D–DNy-ra feküdt, meredek lejtők által közrefogott kis gerincen. 5 kutatóárkot jelöltünk ki azon a területen, ahol a gyűjtések során a legtöbb leletet találtuk. Az ásatás során azonban sajnos nem találtunk réteget, lefelé haladva egyre kompaktabb, tisztább agyagra bukkantunk a vékony termőföld alatt. A leletek a felső 50 cm-ben kerültek elő az átforgatott földből. Nem találtunk sem telepjelenséget, sem állatcsontot vagy faszenet. Mivel ilyen feltételek mellett a régészeti ásatás során előkerült anyag nem árult el többet, mint a terepbejárások során gyűjtött leletegyüttes, a két anyagot együtt tárgyaljuk.

Az ásatások és a leletmentések során összesen 69 eszköz illetve eszköztöredék került elő. Első pillantásra feltűnik az anyag kettőssége. A leletek többsége (43 db) középső paleolitikus, a maradék (26 db) eszköz és eszköztöredék a felső paleolitikumba sorolható. A leletek mellett talált szilánkok többsége is inkább a középső paleolit anyaghoz csatolható – részint technológiai megfontolásokból, részint pedig a nyersanyag megoszlása alapján. A viszonylag nagy mennyiségű (elsősorban üveges kvarcporfir) hulladékanyag alapján feltételezhetjük, hogy a középső paleolitikum idején eszközkészítő műhely volt a Nagykorcsolás hegyen. Erre utalnak a gyártás közben eltört és a félkész eszközök is.

A következő leleteket sorolhatjuk a középső paleolitikumba:

1. Egyenes kaparó. Az eszköz bal széle meredeken, teljes hosszában retusált, vége kérges. Bulbus nincs, a talont kéreg fedi. Sávos üveges kvarcporfir (Ltsz.: 82.17.7.) M: 30x34x12 mm (I. t. 1.).
2. Egyenes kaparó. A széles szilánk bal széle teljes hosszában retusált, a bázisrész sérült. Szürke kova (Ltsz.: 82.17.8.) M: 30x38x8 mm. (I. t. 2.).
3. Egyenes kaparó. Háromszög alakú szilánk bal széle retusált. Az előlap nagy részét kéreg fedi. Fehér patinás kékesbarna hidrokvarcit (Ltsz.: 82.17.14.) M.: 32x35x9 mm (I. t. 3.).
4. Egyenes kaparó. A bal szél megszakításokkal retusált. A bázist lekerekítették, a hátlap a bal szél felől vékonyított. Üveges kvarcporfir (Ltsz.: 82.8.5.) M.: 76x35x17 mm (I. t. 4.).
5. Ívelt kaparó. A jobb szél felső szakasza egysoros, meredek retussal ívelten retusált. Üveges kvarcporfir (Ltsz.: 82.8.2.) M.: 55x46x17 mm. (I. t. 5.).

6. Ívelt kaparó. Az eszköz bal széle az előlapról vékonyított. A hátlap teljes felületen vékonyított, nem retusált. A szilánk vége letört. Üveges kvarcporfír. (Ltsz.: 82.8.32.) M.: 21x18x8 mm. (I. t. 7.).
7. Ívelt kaparó. A bal szél felső kétharmada meredeken retusált. A jobb szél éles. A talonon magkőpreparálás őrződött meg. Üveges kvarcporfír (Ltsz.: 82.9.4.) M.: 42x32x9 mm. (I. t. 9.).
8. Ívelt kaparó töredéke. A bal szél lépcsős retussal végig retusált. A bázisrész letört. Barna kova (Ltsz.: 82.8.28.) M.: 28x17x10 mm. (I. t. 6.).
9. Kettős kaparó. Széles szilánk, bal széle végig, meredeken retusált. A jobb szél sérült, ép része a hátlapról retusált. Bulbus nincs, a talon sima. Üveges kvarcporfír (Ltsz.: 82.8.24.) M.: 49x53x13 mm (II. t. 1.).
10. Kettős kaparó. A bal szél teljes hosszában tompított. A jobb szél megszakítással retusált. Bulbus nincs, a talon sérült. Obszidián (Ltsz.: 82.8.54.) M.: 43x42x8 mm. (I. t. 10.).
11. Kettős kaparó. Az előlapról a bal szél felső felében homorú kaparót, a jobb szélén egysoros retussal ívelt kaparót alakítottak ki. A bulbus vékonyított, a talon kérges. Kova (Ltsz.: 82.17.9.) M.: 58x67x10 mm (II. t. 2.).
12. Szögletes kaparó. A bal szél kérges. A jobb szél felül, a bal szél tetejére átcúsúzóan meredeken retusált. Bulbus nincs, a talon homorú, sima. Üveges kvarcporfír (Ltsz.: 82.17.11.) M.: 30x36x11 mm (I. t. 8.).
13. Szögletes kaparó. Az eszköz bal széle mindkét lapról vékonyított, retusált. A transzverzális szél az előlapról retusált. A jobb szél a hátlapról vékonyított. Bulbus nincs, a talon nagy, sima. Radiolarit (Ltsz.: 82.17.15.) M.: 25x26x7 mm (II. t. 3.).
14. Transzverzális kaparó. Széles szilánk, a transzverzális szél meredeken, egyenesen retusált. Üveges kvarcporfír (Ltsz.: 82.17.12.) M.: 19x29x7 mm (II. t. 4.).
15. Transzverzális kaparó. A transzverzális szél ívelten, egysoros retussal szakaszosan retusált. Bulbus nincs, a talon sima. Limnokvarcit (Ltsz.: 82.8.3.) M.: 43x56x12 mm (II. t. 5.).
16. Transzverzális kaparó. A transzverzális szél meredeken, lépcsősen retusált. Üveges kvarcporfír (Ltsz.: 82.8.14.) M.: 17x30x9 mm (II. t. 6.).
17. Transzverzális kaparó. A transzverzális szél ívelten, meredeken retusált. A bal szél felül a hátlapról tompított. Bulbus nincs, a talon kérges. Szálas kovásodott fa (Ltsz.: 82.8.36.) M.: 36x63x15 mm (II. t. 8.).
18. Transzverzális kaparó. A transzverzális szél durván, meredeken vékonyított, retusált. A bázisrészét vékonyították. Bulbus nincs, a talon sima. Üveges kvarcporfír (Ltsz.: 82.17.6.) M.: 46x66x14 mm (III. t. 1.).
19. Hegyes kaparó. A jobb szél meredeken retusált. Az eszköz végét ferdén csonkították. Bulbus nincs, a talon pontszerű. Obszidián (Ltsz.: 82.17.28.) M.: 26x14x8 mm (II. t. 7.).
20. Hegyes kaparó. A bal szél teljes hosszában retusált, a jobb a hegy mellett retusált. A bázisrészét a hátlapról vékonyították. A talon nagy, sima. Hidrokvarcit (Ltsz.: 82.8.18.) M.: 64x40x12 mm (II. t. 9.).
21. Hegyes kaparó. Mindkét szél retusált az előlapról. A hátlapról a csúcs vékonyított, retusált. Üveges kvarcporfír. (Ltsz.: 82.17.5.) M.: 29x30x9 mm (III. t. 3.).
22. Levélkaparó. A bal szél vékonyított, a jobb szél alul vékonyított. A hátlap teljes felületen vékonyított. Üveges kvarcporfír (Ltsz.: 79.17.1.) M.: 53x30x15 mm (III. t. 5.).
23. Négyzetes levélkaparó. Az előlapról a bal szélét vékonyították. A hátlap teljes felületen vékonyított. A transzverzális szélen eszquille-szerű élt hoztak létre az előlapon retusálással, a hátlapról vékonyítással. A bázis a hátlapról vékonyított. Üveges kvarcporfír (Ltsz.: 82.17.1.) M.: 53x30x15 mm (III. t. 2.).
24. Félkész levélkaparó. Az előlapon a bal szél vékonyított. A hátlapon a bal szél végig, a jobb szél szakaszosan vékonyított. A bulbus vékonyították, a talon sima, kérges. Üveges kvarcporfír. (Ltsz.: 82.17.2.) M.: 52x28x14 mm (III. t. 4.).
25. Levélkaparó. A bal szél végig retusált, a jobb szél az előlapon ép. A hátlapon az egész felületet vékonyították. A bázist lekerekítették. Üveges kvarcporfír (Ltsz.: 82.17.4.) M.: 70x26x9 mm (IV. t. 1.).
26. Levélkaparó töredéke. Az előlapon mindkét szél retusált. A hátlap teljes felületen vékonyított. Plankonvex keresztmetszetű. Üveges kvarcporfír (Ltsz.: 82.8.52.) M.: 27x25x6 mm (IV. t. 2.).

I. tábla. Középső paleolit kőeszközök

27. Levélkaparó töredéke. Az előlapról a bal szél meredeken retusált, a jobb szél vékonyított. A hátlapról mindkét szél és a bázis vékonyított. Üveges kvarcporfir (Ltsz.: 82.8.53.) M.: 21x22x9 mm (IV. t. 3.).

28. Levélhegy töredéke. Mindkét lapja teljes felületén vékonyított, elvértve retusált. Obszidián (Ltsz.: 82.8.55.) M.: 22x28x9 mm (IV. t. 4.).

29. Retusált szilánk. Magkő leütött gerince, a jobb szélén kis szakaszon meredeken retusált. A bulbus vékonyított, a talon sima. Radiolarit (Ltsz.: 82.17.27.) M.: 37x18x10 mm (IV. t. 6.).

30. Retusált szilánk. Bázistöredék. A bal szél sérült, a jobb szélét a bázis mellett a hátlapról tompították. Bulbus nincs, a talon sima. Üveges kvarcporfir (Ltsz.: 82.8.39.) M.: 27x27x5 mm (IV. t. 5.).

31. Retusált szilánk. A bal szél meredeken retusált. Bulbus nincs, a talon sima. Fehér patinás hidrokvarcit (Ltsz.: 82.8.44.) M.: 33x25x7 mm (IV. t. 7.).

32. Retusált szilánk. A bal szél középső szakasza tompított. Az eszköz vége letört. A talon sima, a bulbus vékonyított. Üveges kvarcporfir (Ltsz.: 82.8.50.) M.: 25x18x3 mm (IV. t. 8.).

33. Penge bázistöredéke. A bulbuszt és a talont leütötték. Üveges kvarcporfir (Ltsz.: 82.8.19.) M.: 29x20x7 mm (IV. t. 9.).

34. Penge középső töredéke. A jobb szél a hátlapról vékonyított. Limnokvarcit (Ltsz.: 82.8.23.) M.: 34x30x5 mm (IV. t. 10.).

35. Ép szélű penge bázistöredéke. A bulbuszt vékonyították. Hidrokvarcit (Ltsz.: 82.17.9.) M.: 43x23x10 mm (IV. t. 13.).

36. Fogazott eszköz. A szilánk bal széle alsó felében tompított, fölötté völglyelt. A jobb szél fogazott. Bulbus nincs, a talon sima. Üveges kvarcporfir (Ltsz.: 82.9.3.) M.: 46x36x6 mm (IV. t. 11.).

37. Völglyelt eszköz. A bal szél felül völglyelt. A bulbus vékonyított, a talon sima. Üveges kvarcporfir (Ltsz.: 82.17.10.) M.: 35x26x8 mm (IV. t. 12.).

38. Völglyelt eszköz. A bal szél közepén mély völglyelést alakítottak ki. Bulbus nincs, a talon hiányzik. Üveges kvarcporfir (Ltsz.: 82.17.26.) M.: 37x20x8 mm (IV. t. 14.).

39. Véső. A bal szélén és a transzverzális szélén egy-egy leütéssel alakították ki a vésőélt. A bázisrész a hátlapról vékonyított. Üveges kvarcporfir (Ltsz.: 82.17.17.) M.: 32x34x9 mm (IV. t. 15.).

40. Véső. A bal szél vaskos, a jobb szélén egy szilánk leütésével alakították ki a vésőélt. Bulbus, talon nincs. Üveges kvarcporfir (Ltsz.: 82.8.40.) M.: 39x19x9 mm (V. t. 1.).

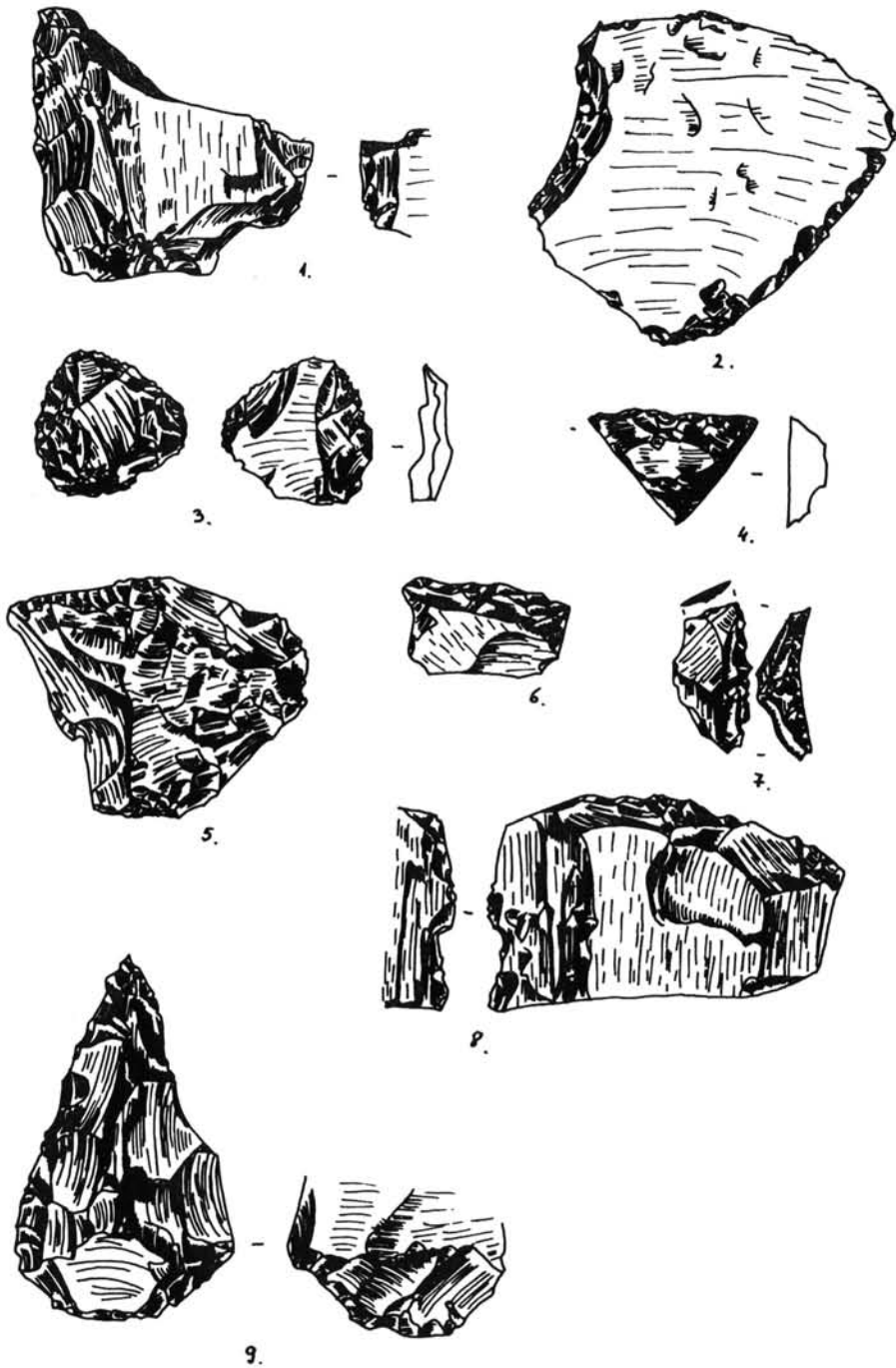
41. Véső. A transzverzális szél a bal széllal zár be vésőélt. A bulbus nagy, a talon sima. Hidrokvarcit (Ltsz.: 82.8.41.) M.: 20x49x9 mm (V. t. 2.).

42. Fűrő. A bal szél mindkét lap felől retusált, hegyben fut össze a jobb széllal. Bulbus nincs, a talon sima. Üveges kvarcporfir (Ltsz.: 82.8.49.) M.: 19x28x5 mm (V. t. 3.).

43. Vakaró. A penge mindkét széle meredeken, többsoros, illetve lépcsős retussal retusált. A penge végén egyenes vakaróélt alakították ki ugyancsak meredek retussal. A bázisrész letört. Üveges kvarcporfir (Ltsz.: 82.8.7.) M.: 40x21x12 mm (V. t. 4.).

A középső paleolit anyag 62,79%-ban kaparó. A bifacialitás aránya 18,6%. A vezértípus a levélkaparó, jellegzetesek a plankonvex, négyszögletes levélkaparók, melyeknek általában csak az egyik széle jól kidolgozott. A durva félkész darabok mellett néhány eszköz igen jó megmunkálású. A felszíni megmunkálás általában aszimmetrikus és magában foglalja a bázis vékonyítását. Valódi levélhegy nincs az iparban. A kísérőtípusok között a kaparók igen változatos formai és technológiai megoldással dominálnak. A jellegzetes típusok mellett megtalálhatók az inkább raclettnek minősíthető darabok, sok eszközön látszik, hogy félkész vagy éppen félbehagyott darab. A fogazott és völglyelt eszközök, a vakaró és a fűrő mutatja az eredeti eszközkészlet feltételezhető gazdagságát és finomságát.

A felső paleolit típusok az együttesen belül 18,6%-ot tesznek ki. A vésődominancia itt egyrészt az együttes véletlenszerű összeállítása, másrészt a felső paleolit típusok kevés volta valamint a vésők atipikussága miatt nem vehető meghatározó értékűnek.

9.
 II. tábla. Középső paleolitik kőeszközök

A középső paleolit anyag általános sajátossága, hogy rövid, széles szilánkokat használ: átlaghossz 39 mm, átlagszélesség 34 mm. Az eszközökön a bulbust gyakran vékonyították el, a talonok általában simák. A lépcsős retus mellett a meredek egysoros és a tompítóretus általános.

A középső paleolit eszközök nyersanyagának megoszlása a következő:

üveges kvarcporfir	26 db	60,47%
hidro/limnokvarcit	8 db	18,60%
kova	4 db	9,30%
radiolarit	2 db	4,65%
obszidián	3 db	6,98%

Az üveges kvarcporfir egyértelmű dominanciája mellett a hidro/limnokvarcit játszik jelentős szerepet, a többi nyersanyag előfordulása ritka, a szilánkanyagban csaknem teljesen hiányzik. A Zemplén vidéki nyersanyagot nemcsak a radiolarit, az obszidián képviseli, hanem egyes limnokvarcitok is leginkább a zempléni nyersanyaghoz hasonlítanak.

Az eszközkészlet legközelebbi párhuzama Sajóbabony. Hasonló összetételű, szintén műhely jellegű lelőhely, melyet Ringer Árpád a bábonyi csoportba sorolt be.

A felső paleolit anyag a következő leleteket tartalmazza:

1. Penge bázistörredéke. A jobb szél a hátlapról kissé retusált. Bulbus nincs, a talon sima. Üveges kvarcporfir (Ltsz.: 82.8.46.) M.: 13x13x3 mm (V. t. 5.).

2. Ép szélű penge törredéke. Hidrokvarcit (Ltsz.: 82.8.48.) M.: 10x11x3 mm (V. t. 6.).

3. Retusált mikrolit penge. A bal szél a hátlapról retusált. Bulbus nincs, a talon sima. Obszidián (Ltsz.: 82.17.35.) M.: 19x9x2 mm (V. t. 10.).

4. Ép szélű mikrolit penge. Bulbus nincs, a talon sima. Hidrokvarcit (Ltsz.: 82.8.21.) M.: 24x9x2 mm (V. t. 7.).

5. Ép szélű mikrolit penge bázistörredéke. A bulbus kicsi, a talon pontszerű. Hidrokvarcit (Ltsz.: 82.8.27.) M.: 15x10x3 mm (V. t. 8.).

6. Ép szélű penge bázistörredéke. Bulbus nincs, a talon sima. Kova (Ltsz.: 82.8.29.) M.: 18x10x3 mm (V. t. 9.).

7. Retusált penge bázistörredéke. A bal szél meredeken végig, a jobb szél szakaszosan retusált. A bázist az előlapról vékonyították. Bulbus nincs. Kova (Ltsz.: 82.8.15.) M.: 30x22x10 mm (V. t. 11.).

8. Retusált penge bázistörredéke. A bal szél végig retusált, a jobb szél alul retusált, felül sérült. A bulbust vékonyították, a talon sima. Kova (Ltsz.: 82.8.6.) M.: 27x25x6 mm (V. t. 12.).

9. Retusált penge bázistörredéke. A jobb szél a hátlapról gyöngyretussal retusált. Bulbus nincs, a talon sima. Radiolarit (Ltsz.: 82.17.36.) M.: 13x7x2 mm (V. t. 13.).

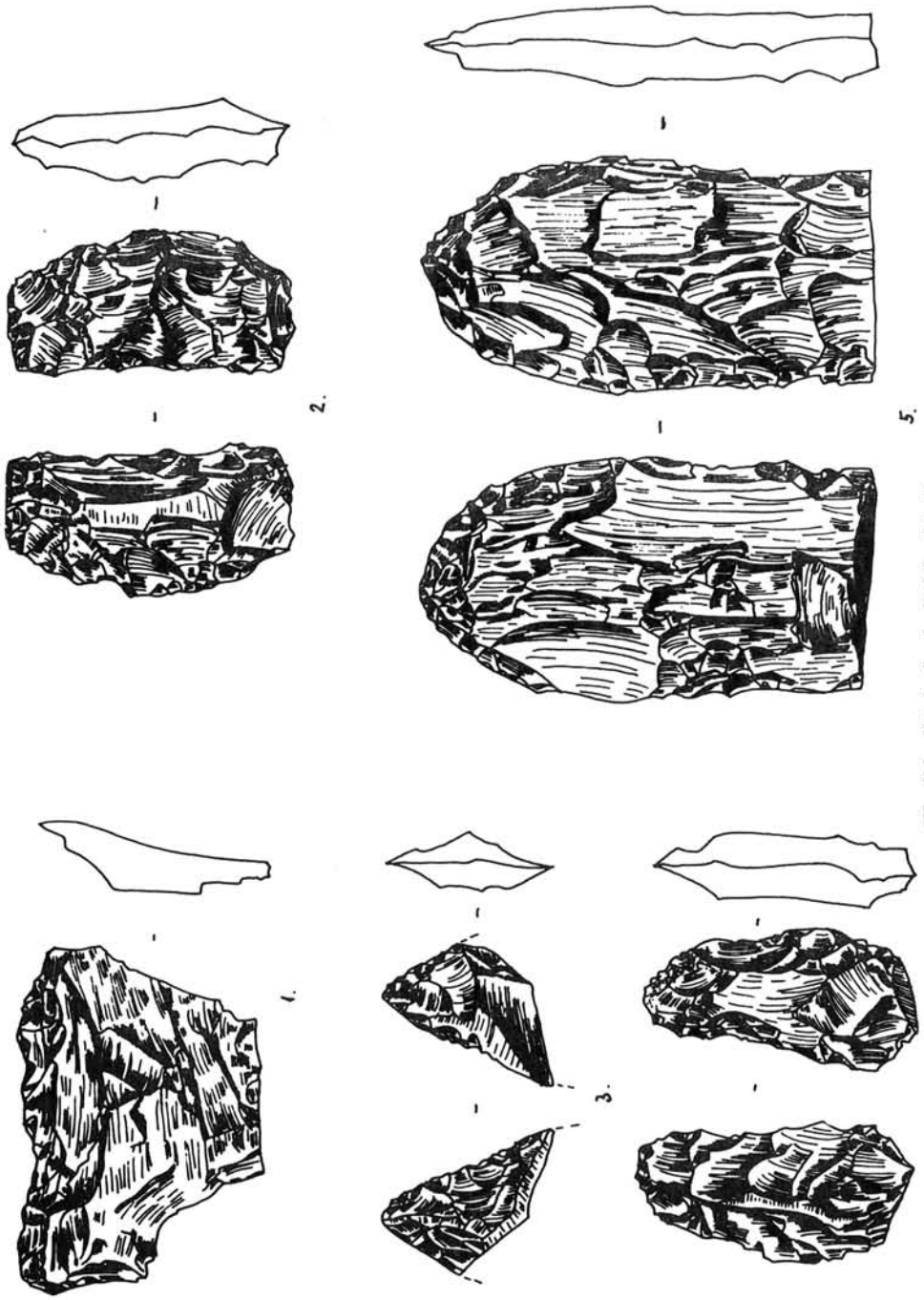
10. Pengevakaró törredéke. Mindkét szél meredeken retusált, végigfutva a vakaróélen. Az élt a hátlapról vékonyították. Kova (Ltsz.: 82.8.45.) M.: 15x23x9 mm.

11. Szilánkvakaró. A vakaróélt a gerincről körívesen alakították ki. A jobb szél a bázisnál vékonyított. A bal szél meredeken retusálták. Bulbus nincs, a talon sima. Kova (Ltsz.: 82.8.4.) M.: 38x29x9 mm (V. t. 15.).

12. Vakarótörredék. A vakaróélt peremi retussal alakították ki. A jobb szél tompított. Hidrokvarcit (Ltsz.: 82.8.31.) M.: 21x18x8 mm (V. t. 16.).

13. Kettős véső. A bal szél felül meredeken retusált, a jobb szélén vésőpattintékkal alkot élt. Alul a jobb szél tompított, a bal szél meredek retussal szintén tompított, a kettő találkozásában vésőélel. Kova. (Ltsz.: 82.8.37.) M.: 42x24x11 mm (V. t. 18.).

14. Véső. A bal szél a hátlapról retusált, tompított. A transzverzális szél bal oldala csonkított, a két szél vésőélt alkot. Kova (Ltsz.: 82.17.16.) M.: 23x28x5 mm (V. t. 19.).

III. tábla. Középső paleolitik kőszerszögek

15. Véső. Középső élű egyszerű véső. Bulbus nincs, a bázis vaskos. Kova (Ltsz.: 82.8.34.) M.: 33x21x10 mm (V. t. 17.).

16. Véső-kaparó. A transzverzális szél egyenletesen egysoros retussal retusált. A jobb széllel hegyes vésőélt alkot. Kova (Ltsz.: 82.8.13.) M.: 36x21x13 mm (V. t. 20).

17. Véső völgyelt szilánkon. Középső élű véső, a szilánk bal széle völgyelt. Hidrokvarcit. (Ltsz.: 82.9.7.) M.: 19x14x3 mm. (V. t. 21.).

18. Esquille. A kis szilánk az előlapról vékonyított, retusált a transzverzális szél mentén és a bázisnál. A hátlapról a transzverzális szélét vékonyították, nem retusálták. Kova (Ltsz.: 82.8.51.) M.: 25x20x7 mm (V. t. 22.).

19. Csonkított mikrolit penge. Az ép szélű penge vége ferdén gyöngyretussal csonkított. Bulbus nincs, a talon sima. Hidrokvarcit. (Ltsz.: 82.8.47.) M.: 16x7x1 mm (V. t. 23.).

20. Csonkított penge. Az eszköz jobb széle ép, a bal tompa. A vége homorúan meredek retussal csonkított. Bulbus nincs, a talon sima. Szálas kovásodott fa. (Ltsz.: 82.8.12.) M.: 22x16x4 mm (V. t. 24.).

21. Csonkított szilánk. Háromszög alakú szilánk, a transzverzális szél közepén meredeken csonkított. A bulbus kicsi, a talon pontszerű. Radiolarit (Ltsz.: 82.17.32.) M.: 14x16x2 mm (V. t. 25.).

22. Csonkított szilánk. A szilánk végét ferdén csonkították. Radiolarit (Ltsz.: 82.17.33.) M.: 17x10x2 mm (VI. t. 1.).

23. Retusált szilánk. Vésőpattinték, melynek jobb széle csaknem teljes hosszában retusált. Hidrokvarcit (Ltsz.: 82.17.30.) M.: 31x8x5 mm (VI. t. 2.).

24. Fúró. Penge, bal széle retusált, a fúróhegy alatt völgyelt. Bulbus nincs, a talon sima. Limnokvarcit (Ltsz.: 82.8.11.) M.: 34x13x7 mm (VI. t. 3.).

25. Orros vakaró-fúró. A bal szél közepén fúróhegyet alakítottak ki. A fúrótól a jobb szélén kialakított kis csúcsig egyenletes meredek retus fut végig, fent vakaróélt alkotva. Bulbus nincs, a talon sima. Obszidián (Ltsz.: 82.17.24.) M.: 33x32x9 mm (VI. t. 4.).

26. Hegy. Kis szilánk. A hegy mentén a gerinc kissé retusált. A bulbus oldáról vékonyították, a talon sima. Kova (Ltsz.: 82.17.37.) M.: 26x9x3 mm (VI. t. 5.).

A felső paleolit anyag kiegyenlített, semmiféle dominancia nem mutatható ki. A kidolgozás módja alapján az északmagyarországi gravetti körbe sorolhatjuk, legjobb párhuzama Bodrogkeresztúr.

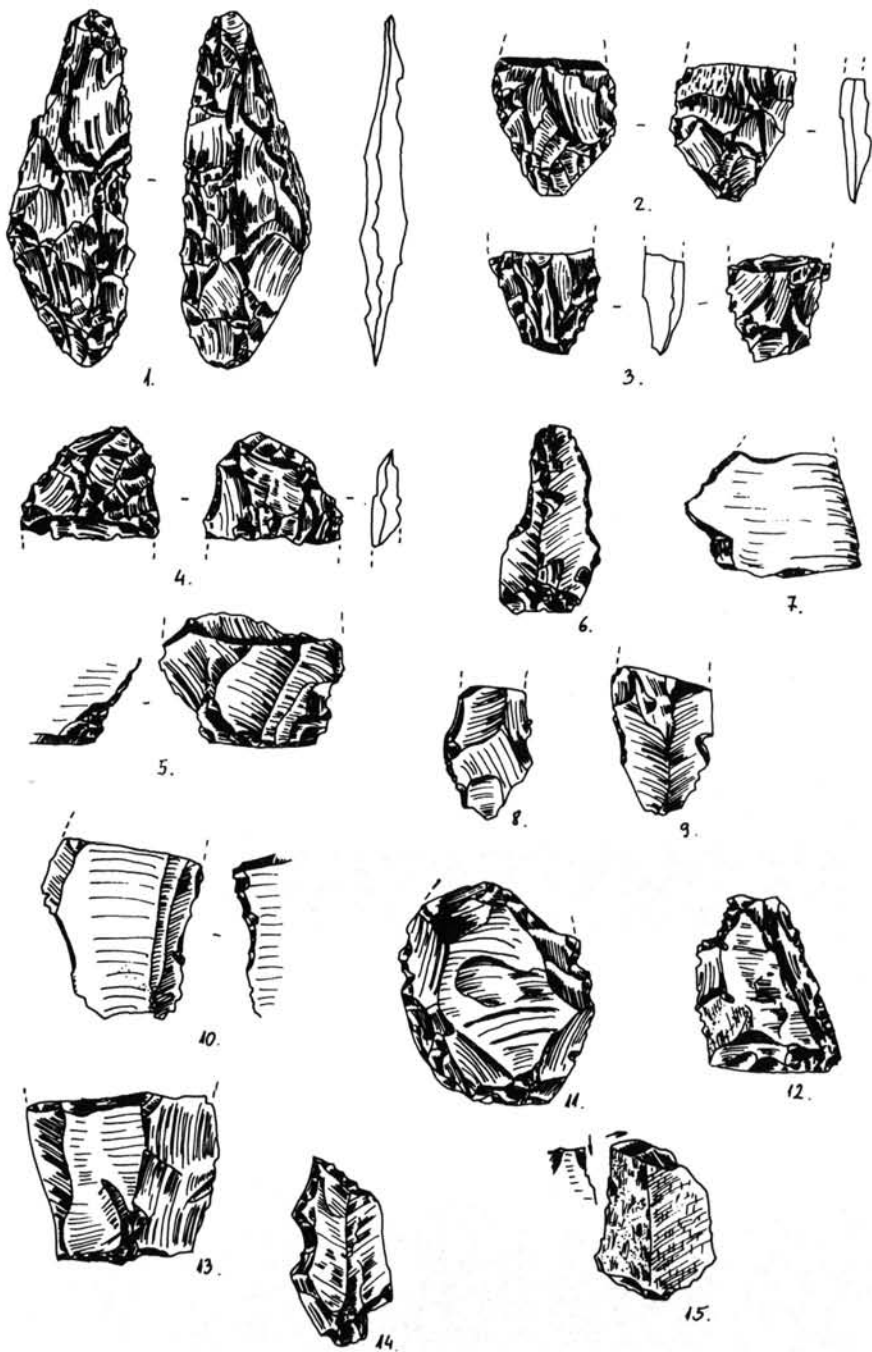
A felső paleolit eszközök nyersanyagának megoszlása:

üveges kvarcporfir	1 db	3,85%
hidro/limnokvarcit	8 db	30,77%
kova	12 db	46,15%
radiolarit	3 db	11,54%
obszidián	2 db	7,69%

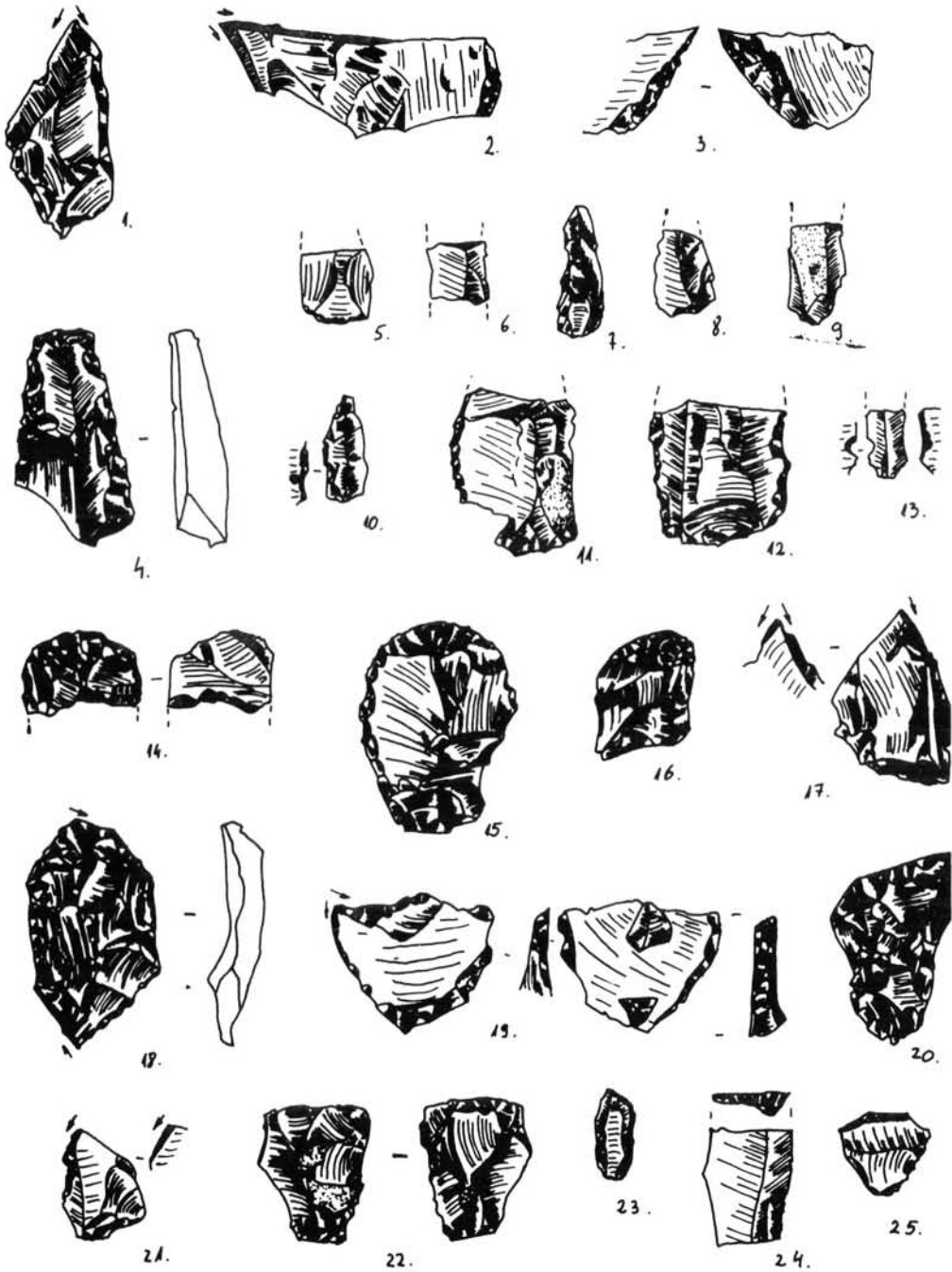
Mint látható a középső paleolitikumban domináló üveges kvarcporfírral szemben egyértelműen a kova vette át a vezető szerepet. A kiegészítő nyersanyag itt is elsősorban hidro/limnokvarcit.

Technológiai szempontból érdekes, hogy a pengésedés gyenge. Az egész anyagban az átlag hossz-szélesség arány 1,59. Természetesen figyelembe kell venni, hogy az anyag igen töredékes. Másik jellegzetessége az anyagnak a sok kis méretű vagy éppen mikrolit eszköz.

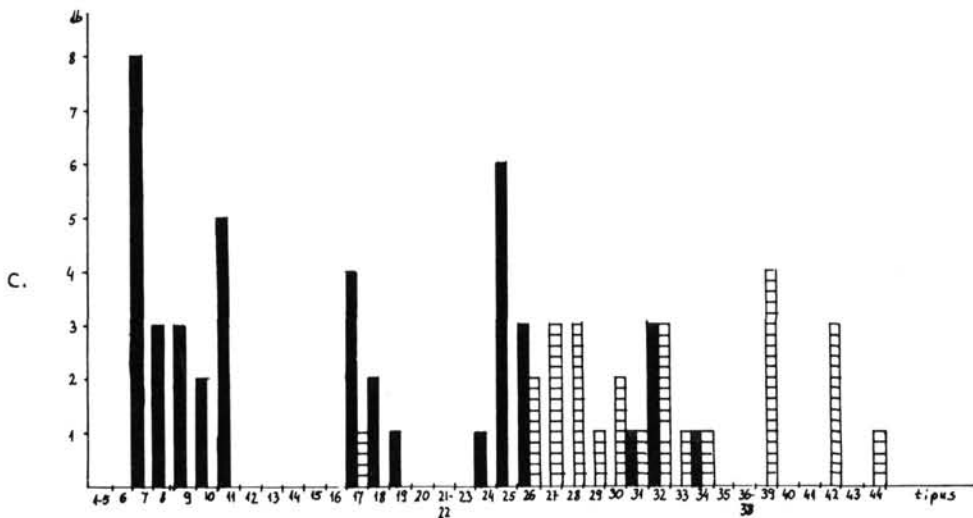
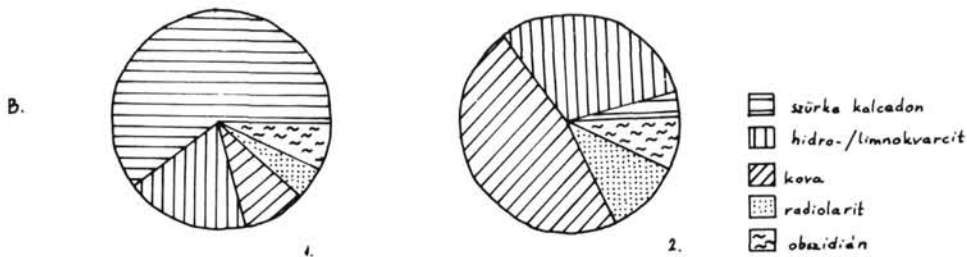
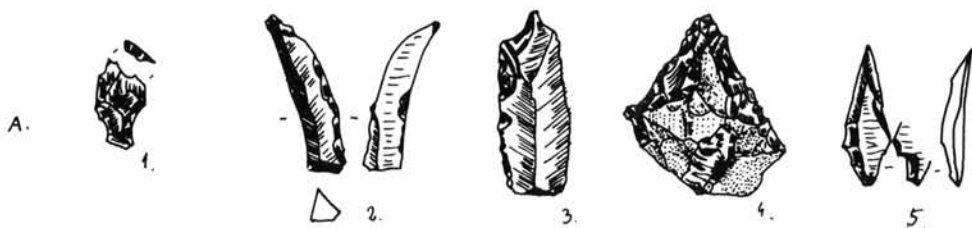
Az anyag kis mennyisége miatt részletes elemzésre nem nyílt lehetőség. A leletek megoszlása azonban így is jól mutatja, hogy a Nagykorcsolás tetején két korszakban két embercsoport telepedett le. Az egyik a középső paleolitikum idején, amely a bábonyi ipar fiatalabb variánsához sorolható-, a másik a felső paleolitikum idején, mely a bodrogkeresztúri iparral mutat rokonságot.

IV. tábla. Középső paleolitik kőeszközök

V. tábla. Középső és felső paleolitik kőszerszerek

VI. tábla. A) Felső paleolit kőeszközök. B) Középső (balra) és felső paleolit (jobbra) eszközök nyersanyagának megoszlása. C) Sajószentpéteri leletek tipológiai megoszlása. (Fekete telített oszlopok = középső paleolit; vízszintesen sávozott oszlopok = felső paleolit). Típusok: 1–5. levallois eszközök; 6. moustieri hegy; 7. egyszerű kaparó; 8. kettős kaparó; 9. hegyes kaparó; 10. szögletes kaparó; 11. transzverzális kaparó; 12. hátlapról vékonyított kaparó; 13. bifaciális retusú kaparó; 14. váltakozó retusú kaparó; 15. természetes hátú kés; 16. raclette; 17. retusált szilánk; 18. völgyelt eszköz; 19. fogazott eszköz; 20. tayac-hegy; 21–22. chopper, chopping-tool; 23. biface; 24. bifaciális hegy; 25. bifaciális kaparó; 26. penge; 27. retusált penge; 28. mikrolit penge; 29. mikrolit retusált penge; 30. szilánkvakaró; 31. pengevakaró; 32. egyszerű véső; 33. többszörös véső; 34. egyszerű fűrő; 35. többszörös fűrő; 36–38. tompított hátú kés és penge; 39. csonkított eszköz; 40. nyeles hegy; 41. nyeles eszköz; 42. kombinált eszköz; 43. egyéb; 44. hegy.

**PALAEOLITHIC FINDS ON NAGYKORCSOLÁS HILL AT
SAJÓSZENTPÉTER (NE HUNGARY)**

(Summary)

Collecting tours and excavations on the Nagykorcsolás Hill (Bükk Mts NE Hungary) yielded the remains of a middle and an upper palaeolithic settlement. The finds were lying in disturbed layers. The small quantity is unsuitable for analysis, the types, however, allow to define cultural relations of the finds.

The middle palaeolithic assemblage, consisting of 43 pieces, contains mainly scrapers and leaf scrapers (Blattschaber). The characteristic raw material is the glassy quartzporphyry (provenience: Bükk Mts). This assemblage belongs to the bábonyian industry, i. e. the NE Hungarian variant of the Central European Micoqian.

The upper palaeolithic finds, comprising 26 tools, are represented by neutral types. The assemblage resembles the Bodrogkeresztúr type of the Hungarian gravettian.

Katalin Simán

RÉZKORI LELETEK TISZADOROGMÁRÓL

B. HELLEBRANDT MAGDOLNA

1977-ben Mészár Erzsébet és Horváth Mária gimnáziumi tanulók értesítették a múzeumot, hogy a község mellett, gátépítéskor emberi csontokat és cserepeket találtak.¹ A lelőhely Tiszadorogma belterületétől 800 méterre nyugatra található, Tiszabábolna felé tartó gátszakasz és a Tisza között az ártérben. (1. kép). Innen 6 km-re van a Tiszabábolna-Szilpusztán levő rézkori temető.² A helyszínen láttuk, hogy a gát erősítéséhez az ártérben levő magasabb dombot dózerolják. A szétterített földön, és a munkások által egy csomóba rakva több paticstól és kerámiatöredéket gyűjtöttünk. A helyszínen dolgozók elbeszélése szerint a sírok tájolása É–D, és zsugorítottak voltak. Ez a tájolás a rézkor bodrogkeresztúri kultúrájában nem szokásos. Sírfoltot a metszetben nem láttunk. A gát-erősítéssel már elkészültek, tovább nem haladtak a domb fejtésében.

Az előkerült rézkori leletek mellett újkőkori, nagyrészt vonaldíszes töredékeket gyűjtöttünk (Ltsz.: 77.73.11–20. 23. 26–30.). Valószínű, az újkőkori régészeti anyaghoz tartozik a vesszőlenyomatos patics. (H.: 5 cm. Ltsz.: 77.73.22.). Előkerült még egy őrlőkötőredék. Egyik felülete kopott, de a vastagságánál olyan simított rész látszik, mintha átfúrták volna, s a fúrásnál tört volna el (H.: 11,5 cm, Sz.: 9 cm. Ltsz.: 77.73.5.). Ilyen őrlőkő a szarmata időszak előtt nem volt használatos.

Az előkerült rézkori leletek a következők:

1. *Virágcerép alakú fazék.* Durva, vastag falú, oldala ívelt. Hasán négy nagy bütyök helyezkedik el. Pereme kissé kifelé tart. Perem átm.: 24,9 cm, f. átm.: 13,4 cm, M.: 26,6 cm. Ltsz.: 77.73.1. (2. kép).

2. *Virágcerép alakú edény.* Világosbarna. Pereme egyenesen levágott. Ovális szájnylású, a peremen egymással szemben egy-egy bütyök helyezkedik el, az egyik nagyobb, mint a másik. P. átm.: 11,4 cm x 10,4 cm, f. átm.: 6,9 cm, M.: 11,3 cm. Ltsz.: 77.73.2. (3. kép).

3. *Tál.* Oldalfala kifelé tart, az edény fent kiszélesedik a peremnél. Az edényfal a perem felé keskenyedik. Négy kis lábbon áll. P. átm.: 17,2 cm, f. átm.: 8,5 cm, M.: 8,3 cm. Ltsz.: 77.73.3. (4. kép).

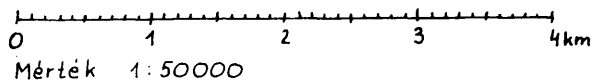
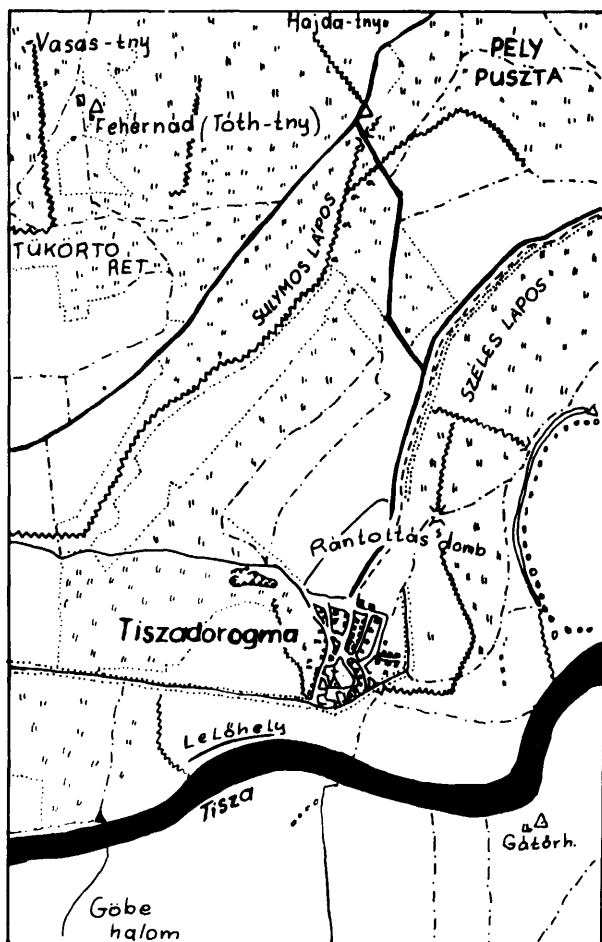
4. *Csupor.* Virágcerép alakú kis edény. Fala a perem felé elkeskenyedik. P. átm.: 6 cm, f. átm.: 3,7 cm, M.: 5,4 cm. Ltsz.: 77.73.4. (5. kép).

5. *Cserepek.* Durva kidolgozású edény fenék- és faltöredékei. Négy darab. Ltsz.: 77.73.6.

6. *Tejesköcsög formájú edény nyaktöredékei.* Peremnél kis fül helye látszik. P. átm.: 9 cm. Két darab. Ltsz.: 77.73.7.

1. *A Herman Ottó Múzeum Régészeti Adattára* Ltsz.: 1328–1977. Herman Ottó Múzeum Évkönyve (továbbiakban HOMÉ) 1979. A Herman Ottó Múzeum 1977. évi ásatásai és leletmentései. 108. 1–2. kép.

2. *Hellebrandt Magdolna–Patay Pál:* Újabb rézkori temetők Dél-Borsodban. HOMÉ XVI(1977). 43–76. 48–49.

1. kép. A lelőhely térképe

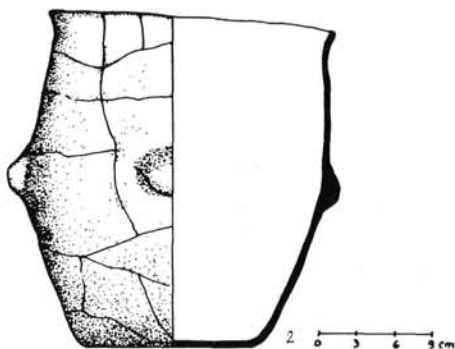
7. Cserép. Vastagabb falú, tejesköcsög formájú edény has- és nyaktöredéke. Különböző méretűek a töredékek. Négy darab. Ltsz.: 77.73.8.

8. Cserép. Öblös edény fenék- és faltöredéke. Különböző méretűek. Három darab. Ltsz.: 77.73.9.

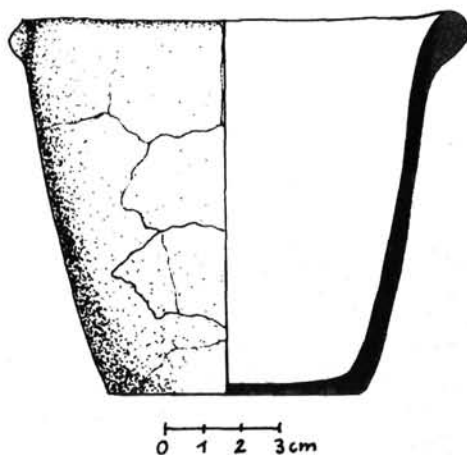
9. Cserép. Öblös nagyobb fazék nyak- és hastöredékei. Restaurált, hiányos. Négy darab. H.: 6,7–17 cm. Ltsz.: 77.73.10.

10. Cserép. Egyenesen lementszett peremű töredék. Öt darab. Perem H.: 2,7–4,1 cm. Ltsz.: 77.73.21.

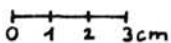
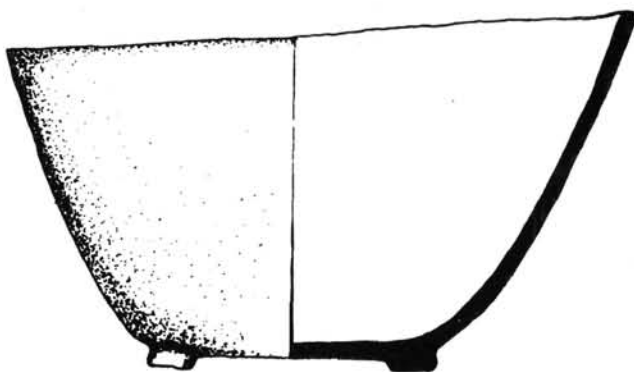
11. Edénycserép fülindítással. Két darab. H.: 11 cm. Ltsz.: 77.73.24.

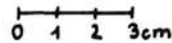
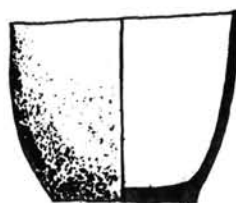
2. kép. Virágcserep alakú fazék

3. kép. Virágcserep alakú edény két bütyökkel

4. kép. Tál

5. kép. Csupor

12. Cserép. Perem- és faltöredék. Perem egyenesen levágott. Oldalfala ferdén karcolt. Perem H.: 11,1 cm. Ltsz.: 77.73.25.

13. Fazék. Az edény perem felé kiszélesedik, fordított csonkakúp alakú, négykaréjos, a felcsúcsosodó végek kifelé bütyökszerűen megduzzadnak. P. átm.: 16,9x22,4 cm, f. átm.: 10 cm, M.: 18,4 cm, ill. 22,1 cm. Ltsz.: 77.73.31. (6. kép).

14. Fazék. Vastag falú, hasánál a legszélesebb, s ezen szabályos elosztásban négy bütyök helyezkedik el. A perem felé az edény kissé szűkül. Alja profilált. P. átm.: 16x15,5 cm, f. átm.: 12,8 cm, M.: 18,6 cm. Ltsz.: 77.73.32. (7. kép).

15. Edénytöredék. Nyaka hengeres, pereméből két kis szalagfül indul ki. Hasánál törött el. Tejesköcsög alakú. P. átm.: 9 cm. Ltsz.: 77.73.33.

16. Edénytöredék. Pereme kissé befelé tart. Perem alatt négy bütyök, ezektől lejjebb, de a bütykök között négy nagyobb van. Pereme egyenesen levágott. P. átm.: 11,4 cm. Ltsz.: 77.73.34. (8. kép).

17. *Fazék*. Virágcserep alakú, nagyméretű. Az edény fala kifelé tart. A perem alatt eredetileg négy kisebb bütyök volt, három van meg, ezek között lejjebb szintén négy, de nagyobb bütyök volt, három van meg. P. átm.: 32 cm, f. átm.: 14,8 cm, M.: 26,7 cm. Ltsz.: 77.73.35. (9. kép).

18. *Fazék*. Nyaka hengeres, hasa öblös, a nyak és a has találkozásánál szalagfűl van. Négy zömök lábon áll. Textilmintás, mészbetétes. Restaurált, erősen hiányos. P. átm.: 18,8 cm, f. átm.: 7 cm, M.: 24,2 cm. Vlsz. Lábának magassága 4,2 cm. Ltsz.: 77.73.36. (10–12. kép). Az edény alján foltkban piros festés maradványai láthatók.

A 2. képen látható virágcserep alakú edény párhuzamát a bodrogkeresztúri régi ásatási anyagban megtaláljuk.³ A 4. képen levő tál négy kis lábon áll. Részben hasonló a gömbszelvény alakú, bütykökre támaszkodó kis edények, mint a szentes-kistőkei rézkori temető egy edénykéje,⁴ valamint a Szerencs-Hajdúréten előkerült leletek egyike,⁵ s egy tiszavalki edény.⁶

Külön figyelmet érdemel a 6. képen bemutatott fordított csonkakúp alakú, *négykaréjos* szájnnyílású kerámia. A múzeum gyűjteményében hasonló, de kisebb négykaréjos peremű csésze található a régi tiszavalki anyagban.⁷ Ehhez hasonló egy edény, mely Tiszakeszi–Fáy-kertben a 21. sír mellékleteként került elő.⁸ Ismerünk még karéjos edényt Paszabról,⁹ több töredéket Tamabodról¹⁰, Tiszavalk-Tetesről.¹¹ A négykaréjos kiképzést *Patay Pál* a Hunyadi-halmi csoport egyik jellegzetességeként említi.¹²

A 7. kép kissé hordószerű fazekának párhuzama szintén ismert, így például a bodrogkeresztúri temető anyagában,¹³ valamint Hajdúszoboszlóról,¹⁴ s Tiszavalk-Tetesről.¹⁵

A 10–12. képen látható négy lábú, textilmintás edény erősen hiányos, de a töredékek a formát kiadják. A 10. képen levő mintás töredékhez csatlakozik a szalagfűl (rajza a 11. képen), mely szintén díszített, s a fűl alatti minta két párhuzamos vonallal különül el a has mintájától.¹⁶ Az edény négy ferdén kifelé álló vaskos rövid lábon áll, a lábak egy képzeletbeli téglalap sarkain állnak, ezen nyugszik az erősen gömbölyödő has. A szalagfűl a téglalap rövidebb oldalánál van, a szélesebb oldal hasrészén terül el a hálóminta.

3. *Patay Pál*: A bodrogkeresztúri kultúra temetői. Régészeti Füzetek II/10. 1961. V. t. 1.

4. *Zalotay Elemér*: A Szentes-kistőkei rézkori temető. Szegedi Dolgozatok 1934. 85–89. XVI. t. 8.

5. *Patay Pál*: A Szerencs-Hajdúréti rézkori temető. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei (továbbiakban HOM Közl.) 1956. június. 12. kép. 1.

6. *Patay Pál*: Das Kupferzeitliche Gräberfeld von Tiszavalk–Kenderföld. Fontes Archaeologica Hungariae 1978. VIII. t. 7. 28. sír edénye.

7. Ltsz.: 69.17.20. *Kemenczei Tibor* gyűjtése 1966. HOM Régészeti Adattár 472–68. Lásd *Patay* Fontes 33. o. 54. ábra. Lényegében hasonló az a bodrogkeresztúri edény, melynek négy csücske kissé felemelkedik, pereme kissé karéjos, lásd *Tompa Ferenc*: A szalagdíszes agyagművéség kultúrája Magyarországon. Archaeologia Hungarica V–VI. XXXVIII. t. 4., valamint *Patay* Rég. Füz. II/10. II. t. 9.

8. *Patay Pál*: Rézkori temető Tiszakeszin. HOMÉ I(1957). 38. o. IV. t. 3.

9. *Kalicz Nándor*: Rézkori lelet Paszab községben. A Jósa András Múzeum Évkönyve I(1958) 9–17. 9. o. I. t. 1. Felsorolja a hazai és a külföldi párhuzamokat is, valamint az előzményeket.

10. *Kalicz Nándor*: Rézkori telep Tamabodon. Archaeologiai Értesítő 93/1966. 5. o. 3. kép 22–26.

11. *Patay Pál*: A Tiszavalk-tetesi rézkori temető és telep. Folia Archaeologica XXX(1979). 42. o. 16. ábra III. a. gödör.

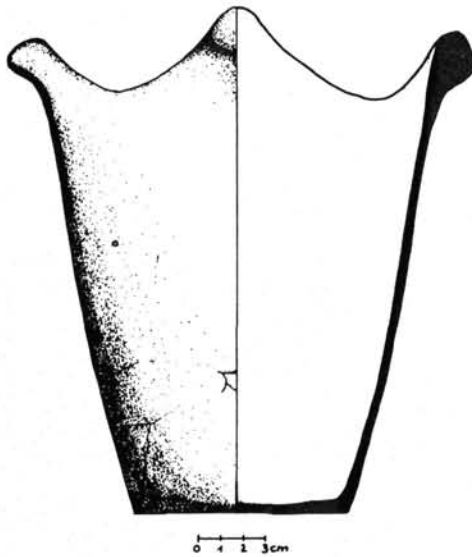
12. *Patay* i. m. (1979). 37.

13. *Patay* Rég. Füz. II/10. III. t. 24.

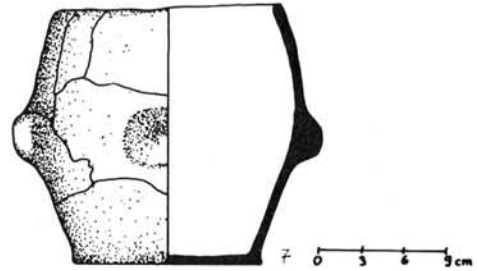
14. V. ö. 13. jegyzet XIV. t. 4., bár ennek alja nem profilált.

15. *Patay* Folia Arch. i. m. 22. ábra 11.

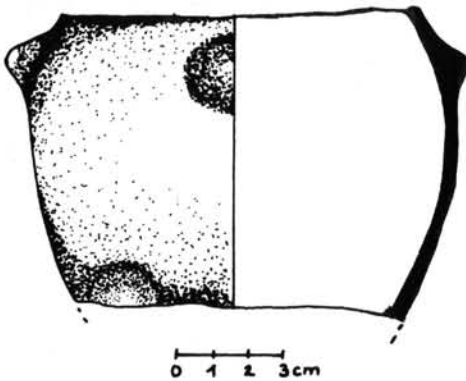
16. *Patay* Fontes I. t. 11. b.

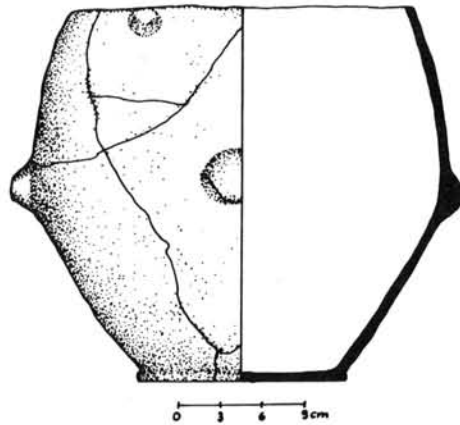
6. kép. Négykaréjos edény

7. kép. Fazék bütyökfogókkal

8. kép. Bütykös edénytöredék

9. kép. Behúzott peremű fazék

A mintát a lábak és a fül magasságában három nagyjából párhuzamos vonal zárja le alul, illetve felül. A hengeres nyakon ismétlődik a textilminta. - A peremnél az edényfal elkeskenyedik, lekerekedik, a peremszél szakaszonként ferdén bevagdalt. Hasonló alakú edényt találtak Bodrogkeresztúron,¹⁷ a 27. sz. kettős sírban, bár az nem díszített.

Négy lábú edény több ismert a bodrogkeresztúri kultúra elterjedési területén, így például Kunszentmárton-Érpart,¹⁸ Kunszentmárton-Pusztaiavánháza,¹⁹ Tiszakeszi-

17. Patay Rég. Füz. II/10. V. t. 8.

18. Vö. 17. jegyzet XVIII. t. 2.

19. Hillebrand Jenő: A pusztaiavánházi korarézkori temető. Archaeologia Hungarica IV. (1929). VI. t. 1.

Fáy-kert²⁰ lelőhelyekről. Tiszavalk-Kenderföldeken a 28. sír mellékleteként került elő négy lábú edény, melynek díszítése pontozott hálóminta²¹, szintén szalagfüle van.

A hálómintás díszítést megtaláljuk tejeskőcsögökön,²² mély tálon,²³ és edénytöredékeken, melyekről nem tudjuk, hogy milyen formájú edényhez tartoztak.²⁴ A tiszadorogmai mintához igen közel áll a Hódmezővásárhely-Nagyatársánc belső területén ásatás alkalmával előkerült telepanyag hat darabja.²⁵ Hasonlót találunk Tiszavalk-Tetes telepanyagában is.²⁶

A tiszadorogmai minta és a párhuzamokon levő motívumok is végtelenségig folytatható minták részletei, s mint ezt Patay Pál megállapította,²⁷ tulajdonképpen a textilszövés díszítő technikáját tükrözik, a síkban készített minta nehezen alkalmazható a domborodó edényre. A tiszadorogmai négy lábú kerámián is érezzük szinte, hogy az edény hasán széthúzódnak a szálak, a vonalak nagy kockákat alkotnak, míg a nyakon kis tömör kockák töltik ki a sima felületek közötti teret.

Figyelemre méltó, hogy az edény alján piros festés nyomai vannak. A leletanyagban a bodrogkeresztúri kultúrára jellemző edények vannak, így tejeskőcsög, s virágcserep alakú edények. A hálóminta mészbetéttel a javarézkorra jellemző.²⁸ A négy lábú hasas edény megtalálható a bodrogkeresztúri kultúrában is, de a ludanicei csoportban is.²⁹ Karéjos peremkiképzés viszont a Hunyadi-halmi csoport jellemzője.³⁰ Összegzőként tehát megállapítható, hogy a tiszadorogmai leletanyag a bodrogkeresztúri kultúra B periódusához tartozik, s az ekkor itt élt népesség kultúrájára hatással volt a tőle északra lakó ludanicei műveltség.³¹

A Herman Ottó Múzeum gyűjteményében szerepelnek Tiszadorogmáról újkőkori kőeszközök³² és edénytöredékek,³³ valamint egy tejeskőcsög.³⁴ Ez utóbbit az Alsó-

20. Patay i. m. HOMÉ I(1957). I. t. 11. IV. t. 1.

21. Patay Fontes VIII. t. 8. a. b. XVII. t. 6.

22. Hillebrand i. m. V. t. 2., de pontsorrall. Leonore Nischer-Falkenhof: Kupferzeitliche Keramik von Nyitraľudány. Dolgozatok (Szeged) VIII/1932. 271–273. LIII. t. 1., valamint Jan Lichardus–Jozef Vladár: Zu problemen der Ludanice-gruppe in der Slowakei. Slovenská Archeologia XII/1. (1964). 69–162. 126. o. 50. ábra 32., s ugyanaz, de a textilminta folyamatos rajza is 86. o. 3. ábra 1. Patay HOMÉ I. i. m. I. t. 7. Tiszakeszi.

23. Patay Fontes I. t. 12. a. b.

24. Patay Rég. Füz. II/10. II. t. 9–11. VIII. t. 1. Bodrogkeresztúr. Kunszentmárton–Pusztai várháza XX. t. 6. 10. 12. XXI. t. 1–5. Nagykőrű–Hidashát XXV. t. 5., Sáradsány XXVII. t. 11., Szerencs XXIX. t. 11., Tiszadob–Borz-tanya XXXI. t. 7. 8. a.

25. Banner János: Újabb adatok a bodrogkeresztúri kultúra elterjedéséhez. Archaeologiai Értesítő 1940. 13–18. 1. kép. 1. 3–7.

26. Patay Folia Arch. i. m. 31. 9. ábra 3–4. 7–8. 10. ábra 1–2. 6.

27. Patay Pál: A Szerencs-hajdúréti rézkori temető. HOM Közl. 1956. június. 13. o. Patay Pál: Szóttest utánzó díszítések a rézkori kerámián. HOM Közl. 1956. dec. 5–14.

28. Patay Folia Arch. i. m. 31. o.

29. J. Lichardus–J. Vladár i. m. 127. 51. ábra típusábrázat 30.

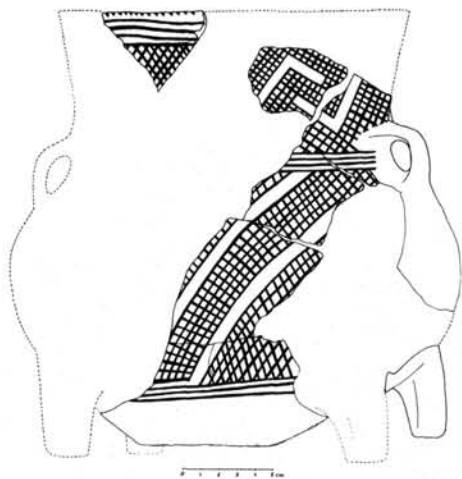
30. Patay Folia Arch. 37. o.

31. Patay Pál: A magyarhomorogi rézkori temető. Déri Múzeum Évkönyve LVI(1975). 240–241.

32. HOM Régészeti Gyűjtemény Ltsz.: 53.152.1. 53.206.1–3. Vargha Dániel ajándéka.

33. Lásd 32. jegyzetet. Ltsz.: 62.50.1.

34. Lásd a 32. jegyzetet. Ltsz.: 53.316.1. Peremnél két fül, hasán két bütyök. P. átm.: 9 cm, f. átm.: 4 cm, M.: 15 cm. Régi Ltsz.: 13414. 1936-os leletekhez beletárolva.

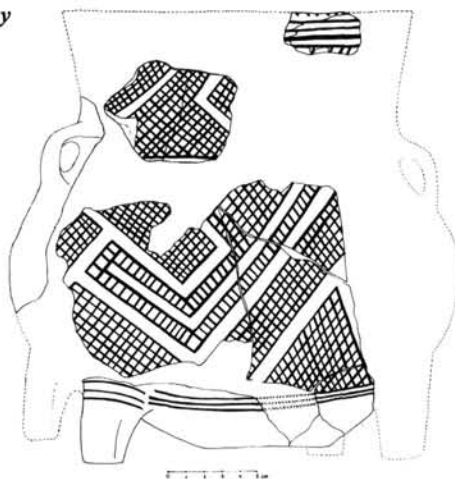

10. kép. Négylábú textilmintás edény egyik oldala

11. kép. Négylábú textilmintás edény fülének díszítése

12. kép. Négylábú textilmintás edény másik oldala

borsodi Ármentesítő Társulat ajándékozta a múzeumnak. Feltehető, hogy ugyanaz a lelőhelye, mint a most tárgyalt leleteknek.

Tiszadorogmán még egy rézkori lelőhelyről van tudomásunk, ez Pélyfok, mely valószínű azonos a térképen szereplő Pélypusztával, s Ároktő és Tiszadorogma között terül el. Itt egy köcsögöt találtak, kormeghatározása: polgári kultúra.³⁵

A tiszadorogmai leletekhez hasonló korú anyagot ismerünk a környéken Tiszabábolna-Szilpusztáról, Tiszavalk-Tetesről, Tiszakeszi-Fáy-kertből, Polgár-Basatanyáról. Így tehát Tiszadorogma bodrogkeresztúri kultúrába tartozó leletei révén pontosan illeszkedik abba a sorba, melyet Dél-Borsod rézkori temetőiről felvázoltunk.³⁶

FUNDEN IN TISZADOROGMA AUS DER KUPFERZEIT

(Auszug)

Während der Bestätigung des Flussdammes in Tiszadorogma hat man Knochen und Scherben gefunden. Ein Teil des Fundematerials stammt aus der Jungsteinzeit (Bestandsnummer 77.73.11–20.23.26–30.), es ist wahrscheinlich ein Siedlungsmaterial. Die Gräber gehören nach dem Beweis der Beilage -Scherben von Milchkrug, Geschirre mit Textilmuster und Kalkeinsatz – der B Periode der Kultur von Bodrogkeresztúr.

Magdolna Hellebrandt

35. Vállán két fül. P. átm.: 11,2 cm, f. átm.: 7,2 cm, M.: 25,5 cm. Ltsz.: 53.315.1. Régi Ltsz.: 132.10. 1936-os leletekhez beletárolva.

36. Lásd 2. jegyzet. Összegzés 48–52.

SZKÍTA-KORI BRONZTÜKÖR KISGYÖRBŐL

S. KOÓS JUDIT

1981. májusában bejelentés érkezett a Herman Ottó Múzeumba, hogy *Kisgyőr-Bubtetőn* kőbányászás közben cseréptöredékeket, ép edényt és egy bronztárgyat találtak.¹ A munkát leállítottuk és azonnal kimentünk a helyszínre. A Bubtető tulajdonképpen három egymás melletti domb, a lelőhely ezek közül a legmagasabban található (1. kép). Innen kezdték meg a földhordást terepegyengetés, kőbányászás előkészítése céljából.

A helyszínen további cseréptöredékeket, orsógombot gyűjtöttünk, majd 1982. június 7–18. között leletmentést folytattunk a területen. Ennek során a markoló által megbolygatott rész ÉNY-i oldalán, a domb teteje felé eső részen nyitottuk meg az első, 5x5 m-es szelvényünket. A sziklás, kemény talajban már 20 cm után jelentkezett a murva. Az első szelvény leletanyaga mindössze néhány, erősen lekopott felületű, apró, díszítetlen oldaltöredékből állott. A továbbiakban még hét, 3x5 m-es szelvényt jelöltünk ki, azonban ezekben sem volt említésre méltó leletanyag. A nyolc szelvény mindegyikében már 40–80 cm között elértük a bolygatatlan altalajt.² Mivel a dózerolás, a földmunkák, a beásások erősen megbolygatták a területet, ezért településre, temetkezésre utaló nyomokat nem találtunk.

A bejelentők elmondása és a leletmentés eredménye alapján feltételezhetjük, hogy a „bronztárgy”, mely egy csaknem teljesen ép bronztükö, magányos sírból származhat. Jóllehet hamvakat nem találtunk a helyszínen, azonban elképzelhető, hogy a markoló által kitermelt földdel együtt elszállították terepegyengetésre. Véletlen szerencse, hogy a markoló kezelője néhány tárgyra felfigyelt, melyek leírását az alábbiakban adjuk.

Edény (Ltsz.: 82.3.2.) Világosbarna színű, erősen lekopott felületű, kézzel formált, csillámos homokkal soványított, bikonikus testű, kissé aszimmetrikus kis edény. Cilindrikus nyakú, pereme néhol sérült. (Magassága: 4,8 cm, Szájátm.: 2,1 cm, Hasátm.: 5,85 cm, Fenékátm.: 2,9 cm).

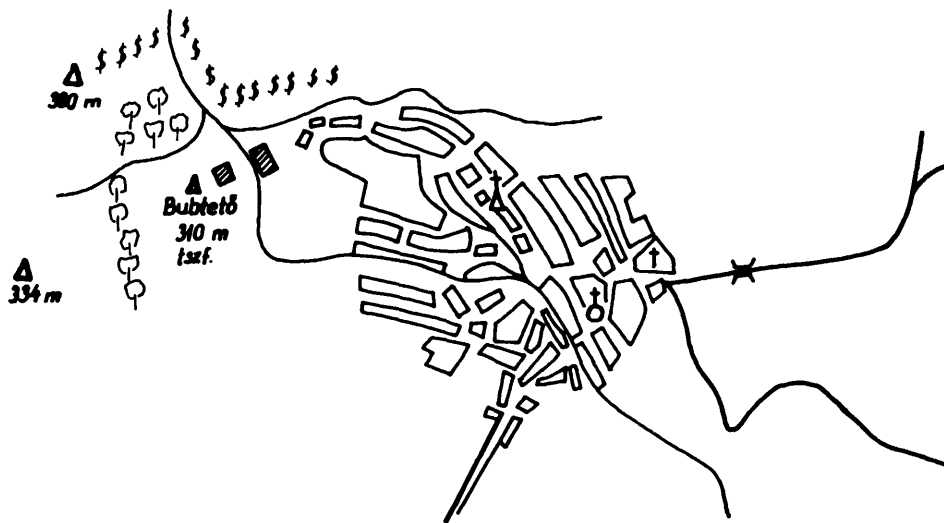
Orsógomb (Ltsz.: 82.3.3.) Világosbarna színű, csillámos homokkal soványított, nyomott gömbtestű orsógomb. (Magassága: 1,1 cm, Sz.: 2,2 cm).

Edény töredékei (Ltsz.: 82.3.4.) Kívül fekete, belül világosbarna színű, erősen kihajló, enyhén duzzadt peremű, bikonikus testű, fenékrészénél megvastagodó urna töredékei (9,6x6,1–5,1x3,7 cm).

Oldaltöredék (Ltsz.: 82.3.5.) Kívül szürke, belül világosbarna színű, durván iszapolt nagy edény faltöredéke (8,2x5,3 cm).

1. Ltsz.: 82.3.1–14.

2. A domb lejtős, meredek, nagyon erős itt a talajerózió, amely lemosta a felső rétegeket. Ezzel is magyarázható a viszonylag csekély szelvénymélység. Újkori beásások is bolygatták a területet, ezt bizonyítják a II. szelvényben talált II. világháborús használati eszközök.

 Nem méretarányos
ásatási terület

M = 1:25 000

1. kép. Az ásatás helyszíne Kisgyőr térképén, 1 : 25 000 kicsinyítésben

Oldaltöredék (Ltsz.: 82.3.6.) Világosbarna színű, vastag falú, kavicssal soványított töredék (6,3x5,2 cm).

Peremtöredék (Ltsz.: 82.3.7.) Világosbarna színű, erősen lekopott felületű, enyhén kihajló peremű kis edény töredéke (3x2,8 cm).

Oldaltöredék (Ltsz.: 82.3.8.) Vörösesbarna színű, részben kavicssal, részben pelyvával soványított töredék (4,4x3,4 cm).

Peremtöredék (Ltsz.: 82.3.9.) Barna színű, erősen lekopott felületű, behúzott peremű kis edény töredéke (3,2x2,3 cm).

Füлтөredék (Ltsz.: 82.3.10.) Szürke színű, kavicssal soványított, durva kidolgozású, vastag falú töredék (4,2x2,4 cm).

Oldaltöredék (Ltsz.: 82.3.11.) Barnászörses színű, kavicssal soványított, durva kidolgozású, vastag falú edény töredéke. Kívül széles, tagolt bütyök díszíti (12,2x10,4 cm).

Peremtöredék (Ltsz.: 82.3.12.) Barna színű, vékony falú, finom kidolgozású, kisméretű edény egyenesen futó, enyhén duzzadt peremtöredéke (3,8x2,8 cm).

Oldaltöredék (Ltsz.: 82.3.13.) Barna színű, erősen lekopott felületű, kavicssal soványított, vastag falú edény töredéke (7,6x6,5 cm).

Hydrokvarcit (Ltsz.: 82.3.14.) Hydrokvarcit szilánk ütögetés nyomaival. Csiholókő?

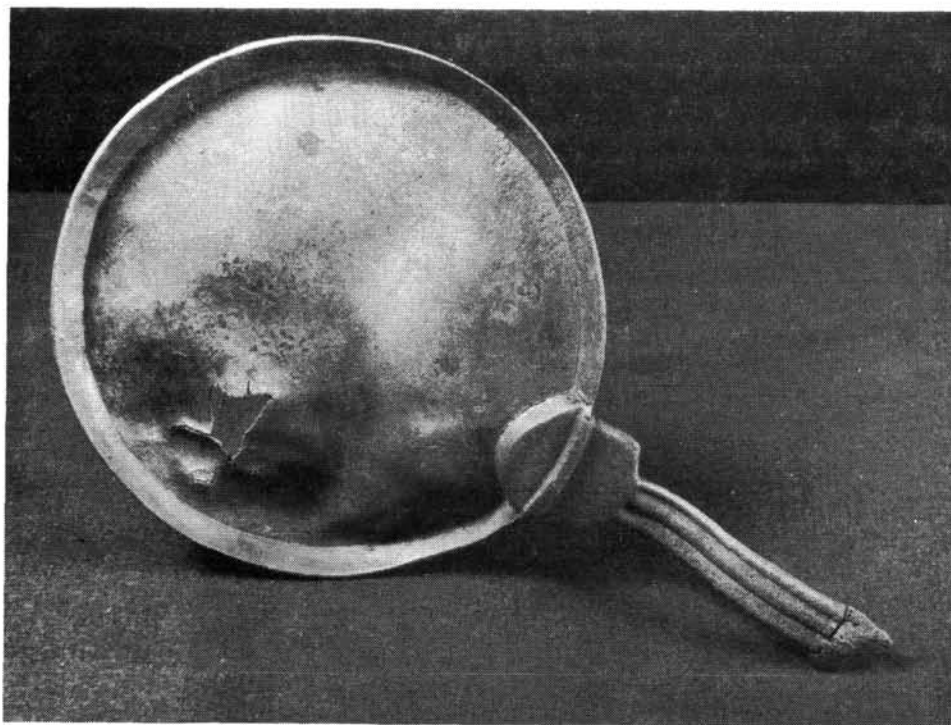
Edény³ (Ltsz.: nélkül) Vörösesbarna színű, erősen lekopott felületű, kavicssal soványított, kihajló peremű, öblös hasú edény, hasvonalán a fül csomkjával. A perem a fül illeszkedési helyén sérült. (Magasság: 7 cm, Szájátm.: 6 cm, Hasátm.: 7,6 cm, Fenékátm.: 3,6 cm).

Tükör (Ltsz.: 82.3.1.) A tükör jelenlegi teljes hossza: 28,6 cm. A nyél hossza ebből, a feltehetően állatalakos díszítés csomkjával 11 cm. A tükörlap átmérője: 16 cm. Pereme kissé ferdén kihajlik, 1 cm magasságban. A tükör lap deformálódott, repedezett, kis részén hiányos. A nyél felső része oszlopfőszerűen tagolt, amely az előlapon félkörívrrel csatlakozik a tükörlaphoz. A nyél is deformáló

3. Az edényt a kisgyőri Általános Iskolába vitte be a megtaláló, s ennek helytörténeti gyűjteményéből kaptuk meg fotózásra.

*2. kép. Edények és orsógomb
Kisgyőr-Bubtetőről
(Valent E. felvételei)*

3. kép. Szkítakori bronztükör Kisgyőr-Bubtetőről -előlap

dott, erősen meghajlott. Díszítése függőlegesen futó három borda, melyekből a bal oldali vékonyabb. A nyél alsó része keskeny, téglalap alakú talapzaton végződik, melyre valószínűleg az állatfigurát forraszthatták. Erre sajnos csak következtetni tudunk, mivel ezen a részen friss törés figyelhető meg. (Feltehetően a dózerolás közben törhetett le a díszítése). A tükör minden bizonnyal hamvasztásos sírból származik, erre utal a teljes eldeformálódás, valamint a nyél és a tükörlap félköríves csatlakozásánál levő nyílás. Ugyanilyen szétnyílás figyelhető meg a nyél és a talapzat találkozásánál is. A tükröt több darabból önthették, s a különböző részeket még melegen dolgozhatták össze. Egy újabb hatásra ezek az összeforrasztott részek szétváltak, így keletkeztek a már említett nyílások.

Borsod megye területéről ismerünk néhány tükröt, illetve tükörnyelet, azonban egyik sem tekinthető a kisgyőri tükör pontos párhuzamának. *Leszih Andor* ismertette először a *Hejőszalonta-Temetősor* dűlőből előkerült bronz tükörnyelet, melyet azonban az különböztet meg a kisgyőritől, hogy a nyél végén kosfej, a másik végén levő sima, ívelt tetejű részen nyugvó szarvasalak volt. (Már nincsen meg.)⁴

A *Leszih* által közölt következő nyél a *dudujkai*, amely gepárdot ábrázol. Azt megállapítani, hogy a koronghoz való csatlakozásánál volt-e állatalak, a tükörnyél letörése miatt nem lehet.⁵ A megyénk területéről előkerült legszebb, legépebb példány kétségtelenül a *Muhi-Kocsmadombon* előkerült tükör, amelynek tükörlapját 1 cm-es perem szegélyezi, nyele négy pilléren tagolt, végén párduc- vagy farkasalak, míg a tükörlaphoz való csatlakozásánál nyugvó szarvasalak látható.⁶ Újabb vizsgálódások derítették fényt arra, hogy e tükröt is több darabból önthették, mivel ugyanúgy repedések láthatók a tükörlap és a nyél félköríves csatlakozása és a nyél-talapzat találkozása között, amint azt a kisgyőri tükör esetében is megfigyelhettük.⁷

Párducz Mihály a szkíta tükrökről írt munkájában ismerteti a Magyarország és Erdély területén előkerült darabokat, átvéve, ill. kiegészítve *N. N. Bondar* és *I. Reichl* csoportosítását.⁸ *Párducz Mihály* a II. típusba a nyeles, díszített tükröket sorolja, ezen belül is a „d” csoportban véljük felfedezni kisgyőri tükrünk párhuzamait. Egyik ilyen darab a Szécsényben előkerült tükör, melynek pereme ferdén kifelé hajlik 1 cm magasságban. A nyél oszlopfőszerűen kiszélesedő taggal csatlakozik a tükör lapjához. A nyél hátlapját és előlapját 3–3 függőleges borda díszíti, az előlapon a bordákat elválasztó mélyedésben még 1–1 vékony borda is látható. A nyél végén levő talapzatot 3 vízszintesen futó borda tagolja. A talapzaton, melyet a nyélhez forrasztottak, lépkedő párduc vagy farkas figyelhető meg.⁹

Iljinszkaja a romenszkijei kurgánok feltárásakor előkerült leletek között leír egy peremes, hárombordás, talapzaton álló állatalakkal díszített, szép tükröt.¹⁰

A *Makkfalván (Ghindari)* 1908-ban talált példány hossza: 33,5 cm. A nyél csészeformájú taggal csatlakozik a peremes koronghoz, majd a korongon félkörívesen folytatódik. A nyelet függőlegesen futó 3 borda díszíti, az alatta levő talapzatot pedig egy jobbra

4. *Leszih A.*, 1939. 78.

5. *Leszih A.*, 1939. 79.

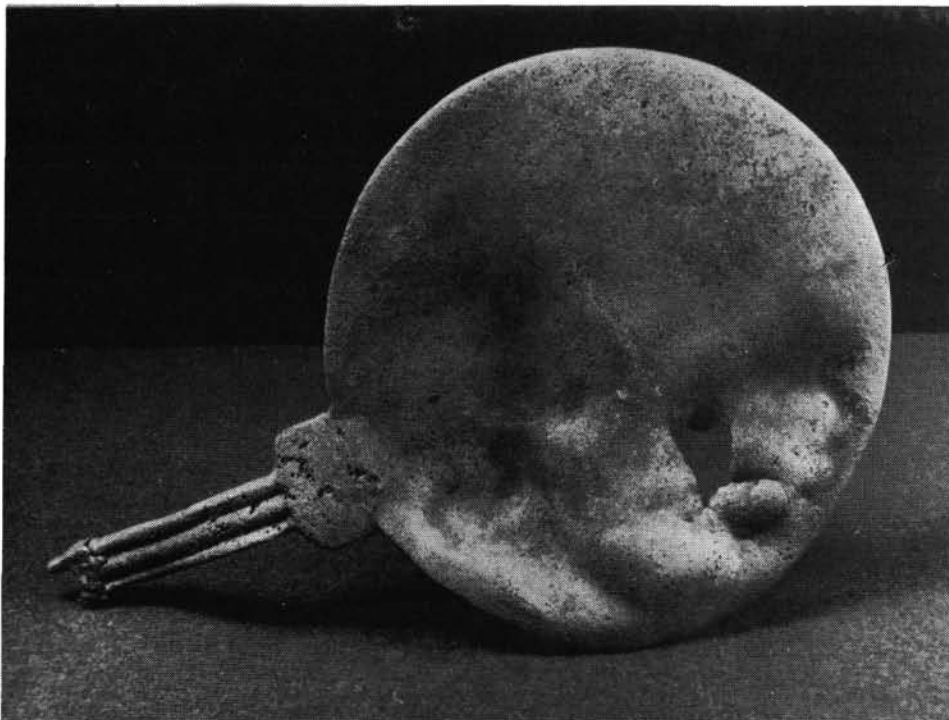
6. *Leszih A.*, 1939. 78. 7. kép.

7. *B. Hellebrandt M.*: A HOM-ról készülő Corvina-kiadványba írt cikkében foglalkozik részletesebben a muhi tükrörel. Szíves hozzájárulását ahhoz, hogy a kéziratba betekinthetem, ezúton is köszönöm.

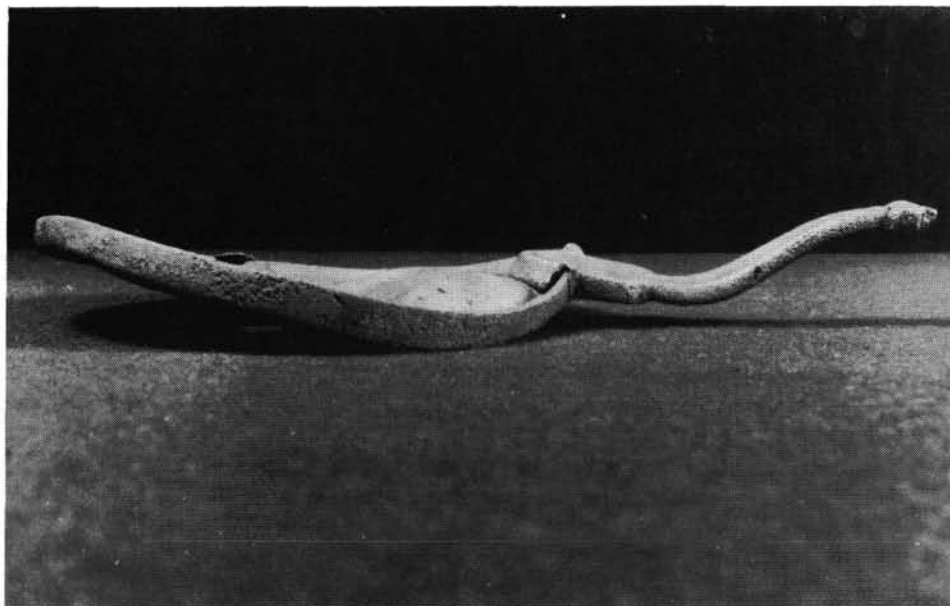
8. *Párducz M.*, 1958. 58–64.; *I. Reichl*, 1936. 186.; *N. N. Bondar*, 1955. 58–80.

9. *Párducz M.*, 1958. 58.

10. *V. A. Iljinszkaja*, 1968. 188.

4. kép. Szkitakori bronztükör Kisgyőr-Bubtetőről -hátlap

5. kép. Szkitakori bronztükör Kisgyőr-Bubtetőről -oldalnézet

néző farkasalak.¹¹ Fettich Nándor Pilinyből ismertet egy tükömyelet, mely három darabba tört, azonban a nyél díszítése alapján e csoportba sorolható.¹² *Bondar Olbiából* és *Orszkból* említ olyan tükröket, melyek e típusba tartoznak.¹³ *V. M. Szkudnova* az olbiai temetőből előkerült tükrök vizsgálatkor három csoportot állapított meg, s az elsőbe sorolta a pilinyi, makkfalvi, debreceni és dudujkai leleteket.¹⁴ (Ez utóbbi kettő esetében nehéz eldönteni, hogy milyen típusúak, mivel csak a talapzat maradt meg a rajta lévő állatalakkal.) Az olbiai temetőből három, Olbián kívüli területekről négy olyan tükröt említ, amelyeket e csoportba tartozóknak vél.¹⁵

A felsorolt tükrök a szkítakor jellegzetes tárgyai közé tartoznak. Részletes ismeretetésükkel, az eddig előkerült példányok csoportba sorolásával, értékelésével Párducz Mihály foglalkozott a legbehatóbban. 1973-ban írt munkájában 22 lelőhelyről 25 példányt említ a Kárpát-medencéből,¹⁶ melyek készítési helyenként nemcsak Olbiát, hanem a Pontus és Dnyeper vidékének műhelyeit is megjelöli.¹⁷ E kérdéssel kapcsolatban vitába száll Szkudnovával, aki kutatásai során arra a megállapításra jutott, hogy a tükrök a Fekete-tenger északi partvidékének különböző központjaiban egyidőben készültek, s hogy az Olbiától nyugatra eső területeken több van ezekből a tükrökből, mint Olbiában. Szerinte Magyarország és Erdély is hasonló készítési központok lehettek, mint a Fekete-tenger mellékeiek. Ezért keresi a keletkezés helyét a Kárpát-medencében és úgy véli, hogy innen került az áru Olbiába és nem fordítva.¹⁸ Párducz elismeri, hogy a tükrök bizonyos variánsai a Kárpát-medencében sűrűbben fordulnak elő, de szerinte nem férhet kétség ahhoz, hogy a prototípus vagy prototípusok Olbiából, vagy más pontusi műhelyekből származnak.

A Szkudnova által megvizsgált olbiai darabok ásatásokból származó, hiteles példányok, melyeket az i. e. VI. század második felének és az i. e. V. század kezdetének sírjaiban találtak.¹⁹ A kisgyőri tükör datálására a bizonytalan lelőköri körülmények miatt nincs módunk, de a fentebb ismertett párhuzamok alapján egyértelműen szkítakorinak kell tartanunk. Csak feltételezhetjük, hogy magányos sírból származó, helyi mesterek által készített darabról van szó. Jóllehet a leletanyag szegényes, azonban a Kárpát-medencében ritkán előforduló, sajátos leletanyagot gazdagítja, s így az anyag közlését indokoltnak érezzük.

11. *Roska M.*, 1937. 174–176. E tükör újabb közlését végezte el *V. Vasiliev* 1980. 185.

12. *Fettich N.*, 1931. 511.

13. *N. N. Bondar.*, 1955. 73–74.

14. *V. M. Szkudnova*, 1962. 5–27.

15. *V. M. Szkudnova*, 1962. 13–14.

16. Azóta két újabb, publikált darabról tudunk: *Jerem E.*, 1981. 135. (7. kép 11.: Sopron-Krautacker, 29. sír: bronztükör vasnyéllal); Galántha *M.*, 1981. 54. (12. kép 1.: szórványként előkerült vasnyelű, perem nélküli bronztükör)

17. *Párducz M.*, 1973. 36.

18. *V. M. Szkudnova*, 1962. 42–43. Szkudnova véleményével a mai magyar kutatás egy része is egyetért: ld. *Vékony G.* előadását „A szkíta kérdés Magyarországon” címmel, mely a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat 1978. dec. 18-i ülésén hangzott el.

19. *V. M. Szkudnova*, 1962. 43.

IRODALOM

- N. N. Bondar* 1955. Torgovije sznoscenyija Olbiji szo szkifcej. Szovjetszkaja Arheologija 58–80.
- Fettich N.*, 1931. Bestand der skythischen Altertümer Ungarns. Rostowzew: Skythien und der Bosphorus. 494–535. Berlin.
- Galántha M.* 1981. Előzetes jelentés a csanytelek-újhalastói szkítakori temető ásatásáról. *Comm. Arch. Hung.* 43–58.
- V. A. Iljinszkaja*, 1968. Szkiřü dnyeprowszkogo leszosztępnogo levoberezjsja. Naukogo Dumka, Kijev.
- E. Jerem*, 1981. Zur Späthallstatt-und Frühlaténezeit in. Transdanubien. Die Hallstattkultur Symposium Steyr 1980. 105–136. Linz.
- Leszih A.*, 1939. Borsod megyei szkíta leletek. *Folia Arch.* I–II. 68–87.
- Párducz M.*, 1958/1. Szkíta tükrök a Kárpát-medencében. *Arch. Ért.* 58–64.
- Párducz M.*, 1973. Probleme der Skythenzeit im Karpatenbecken. *Acta Arch. Hung.* XXV. 27–63.
- I. Reichl*, 1936. Die Spiegel der podolischen skythischen Kultur. *T. Sulimirski: Scytowiena zachodniem Podolu* 150–162. Lwów.
- Roska M.*, 1937. Skythische Altertümer Siebenbürgens. *ESA* 11. 167–203.
- V. M. Szkudnova*, 1962. Szkiřszkije zerkala iz arhaicseszskogo nekropolja Olbiji. *Trudü Goszudarsztvennogo Ermitazsa* VII. 5–27.
- V. Vasiliev*, 1980. Scitii agatirsi pe teritoriul Romaniei. In.: Die Skythen-Agathyrsern auf dem Gebiete Rumäniens. 163–185. Cluj-Napoca.

EIN SKYTHENZEITLICHER BRONZESPIEGEL AUS KISGYÖR

(Auszug)

Im Jahre 1981 wurden bei Erdarbeiten mehrere Scherben und ein Bronzespiegel gefunden. Während der Rettungsgrabung wurden weder Siedlungsspuren, noch Bestattungen ausgegraben.

Der Spiegel gehört zu den selten vorkommenden, skythenzeitlichen Funden. Aus dem Komitat Borsod sind schon einige Exemplare bekannt, wie z.B.: Muhi-Kocsmadomb, Hejőszalonta-Temetősor dűlő, Miskolc-Dudujka.

Unser Exemplar wurde deformiert, rissig, die Tierfigur wurde vom Ende des Griffes abgebrochen. Seine Parallelen kennen wir aus Olbia, aus dem Karpatenbecken. Es kann sein, dass das Karpatenbecken solch' ein Herstellungsort war, wie die Werkstätten in Olbia und des Pontus-Gebiets.

Nach unserer Forschungen sind wir der Meinung, dass der Spiegel ein örtliches Erzeugnis ist und aus einem einzelnen Brandbestattung stammt.

Judit S. Koós

LENGYEL PÉNZEK MAGYARORSZÁGON A XVI–XVII. SZÁZADBAN*

GEDAI ISTVÁN

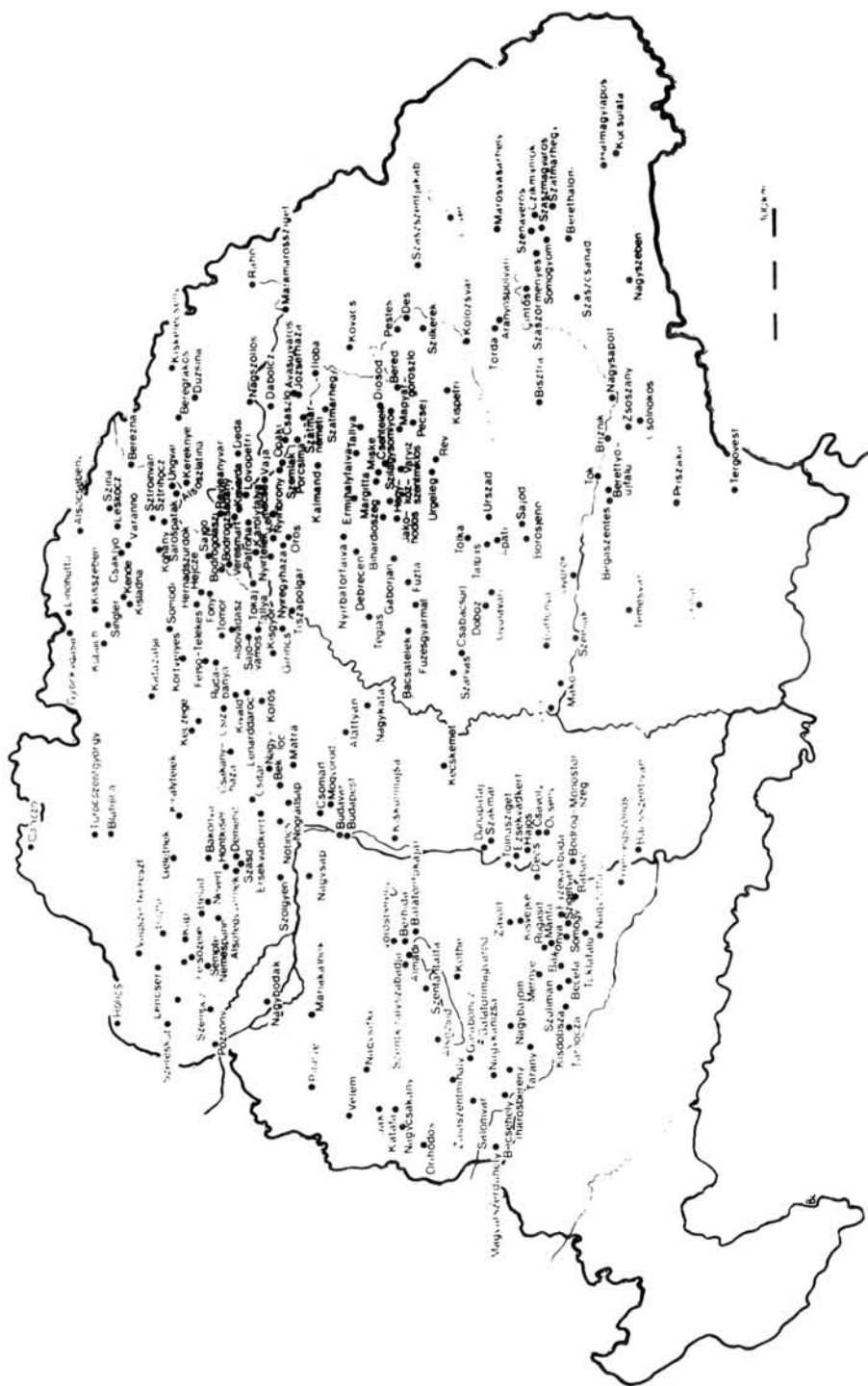
Az 1526-os katasztrofális mohácsi csatavesztést, majd politikai fordulatot követő időszak a magyar gazdaság teljes átrendeződését követelte. Egyértelmű, hogy a XVI. század közepén két részre szakadt Magyarország (Habsburg királyt uraló nyugati és északi országrész, valamint nemzeti fejedelem alatti Erdély) gazdasági lehetőségei teljesen mások voltak, mint a néhány évtizeddel korábbi, török nyomás ellenére is virágzó Magyarországnak. Az ország középső részének török megszállása azt jelentette, hogy a felségjogot itt egyik magyar uralkodó sem (Habsburg király és erdélyi fejedelem) tudta gyakorolni; az ország gazdaságirányításában, mint erőforrással tehát ezekkel a területekkel számolni nem lehetett. A politikailag, gazdaságilag megcsonkított ország kiadásai ugyanakkor megnövekedtek. A török elleni védelmi lánc hosszabb lett, s ez, valamint az állandó hadszíntér megnövelték a hadi kiadásokat. A töröknek fizetendő adók (Erdély részéről) ugyancsak az államkincstárt terhelték. Mindezek mellett a termelés bizonytalanná, egyes területeken a folyamatosság lehetetlenné vált. Ezt elsősorban a török dúlása, a lakosság rabszolgaként történő elhurcolása, de a császári seregek néha nem kisebb pusztítása okozta. Ilyen termelési feltételek mellett, amihez az útbizonytalanság is járult, a kereskedelem jobbra csak a határmenti területekre korlátozódott.

A XVI–XVII. századi viszonyok az ország nagy részének, főleg Erdélynek szinte kizárólagos külkereskedelmi partnerévé Lengyelországot rendelte. A szoros és intenzív lengyel–magyar kereskedelem pénztörténetünkben is mély nyomokat hagyott.

A lengyel pénzek magyarországi szerepét már korábban felismerték; legutóbb pedig *Huszár Lajos* adott korszerű elemzést¹ forgalmukról és okairól. Az ok egyértelműen az aprópénzhiány. Annak ellenére, hogy a lengyel pénzek ezt a szerepüket – az aprópénz forgalmát – betöltötték, a magyar gazdasági életben és pénzforgalomban játszott szerepük egyértelműen nem értékelhető pozitívan, nagyon sok panasz volt ellenük. Leleteink és okleveles adataink tanúsága szerint lengyel – és az idesorolandó litván, danzigi, elbingi, thoreni, livoniai, kurlandi – veretek közül dukát és tallér rendkívül ritkán fordul elő, csupán aprópénz: ort, VI-os garas, dutkának nevezett III-as garas, garas, poltura, félgaras és néha solidus; utóbbi szerepe azonban lényegtelen, vizsgálatnál elhanyagolható. A többi aprópénz értékelését sem lehet egységesen venni, ugyanis az ort, VI-os és III-as garas ellen

*A Herman Ottó Múzeum numizmatikai tanácskozásán elhangzott előadás kibővített változata (Miskolc 1983).

1. *Huszár Lajos*: A lengyel pénzek forgalma Magyarországon a XVI–XVII. században. Numizmatikai Közlöny. LXVIII–LXIX. (1969–1970). 57–62.

XVI–XVII. SZÁZADI LENGYEL ÉREMLETEK A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON.

nem volt panasz, csupán a garas, poltura és félgaras ellen. Ennek az volt az oka, hogy ezek a lengyel pénzek gyengébb ezüstről készültek a magyar pénzeknél, így az átváltásnál – garas = 3 denár, félgaras = 1, 1/2 denár – a magyar pénz hátrányba került és végül is azt eredményezte, hogy a gyenge minőségű lengyel pénz beáramlott és helyette a jó minőségű magyar pénzt és veretlen ezüstöt – minden tilalom ellenére – kivitték az országból. A magyar denár 7 latos ezüstről (437,5 ‰) készült, míg a lengyel félgaras 6 latos ezüstről (375 ‰), s 1558-ban ezt is 5, 1/2 latra (343,75 ‰) csökkentették. Legtöbb baj azonban az 1614-ben megjelent polturának nevezett dreipölkerekkel volt, ami néhány év alatt 7, 1/2 latos (468,5 ‰) ezüstről 6 latra (375 ‰) csökkent. Bár éppen erre az időre esik – 1619–1625 – az ún. „Kipper” inflációs korszak, amikor a magyar pénzek még a lengyelek minősége alá szállt; 2, 1/2 latos (156 ‰) ezüstről készültek.

A XVI–XVII. században azonban nemcsak lengyel pénzek forogtak Magyarországon és a lengyel pénzek sem játszottak azonos szerepet az ország különböző területein. Ugyancsak Huszár Lajos utalt arra, hogy a lengyel pénzeknek elsősorban a Felvidéken, valamint az ún. Részeken (Partium) és Erdélyben volt döntő a jelenlétük pénzforgalmunkban, míg az ország nyugati részén, az osztrák tartományok aprópénzei is forogtak és a lengyelek csak szórványosan fordultak elő, amit a földrajzi tényezők alapján természetesnek kell vennünk.

Huszár Lajos megállapításai a források kitűnő értelmezésén alapulnak; a magunk részéről csupán a lelet-térkép és egyes országrészek leleteinek részletes elemzésével kívánunk hozzájárulni a lengyel pénzek forgalmának további kutatásához. Vizsgálatainkhoz kizárólag a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában őrzött leletfeldolgozásokat vettük alapul; összesen 282, 1700 előtti záródású, lengyel pénzeket is tartalmazó leletet tekintettünk át. Természetesen nincs lehetőségünk valamennyi lelet részletes statisztikai vizsgálatára, hanem országrészenként, tájegységenként elemzünk tipikusnak tűnő, feltételezhetően hozzávetőlegesen teljesnek mondható leleteket. Utóbbi feltétel teljesítése a legnehezebb; különösen régebbi leleteknél vagyunk bizonytalanok a teljességet illetően.

Kutatásunk tárgya a XVI–XVII. századi Magyarország, így természetesen annak határain belüli jelenségekkel foglalkozunk. Említettük, hogy adataink a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában őrzött leletfeldolgozások. Ezek 1867-től folyamatosan készülnek. Kutatásunk egyik célja ezeknek az adatoknak közzététele, ezért nem változtattunk az eredeti, ott közölt névadatokon, azokat (a közigazgatási elnevezéseket) változatlan formában adjuk. 1919 után csak a mai Magyarország közigazgatási területéről vannak leletfeldolgozásaink, így összképünk kissé torz lesz, hiszen a hajdani Erdély és Felvidék azóta előkerült leleteit térképünk nem tartalmazhatja. Mégis annyi anyagunk van, hogy általános következtetésekre is alkalmas; a reprezentatív jellegű vizsgálat pedig mindenképpen értékelhető.

Az erdélyi országrészből a cintosi, szászcsanádi (Alsó-Fehér megye), dési, szilkereki (Szolnok-Doboka megye), szászmagyarosi (Kis-Küküllő megye), halmágláposi (Nagy-Küküllő megye) és diósodi (Szilágy megye) leleteket elemezzük.

Cintos (Alsó-Fehér megye).

Iráttár: 297B/1913.

Magyar:	329 db	47,66%
Erdély:	6 db	0,85%
Lengyel:	325 db	47,16%
Egyéb:	30 db	4,33%

A lengyel veretek részletezése:

Lengyel:	252 db	77,54%
Riga:	49 db	15,08%
Litván:	24 db	7,38%

Kibocsátók szerint:

I. Zsigmond előtt:	38 db	11,69%
I. Zsigmond:	18 db	5,64%
Báthori István:	25 db	7,69%
III. Zsigmond:	244 db	75,08%

Pénznekem szerint:

1/2-garas	56 db	17,23%
III-as garas	257 db	79,08%
VI-os garas	12 db	3,69%

Szászcsanád (Alsó-Fehér megye).

Iráttár: 42B/1913.

Dukát:	10 db	0,51%
Tallér	3 db	0,15%
Apró:	1968 db	99,34%

Az aprópénzek:

Magyar:	1480 db	75,20%
Lengyel:	302 db	15,35%
Egyéb:	186 db	9,45%

A lengyel veretek megoszlása:

Lengyel:	254 db	84,11%
Litván:	16 db	5,30%
Danzig:	16 db	5,30%
Elbing:	2 db	0,65%
Riga:	14 db	4,64%

Uralkodók szerint:

I. Zsigmond előtt:	97 db	32,12%
I. Zsigmond	18 db	5,96%
Zsigmond Ágost	11 db	3,64%
Báthori István:	11 db	3,64%
III. Zsigmond	165 db	54,64%

Pénznekem szerint:

1/2 garas	142 db	47,02%
garas	89 db	29,48%
III-as garas	71 db	23,50%

Dés (Szolnok-Doboka megye.)

Iráttár: 610/1904.

Magyar:	28 db	2,75%
Erdély:	13 db	1,28%
Lengyel:	883 db	86,83%
Egyéb:	93%	9,14%

A lengyel pénzek:

Lengyel:	881 db	99,77%
Litván:	2 db	0,23%

Kibocsátók szerint:

III. Zsigmond:	565 db	63,97%
----------------	--------	--------

Johann Casimir: 318 db 36,03%

Pénznekem szerint:

poltúra:	465 db	52,77%
garas:	1 db	0,11%
III-as garas:	29 db	3,28%
VI-os garas:	387 db	43,84%

Szilkerék (Szolnok-Doboka megye.)

Iráttár: 80/1952

Magyar:	4 db	0,35%
Erdély:	41 db	3,64%
Lengyel:	915 db	81,26%
Egyéb:	166 db	14,75%

A lengyel pénzek megoszlása:

Lengyel:	910 db	99,45%
Litván:	3 db	0,33%
Riga:	2 db	0,22%

Kibocsátók szerint:

I. Zsigmond előtt:	1 db	0,11%
Zsigmond Ágost:	2 db	0,22%
III. Zsigmond:	912 db	99,67%

Pénznekem szerint:

poltúra:	856 db	93,55%
1/2 garas:	3 db	0,33%
garas:	2 db	0,22%
III-as garas:	45 db	4,92%
VI-os garas:	9 db	0,98%

Szászmagyaros; Küküllőmagyaros.

(Kis-Küküllő megye) Iráttár: 55B/1910

Aprópénzek

Erdély:	3 db	3,10%
Lengyel:	94 db	96,90%

Lengyel tartományi veretek nem voltak.

Valamennyi lengyel pénz kibocsátója

III. Zsigmond:

Pénznekem szerint:

garas:	11 db	11,70%
III-as garas:	50 db	53,19%
VI-os garas:	33 db	35,11%

Halmáglápos (Nagy-Küküllő megye)

Iráttár: 243A/1910, 203B/1910

Magyar:	6 db	2,45%
Lengyel:	216 db	88,16%
Egyéb:	23 db	9,39%

Lengyel tartományi pénzek nem voltak.

Kibocsátók szerint:

III. Zsigmond:	114 db	52,77%
Johann Casimir:	102 db	47,23%

Pénznekem szerint:

poltúra:	85 db	39,35%
III-as garas:	13 db	6,02%
VI-os garas:	118 db	54,63%

Diósod (Szilágy megye) Iráttár: 588/1904

Erdély:	6 db	19,35%
Lengyel:	24 db	77,42%
Egyéb:	1 db	3,23%

A lengyel pénzek megoszlása:		
Lengyel:	17 db	70,84%
Litván:	4 db	16,66%
Riga:	3 db	12,50%

Kibocsátók szerint:		
Báthori István:	3 db	12,50%
III. Zsigmond:	21 db	87,50%
Mind a 24 db lengyel veret III-as garas volt; 100%		

Az egyes leletek %-os adatait összesítve, Erdélyre vonatkoztatva az alábbi képet kapjuk:

Magyar veretek:	22,37%
Lengyel pénzek:	70,44%
Egyéb veretek:	7,19%

A lengyel vereteken belüli megoszlás:	
Lengyel:	90,24%
Danzig:	0,76%
Elbing:	0,09%
Litván:	4,27%
Riga:	4,64%
Kor szerint:	
I. Zsigmond előtt:	6,28%

I. Zsigmond:	1,64%
Zsigmond Ágost:	0,55%
Báthori István:	3,40%
III. Zsigmond:	76,24%
Johann Casimir:	11,89%
Pénznevek szerint:	
poltúra:	26,52%
1/2 garas:	9,23%
garas:	5,93%
III-as garas:	38,57%
VI-os garas:	19,75%

A középkori Északkelet-Magyarországról, az ún. Partiumból 13 leletet vizsgáltunk meg; Abaúj-Torna megyéből a szinai és tomori, Bereg megyéből a beregrákosi, Borsod megyéből a sajóvelezdi és sáta, a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből a podrogolaszi és sárospataki, Sáros megyéből a györkvágásai, Szabolcs megyéből a kisvárdai, nyírbogdányi és nyíribronyi, Ung megyéből a sztrainvári (Laborcszög), végül Zemplén megyéből a tállyai leleteket.

Szina (Abaúj-Torna megye) Irattár: 10/1922.

Magyar:	3 db	2,50%
Lengyel:	102 db	85,00%
Egyéb:	15 db	12,50%

Lengyel tartományi veret nem volt.

Kibocsátók szerint:		
III. Zsigmond:	69 db	67,65%
Johann Casimir:	33 db	32,35%

Pénznevek szerint:		
poltúra:	64 db	62,75%
III-as garas:	5 db	4,90%
VI-os garas:	33 db	32,35%

Tomor (Abaúj-Torna megye) Irattár: 185B/1910

Erdély:	1 db	0,18%
Lengyel:	449 db	99,82%

A lengyel veretek megoszlása:		
Lengyel:	224 db	49,89%
Litván:	118 db	26,28%
Riga:	107 db	23,83%

Kibocsátók szerint:		
Zsigmond Ágost	23 db	5,12%
Báthori István	171 db	38,08%
III. Zsigmond:	255 db	56,80%

Valamennyi lengyel kibocsátású pénz III-as garas volt.

Beregrákos (Bereg megye) Irattár: 77/1941.

Lengyel:	111 db	98,23%
Egyéb:	2 db	1,77%

Lengyel tartományi veret nem volt.

Valamennyi lengyel pénz kibocsátója:

III. Zsigmond.

Valamennyi lengyel pénz poltúra volt.

Sajóvelezd (Borsod megye) Irattár: 85/1939.

Dukát:	3 db	0,07%
Tallér:	5 db	0,11%
Aprópénz:	4330 db	99,82%

Az aprópénzek:

Magyar:	3296 db	76,13%
Erdély:	4 db	0,09%
Lengyel:	731 db	16,88%
Egyéb:	299 db	6,90%

A lengyel veretek megoszlása:

Lengyel:	551 db	75,38%
Litván:	14 db	1,91%
Danzig:	44 db	6,02%
Elbing:	14 db	1,91%
Porosz terület:	104 db	14,23%
Riga:	4 db	0,55%

Kibocsátók szerint:		
I. Zsigmond előtt:	439 db	60,05%

I. Zsigmond:	239 db	32,69%
Zsigmond Ágost:	1 db	0,14%
Báthori István:	3 db	0,41%
III. Zsigmond:	49 db	6,71%
Pénznekem szerint:		
1/2 garas:	508 db	69,50%
garas:	199 db	27,22%
III-as garas:	22 db	3,01%
VI-os garas:	2 db	0,27%
Sáta (Borsod megye) Irattár: 195/1933		
Magyar:	15 db	10,34%
Lengyel:	117 db	80,69%
Egyéb:	13 db	8,97%
Lengyel tartományi pénz nem volt.		
Valamennyi lengyel pénz kibocsátója:		
III. Zsigmond.		
Pénznekem szerinti megoszlás:		
poltúra:	89 db	76,07%
III-as garas:	9 db	7,69%
VI-os garas:	19 db	16,24%
Bodrogolasi (Borsod-Abauj-Zemplén megye)		
Irattár: 50/1964.		
Lengyel:	1310 db	99,77%
Egyéb:	3 db	0,23%
A lengyel pénzek megoszlása:		
Lengyel:	905 db	69,08%
Litván:	119 db	9,09%
Riga:	286 db	21,83%
Kibocsátók szerint:		
I. Zsigmond:	3 db	0,23%
Báthori István:	59 db	4,50%
III. Zsigmond:	1248 db	95,27%
Pénznekem szerint:		
garas:	2 db	0,16%
III-as garas:	1292 db	98,62%
VI-os garas:	16 db	1,22%
Sárospatak (Borsod-Abauj-Zemplén megye)		
Irattár: 11-54/1974.		
Dukát:	10 db	1,16%
Tallér:	14 db	1,63%
Aprópénz:	837 db	97,21%
Aprópénz:		
Magyar:	97 db	11,59%
Lengyel:	492 db	58,78%
Egyéb:	248 db	29,63%
A lengyel pénzek megoszlása:		
Lengyel:	490 db	99,60%
Danzig:	1 db	0,20%
Thorn:	1 db	0,20%
Kibocsátók szerint:		
III. Zsigmond:	278 db	56,50%
Johann Casimir:	214 db	43,50%
Pénznekem szerint:		
poltúra:	256 db	52,03%

III-as garas:	19 db	3,86%
VI-os garas:	186 db	37,81%
18-as garas:	31 db	6,30%
Györkvágása (Sáros megye) Irattár: 23B/1911.		
Lengyel:	138 db	99,28%
Egyéb:	1 db	0,72%
A lengyel pénzek:		
Lengyel:	136 db	98,55%
Elbing:	2 db	1,45%
Kibocsátók szerint:		
III. Zsigmond:	1 db	0,73%
Johann Casimir:	137 db	99,27%
Pénznekem szerint:		
VI-os garas:	1 db	0,73%
18-as garas:	136 db	98,54%
XXX-as garas:	1 db	0,73%
Kisvárd (Szabolcs-Szatmár megye)		
Irattár: 205B/1916.		
Lengyel pénzek:	410 db	98,09%
Egyéb veretek:	8 db	1,91%
Lengyel tartományi veret nem volt.		
Kibocsátók szerint:		
III. Zsigmond:	3 db	0,73%
Johann Casimir:	402 db	98,05%
III. Johann:	5 db	1,22%
Pénznekem szerint:		
VI-os garas:	390 db	95,12%
18-as garas:	15 db	3,66%
XXX-as garas:	5 db	1,22%
Nyírbogdány (Szabolcs-Szatmár megye)		
Irattár: 57/1950.		
Magyar:	268 db	29,16%
Lengyel:	519 db	56,47%
Egyéb:	132 db	14,37%
A lengyel veretek megoszlása:		
Lengyel:	513 db	98,84%
Danzig:	3 db	0,58%
Thorn:	3 db	0,58%
Kibocsátók szerint:		
III. Zsigmond:	89 db	17,15%
Johann Casimir:	425 db	81,89%
III. Johann:	5 db	0,96%
Pénznekem szerint:		
poltúra:	75 db	14,45%
III-as garas:	7 db	1,35%
VI-os garas:	376 db	72,45%
18-as garas:	61 db	11,75%
Nyíribrony (Szabolcs-Szatmár megye)		
Irattár: 115/1960		
Magyar:	7141 db	70,47%
Lengyel:	1854 db	18,59%
Egyéb:	978 db	9,81%
A lengyel veretek megoszlása:		
Lengyel:	1552 db	83,71%

Litván:	97 db	5,23%
Danzig:	42 db	2,27%
Elbing:	17 db	0,92%
Riga:	146 db	7,87%

Kibocsátók szerint:		
I. Zsigmond előtt:	564 db	30,40%
I. Zsigmond:	369 db	19,91%
Zsigmond Ágost:	15 db	0,82%
Báthori István:	92 db	4,96%
III. Zsigmond:	814 db	43,91%

Pénznemek szerint:		
1/2 garas:	841 db	45,36%
garas:	365 db	19,69%
III-as garas:	643 db	34,68%
VI-os garas:	5 db	0,27%

Sztraintvár (Laborcszög) (Ung megye)

Irattár: 88/1904.

Magyar:	12 db	2,87%
Lengyel:	374 db	89,47%
Egyéb:	32 db	7,66%

A lengyel pénzek között tartományi veret nem volt.

Kibocsátók szerint:		
III. Zsigmond:	60 db	16,04%
Johann Casimir:	303 db	81,02%
III. Johann:	11 db	2,94%

Pénznemek szerint:		
poltúra:	43 db	11,50%
III-as garas:	4 db	1,07%
VI-os garas:	327 db	87,43%

Tállya. (Zemplén megye) Irattár: 118/1928.

Magyar:	5 db	0,75%
Lengyel:	621 db	93,52%
Egyéb:	38 db	5,73%

A lengyel veretek megoszlása:		
Lengyel:	592 db	95,33%
Danzig:	12 db	1,93%
Elbing:	4 db	0,65%
Litván:	2 db	0,32%
Thorn:	11 db	1,77%

Kibocsátók szerint:		
III. Zsigmond:	114 db	18,36%
Johann Casimir:	507 db	81,64%

Pénznemek szerint:		
poltúra:	164 db	26,41%
III-as garas:	9 db	1,45%
VI-os garas:	367 db	59,10%
18-as garas:	81 db	13,04%

Az egyes leletek %-os adatait összesítve a Partiumra

az alábbi képet kapjuk:

Magyar veretek:	15,78%
Lengyel pénzek:	76,51%
Egyéb veretek:	7,71%

A lengyel tartományok:

Lengyel:	89,89%
Danzig:	1,00%
Elbing:	0,43%
Litván:	3,30%
Porosz terület:	1,10%
Riga:	4,08%
Thorn:	0,20%

Kor, illetve kibocsátók szerint:

I. Zsigmond előtt:	6,96%
I. Zsigmond:	4,06%
Zsigmond Ágost:	0,47%
Báthori István:	3,69%
III. Zsigmond:	44,60%
Johann Casimir:	39,83%
III. Johann:	0,39%

Pénznemek szerint:		
poltúra:	26,39%	
1/2 garas:	8,84%	
garas:	3,62%	
III-as garas:	19,75%	
VI-os garas:	31,00%	
18-as garas:	10,25%	
XXX-as garas:	0,15%	

A Felvidékről – királyi Magyarország – négy leletet elemeztünk: a hontmegyei hontkiséri, a nógrádmegyei béri és mátraszőlősi, valamint a nyitrai megyei felsőzellei leleteket.

Hontkísér (Hont megye)

Irattár: 201B/1916, 232A/1916.

Magyar:	474 db	32,44%
Lengyel:	849 db	58,11%
Egyéb:	138 db	9,45%

A lengyel veretek megoszlása:		
Lengyel:	700 db	82,45%
Danzig:	1 db	0,12%

Elbing:	2 db	0,24%
Litván:	56 db	6,59%
Porosz terület:	19 db	2,24%
Riga:	71 db	8,36%

Kibocsátók szerint:		
I. Zsigmond előtt:	229 db	26,97%
I. Zsigmond:	27 db	3,19%
Báthori István:	38 db	4,47%
III. Zsigmond:	555 db	65,37%

Pénznekem szerint:		
poltúra:	340 db	40,05%
1/2 garas:	1 db	0,12%
garas:	27 db	3,18%
III-as garas:	466 db	54,89%
VI-os garas:	15 db	1,76%

Bér (Nógrád megye) Irattár: 05-5/1956.

Magyar:	2153 db	79,65%
Lengyel:	343 db	12,69%
Egyéb:	207 db	7,66%

A lengyel veretek megoszlása:

Lengyel:	282 db	82,22%
Danzig:	15 db	4,37%
Elbing:	3 db	0,87%
Litván:	6 db	1,75%
Porosz terület:	33 db	9,62%
Riga:	4 db	1,17%

Kibocsátók szerint:

I. Zsigmond előtt:	174 db	50,73%
I. Zsigmond:	138 db	40,23%
Báthori István:	6 db	1,75%
III. Zsigmond:	25 db	7,29%

Pénznekem szerint:

1/2 garas:	171 db	49,85%
garas:	139 db	40,52%
III-as garas:	33 db	9,63%

Mátraszőlős (Nógrád megye) Irattár: 13/1959.

Magyar:	408 db	71,20%
Lengyel:	158 db	27,58%
Egyéb:	7 db	1,22%

A lengyel veretek:

Lengyel:	128 db	81,01%
Danzig:	2 db	1,27%
Elbing:	1 db	0,63%
Litván:	10 db	6,33%
Porosz terület:	4 db	2,53%
Riga:	13 db	8,23%

Kibocsátók szerint:

I. Zsigmond előtt:	21 db	13,29%
I. Zsigmond:	16 db	10,13%
Báthori István:	4 db	2,53%
III. Zsigmond:	117 db	74,05%

Pénznekem szerint:

1/2 garas:	30 db	18,99%
garas:	7 db	4,43%
III-as garas:	115 db	72,78%
VI-os garas:	6 db	3,80%

Felsőzelle (Nyitra megye) Irattár: 60B/1912.

Magyar:	169 db	34,63%
Lengyel:	26 db	5,33%
Egyéb:	293 db	60,04%

A lengyel veretek megoszlása:

Lengyel:	25 db	96,15%
Litván:	1 db	3,85%

Kibocsátók szerint:

III. Zsigmond:	25 db	96,15%
Johann Casimir:	1 db	3,85%

Pénznekem szerint:

poltúra:	8 db	30,76%
garas:	1 db	3,85%
III-as garas:	6 db	23,08%
VI-os garas:	11 db	42,31%

A 4 felvidéki lelet összesítése:

Magyar:	54,48%
Lengyel:	25,93%
Egyéb:	19,59%

A lengyel tartományok megoszlása:

Lengyel:	85,46%
Danzig:	1,44%
Elbing:	0,43%
Litván:	4,63%
Porosz terület:	3,60%
Riga:	4,44%

Kibocsátók szerint:

I. Zsigmond előtt:	22,75%
I. Zsigmond:	13,38%
Báthori István:	2,19%
III. Zsigmond:	60,72%
Johann Casimir:	0,96%

Pénznekem szerint:

poltúra:	17,71%
1/2 garas:	17,24%
garas:	12,99%
III-as garas:	40,09%
VI-os garas:	11,97%

A Tiszántúlról a Békés megyei csabacsüdi, dobozi, szarvasi, a Hajdu megyei téglási és a Szolnok megyei bócsatelki leleteket idézzük.

Csabacsüd (Békés megye) Irattár: 63/1971.

Magyar:	11 db	12,94%
Lengyel:	39 db	45,88%
Egyéb:	35 db	41,18%

A lengyel veretek megoszlása:

Lengyel:	10 db	25,64%
Danzig:	9 db	23,08%
Elbing:	2 db	5,13%
Litván:	1 db	2,56%
Porosz terület:	17 db	43,59%

Kibocsátók szerint:		
I. Zsigmond:	33 db	84,61%
Zsigmond Ágost:	2 db	5,13%
Báthori István:	4 db	10,26%
Pénznemek szerint:		
garas:	37 db	94,87%
III-as garas:	2 db	5,13%
Doboz (Békés megye) Irattár: 74/1968.		
tallér:	36 db	1,97%
aprópénz:	1787 db	98,03%
Az aprópénz:		
Magyar:	1403 db	78,50%
Lengyel:	352 db	19,70%
Egyéb:	32 db	1,80%
A lengyel veretek megoszlása:		
Lengyel:	326 db	92,62%
Litván:	5 db	1,42%
Porosz terület:	1 db	0,28%
Riga:	20 db	5,68%
Kibocsátók szerint:		
I. Zsigmond előtt:	69 db	19,60%
I. Zsigmond:	36 db	10,23%
Báthori István:	13 db	3,69%
III. Zsigmond:	234 db	66,48%
Pénznemek szerint:		
1/2 garas:	103 db	29,27%
garas:	153 db	43,47%
III-as garas:	96 db	27,26%
Szarvas (Békés megye)		
Irattár: 124A/1917; 168B/1917.		
tallér:	6 db	2,04%
aprópénz:	288 db	97,96%
Az aprópénz:		
Lengyel:	187 db	64,93%
Egyéb:	101 db	35,07%
A lengyel veretek megoszlása:		
Lengyel:	55 db	29,41%
Danzig:	19 db	10,16%
Elbing:	7 db	3,75%
Litván:	49 db	26,20%
Porosz terület:	35 db	18,72%
Riga:	22 db	11,76%
Kibocsátók szerint:		
I. Zsigmond előtt:	1 db	0,53%
I. Zsigmond:	107 db	57,22%
Báthori István:	63 db	33,69%
III. Zsigmond:	16 db	8,56%
Pénznemek szerint:		
poltúra	1 db	0,53%
garas:	101 db	54,01%
III-as garas:	85 db	45,46%
Téglás (Hajdu megye) Irattár: 61/1936.		
Magyar:	1131 db	42,28%
Lengyel:	773 db	28,90%
Egyéb:	771 db	28,82%

A lengyel veretek megoszlása:		
Lengyel:	203 db	26,26%
Danzig:	163 db	21,09%
Elbing:	57 db	7,37%
Litván:	44 db	5,69%
Porosz terület:	306 db	39,59%
Kibocsátók szerint:		
I. Zsigmond előtt:	25 db	3,23%
I. Zsigmond:	738 db	95,48%
Zsigmond Ágost:	8 db	1,03%
Báthori István:	2 db	0,26%
Pénznemek szerint:		
1/2 garas:	37 db	4,79%
garas:	736 db	95,21%
Bócsatelek (Szolnok megye) Irattár: 179/1917.		
Magyar:	535 db	11,35%
Lengyel:	2806 db	59,55%
Egyéb:	1371 db	29,10%
A lengyel veretek megoszlása:		
Lengyel:	2050 db	73,06%
Danzig:	221 db	7,88%
Elbing:	80 db	2,85%
Litván:	60 db	2,14%
Porosz terület:	375 db	13,36%
Riga:	20 db	0,71%
Kibocsátók szerint:		
I. Zsigmond előtt:	1277 db	45,33%
I. Zsigmond:	1418 db	50,54%
Zsigmond Ágost:	68 db	2,42%
Báthori István:	48 db	1,71%
Pénznemek szerint:		
1/2 garas:	1829 db	65,18%
garas:	977 db	34,82%
A %-os kimutatásokat összesítve:		
Magyar:	29,02%	
Lengyel:	43,79%	
Egyéb:	27,19%	
A lengyel vereteken belüli megoszlás:		
Lengyel:	49,40%	
Danzig:	12,44%	
Elbing:	3,82%	
Litván:	7,60%	
Porosz ter.	23,11%	
Riga:	3,63%	
Kor, illetve kibocsátók szerint:		
I. Zsigmond előtt:	13,74%	
I. Zsigmond:	59,61%	
Zsigmond Ágost:	1,72%	
Báthori István:	9,92%	
III. Zsigmond:	15,01%	
Pénznemek szerint:		
poltúra:	0,10%	
1/2 garas:	19,85%	
garas:	64,48%	
III-as garas:	15,57%	

A Duna–Tisza-közéről két leletet vizsgáltunk meg; a fajszi és hajósi leleteket.

Fajszi; Garadomb. (Bács-Kiskun megye)

Irattár: 136/1966.

tallér:	2 db	0,05%
aprópénz:	4128 db	99,95%

Az aprópénzek:

Magyar:	4017 db	97,29%
Lengyel:	85 db	2,05%
Egyéb:	28 db	0,66%

A lengyel veretek megoszlása:

Lengyel:	82 db	96,46%
Danzig:	1 db	1,18%
Porosz ter.	1 db	1,18%
Riga	1 db	1,18%

Kibocsátók szerint:

I. Zsigmond előtt:	65 db	76,47%
I. Zsigmond:	18 db	21,17%
Báthori István:	1 db	1,18%
III. Zsigmond:	1 db	1,18%

Pénznemek szerint:

1/2 garas:	82 db	96,46%
garas:	3 db	3,54%

Hajós (Bács-Kiskun megye)

Irattár: 224/1933.

Magyar:	3013 db	84,38%
Lengyel:	327 db	9,16%
Egyéb:	231 db	6,46%

A lengyel veretek megoszlása:

Lengyel:	290 db	88,68%
Danzig:	8 db	2,45%

Elbing:	1 db	0,31%
Litván:	4 db	1,22%
Porosz ter.:	24 db	7,34%

Kibocsátók szerint:

I. Zsigmond előtt:	176 db	53,82%
I. Zsigmond:	150 db	45,87%
Báthori István:	1 db	0,31%

Pénznemek szerint:

1/2 garas:	295 db	90,21%
garas:	32 db	9,79%

A két lelet adatai összesítve:

Magyar veret:	90,84%
Lengyel pénz:	5,60%
Egyéb:	3,56%

A lengyel veretek belső megoszlása:

Lengyel:	92,57%
Danzig:	1,81%
Elbing:	0,16%
Litván:	0,61%
Porosz terület:	4,26%
Riga:	0,59%

Kor szerinti megoszlás:

I. Zsigmond előtt:	65,13
I. Zsigmond:	33,53%
Báthori István:	0,75%
III. Zsigmond:	0,59%

Pénznemek szerint:

1/2 garas:	93,34%
garas:	6,66%

Végül a Dunántúlról 7 leletet tekintettünk át; a Baranya megyei fazekasbodai, a Tolna megyei decsi, kisvejkei, závodi, a Veszprém megyei balatonfőkajári, padragi és a Zala megyei alsózsidi éremleleteket.

Fazekasboda (Baranya megye) Irattár: 108/1963.

Magyar	5920 db	91,22%
Lengyel:	384 db	5,92%
Egyéb	185 db	2,86%

A lengyel veretek megoszlása:

Lengyel:	301 db	78,38%
Danzig:	25 db	6,51%
Elbing:	9 db	2,34%
Litván:	11 db	2,86%
Porosz terület:	37 db	9,63%
Riga:	1 db	0,28%

Kibocsátók szerint:

I. Zsigmond előtt:	176 db	45,83%
I. Zsigmond:	192 db	50,00%
Zsigmond Ágost:	9 db	2,34%
Báthori István:	7 db	1,83%

Pénznemek szerint:

1/2 garas:	267 db	69,53%
garas:	115 db	29,95%
III-as garas:	2 db	0,52%

Decs (Tolna megye) Irattár: 43/1966.

Magyar:	2570 db	84,87%
Lengyel:	243 db	8,03%
Egyéb:	211 db	7,10%

A lengyel veretek megoszlása:

Lengyel:	147 db	60,49%
Danzig:	28 db	11,53%
Elbing:	9 db	3,70%
Litván:	7 db	2,88%
Porosz terület:	51 db	20,99%
Riga:	1 db	0,41%

Kibocsátók szerinti megoszlás:		
I. Zsigmond előtt:	89 db	36,63%
I. Zsigmond:	144 db	59,26%
Zsigmond Ágost:	7 db	2,88%
Báthori István:	3 db	1,23%
Pénznemek szerint:		
1/2 garas:	129 db	53,09%
garas:	114 db	46,91%
Kisvejte (Tolna megye) Irattár: 82/1966.		
dukát:	2 db	0,31%
tallér:	2 db	0,31%
aprópénz:	637 db	99,38%
Az aprópénzek:		
Magyar:	525 db	82,42%
Lengyel:	62 db	9,73%
Egyéb:	50 db	7,85%
A lengyel veretek megoszlása:		
Lengyel:	46 db	74,19%
Danzig:	5 db	8,07%
Elbing:	1 db	1,61%
Litván:	1 db	1,61%
Porosz terület	9 db	14,52%
Kibocsátók szerint:		
I. Zsigmond előtt:	27 db	43,55%
I. Zsigmond:	31 db	50,00%
III. Zsigmond:	4 db	6,45%
Pénznemek szerint:		
1/2 garas:	41 db	66,13%
garas:	17 db	27,42%
III-as garas:	4 db	6,45%
Závod (Tolna megye) Irattár: 107/1965.		
Magyar	824 db	88,13%
Lengyel:	85 db	9,09%
Egyéb	26 db	2,78%
A lengyel pénzek között tartományi veret nem volt.		
Kibocsátók szerint:		
I. Zsigmond előtt:	61 db	71,76%
I. Zsigmond:	24 db	28,24%
Valamennyi lengyel pénz 1/2 garas volt.		
Balatonfőkajár (Veszprém megye)		
Irattár: 138/1967.		
tallér:	268 db	7,16%
aprópénz:	3475 db	92,84%
Az aprópénzek:		
Magyar:	2796 db	80,46%
Lengyel:	198 db	5,70%
Egyéb:	481 db	13,84%
A lengyel pénzek megoszlása:		
Lengyel:	132 db	66,66%
Danzig:	15 db	7,58%
Elbing:	8 db	4,05%
Litván:	5 db	2,52%
Porosz terület:	37 db	18,70%
Riga:	1 db	0,50%

Kibocsátók szerint:		
I. Zsigmond előtt:	80 db	40,40%
I. Zsigmond:	115 db	58,08%
Báthori István:	3 db	1,52%
Pénznemek szerint:		
1/2 garas:	113 db	57,07%
garas:	85 db	42,93%
Padrag (Veszprém megye) Irattár: 268/1930.		
Magyar (Erdély)	2 db	0,48%
Lengyel:	416 db	99,52%
A lengyel pénzek megoszlása:		
(27 db nem értékelhető)		
Lengyel:	282 db	72,49%
Litván:	31 db	7,97%
Riga:	76 db	19,54%
Kibocsátók szerint:		
Báthori István:	3 db	0,77%
III. Zsigmond:	386 db	99,23%
Pénznemek szerint:		
III-as garas:	380 db	97,69%
VI-os garas:	9 db	2,31%
Alsózsíd (Zala megye)		
Irattár: 657/1900.		
tallér:	98 db	42,42%
aprópénz:	133 db	57,58%
Az aprópénz:		
Magyar (erdélyi)	1 db	0,75%
Lengyel:	132 db	99,25%
A lengyel veretek megoszlása:		
Lengyel:	84 db	63,63%
Litván:	17 db	12,88%
Riga:	31 db	23,49%
Kibocsátók szerint:		
Báthori István:	12 db	9,09%
III. Zsigmond:	120 db	90,91%
Pénznemek szerint:		
III-as garas:	125 db	94,70%
VI-os garas:	7 db	5,30%
Összesítve a dunántúli leleteket:		
Magyar:	61,19%	
Lengyel:	33,89%	
Egyéb:	4,92%	
A lengyel veretek belső megoszlása:		
Lengyel:	73,69%	
Danzig:	4,81%	
Elbing:	1,67%	
Litván:	4,39%	
Porosz terület:	9,12%	
Riga:	6,32%	
Kibocsátók szerinti megoszlás:		
I. Zsigmond előtt:	34,02%	
I. Zsigmond:	35,08%	
Zsigmond Ágost:	0,75%	
Báthori István:	2,06%	
III. Zsigmond:	28,08%	

Pénzszemek szerinti megoszlás:

1/2 garas: 49,40%
garas: 21,03%

III-as garas: 28,48%
VI-os garas: 1,09%

Az áttekinthetőség kedvéért az egyes országrészek adatait egy táblázatba foglaltuk össze:

	Erdély	Partium	Felvidék	Tiszán- túl	Duna- Tisza- köze	Dunántúl	Összes
Magyar veret	22,37	15,78	54,48	29,02	90,84	61,19	45,62%
Lengyel pénz	70,44	76,51	25,93	43,79	5,60	33,89	42,69%
Egyéb veret	7,19	7,71	19,59	27,19	3,56	4,92	11,69%
Lengyel	90,24	89,89	85,46	49,40	92,57	73,69	80,21%
Danzig	0,76	1,00	1,44	12,44	1,81	4,81	3,71%
Elbing	0,09	0,43	0,43	3,82	0,16	1,67	1,20%
Litván	4,27	3,30	4,63	7,60	0,61	4,39	4,13%
Porosz terület	–	1,10	3,60	23,11	4,26	9,12	6,87%
Riga	4,64	4,08	4,44	3,63	0,59	6,32	3,95%
Thorn	–	0,20	–	–	–	–	0,03%
I. Zsigmond előtt	6,28	6,96	22,75	13,74	65,13	34,03	24,82%
I. Zsigmond	1,64	4,06	13,38	59,61	33,53	35,08	24,55%
Zsigmond Ágost	0,55	0,47	–	1,72	–	0,75	0,58%
Báthori István	3,40	3,69	2,19	9,92	0,75	2,06	3,67%
III. Zsigmond	76,24	44,60	60,72	15,01	0,59	28,08	37,54%
Johann Casimir	11,89	39,83	0,96	–	–	–	8,78%
III. Johann	–	0,39	–	–	–	–	0,06%
Poltúra	26,52	26,39	17,71	0,10	–	–	11,79%
1/2 garas	9,23	8,84	17,24	19,85	93,34	49,40	32,98%
Garas	5,93	3,62	12,99	64,48	6,66	21,03	19,12%
III-as garas	38,57	19,57	40,09	15,57	–	28,48	23,74%
VI-os garas	19,75	31,00	11,97	–	–	1,09	10,64%
18-as garas	–	10,25	–	–	–	–	1,71%
XXX-as garas	–	0,15	–	–	–	–	0,02%

Minden reprezentatív felmérésnek vannak olyan hiányosságai, amelyek a vég-eredmény egyes megállapításait megkérdőjelezhetik. A leletek bizonyos mértékig önkényesen kiválasztottak, elsődleges kritériuma a jól-feldolgozottság volt. Így a lelet-elemzések egyes megállapításai csak ezek figyelembevételével fogadhatók el. A leletképek valóságosan mutatja a lengyel pénzek általános forgalmát. Ezt azonban nem szabad túl-értékelni; a forgalom ugyan általános, de nem kizárólagos. Az ország egész területén előfordultak olyan éremleletek – főleg a XVI. században (de ennek végén is, amikor már forogtak a lengyel pénzek) – amelyek nem tartalmaztak lengyel pénzt. Ez különösen a nagyszámú leleteknél feltűnő. Ecsédről ismeretes egy 15739 db-os lelet, amelyből 15 734 db magyar volt. A 4013 db-os egrim leletből 4010 db volt magyar. A 6675 db-os gyomai, a 8400 db-os ostorosi, a 4420 db-os solti lelet kizárólag magyar pénzekből állt. Az 5985 db-os karádi leletben 5983 a magyar.

A leletelemzések a valóságnak megfelelően mutatják a lengyel pénzek arányát. Erdélyben és a hozzátartozó Partiumban volt legnagyobb a súlyuk, de a dunántúli pénzforgalomban is számolni kell velük. Igaz, hogy több dunántúli leletben – Berhida, Nagy-

csákány, Nagykanizsa stb. – csak néhány lengyel veret van, de a Dunántúlról is ismeretes olyan lelet – Almádi, Alsószid, Padrag stb. – ahol a lengyel pénzek vannak túlsúlyban. Leleteken belüli aránytalanságok azonban más országrészen is előfordulnak. Végeredményben tehát összességében és részleteiben is reális képet ad a reprezentatív felmérés a magyar és lengyel pénzek arányáról.

Reális képet ad a felmérés a lengyel vereteken belüli megoszlásról; túlnyomó – 80,21% – a lengyel és a kevesebb, mint 20% oszlik meg a lengyel tartományok veretei között. Fenntartással kell ugyanakkor következtetnünk a különböző kibocsátók és pénznemek %-os megoszlásából. Ez ugyanis függ a lelet záródásától. III. Zsigmond uralkodásának elején záródó leletben még nincs poltúra, ugyanakkor Johann Casimir uralkodási idejében záródó leletben alig található 1/2 garas. A fenntartás nem jelent azonban elutasítást; például Báthori István vereteinek csekély száma mindenképpen helytálló.

Végül a lengyel pénzeknek a magyar pénzverésre tett hatásáról kell említést tenni. Ez főleg az erdélyi pénzverésben érvényesült. Itt az aprópénzverésben a magyar denárok mellett a többszörös garasok verése a lengyel pénzek hatásának tudható be, míg a poltúra a Habsburg királyi pénzverésben I. Lipótnál tűnik fel és egészen Mária Teréziáig tart.

Idegen pénzek általános forgalma egy ország gazdaságának sohasem pozitív mutatója. Így a lengyel pénzek sem. Az aranyban, ezüstben gazdag középkori Magyarország Erdélyében ebben a korban inkább a nagyobb értékű dukátot, tallért verték, kellett verniük, aprópénzre éppen az intenzív dukát- és tallérverés miatt már kevés lehetőség maradt; s ennek kielégítésében segítettek a lengyel pénzek.

POLNISCHE MÜNZEN IN UNGARN IN DEM 16. UND 17. JAHRHUNDERT

(Auszug)

Das mittelalterliche Königtum Ungarn ist am Schlachtfeld von Mohács im Jahre 1526 zugrunde gegangen. In der westlichen Landeshälfte herrschten drei Könige vom Hause Habsburg, in der östlichen Hälfte – in Transylvanien – bildete sich ein nationales Fürstentum, während die Mitte des Landes von den Türken besetzt wurde. Die neue politische Lage forderte eine neue Wirtschaftspolitik, in deren Rahmen der Handel mit Polen eine bedeutende Rolle spielte. Dies ausserte sich auch in dem Geldverkehr.

Ungarn kämpfte in dem 16. und 17. Jahrhundert mit dem Mangel an Kleingeldern. Darin halfen die polnischen Münzen. Trotzdem ist ihre Presens im ungarischen Geldverkehr nicht positiv zu bewerten. Es gab viele Klagen gegen den Groschen, Halbgroschen und Polturen. Der Grund dafür war, dass die polnischen Münzen aus schwächeren Silber geprägt wurden, so kam bei der Umwechslung das ungarische Geld im Nachteil. Dies verursachte endlich, dass die schwachen polnischen Münzen in das Land einströmten, und dafür wurden die guten ungarischen Münzen ausser Landes gebracht.

Der Verkehr der polnischen Münzen, ihre zeitliche und räumliche Verbreitung zeigt sich am besten und am deutlichsten in den Funden. Die prozentuellen Teilergebnisse der selben werden an der Tafel und der Fundkarte verdeutlicht. Um eine Überbewertung von

diesen zu vermeiden, muss bemerkt werden, dass es im Landesgebiet viele Funde gibt, die keine polnische Münzen enthalten. Dies bestehen ausschliesslich aus ungarischen Prägungen, oder sind die Produkte der Münzstätten der Habsburgischen Provinzen. Und doch sind einige Funde besonders zahlreich.

Die Verteilung der verschiedenen Ausgeber und Geldsorten müssen wir mit dem Vorbehalt untersuchen, dass dies von dem Endjahr der Funde hängt. Da wir repräsentativ abgemessen haben, kommen Eventualitäten leichter vor. Am Anfang des Regieren Sigismund III. kann in den Funden keine Polture vorkommen, aber in den sich unter der Regiserungszeit Johann Kasimir geschlossenen Funden sind kaum Halbgroschen.

Der Verkehr fremder Münzen ist niemals positives Kennzeichen der Wirtschaft eines Landes. Das in Gold und Silber reiche mittelalterliche Ungarn bzw. Transylvanien musste zu dieser Zeit Ducat und Taler – die grösseres Wert besassen – prägen lassen, und hatte wenige Möglichkeit um Kleinmünzen zu prägen lassen. In diesem halfen damals die polnischen Münzen.

István Gedai

PÉNZVERÉSZETI SZAKEMBERKÉPZÉS MAGYARORSZÁGON A XVIII. SZÁZADBAN*

ZSÁMBOKI LÁSZLÓ

A pénzverészeti vezető, ma úgy mondanánk felsőfokú szakemberképzés egyidős a felsőfokú műszaki szakemberképzéssel. A bányászati-kohászati felsőoktatás keretében már a kezdetektől oktattak pénzverészeti ismereteket, illetve képeztek ki speciális pénzverészeti szakembereket. Ez a tény azonban nemcsak a földrajzi határokat nem ismerő numizmatika iránt általában érdeklődők táborát töltheti el méltán büszkeséggel, hanem minket magyarokat különösképpen is: a 18. század első felében ugyanis a magyarországi Selmechányán alakult ki a világon az első életképes műszaki oktatási intézmény, s ebben elsőként, s a későbbi időkben is egyetlenként pénzverészeti vezető szakembereket is képeztek. E hely, a miskolci Herman Ottó Múzeum további aktualizálásra is kész: a kétszázötven esztendősi selmeci alma mater – három évtizedes soproni közjáték után – Miskolcon kapott otthont, s vált az újabb fejlődés előtt álló miskolci egyetem történelembe gyökerező alapjává.

Mielőtt rátérnék előadásom tárgyára, vessünk egy pillantást azokra a körülményekre, amelyek hatására társadalmi szükségszerűségként jelentkezett a műszaki szakoktatás megteremtése.

A 18. század elejére az egykor dúsgazdag érclelőhelyek hagyományos módon hozzáférhető és könnyen földolgozható készletei gyakorlatilag kimerültek. A *bányászatnak* meg kellett küzdenie az egyre fokozódó mélységekkel, a bányavizekkel, a munkaerő, valamint a gépi és állati hajtóerő hiányával stb. A *kohászatnak* lényegesen csökkentenie kellett a meddőben maradó fém mennyiségét, meg kellett oldania a nehezen földolgozható ércek kohósítását, az „első energiaválság” néven emlegetett fa-, faszénhiány következtében megoldást kellett keresnie a kőszén alkalmazására az ércolvasztásnál stb. Mindezek mellett, mivel a *bánya- és kohóiparon kívül ekkor még semmilyen más nagyipar nem létezett*, a bányászat-kohászat szakembereire hárult a gépészeti, építészeti, vízszabályozási, erdőgazdálkodási és fafeldolgozási feladatok ellátása is.

Milyen képzettséggel, milyen fölkészültséggel foghatott neki, ezeknek a mai mérnök szemében sem csekély feladatok megoldásának a kor szakembere? Ebben az időben rendszeres, iskolai fölkészítést a gimnáziumok és az egyetemek adtak, illetve adhattak volna. A gimnáziumi oktatás azonban a megmerevedett jezsuita oktatási rendszer béklyóiban vergődött, s lényegében nem nyújtott többet, mint a klasszikus nyelvek tanulását és formális retorikai képzést. Az egyetemek bölcsészeti kurzusainak alapvető célja a

*A Herman Ottó Múzeumban rendezett numizmatikai tanácskozáson elhangzott előadás kibővített szövege (1983).

teológiai tanulmányokra való fölkészítés volt, így az oktatott matematikai és fizikai ismereteknek elsősorban konzervatív filozófiai vonatkozásai domborodtak ki: a fizikát szigorúan Arisztotelész, a matematikát pedig Euklidész alapján kellett oktatni. Mintha Galilei, Descartes, Newton, Leibniz és még sokan mások nem is léteztek volna! A kémia, az ásványtan és geológia még mindig nem tudott kilépni a középkor homályából, a kohászat több ezer esztendő gyakorlati hiába mondott ellent az alkimisták és a flogisztionisták ködös, zavaros elméleteinek, az ún. tudomány és az egyetemi oktatás mélyen lenézte a tanulatlan emberek mesterségét.

Az egyetlen egzakt tudomány és oktatás, (ez sem új a nap alatt) a *hadmérnöki tudomány* volt. A 17. század egyetlen világháború – iszlám, katolikus és protestáns vallásháborúk – kitermelték az igényt a természet törvényeit ismerő és követő szakember iránt, aki képes – vallási hovatartozásától függetlenül – a legoptimálisabb erődöt, sáncállást, pontonhidat, emelő- és ostromgépet, utakat, védelmi csatarendszert *építeni* vagy *lerombolni*, aki képes a csillagok állásának segítségével térképet készíteni akár a tengeren, akár a szárazföldön. Az államok központi szervei költséget nem kímélve szervezték meg sorra a hadmérnöki tanintézeteket a 18. század elején Bécsben, Brüsszelben, Párizsban és máshol.

Azonban a központosított állami *gazdálkodás* sem nélkülözhetette már a képzett irányító-vezető műszaki szakembereket. A kincstári *gazdálkodás* alapvető formája az uradalmi szervezet volt. A kincstári bányászatot, kohászatot is – mely ebben a korban a magyarországi állami tiszta bevételek 30–40%-át szolgáltatta – hatalmas uradalmi rendszerekbe foglalták. Például a selmeci főbányagrófi hivatal alá tartozó Garam vidéki bányászat-kohászat szinte teljesen önálló volt: önálló erdőgazdálkodással és faszérummel, gabona- és liszttermeléssel, marha- és lótarással, vágóhidakkal, sörfőzdéssel, borpincészetrel, lőpor- és üvegyártással, olajtermeléssel és még sok minden mással. De ami ennél is fontosabb, egyéb ipar híján, saját maga állította elő a szükséges gépeket és berendezéseket, a hivatali rangsorban magasan álló főgépmester, az Oberkunstmeister irányító tervezésével építették ki a hatalmas kiterjedésű erőátviteli rendszereket, a víz-emelő berendezések láncolatát stb. Ezt, az alapvetően az ásványi anyagok kitermelésére és földolgozására alakult gazdasági területet nevezték abban a korban latinul *montanisztikum*nak, németül pedig *Bergwesen*-nek, *Bergbauwesen*-nek, vagy *Bergbau*-nak.

Ez a komplex gazdasági modell tükröződött a korabeli szakirodalomban is. A 18. században sorra megjelenő összefoglaló műszaki munkák *Bergwerkskunde* címen tárgyalják, tulajdonképpen az *egész* akkori műszaki tudományterületet. Általában a következő csoportosításban: *első*: földtan-teleptan, az ásványok, különösen az ércek és fémek ismerete; *második*: bányamérés, bányaművelés, föld alatti bányagépészet és építészet; *harmadik*: kémia, ércelőkészítés és kohászat a gépi berendezésekkel együtt, a fémmegmunkálás, a pénzverés és a gépgyártás. Mindezekhez kapcsolódik a *Bergwesen* anyagi és eljárás joga, valamint a kisegítő üzemek működésére is vonatkozó közgazdasági és igazgatási tudnivalók.

A magyarországi *pénzverés*, mint a megtermelt nemesfémek legnagyobb felhasználója hagyományosan kapcsolódott a hazai bányászat-kohászathoz, illetve annak szerves része volt évszázadokon át. A pénzverés ilyen szoros kapcsolata a bányászat-kohászattal, magyarországi egyedi típusnak tekinthető. Gyökereit a hazai uralkodó nemesfém-monopóliumok rendszerében kereshetjük, melynek első írásos emlékei az Anjou-korból

valók, s melyek lényegében megőrződtek évszázadokon át a Habsburg-királyok uralkodása idején is. *Paulinyi Oszkár* kutatásaiból tudjuk, hogy a *montanisztikum*nak ilyen egységesen kiforrott formája éppen Magyarországon azért jött, jöhetett létre, mert egyetlen más európai ország gazdaságában sem játszott olyan jelentős szerepet a nemesfémtermelés, mint hazánkban. Az európai (világ-) viszonylatban kiemelkedő nemesfémtermelésünk volt évszázadokon át egyetlen számottevő exportcikkünk, illetve csak nagy mennyiségben vert arany- és ezüstpénzünkkel tudtuk külkereskedelmi passzívumunkat rendszeresen ki-egyenlíteni.¹

A közvetlen kapocs, amely a pénzverést a bányászat-kohászathoz kötötte, tulajdonképpen az aranyváltás (-választás, Goldscheidung) monopóliuma volt. Károly Róbert 1325–29 közötti rendelkezéseivel az ércekből kiolvasztott nemesfémekre és a mosott aranyra kényszerbevéltást írt elő, egyúttal eltiltva a termelőket az aranynak ezüstitől való elválasztásától, illetve az arany és az ezüst tisztításától. Ezt a műveletet kizárólag a kincstári bánya- és pénzverő hivatalok részére tartotta fenn.²

A nemesfémekből készült pénzek korában a pénzverés folyamata két szakaszból állt: egy *kémiai-kohászati* és egy *mechanikai technológiai* szakaszból. Az *első*, az aranyak ezüstitől és más fémektől való elválasztását, valamint az arany és az ezüst tisztítását foglalta magába; célja: a pénzítés számára megfelelő alapanyag előállítás. A *második*, a mechanikai-technológiai szakasz, a tulajdonképpeni *pénzítés* (olvasztás és rudacsöntés, nyújtás, lapkavágás, súlyegyeztetés, színezés, szélezés és végül verés); célja: a megfelelő, pontos érmék előállítása. A külföldi szakirodalomban pénzverésen (Münzkunst) csak ezt az utóbbit értették, az aranyváltásról és -tisztításról, mint alapanyag-előállításról csak röviden emlékeztek meg, azt a pénzverés körén kívül álló, kohászati műveletnek tekintették. (Az Érchegeységben és a német területeken a kohóknál váltatták az aranyat.) A 19–20. század fordulójára a pénzverés fogalmának a mechanikai technológiai szakaszra szűkítése már jogossá vált: a papírbankjegyek és a nem nemesfémekből készített érmék szerepe túlnyomóvá vált a világ pénzforgalmában.

A magyarországi bányászat, kohászat és pénzverészet szakmai utánpótlásának tervszerű biztosítására vonatkozó kezdetleges intézkedésekről már a 17. század elejéről maradtak fenn adatok. Tudomásunk van tekintélyes bányahivatalnokok, bányamérnökök mellé beosztott ifjakról (expektánsokról, praktikánsokról), akik a szakmai fogásokat a napi munkamenet során igyekeztek a „mestertől” elsajátítani.³ A korábban vázolt követelményeknek azonban ez a szűk praktícizmuson alapuló, céhszerű forma a 18. század elején már nem felelhetett meg. Az egyes bányaigazgatóságok gyakran panaszkodnak szakemberhiányra: 1724-ben például a bécsi udvari kamara fölhívja a selmeci főkamara-grófot, hogy az erdélyi Gyulafehérvárott huzamos ideje betöltetlen pénzverdefőnöki (Münzmeister) és pénzbecsőri (Münz Quardein-Münzgardein) állásra keressen s képez-

1. *Paulinyi Oszkár*: Nemesfémtermelésünk és országos gazdaságunk alakulása a bontakozó és a kifejlett feudalizmus korában 1000–1526. = Századok, 1972. 561–608.
2. *Hóman Bálint*: A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Bp. 1921.; *Paulinyi Oszkár*: Nemesfém-monopólium és technológia. = MTA II. Osztályának Közleményei, 1977. 251–278.
3. Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze der Öster. Monarchie. Hrsg. F. A. Schmidt. 2. Abt. Ungarn . . . 4. Bd. Wien, 1834. 581–585, 5. Bd. 239. stb. A továbbiakban: Schmidt.

tessen ki alkalmas ifjakat⁴. Az 1730-as évek elején Selmecen tanul két nagybányai pénzverdei gyakornok (Münzpraktikánt) stb.⁵

A bécsi udvari kamara kezdeményezésére a csehországi *Joachimsthal*-ban és *Selmecen*, már a század elején folyt többé-kevésbé rendszeresnek nevezhető oktatás, de a mai értelemben vett „iskoláról” csak 1733-tól, illetve 1735-től beszélhetünk, amikor az udvari kamara dekrétumban szabályozta – előbb Joachimsthalban,⁶ majd Selmecen⁷ – egy *Bergschule* működését, kimerítő és részletes tanmenetet is adva részükre. A rövid ideig főnnállott joachimsthal-i, majd a később megszervezett *szomolnoki* és *oravicai* Bergschule-kban azonban pénzverészetet nem oktattak.⁸ Az egész *Habsburg-birodalom* számára az 1870-es évekig pénzverészeti tiszteket csak Selmecen képeztek, először a bányaiskolán, majd a bányászati akadémián. (Itt jegyezzük meg, hogy sem a *freibergeri* bányászati akadémián, sem pedig a 19. század második felében kifejlődő *leobeni* és *přibrami* bányászati akadémián nem oktattak pénzverészetet.).

A selmeci bányaiskola oktatási rendje a következő volt. A tananyag „matematika” címen összefoglalt matematikai és mérnöki ismeretekből, mint alaptárgyból, s öt fő-tárgyból állt. A főtantárgyak: bányaművelés és bányajog, földmérés és bányamérés, érc-előkészítés, kémlesztés és ércolvasztás, valamint aranyváltás és pénzverészet. A kétéves kurzus *első évében* a gyakornokok elsajátították a matematika anyagát, s áttekintő elméleti és gyakorlati ismereteket szereztek mind az öt fő-tárgyból. A *második esztendőben* már csak egy választott főtantárgyat kellett tanulmányozniuk. A gyakorlati feladatokat részben az iskola laboratóriumában, részben a fő tárgynak megfelelő üzemekben végezték el: az aranyváltási és pénzverészeti gyakorlatot *Körmöcön*, a rézbányászati és rézkohászati gyakorlatot *Besztercebányán*, a többit pedig a *Selmec környéki* bánya- és kohó-üzemekben. Az első év után vizsgát, a második év után pedig főkamaragrófi bizottság előtt szakvizsgát kellett tenni. A gyakornokok, vagy kincstári ösztöndíjasok, vagy díjtalan praktikánsok voltak. A kincstári ösztöndíjakat fele-fele arányban magyarországi és örökostartományokbeli honosok között kellett megosztani. Csak az ösztöndíjasok száma volt megszabva, a díjtalanoké nem. 1754-től a kohó-praktikánsok, 1755-től pedig a pénzverészeti praktikánsok számát is külön-külön határozták meg. Ekkor két ösztöndíjas hely volt a pénzverészet számára fönntartva a 20 helyből. Ugyanebben az évben megszűnt az eddig önálló aranyváltó ösztöndíjas státus. Ezentúl a pénzverészeti gyakornokok feladata lett az aranyváltás tanulmányozása is. Az aranyváltás mesterségére készülő ifjakkól pedig, hasonlóan a vésnökgyakornokokhoz, csak segédek lehettek, tisztek nem. A végzett pénzverészeti tiszteket a bécsi udvari kamara irányította a birodalom különböző pénzverdéibe.⁹

4. *Schmidt*: 2/6. 230–231.

5. *Schmidt*: 2/6. 473.

6. *Schmidt*: 1. Abt. Böhmen . . . 6. Bd. 211–234.

7. *Schmidt*: 2/6. 472–494.

8. A Bergschule-k történetéről forrásértékű: *Mihalovits János*: Az első bányatisztképző iskola alapítása Magyarországon. Sopron, 1938.; *Gyulay Zoltán*: A magyarországi bányamérnökképzés 220. évfordulójára. = Bányászati Lapok, 1955. 657–668.; *Vlachovič, J.*: Dejiny banského školstva na Slovensku v 18. storočí. = Z dejin vied a techniky na Slovensku, 3, 1964. 33–96.

9. *Schmidt*: 2/9. 442., 2/10. 76. és 2/12. 152. és 485.

Nézzük meg közelebbről a pénzverészeti szakemberképzés helyzetét. A 18. század közepén a pénzverde három alapvető részlegről állt: az aranyvátatóműből, a vésnöki műhelyből és a tulajdonképpeni pénzverő műhelyből. Ennek az összetett üzemnek vezető műszaki és gazdasági szakemberei lettek a selmeci bányaiskolán tanult pénzverészeti gyakorlatok. A végzett szakembernek megfelelően kellett ismernie mindhárom szakterületet. Az említett 1755-ös szabályzat szerint – az egységes képzési cél érdekében – a csak aranyvátatást tanuló ifjakat nem illeti meg a gyakornok (Praktikant) besorolás, csak az aranyvátató-segéd (Goldscheider-Gehilfe) besorolás. Ugyanígy a vésnöki pályára készülőket is csak a vésnöktanuló (Gravier-Scholar) cím és az ezzel járó alacsonyabb ösztöndíj illeti meg. Mindettől függetlenül ugyanez a szabályzat hangsúlyozza, hogy a pénzverészeti gyakorlatok, a vátatósegédek és a vésnöktanulók együttesen különleges testületet alkotnak, (mely nem keverhető össze a bányász-kohász gyakorlatokkal), s mely tagjainak alkalmazását és elbocsátását a bécsi udvari pénzverészeti és bányászati bizottság magának tartja fenn. Természetesen a tanulók kiképzését, vizsgáztatását és magaviseletük ellenőrzését továbbra is a selmeci főkamagrófi hivatalra bízta. Külön fölhívja a figyelmet arra, hogy a tehetséges gyakorlatok a legmesszebbmenő segítséget kapják meg szakterületük elsajátításához, s ne terhelje senki őket felesleges, a szakterülethez nem tartozó dolgokkal, s más pályára ne kényszerítsék őket, mint amelyekhez legjobb rátermettséget éreznek. Az aranyvátatás fortélyainak elsajátításáról kiemelten kell gondoskodnia a főkamagrófi hivatalnak.

Hogy milyen is volt ez a bizonyos magyarországi aranyvátatás, annak illusztrálására hallgassunk meg egy művelt és olvasott kortárs utazót, aki körmöci tapasztalatait a következőkben hozta az utókor tudomására: „Az arany és ezüst szétválasztása, mely rendkívül érdekes módon zajlik le, külön e célra fölállított hatalmas laboratóriumban történik. Sehoh másutt a világon efféle műveletet ilyen mennyiségben nem végeznek és semmilyen más országban sincs e célra fölállított országos laboratórium. Bár ez a művelet a világ egyik legragyogóbb kémiai bemutatója lehetne, külföldieknek csak ritkán mutatják meg. A németek (így!) örömeiket lelik a titokzatosságban: azonban ez az aranyvátatási eljárás hatalmuk egyik forrása. Így a külföldiek nem is csodálkozhatnak azon, hogy nem igen léphetnek be a laboratóriumba.”

Utazónknak, *Edward Daniel Clarce* cambridgei professzornak szerencséje volt: saját szemével gyönyörködhetett ebben – az általa következetesen „beautiful”-nak, gyönyörűnek, káprázatosnak, szemet gyönyörködtetőnek nevezett – műveletben. Erről így tudósít: „A tisztítókemencéből kikerülő arany–ezüst-elegyes öntecset vékony darabokká vágják szét. Megolvasztják, majd olvadt állapotban hideg vízbe öntik. Így az anyag nagy felületen oszlik szét és könnyen darabolható vékony pikkelyekre válik. Ezeket aztán hatalmas gömb alakú üveglombikokba teszik, melyeket csaknem színültig töltenek salétromsavval. Miközben a lombikokat az oldódás folyamatának gyorsítása céljából enyhén melegítik, az ezüst teljesen föloldódik. Rendszerint nem engednek be külföldieket a nagy laboratóriumba, ahol ezeket a műveleteket végzik, de mivel mi az ércfeldolgozás összes többi fázisát is megnézhettük, megengedték, hogy ezt a laboratóriumot is belülről megtekinthessük. A látvány káprázatos volt. Tágas, impozáns terem, telve egyenes sorokba rendezett hatalmas üveggömbökkel, melyekből a salétromos gáz vörös pára formájában tört a tető felé. Mindegyikükben látható volt a gáz kitörése következtében bugyborékoló ezüst, miközben az arany fekete por alakjában a lombikok aljára hullt. Miután az ezüst teljesen fel-

oldódott, az ezüsttartalmú savoldatot a hőmérséklet emelésének segítségével egy másik lombikba juttatják, miközben az arany a korábbi lombik alján marad. Az ezüstoldatot tartalmazó lombik hőmérsékletét ezután ismét, erősen emelik, mire a sav teljesen elillan, s ott marad az ezüst gyönyörűen kristályosodott fém állapotban. Ezután az összes kristályos ezüstöt tartalmazó üveglombikot közös kemencében megolvasztják, ahol az üveg – könnyebb súlya miatt – a megolvadt fém fölött a felszínen marad és reveként könnyen el lehet távolítani. Ez az utolsó művelet.”¹⁰

Valószínű, hogy ezért a lelkes beszámolóért Mr. Clarce ugyan nem kapott volna prémiumot a selmeci bányaiskolán, de leírása rendkívül jól érzékelteti azt a titokzatosságra áhító kíváncsiságot, amellyel az alkímia és a tudományos kémia időmegyében a művelt világ az arany-előállítás – hogy ne mondjam: az *aranycsinálás* – műhelye iránt érdeklődött.

Külön kell szólnunk néhány szót a bányaiskolai *tanulmányi érmekről*.¹¹ A fiatal szakemberek ösztönzésére a bányaiskolán ún. versenyvizsgákat rendszeresítettek az egyes főszakterületek gyakorlati anyagából. 1755-ben hét ilyen versenyvizsga volt Selmecen, köztük a pénzverészet is. A versenyvizsgákon részt vehettek – a praktikánsokon kívül – a végzett tisztjelöltek, az altisztek, sőt szakmunkások is. A *pénzverészet*i prémiumért azonban csak praktikánsok és tisztjelöltek versenyezhettek. A győztes 15 dukát súlyú aranyérmét, s ugyanolyan verésű ezüstérmét kapott. (A szegényebb sorsú gyakornokok az aranyérem helyett megfelelő összegű pénzt is kérhettek.) Négy ilyen tanulmányi érem ismeretes ma: a *bányaművelés*, a *bányamérés*, a *kémlészet* és *ércelőkészítés*, valamint a *pénzverészet*. Az érmek átmérője 45 mm, az aranyérmek tömege 52,5, az ezüstérmek pedig kb. 35 g. Mind a négy érem előlapját Mária Terézia arcmása, hátlapját pedig a megfelelő szakterületről vett emberalakos jelenet díszíti. Az előlap, valamint a bányaművelési és a bányamérési érem hátlapja *Mathias Donner*nek, a bécsi vésnöki akadémia igazgatójának műve 1754-ből. Az érmek 1765-től *Giuseppe Toda* által vésett előlappal jelentek meg. (Toda szintén a vésnöki akadémia igazgatói tisztét töltötte be.) Valamennyi érem a bécsi főpénzverdében készült, verőtövíük ugyanott, ma is megtalálható. Föltűnő a Donner és a Toda által készített érmek magas művészi megjelenésével szemben, éppen a *pénzverészet*i érem gyengébb kompozíciója és vésnöki munkája. Az érmen két munkás által működtetett csavaros verőgépet (Spindelwerk-et, Stosswerk-et), valamint a verés műveletéhez akkoriban használatos izzítókemencét és maratóüstöt ábrázolt az ismeretlen mester. – A tanulmányi érmeket később a bányászati akadémián is fölhasználták a hallgatók jutalmazására, minden valószínűség szerint 1780-ig, Mária Terézia haláláig. Tanulmányi érmeket csak Mária Terézia arcmásával ismerünk. – Az érmek történetéhez tartozik még, hogy a Nehézipari Műszaki Egyetem 1967-ben felújítva az ősi hagyományokat, mindhárom karán tanulmányi emlékérmét alapított. Az érmek előlapján a kar megnevezése, jelvénye, és alapítási évszáma, hátlapján pedig az egykori selmeci érem szakmai jelenete látható. A pénzverészet i érmét ma, fiatal gépészmérnöki karunk hallgatói kapják jutalmul.

10. *Clarce, Edward Daniel*: Travels in various countries of Europa, Asia and Africa. 4. vol. London, 1816. 668–669.

11. A tanulmányi érmekről és versenyvizsgákról forrásértékű: *Mihalovits i. m.* – *Tárczy–Hornoch Antal*: Régi tanulmányi érmeinkről. = Bányászati és Kohászati Lapok, 1939. 88–91.; *Schenk, J.*: Prämiennedaille der Bergakademie Schemnitz und ihre Vorläufer. = Der Anschnitt, 1958. 25–34.; *Szilas A. Pál*: Beitrag zur Geschichte der neugegründeten Miskolcer Prämiennedaille. = Publ. Techn. Univ. for Heavy Ind. Ser. A. Mining, 35, 1980. 183–195.

1770-től, a három évfolyamos bányászati akadémián megszűnt a szakosított képzés, így az önálló pénzverészeti képzés is.¹² A hallgatók szakosítása csupán a kincstári ösztöndíjasok esetében fejeződött ki: már az akadémiára való fölvétel előtti gyakorlóévben eldöntötték, hogy az akadémia elvégzése után, milyen szakterületen kap majd kincstári alkalmazást a hallgató. (Természetesen, szakmai gyakorlatát is az ösztöndíjának megfelelő üzemben töltötte.) A 19. század közepéig – az egyes szakterületek változó igényeihez igazodva – változott az ösztöndíjas szakok, s az ösztöndíjas hallgatók száma is. Az ércbányászati, a fémkohászati, a pénzverészeti és sóbányászati szak azonban minden esztendőben szerepelt. A pénzverészeti ösztöndíjasok száma évfolyamonként általában kettő-négy volt. A birodalom különböző pénzverő hivatalaiban ezekben az évtizedekben nyolc–tizenöt Selmecen végzett gyakornok volt alkalmazásban. (Ezek közül Magyarországon egy–három.)

A három tanszékes, három évfolyamos rendszerben csak az alapvető, összefoglaló tárgyak szerepeltek önálló néven: matematika, kémia-kohászat, bányászat stb. A kisebb tárgyak anyagát, köztük a pénzverészetet is, többé-kevésbé önálló fejezetekként oktatták. A matematikában tanították pl. az elegyszámítást, s a pénzverészeti számításokat,¹³ a kémia-kohászat keretén belül pedig az aranyvátatást, a pénzverészeti ezüst- és aranypróba különböző eljárásait, az arany tisztítását stb. Mindezeket kimerítően tárgyalták az egykori akadémiai tankönyvek.

A 19. században a hazai nemesfémtermelés jelentőségének és a nemesfémekből vert pénzek szerepének rohamos csökkenésével mind a fémkohó-mérnök-képzés, mind pedig a részét képező pénzverészeti oktatás háttérbe szorult. Éppen a 19–20. század fordulójának nagytekintélyű fémkohász professzora, Faller Károly tesz igen kimerítő javaslatot az önálló fémkohó-mérnök-képzés megszüntetésére. Javaslatát az akkori pénzügyminisztérium nem fogadta el: továbbra is két-három fős évfolyamokon folyt az oktatás. A vitát végül is a trianoni békeszerződés zárta le: ezer esztendő után Magyarország elvesztette ércbányászatának 98%-át, beleértve összes nemesércbányáját. Egyidejűleg, gyakorlatilag megszűnt a nemesfémek pénzítésének kora is. A magyarországi pénzverészeti szakemberképzés története, világszűrése, egyedülállósága a Habsburg-birodalom széles határain belül, s egységese a nemzetközi bányász-kohász tanintézetek között, mind-mind emlékké vált. Emlékezzünk hát rá itt, Magyarországon, Miskolcon létrejöttének két és fél évszázados fordulóján.¹⁴

12. A selmeci Bergakadémia történetéről forrásértékű: *Mihalovits János*: A selmeci bányászati akadémia alapítása és fejlődése 1846-ig. Sopron, 1938.; *Vlachovič, J.*: Die Bergakademie in Banská Štiavnica (Schemnitz) im 18. Jahrhundert. = *Studia Historica Slovaca*, 1964. 103–139.; *Gyulay Zoltán*: A magyarországi bányatisztképzés és a selmeci Bányászati Akadémia. = *Bányászati és Kohászati Lapok. Kőolaj és Földgáz*, 1971. 1–8.
13. Oberbergamtsarchiv Freiberg 10202. Vol. 1. Akad. Prot. 1777. Közli: *Z dejin vied a techniky na Slovensku*, 3, 1964. 310–312.
14. A pénzverészeti oktatásról korábban megjelent publikációk: *Zsámboki László*: A pénzverészet oktatásának története a selmeci bányászati Akadémián. = *Az Érem*, 1981. (1), 36–41.; *Zsámboki László*: Das Lehrfach Münzwesen an der Schemnitzer Bergakademie. = *Arbeiten aus den Bibliotheken der Bergakademie Freiberg/DDR und der Technischen Universität Miskolc/VR Ungarn*. 4. Bd. 1981. 96–104.; *Zsámboki László*: Faller Károly szerepe a magyarországi pénzverészeti oktatásban. = *Nehézipari Műszaki Egyetem Közleményei. II. Kohászat*, 27. 1982. 17–27.; *Zsámboki László*: A pénzverészet oktatásának története Magyarországon. = *Bányászati és Kohászati Lapok. Kohászat*, 1982. 274–279.

AUSBILDUNG VON MÜNZBEAMTEN IN UNGARN IM 18. JAHRHUNDERT

(Auszug)

Die Ausbildung leitender Münzbeamten ist mit dem Anbeginn des technischen Hochschulunterrichts gleichartig. In der 1735 in Schemnitz gegründeten Lehranstalt für Berg- und Hüttenwesen (damals als „Bergschule“ bekannt) die als die erste lebensfähige Ingenieurschule angesehen werden konnte, wurden ab 1737 über die Fachausbildung im Berg- und Hüttenwesen hinaus – Fachleute auch für Goldscheidung und Münzwesen ausgebildet. Die in Schemnitz ausgebildeten Münzbeamten wurden die führenden Fachleute der Münzämter der Österreichisch-Ungarischen Monarchie – in dem Wiener Hauptmünzamt, in Kremnitz, in Karlsburg. Im Reich wurden Fachleute für Münzwesen allein in Schemnitz ausgebildet. Nicht mal in den Lehranstalten für Berg- und Hüttenwesen der entwickelten westeuropäischen Länder des 18. 19. Jahrhunderts war das Fach Münzwesen unterrichtet worden. Der enge historische Kontakt des ungarischen Berg-, Hütten- und Münzwesens kann als spezifisch betrachtet werden. Die Ursache ist mit aller Gewissheit auf die beachtliche in- und ausländische wirtschaftliche Bedeutung der ungarischen Edelmetallproduktion zurückzuführen.

László Zsámboki

A GÖNCI AMADÉ-VÁR

FELD ISTVÁN

A Hernád völgyének egykor híres mezővárosától, Göncről keletre, távol az utaktól, már mélyen a Zempléni-hegység vonulatai között találjuk az *Amadé-* vagy *Amadi-vár* csekély maradványait. A helynév arra utal, hogy a mintegy 650 méter magas hegy-nyúlvány kiemelkedő pontján az Aba-nemzetségbeli Amadé, a 13. század vége – 14. század eleje Magyarországnak egyik leghatalmasabb feudális ura emeltetett várat magának (1. kép).

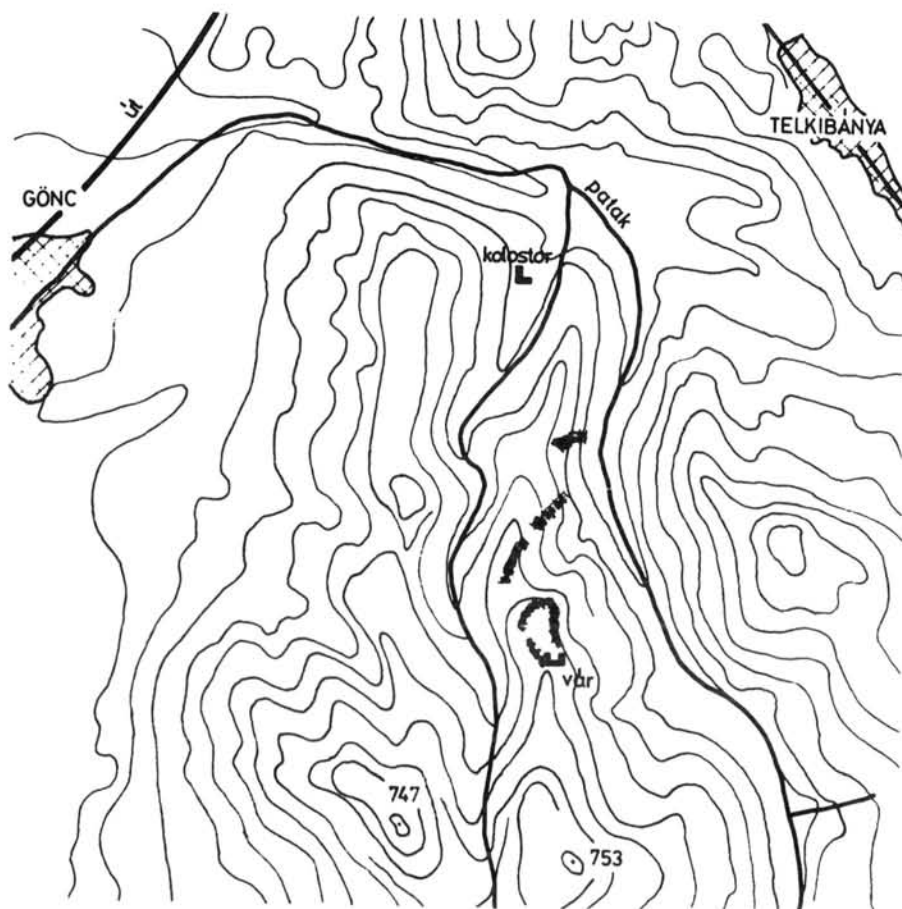
Mielőtt megvizsgálánk a várra és az egykori „kiskirályra” vonatkozó írásos adatokat, ismerkedjünk meg magával az erősséggel. Ez annál is inkább hasznosnak tűnik, mivel a történeti szakirodalom csupán megemlíti a gönci várat, mint Amadé nádor „tartományának” központját, udvartartásának székhelyét – a vár elhelyezkedéséről, formájáról azonban nem szól, bár ezek ismerete is rendkívül fontos lenne a történeti kutatás számára. Ez alól csupán egyetlen kivétel van, azonban Pogrányi–Nagy Félix 1929-ben megjelent cikke nem segít bennünket abban, hogy megtudjuk, milyen volt egy tartományúr vára: bár járt a helyszínen, leírása és rajza (2. kép) igencsak elüt a valóságtól.¹

A vár egy nagyobb, 700 méter fölé emelkedő hegytömb észak felé lefutó, igen meredek oldalú, keskeny nyúlványának egy védelemre igen alkalmas részén épült fel. Felső részét egy kelet felé meredeken letörő, mintegy 40–50 méter hosszú, 5–15 méter széles, repedések szabdalta sziklatömb alkotja, melyet dél felé keskeny, enyhén emelkedő gerinc köt össze az említett hegytömbbel. A terep észak és kelet felé igen meredeken esik, mesterséges erődítésre így csak a déli, valamint az enyhébben ereszkedő nyugati oldalon volt szükség (3. kép).

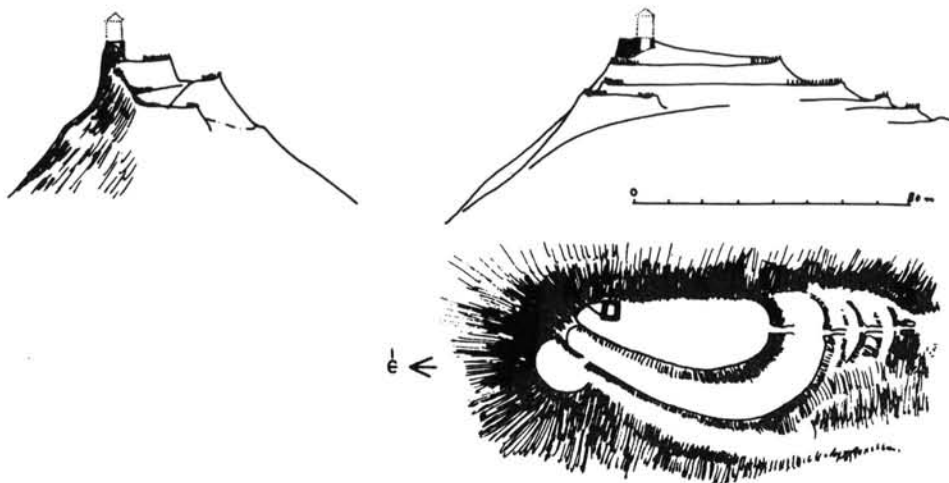
Ma a vár területét sűrű erdő borítja, csupán a felső sziklatömb északkeleti részén nem nő növényzet. Ez utóbbi ugyanis egy 20 méter hosszú, ferde felületű sziklapad, mely – mivel rajta lefaragás, mesterséges alakítás nyomait nem tudtuk megfigyelni – valószínűleg természetes állapotában maradt ránk (4. kép). Kőfal vagy habarcs nyoma sem található rajta, de mérete miatt sem volt alkalmas egy épület vagy fal elhelyezésére.

Ugyancsak természetes alakulat lehet az ettől délre található, kelet-nyugati irányú sziklahasadék, mely elválasztja tőle a vár délkeleti részét elfoglaló, hasonló magasságú

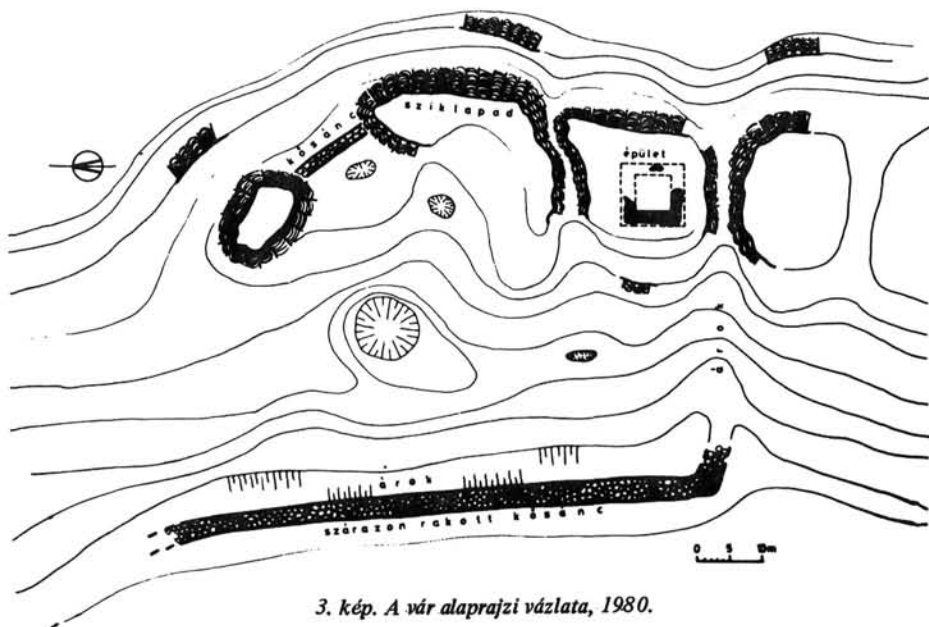
1. Említi a várat, mint Amadé székhelyét: *Karácsonyi J.* 1900. 26., *Iványi B.* 1926. 5., *Györffy Gy.* 1963. 88–89., *Kristó Gy.* 1979. 151. – A várról szóló egyetlen cikk: *Pogrányi Nagy F.* 1929. Váraink ma létező egyetlen „topográfiaja” – mely a kutatás állására jellemzően egy turistakiadvány – az utóbbi munkában szereplő téves leírást veszi át: *Vártúrák kalauza I.* (2. kiadás) Bp. 1975. 227.

1. kép. A vár környékének helyszínrajza

2. kép. Pogrányi-Nagy téves rajzai a várról, 1929. (másolat)

3. kép. A vár alaprajzi vázlat, 1980.

sziklatömböt. Ez utóbbin épült fel a vár ma ismert egyetlen, habarcsos kőfállal készített építménye (5. kép). Amennyire ez ma megállapítható – a falsíkok ugyanis kívül végig lepusztultak, csak a falmag van meg (6. kép), s míg nyugaton 2–3 méter magasan áll a fal, keleten néhol a vonala is nehezen követhető – itt egy 10x10 méteres külső, 5,5x5,5 méteres belső átmérőjű, 2,2–2,3 méteres falvastagságú, a helyszínen fejtett kőből épített épület állt (3. kép). A jelentős falvastagság egy egykor többszintes, s így mindenképpen toronyként megjelenő építményre utal, mely valószínűleg alá is volt pincézve. További részletek csak régészeti kutatással lennének felderíthetők, a terepviszonyok alapján azonban szinte biztos, hogy nem vette körül az épületet egy övezőfal illetve nem csatlakozott hozzá további építmény.²

2. Alacsonyabb falmaradványok esetében sokszor nem dönthető el egyértelműen, hogy egy négy-öt szintes „valódi” toronyról, vagy csak egy emeletes lakóépületről van-e szó. A torony értelmezésének problémájára lektorom, Kubinyi A. is felhívta a figyelmet: „Mikor torony egy épület és mikor nem. Ez sem lezárt kérdés. Egy adat: 1526-ban, azaz már egy másik korszakban, amikor nyilván magasabb tornyok is álltak már, egy budai városi lakótorony mellé építendő falról kiderül, hogy a torony három ház, azaz épületszint magas (Történelmi Tár, 1900. 132.). E kérdéshez ld. még: *Feld I.–J. Cabello* 1980. 20. A szakirodalom azonban a hasonló méretű építményeket általában torony-nak, sőt „lakótorony-nak” tartja, vö.: *Parádi N.*, 1982. 14. skk., *Miklós Zs.*, 1981. 244. (a két munkában a göncivel szinte teljes egészében egyező kácsi illetve mendei kőépítmény leírásával). Maga a „lakótorony” fogalma a hazai irodalomban korántsem tisztázott – érdemes összevetni az előbb idézett munkák erről alkotott felfogását Sándorfi Gy., álláspontjával: *Nováki Gy.–Sándorfi Gy.–Miklós Zs.* 1979. 97. – s mivel e kérdéssel behatóbban nincs terünk foglalkozni, e kifejezés használatát mellőzzük. – Felmerülhet viszont a kérdés, hogy nem voltak-e még a várnak további részei kelet felé, melyek azonban a szikla leszakadásával elpusztultak. Ez történt ugyanis a várfal egy részénél a közeli Boldogkőn, ld. *K. Végh K.*; 1966. 109–170. Göncön azonban a kőzet jóval keményebb, a terepviszonyok és a torony elhelyezkedése sem utalnak ilyesmire.

4. kép. Az északkeleti sziklapad

A toronycsonktól tovább délre egy, az említett sziklahasadékhoz hasonló, de annál szélesebb és mélyebb sziklaárok húzódik. Ez nem csupán a sziklatömböt vágja keresztül, hanem – erős eséssel – nyugat felé is folytatódik. Tőle délre már csak egy jóval rövidebb és sekélyebb árok szeli át a gerincet, s ez nyugat felé meg is szakad. Az előbbi árok viszont a toronytól 30–35 méterre, közel derékszögben észak-északnyugat felé fordul és szabályos formában, enyhe eséssel mintegy 80 méter hosszan követhető (7. kép). Szélessége itt átlagosan 6 méterre tehető, nyugati, külső oldalán végig egy 3 méter széles – a megfigyelhető nyomok szerint teljes egészében szárazon rakott kövekből álló – sánc húzódik.

Ez a védőöv övezi tehát a vár nyugati, alacsonyabb, nagyrészt lejtős területét. Valószínű, hogy egykor a sánc ma megfigyelhető északi végénél volt a bejárat – ma is ide érkezik a Kis-patak völgyéből felvezető út – erről azonban közelebbit már nem tudunk. Nem ismerjük teljes egészében az északi oldal védőövét sem, csupán északkeleten fedezhetünk fel két sziklatömb között egy, a nyugatihoz hasonló kőszáncot.

A várterület felső része és a sáncok közötti rész délen annyira meredek, hogy ott nehezen képzelhető el bármilyen építmény. Északabbra viszont megfigyelhető egy laposabb terepszakasz, közepén egy 10 méter átmérőjű mélyedéssel, talán a vár egykori vízgyűjtőjének nyomával. E részen tételezhetők fel a vár további építményei, melyek bizonyára fából készülhettek, ugyanis kőfal- vagy habarcsnyomot e részen nem sikerült megfigyelnünk. Minderről biztos adatokat azonban szintén csak egy alapos régészeti kutatás hozhat.

Mai tudásunk szerint tehát a gönci Amadé-vár formáját tekintve középkori váraink azon csoportjába tartozik, mellyel újabban behatóan foglalkozott a kutatás. E várak fő

5. kép. A toronyépület maradványai északról

6. kép. Részlet a torony falazatából

jellemzői, hogy viszonylag kis alapterületűek voltak, fa- és földszerkezetű sánc, árok védte őket, belül fa- vagy kőépület illetve torony állt. Lényegében a magánföldesúri várak legegyszerűbb, s talán legkorábbi típusát alkothatták, bár a 13. századnál korábbi időre való keltezésüket régészeti adatok mindeddig még nem támasztják alá.³

Figyelemre méltó a vár elhelyezkedése is: az utaktól távol, mély, szűk völgyek közé szorított, igen nehezen megközelíthető, magas helyre épült. E hely kiválasztásában tehát az lehetett a legfontosabb szempont, hogy a vár a benne tartózkodóknak nyújtson védelmet, hiszen még kilátás is csak a hegység közepe felé, valamint távol északra, Kassa

3. Először Sándorfi Gy. vetette fel, hogy az igen nagy számú, írott forrás által nem említett, a nagy sáncvárral rokon védelmi jellegű és építésmódú, de kis méretű – általában egyetlen épületből álló – várak vajon nem a tatárjárás előtti, kora-árpádkori századok birtokos osztálya lakóhelyéül szolgáltak-e. Feltévesését azonban régészeti adatokkal nem tudta egyértelműen alátámasztani, mint ahogy azt sem sikerült bizonyítania, hogy ilyen kis méretű várak csak a tatárjárás előtt – s esetleg az azt követő néhány évben – épültek volna. Véleménye szerint 1242 után lényegében már csak „magas hegyeken, habarccsal kötött, kőből épült várak” készültek volna, de figyelmen kívül hagyta, hogy a várépítés módját elsősorban az építendő célja és anyagi lehetőségei határozták meg, továbbá azt, hogy már a 13. század első felében is épültek kővárfallal védett várak. Ugyanígy a fa-föld sánccal védett erősségek készültek később is, s ez megkérdőjelezi a rájuk alkalmazott „korai feudális magánvár” elnevezés jogosságát, egyáltalában, az ide sorolt erődtípusok önálló típusként való kezelését. Az okleveles említések, várépítési engedélyek hiánya nem bizonyítja, hogy nem tekintették volna e kisméretű erősségeket váraknak, vagy hogy a várépítés kezdetben „a föld tulajdonosának természetes joga volt”, mindez a forrásanyag illetve sokszor maguk a várak korai pusztulásával is magyarázható. Ld. minderre *Nováki Gy. – Sándorfi Gy. – Miklós Zs.*, 1979. 90–97., *Sándorfi Gy.*, 1979. *Sándorfi Gy.*, 1980. – A várakat már ásatással is vizsgáló Miklós Zs. véleménye szerint ezen erősségek egy része az archaikus gazdálkodási formát képviselő prédiumentelepek tulajdonosainak központjaként, curiájaként szolgált, s felhagyásuk a prédiumbirtoklás visszaszorulásával állt szoros kapcsolatban. A curiákra vonatkozó korai források azonban inkább a lakóhely és a gazdasági telep falutelepen belüli egységére látszanak utalni – míg a kis várak legfeljebb a földesúr lakhelyét foglalhatták magukba – s a „curia” fogalom is egyre inkább általános, jogi értelmezésben jelenik meg. A legnagyobb problémát azonban az időrend jelenti: a prédiüm-központok épp akkor gyérülnek meg, amikor a legnagyobb számban igazolható a velük azonosítani vélt kis méretű sáncvárak megléte! (*Miklós Zs.*, 1982. 76–83.) Az eddigi néhány alapos feldolgozás nem tudta mindeddig bizonyítani, hogy már a 13. század előtt épültek ilyen várak, a 12. század második felévége feltételezett várépítkezései könnyen kétségbe vonhatók (*Miklós Zs.*, 1978., *Miklós Zs.*, 1981., *Parádi N.*, 1982.) Ugyanígy nem tartható szerencsésnek a várforma „földvár” elnevezése, de túl általános jellegű a „megerősített földesúri lakóhely” terminus technicus is. Végül Parádi N. a kis méretű sáncvárak kőből épített tornyait nem annyira a földbirtokosok alsóbb rétegeihez köti – mint többek között a csehszlovák kutatás: *Nekuda, V. – Unger, J.* 1981. *Chotebor, P.*, 1982. – mint inkább a nagyobb birtokosokhoz, egy-egy Árpád-kori nemzetséghez (*Parádi N.*, 1982. 25.). Jelenleg azonban úgy tűnik, hogy a 13. század folyamán lényegében ugyanannak a földesúri erődtípusnak – várak – számtalan, ma egymástól még alig elkülöníthető változata jött létre, s az ezt befolyásoló tényezők feltárása a további kutatás feladata. – Itt kell megemlíteni, hogy az ásatással vizsgált kis méretű sáncvárak közül Szada-Várdombon lehetett megfigyelni a gönci erődtípushoz hasonló, ott homokkőből épített kő-sáncot: *Miklós Zs.*, 1982. 53. – Lektorom, Kubinyi A., azt a felvetést tartja valószínűnek, hogy az említett kis méretű várak „korai típusú prédiümok lettek volna”, azaz jogilag nem tekintették őket váraknak. S hogy a hasonló elrendezésű gönci erősség mégis „castrum” néven szerepel a forrásokban, esetleg azzal látja magyarázhatónak, hogy itt a faépületeknek és erődtípusoknak még az általánosabbnál is jelentősebb szerepük lehetett. Mindez természetesen csak ásatással lenne igazolható.

7. kép. A nyugati sáncárok északnyugat felől

irányába nyílt. Nyugatra, a mai Hidasnémeti felé csak egy rövid szakaszon engedett kitekintést a szomszédos hegynyereg.⁴

Az írott történeti adatok szerint Gönc falu – melynek területén a vár felépült – a 12. században jött létre, mint a királyné Abaújvár körüli tíz német telepesfalvának egyike. Nevével először 1219-ben, majd 1220-ban találkozunk a váradi tüzesvaspróbákról felvett jegyzőkönyvekben.⁵ Azután hosszú ideig hallgatnak róla a források, majd 1270-ben „terra Gunch”, azaz Gönc föld tűnik fel a füzéri vár határjárásáról készített oklevélben. 1271-ben Gönc királynéi faluról értesülünk, melynek bordézmáját ekkor az egri püspök

4. Itt sem igazolódik tehát az a még ma is gyakran felbukkanó közhely, hogy váraink utak ellenőrzésére, fontos stratégiai helyeken épültek. S hogy ez nem egyedi eset, arra bizonyíték a közeli füzéri, regéci, komlóskai vagy a távolabbi szádvári, bujáki stb. vár elhelyezkedése. Talán csak a szomszédos boldogkői vár jelent ez alól kivételt. Ezt ismerte fel Fügedi E., mikor váradattárában a stratégiai jelentőség meghatározására ilyen esetekben a „mentsvár” kifejezést használta: *Fügedi E.*, 1977. 97. skk., – A 13. századi várak helyválasztásának szempontjaira: *Feld I.–J. Cabello* 1980. 13–14.

5. *Iványi B.* 1926. 2–3. (Szerinte a falu neve Konrád, azaz németül Kuncz nevű alapítójától származik, s erre utalna az is, hogy a német jellegét a 16. század közepéig megőrző települést 1459-ben Kunczelsdorf néven említik)., *Györffy Gy.*, 1963. 88–89.

és a káptalan közösen élvezt, leszámítva az ebből a vizsolyi királynéi pincészetnek járó tizedet. Gönc tehát ekkor még a királyné tulajdonát képező, a tíz falut összefogó vizsolyi ispánsághoz tartozott.⁶

1283-ban IV. László király keltezett egy birtokadományozó oklevelet „in Gunch”, de látogatásának körülményeiről közelebbit nem tudunk.⁷ 1288-ban említi először a gönci várat írásos forrás. Ebben az évben kelt IV. László újabb oklevele, melyben egy másik birtokadományozással kapcsolatban megemlíti, hogy Leszteméri Péter az ő hű szolgálatában „sub castro Gunch”, azaz Gönc vára alatt a szeme láttára esett el.⁸ Mivel az oklevél sem időpontot, sem a vár tulajdonosát, sőt még kifejezetten ostromot sem említ, a témával foglalkozó történések csak a későbbi birtoklástörténeti adatok és az 1280-as évek általános eseménytörténete alapján kísérelhették meg rekonstruálni Leszteméri Péter halálának körülményeit. Így érthető, hogy szinte mindenki más eredményre jutott. Karácsonyi János úgy vélte, hogy a hűtlenné lett Finta nádor – Aba Amadé testvére – híveit ostromolta 1288 előtt a gönci várban a király – Finta gedei és szalánci várát ugyanis 1281-ben ostrommal kellett bevennie IV. Lászlónak. Hasonlóan vélekedett Iványi Béla is, de szerinte 1288-ban foglalta el a várat Fintától a király. Györffy György viszont 1281-re teszi az ostromot, anélkül, hogy birtokosáról feltételezéssel élne. Kristó Gyula végül kifejezetten Amadé gönci várának ostromáról beszél, mely 1288-ban, vagy nem sokkal előbb zajlott le.⁹

Egy bizonyos: az 1280-as évek végén Gönc és környéke az Abaúj megyében ősbirtokos, hatalmas Aba-nemzetség egyik jelentős családja, az ún. Amadé-ág kezére került. Az 1290-es évek elejétől 1310-ig ugyanis nagyszámú olyan oklevelet ismerünk, melyet a család legjelentősebb tagja, Amadé, Göncön adott ki. Itt, a környék ez idő tájt egyik legnagyobb településén¹⁰ és Vizsolyban tartotta eszerint bírói székét, itt ítélkezett, idézett perbe, adott ki perhalasztást, engedett el bírságokat. Gönci okleveleiben azonban

6. Györffy Gy., 1963. 88–89. A korábbi irodalomban, így Iványinál, Pogrányi Nagynál olvasható 1261. évi adat nem Göncre, hanem egy bizonyos Guthára vonatkozik.

7. CD. V/3. 163.

8. HO. 6. 239. (330. sz.)

9. Karácsonyi J., 1900. 24.: „1288. szeptember 1. előtt a király Gönc várát is ostromolta, ezt pedig a nép ma is Amadé várának hívja, de ez nem elég bizonyíték. Finta emberei az ő (t. i. Amadé) akarata ellenére is behúzódhattak oda.” (Egyébként Gede és Szalánc váraitól megjegyzi: „Az oklevelek egyszer sem mondják, hogy ezek Finta várai lettek volna, mint ahogy azt sem, hogy Finta elesett, vagy fogságba jutott volna”.) Iványi B., 1926. 6.: „1288-ban említik először a források a gönci várat. Ekkor IV. László király veszi el ostrom útján az Aba nembeli Finta nádortól, amikor a vár vívásánál a király személyesen volt jelen, talán az ostromot maga vezette.” Györffy Gy., 1963. 89.: „1288-ban arról értesülünk, hogy László király Gönc várát is megostromolta. Valószínűleg 1281-ben, amikor Amadé testvére, Finta szalánci várát is ostrom alá vette.” Kristó Gy., 1978. 30.: „Az 1280-as évek végén IV. László Amadé nádorral is összeütközésbe került. Bizonyára 1288-ban, vagy kevéssel azt megelőzően a király Gönc várát ostromolta.”

10. A vidék településeinek nagyságát a néhány évtizeddel későbbi, az 1332–35. közötti évekből való pápai tizedjegyzékek adatai alapján hasonlíthatjuk össze. Kassa után messze Gönc fizetett a legtöbbet, 107 garasos átlaggal, míg a többi német telepesfalu – köztük Vizsoly – és más település legfeljebb 25 garast fizetett: Györffy Gy., 1963. 55–57.

kizárólag a „datum in Gunch” formulát találjuk, lehetséges tehát, hogy azok – számos történeti munka állításával szemben – a faluban, és nem a várban keltek.¹¹

A várról magáról 1288 után legközelebb Amadé egy 1295 és 1310 között keletkezett oklevele szól, mely István comest, a gönci vár várnagyát említi. Ez a várnagy bizonyára azonos azzal a Lőrinc fia Apród Istvánnal, akinek ez idő tájt tanúsított hősieségéről jóval később, egy 1326-ban kelt oklevélben Károly Róbert számol be. Eszerint a század elején – valószínűleg 1304 körül, Buda sikertelen ostroma után – a fiatal nápolyi trónigénylő Amadé nádor gönci várában tartózkodott. Ez idő alatt – de amikor Károly épp Oroszországban volt – a Vencel király pártjára állt kassaiak és szepességek megostromolták Gönc várát. István várnagy azonban vitézül visszaverte a támadást, sőt még Vencel zászlaját is megszerezte az ostromlóktól.¹²

Tudjuk, hogy az elűzött krakkói herceg, Lokietek Ulászló – kit 1304 és 1307 között Amadé fegyveresen is segített uralma visszaszerzésében – Károly Róberthez hasonlóan évekig élvezte a nagyúr vendéglátását, arról azonban nem szólnak a lengyel krónikák, hogy pontosan hol került sor erre.¹³ Amikor 1307-ben Márton egri püspök Göncön járt, csak a falut – „villa Gunch” – említi.¹⁴

Gönc települése és vára tehát egyformán Amadé fennhatósága alatt állhatott a 13. század végén és a 14. század első évtizedében, az ismertetett források azonban nem bizonyítják azt – a szakirodalomban széles körben elterjedt – megállapítást, hogy maga a gönci vár lett volna a nagyúr székhelye, kiskirályi udvartartásának központja.¹⁵ Ha Amadé rendelkezett egyáltalában egy meghatározott székhellyel, az ugyanúgy Gönc falu is lehetett. A hatalmát szolgáló váraiba – Abaújban Gönc mellett birtokolta Boldogkőt, Regécet, Sárvárt, talán Füžért és Szaláncot, később Szakalyát¹⁶ – egy ilyen hatalmas úr csak vesély és háború esetén húzódkhatott híveivel és vendégeivel.

Aba Amadé ugyanis messze kiemelkedett korának feudális urai közül. Családja birtokaira – melyek részben az ősi nemzetségi föld felosztásokor kapott területekből, részben a királytól nyert adományokból tevődtek össze –, az általa betöltött – gazdagságának és családjára hírnevének megfelelő –, széles jogkörrel és szolgálati birtokokkal járó országos méltóságokra és a kisebb nemesekből álló kíséretére – az ún. familiára – támaszkodva már testvére, az említett Finta kísérletet tett arra, hogy fennhatósága alá vonja

11. A Göncön kelt oklevelek felsorolása: Györffy Gy., 1963. 88. (A név nélküli, „damus pro memoria” formulájú oklevelek is tőle származnak: Kristó Gy., 1979. 202.) – Az oklevelek várbeli keletkezésére: Kristó Gy., 1978. 32.: „Kiskirályságának Gönc volt a központja, legtöbb oklevele a gönci várban kelt.” – Gönc nagy lélekszáma – ld. az előző jegyzetet – mindenképpen indokolhatta Amadé választását. Lehetséges, hogy Vizsolyban túlnyomórészt albirája ítélte.

12. Györffy Gy., 1963. 88–89., ill. Kristó Gy., 1978. 35.

13. Dabrowski J., 1921. 76. skk., Az Iványi B. által idézett 18. századi források bizonyára csupán az „Amadé-vár” helynév miatt állítják, hogy Ulászló a várban tartózkodott: Iványi B., 1926. 5.

14. Iványi B., 1926. 5., Györffy Gy., 1963. 88–89.

15. Karácsonyi J., 1900. 26.: „Külön főjegyzője volt, s ebből látszik, hogy egész külön udvart tartott Göncön az Amadé-várban.” Györffy Gy., 1963. 89.: „... itt rendezte be udvartartását és a feudális anarchia korában innen intézett országos ügyeket, innen kormányozta az uralma alá tartozó vármegyéket.” Kristó Gy., 1979. 150–151.: „... székhelyét az abaúji Gönc várában üttette fel...”

16. Amadé váraira az eddig idézett irodalmon kívül ld.: Fügedi E., 1977. 63., valamint Feld I.–J. Cabello 1980. 24–25., térképpel.

Abaúj megyét és környékét, lényegében megszüntetve ott a királyi hatalmat. Mint láttuk, kísérlete kudarcot vallott, azonban Amadé később már jobban hasznosította a testvérei halálával a kezében összpontosuló hatalmat.

Ügyes politikával sikerült elkerülnie a királlyal való összeütközést – IV. Lászlóval, kinek seregében ifjú korában a csehek, kunok, tatárok ellen harcolt – nem számítva az 1288 körüli, tisztázatlan gönci eseményeket – csak rövid időre különbözött össze 1290 körül. Végig hűséges híve volt ezután III. Endrének, vele harcolt az osztrákok ellen, követségbe ment szolgálatában Lengyelországba. 1301 után valószínűleg kezdettől Károly Róbert pártjára állt – így került sor az említett gönci vendégeskedésre, pontosabban menedéknüjtásra – s neve ott szerepel a király oldalán minden fontosabb megállapodáson. Közben méltóságait – elsősorban az 1293-tól folyamatosan használt nádori címét, abaúji, zempléni, szepesi megyés ispáni tisztét –, az uralkodóktól nyert adományokat, de ugyanúgy erőszakot, kényszert is felhasználva elérte, hogy Abaúj, Zemplén, Ung, Szabolcs és Bereg megyékben szinte minden nemes és egyházi intézmény, falu és város elismerte fennhatóságát.

Lényegében királyi felségjogokat gyakorolt, kezében tartotta a királyi jövedelmeket és bevételeket, a nemeseket az ő szolgálatára, mindenkit minden ügyben a bírósága előtt való megjelenésre kötelezett, önálló külpolitikát folytatott. „Csak szóval, nem tettel” nevezte királyának Károly Róbertet, a Képes Krónika találó fogalmazása szerint. Az uralma alá tartozó vármegyéket komoly udvartartásával kormányozta, tudunk kancellárjáról, jegyzőjéről, albirájáról, udvarbírájáról. „Országának” ellenőrzését több mint tíz – öröklött, másoktól megszerzett és bizonyára királyi engedély nélkül saját maga által emelt – vára, az azokba ültetett várnagyai látták el. Ha talán nem is volt annyira gátlástalan hatalma és vagyona gyarapításában, mint „kiskirály” kortársai közül Csák Máté, vagy a Kőszegiek, ő is foglalt el törvénytelenül királyi birtokokat – talán Gönc is így jutott kezére –, hatalmaskodott, nemeseket űzött el földjükről. A városok és a kereskedelem jelentőségét nem volt képes megérteni: újabb vámok emelésével, a kereskedők és a piac zaklatásával súlyos károkat okozott, elsősorban Kassa városának.¹⁷

Érthető tehát, hogy a megerősödő Károly Róbert az első adódó alkalmat felhasználta, hogy „híve” túlzott hatalmát felszámolja. Erre Amadé 1311-ben bekövetkezett halála után nyílt csak lehetőség. Az Amadé-fiak a Kassán született egyezményben ígéretet tettek a tartományuraság megszüntetésére, de mivel ezt nem gondolták komolyan, a következő évben a király a híres rozgonyi csatában fegyverrel számolt le velük. Az életben maradt fiúk ezután – legalább formálisan – Károly Róbert hűségére tértek, s így birtokaik, sőt váraik jelentős részét is megtarthatták. 1317 végén – 1318 elején azonban ismét hűtlenségükről értesülünk: megtámadták a király híveit és más jogtalanságot követtek el. Ezért Ung megyei váraikat a király parancsára Ákos-nembeli Mikcs, sárosi ispán, az abaúji erősségeiket, Göncöt és valószínűleg Boldogkőt Drugeth Fülöp, a rozgonyi csata egyik hadvezére vette be ostrommal. Károly Róbert azt a területi hatalmat, melyet korábban Amadé élvezett, a vele együtt Itáliából Magyarországra került Drugeth-család tagjainak, bizalmi híveinek adta. Fülöp újvári és szepesi ispán lett, bírói székét ő is Vizsolyban

17. Az Aba-nemzetségre ld.: *Karácsonyi J.*, 1900. megfelelő részeit, valamint *Györffy Gy.*, 1963. 49–51. A magyarországi tartományuraságok feldolgozása: *Kristó Gy.*, 1979. Az Amadéra vonatkozó adatok bővebben: *Kristó Gy.*, 1978. 27–39.

és Göncön tartotta, három Göncön kelt oklevelét ismerjük az 1316 és 1322 közötti időből, mindháromban a már ismert formulával.¹⁸

Károly Róbert a tartományuraktól visszaszerzett várak döntő többségét magának tartotta meg és a királyi várak kiépülő rendszerével gyakorolta hatalmát az ország felett. Királyi vár lett így a környéken Gönc mellett Regéc, Boldogkő, Füzér és valószínűleg Szakalya. Ezek szolgálati birtokként a megyéispán kezelésébe jutottak, aki maga helyezett várnagyokat az egyes erősségekbe.¹⁹ 1324-ből ismerjük az akkor már a nádori tisztségbe emelkedett Drugeth Fülöp gönci várnagyát: Lukácsot.²⁰ Fülöp 1327-ben megkísérelte a vár fenntartását szolgáló – előttünk egyébként ismeretlen kiterjedésű, de talán csak Gönc falura korlátozódó – várbirtok gyarapítását: a már többször említett Apród István halálával annak garadnai birtokát csatolta a várhoz. Az uralkodó azonban visszaadatta István gyermekeinek, s az ügyről szóló oklevélben kifejezetten a magáénak mondja a várat.²¹

Ugyanebben az évben meghalt Drugeth Fülöp, hatalma azonban a családban öröklődött: unokaöccse, Vilmos lett az utódja az abauji, szepesi, sárosi ispánságban, majd később a nádorságban. A nagybátyja révén az ország egyik leghatalmasabb vagyonával rendelkező főúr 1330-ban királyi sereg élén a lengyel uralkodó segítségére indult. Sáros várában ekkor részletes végrendeletet készített, melyből többek között megtudjuk, hogy a gönci várban helyezte el „ad servandum”, azaz őrizetű kincseit: tíz nagy ezüst tálat, tizenkét ezüst csészét (vagy poharat) tokban, egy nagy, két kisebb és egy még kisebb ezüst korsót vagy palackot, egy száz finom márka árú, drágakövekkel díszített arany koronát, nyolc kis ezüst tálat (valószínűleg sótartót), tíz ezüst kanalat, tíz – ismeretlen mértékű – arannyal átszótt bíbor posztót, tizenkilenc bíbor selyemmel átszótt szövetet, két nagyobb és egy kisebb, ezüsttel kivert övet és más ékszereket.²²

1332-ből ismerjük Drugeth Vilmos újvári ispán Valter nevű gönci várnagyát, aki egyúttal a regéci várnagyságot is betöltötte s emellett még megyei alispán is volt. Ettől kezdve valószínűleg már nem is volt többé önálló várnagya az erősségnek – ez vagy jelentőségének csökkenésére, vagy egy új szervezeti forma bevezetésére utal: az egymás közelében fekvő várak közvetlen irányítását is célszerű volt egy kézbe adni.²³

18. Györffy Gy., 1963. 52., 89., Fügedi E. 1977., 138. Gönc ostromának pontos idejét nem ismerjük – a szomszédos Boldogkő mindenesetre 1317-ig Amadé fia László birtokában volt (OL Dl. 107.302 – az adatért Kubinyi A.-nak tartozom köszönettel) –, de igen valószínű, hogy elfoglalásában nagy szerepet játszott az említett István várnagy áruháza, aki ezután a Drugethek szolgálatába lépett, az idézett 1326. évi oklevél szerint ugyanis a nádor „támokmestere” volt. Ld. még – többek között az Amadé-fiak további sorsára – Kristó Gy., 1978. 88., valamint Iványi B., 1926. 6. (Drugeth Fülöp okleveleinek formulái: „datum in Gunch–Kunch”).

19. E kérdés körül újabban vita bontakozott ki: Fügedi E., 1977. 68–87., Engel P., 1981., Fügedi E., 1982., Engel P., 1982. – Nem lehet azonban minden esetben egyértelműen eldönteni, mely várak voltak Drugeth tulajdonában, s melyeket bírt csak „pro honore”, azaz tisztségül, szolgálati birtokként. Ld.: erre még Feld I.–J. Cabello 1980. 27–28., térképpel.

20. Györffy Gy., 1963. 89.

21. AO II. 330.

22. CD VIII/3. 507–508., valamint Iványi B., 1926. 6., aki azonban tévesen nem Drugeth Vilmos, hanem Fülöp végrendeletéről ír.

23. Györffy Gy., 1963. 89. – A felsoroltakon kívül még egy, János nevű gönci várnagyról is tudunk a 14. század első feléből, akinek zsuji birtokát Borsa nembeli Kopasz pusztította el: Iványi B., 1926.

A továbbra is királyi kézben levő vár Vilmos nádor halála után, a század második felében általában a közelében – a várhegyet közrefogó patakok találkozásánál – felépített (1. kép) pálos kolostorral kapcsolatban tűnik fel. Az ismeretlen időpontban – talán még Amadé vagy a Drugethek által – alapított kolostort először 1371-ben, majd 1384-ben, 1407-ben és 1428-ban mint a Gönc vára alatt fekvőt nevezik meg („de sub castro Gunch”). 1384-ben a kolostor borkilencede ügyében intéz parancsot István fia Pál gönci, regéci és boldogkői várnagyhoz Mária királynő.²⁴

Zsigmond király trónra lépte után az ország királyi várainak többsége magánföldes-úri kézre került. Gönc várát is eladományozta ekkor a király: 1391-ben a gömöri eredetű főnemesi család, a Bebekék – Imre és Detre – kapták adományul.²⁵ Ez az utolsó közvetlen adat várunkról, mely legközelebb – 18. századi leírásokban – már romként tűnik fel. Gönc városát a 15. század közepéig a Bebek-család birtokolta, magáról a várról azonban az idézett 1428. évi közvetett említés után már a kolostorral kapcsolatban sem esik szó.²⁶

Az eddigieket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a csupán sáncokkal-árkokkal erősített, egy magasabb kőépülettel és bizonyára még további, egyszerűbb építményekkel rendelkező gönci vár valószínűleg 1271 és 1288 között épült. Építése azért nem helyezhető korábbra – bár formája épp korai építése mellett szólna –, mert a királynéi földön, a közeli Abaújvár királyi sánccvára mellett indokolatlan lett volna egy ilyen jellegű vár emelése. Építettőinek így – az irodalomban elterjedt felfogásnak megfelelően – a környéket a 13. század utolsó harmadában uralmuk alá vető Aba nembeli Amadékat véljük. Nem állíthatjuk, hogy egyértelműen maga Amadé nádor emeltette a várat, hisz a helynév egy jelentős birtokostól éppúgy származhat, mint a vár építettőjétől.

Ami a vár funkcióját illeti, az ismert írott adatok nem bizonyítják egyértelműen, hogy Amadé székhelye, bírói székének és udvartartásának központja lett volna. Kéteyleink fokozódnak, ha megvizsgáljuk az erősség elhelyezkedését, méreteit és formáját. Bár a korszak várépítéséről még korántsem rendelkezünk átfogó képpel, úgy véljük, hogy az Amadé-vár nem volt alkalmas arra, hogy a hatalmas feudális úr székhelye legyen. Ebben az időben már eléggé elterjedtek voltak a kőfallal övezett várak, számos ilyen volt Amadé nádor birtokában is. Úgy tűnik, hogy a gönci vár – a tokaji és a sárvári várhoz hasonlóan – elsősorban a várúr hatalmát szolgáló, támadásra és visszavonulásra, értékek megőrzésére

24. A várat 1341-ben Telkibánya határosaként említik, az adatokra: *Iványi B.*, 1926. 7., 16–18., *Csánki D.*, 1890. 197. – A pálos kolostorról a legújabb építészeti munkák – *Csányi K.–Lux G.*, 1942., *Guzsik T.–Fehérváry R.*, 1980. 8. – is azt írják, hogy Nagy Lajos alapította 1371-ben, pedig ebben az évben a király csak egy malomállítási engedélyt adott a remetéknek. Bár az Iványi által idézett 17–18. századi források is Lajost tartják alapítónak, azonban Drugeth Fülöp Középnémeti melletti kápolnaalapítása és a regéci pálos kolostor hasonló időre tehető keletkezése elképzelhetővé tesz egy korábban élt alapítót is. (Vö.: a terület falképművészeti jelentőségére Amadé alatt: *Tóth M.*, 1974. 167.). A század elejéről ismert az Ákosok és az Aba-nembeli Csobánkák pálos kolostoralapítása: *Documenta Artis Paulinorum*. Az MTA Művészettörténeti Kutatócsoportjának Kiadványai 1. füzet 167., 216., 2. füzet 309. skk., Bp. 1975.

25. *ZSO* I. 2296. sz.

26. *Iványi B.*, 1926. 7. idézi Túróczit, Bél Mátyást és Windisch. Ugyanő ismerteti Gönc további történetét. (Itt kell megjegyezni, hogy a Pogrányi–Nagy munkájában található, részben Soós Elemértől származó fejtegetések a Gönc városában állt várról minden valós alapot nélkülöznek. Itt csak a 16. században készítek a település körül sáncokat. Soósra ld. *Csorba Cs.*, 1974. 303–304.)

alkalmas erődítményként épült fel, bizonyára gyorsan s így egyszerűen, különösebb igényesség nélkül. Építtetőjének – a tartományuraságot létrehozó családnak – bizonyára nem volt királyi engedélye sem a várépítéshez, ha egyáltalában kellett engedély az ilyen típusú erősségekhez. Erre utal az is, hogy nem tudunk a vár fenntartását szolgáló tartozékokról sem. Ezekre csak Amadé tartományuraságának léte idején nem volt feltétlen szükség, amikor máshonnan is lehetett biztosítani a szükséges anyagiakat.²⁷

A felmerült kérdések eldöntése teljes bizonyossággal csak a vár régészeti feltárásával lenne lehetséges, de nagy segítséget nyújtana ebben az is, ha ismernénk a többi tartományúr székhelyének korabeli formáját.²⁸

Az azonban a rendelkezésre álló adatok alapján is bizonyos, hogy a gönci vár 1317 után, a király kezére kerülve még eredményesen betöltötte a király hatalmának biztosítását a Hernád vidékén. Nehezen megközelíthető és jól védhető mivolta pedig kifejezetten alkalmassá tette arra, hogy Drugeth Vilmos itt helyezze el kincseit hadjáratának idejére. A várakkal szemben támasztott igények s talán a haditechnika fejlődése, az erődítmény karbantartásának költséges volta, s más, számunkra ismeretlen tényezők azonban a 14. század végére a gönci vár elavulásához vezettek. Új birtokosa, a közelben is számos nagyobb, kényelmesebb várral rendelkező Bebek-család számára nem volt érdemes az erősség átépítése, nekik az ekkorra már mezővárossá fejlődött Gönc sokkal nagyobb értéket jelentett. Az Amadé-várat így – mint szerte az országban a legtöbb hasonló építményt – legkésőbb a 15. század elején elhagyták.²⁹

27. A várak névadása félrevezethető is lehet. Így a Pest megyei Csóvár a 18–19. századi adatokban állandóan mind Ráskai-vár, a Ráskaiak által épített vár szerepel, holott eredete jóval korábbi időre nyúlik vissza: *Feld I. – Jakus L. – László Cs.*, 1979. 12–13. Feudális váraink funkcióját, történeti szerepét, a tartozékok jelentőségét alapvető munkájában Fügedi E. dolgozta fel: *Fügedi E.*, 1977. – Az 1290 után már nem említett, valószínűleg Amadé által emeltetett tokaji vízvár: *Csorba Cs.*, 1980. 15. A Garadna alatt volt, ugyancsak rövid ideig létezett Sárvarra: *Györffy Gy.*, 1963. 51. Amadé még Szakalya várát építtette, Kassa felett, ez 1429-ig állt: *Fügedi E.*, 1977. 194. Formájáról közelebbit nem tudunk.
28. Ma még egyetlen tartományúri székhely feldolgozására sem került sor. Csák Máté trencsényi várának újabb kutatási eredményei még alig ismertek, de az biztos, hogy a vár nem csupán a toronyból állt. A Kőszegieknek névadó székhelyükön két váruk is állt. Az 1246 előtt felépített Óház a közölt alaprajz szerint igen hasonló lehetett Gönchöz: *Lelkes I.*, 1960. 8–10., 35–36. Az általuk alapított városbeli várról közelebbit nem tudunk. – A széles körű kutatások ellenére sem világos, hogy hol állt az Ákosok diósgyőri székhelye. Az utóbbi kettőre ld. *Gerő L.*, 1975. 127., 194.
29. A kutatás még nem tisztázta, hogy mikor és miért hagyták el – vagy építették át – a többi, hasonló elrendezésű várat. Egy kisebb típusra ld. *Parádi N.*, 1982. 27. – A Bebek váraira – Krasznahorka, Szád, Szendrő – *Fügedi E.*, 1977. 159., 193., 197. A vár helyszíni vizsgálatában nyújtott segítségéért Juan Cabellonak, a rajzokért László Csabának tartozom köszönettel.

IRODALOM

- AO.* Anjou-kori okmánytár. Szerk.: Nagy Imre és Nagy Gyula. I–VII. Bp. 1878–1920.
- CD.* Fejér, Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis I–XI. Buda. 1829–1844.
- Ghotěbor, P.*, 1982. K situaci a stavebni podobě vesnických feudálních sídel. *Archeologia Historica* 7. Brno, 1982. 357–366.
- Csánki D.*, 1890. Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában I. Bp. 1890.
- Csányi K.–Lux G.*, 1942. A gönci pálos kolostorrom. *Technika*. Bp. 1942. 162–163.
- Csorba Cs.*, 1974. A magyarországi várkutatás története. *Az MTA II. Oszt. Közleményei* 23. Bp. 1974.
- Csorba Cs.*, 1980. Várak a Hegyalján Bp. 1980.
- Dabrowski J.*, 1921. Lokietek Ulászló és Magyarország. *Történeti Szemle*, Bp. 1921. 76. skk.
- Engel P.*, 1981. A honor (A magyarországi feudális birtokformák kérdéséhez). *Történelmi Szemle* XXIV/1. Bp. 1981. 1–19.
- Engel P.*, 1982. Honor, vár, ispánság. *Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. Századok* 116/5. Bp. 1982. 880–922.
- Feld I.–Jakus L.–László Cs.*, 1979. Csővár. *Studia Comitantia* 7. Szentendre, 1979. 7–61.
- Feld I.–J. Cabello* 1980. A füzéri vár. *Borsodi Kismonográfiák* 11. Miskolc, 1980.
- Fügedi E.*, 1977. Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon Bp. 1977.
- Fügedi E.*, 1982. Királyi tisztség vagy hűbér? *Történelmi Szemle* XXV/3. Bp. 1982. 483–509.
- Gerő L.*, 1975. (szerk.) Várépítézetünk. Bp. 1975.
- Guzsik T.–Fehérváry R.*, 1980. A pálosrend építészeti emlékei a középkori Magyarországon I. 2. kiad. Bp. 1980.
- Györffy Gy.*, 1963. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Bp. 1963.
- HO.* Hazai Okmánytár. Kiadják: Nagy Imre, Paur Imre stb. I–VIII. Győr 1865 – Bp. 1891.
- Iványi B.*, 1926. Göncz szabadalmas mezőváros története. Karcag, 1926.
- Karácsonyi J.*, 1900. A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I. Bp. 1900.
- Kristó Gy.*, 1978. A rozgonyi csata Bp. 1978.
- Kristó Gy.*, 1979. A feudális széttagolódás Magyarországon Bp. 1979.
- Lelkes I.*, 1960. Kőszeg. Bp. 1960.
- Miklós Zs.*, 1978. Árpád-kori földvár Váchartyán-Várhegyen. *Archeologiai Értesítő*, 105. Bp. 1978. 95–105.
- Miklós Zs.*, 1981. Árpád-kori földvár Mende-Lányváron. *Archeologiai Értesítő*, 108. Bp. 1981. 233–249.
- Miklós Zs.*, 1982. A Gödöllői dombvidék várai. *Múzeumi Füzetek* 21. Aszód, 1982.
- Nekuda, V.–Unger, J.*, 1981. Hrádky a tvrze na Moravě. Brno, 1981.
- Nowáki Gy.–Sándorfi Gy.–Miklós Zs.*, 1979. A Börzsöny hegység őskori és középkori várai Bp. 1979.
- Parádi N.*, 1982. A kácsi középkori lakótorony. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XXI. Miskolc, 1982. 9–30.
- Pogrányi Nagy F.*, 1929. Emlékezzünk meg régi várainkról. Omodévár. *Historia. Honismeret és helytörténet*. 1929. 2. kötet 1. füzet.
- Sándorfi Gy.*, 1979. A magyar várépítézet korai szakaszáról irodalmi adatok és terepbejárások alapján. *Archeologiai Értesítő* 106. Bp. 1979. 244–253.
- Sándorfi Gy.*, 1980. Motte típusú várak a történeti Borsod vármegyében. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XIX. Miskolc, 1980. 9–39.
- Tóth M.*, 1974. Árpád-kori falépcső Bp. 1974.
- K. Végh K.*, 1966. Boldogkő várának feltárása. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* VI. Miskolc, 1966. 109–170.
- ZSO.* Zsigmond-kori oklevéltár. Összeállította Mályusz Elemér. I. Bp. 1951.

DIE AMADÉ-BURG IN GÖNC

(Auszug)

Östlich von dem ehemaligen Marktflücken Gönc im Hernád-Tal, tief im Zemplén-Gebirge, weit von den Hauptstraßen erhebt sich eine Felsenspitze, mit Resten einer einfachen mittelalterlichen Befestigung. Die Burg besteht heute aus einem quadratischen Turmstumpf am Rand des nach Osten steil herabfallenden Felsenblocks, vom Süden und Westen durch tiefen Graben und Wall geschützt, der letztere wurde aus trockenen Bruchsteinen angehäuft. In der Mitte der Anlage vermuten wir eine Zisterne und vielleicht einige Holzbauten, die aber erst durch eine archäologische Untersuchung nachgewiesen werden können.

Nach den schriftlichen Quellen wurde die Befestigung zwischen 1271 und 1288 von einer der größten Adelsfamilien des damaligen Ungarns, von einem Zweig des Aba-Geschlechtes gebaut. Die bishierige Literatur behauptet die Auffassung, daß die größte Persönlichkeit dieser Familie, namens Amadé (Omode) seine Residenz und Hofhaltung in dieser Burg gehabt habe. Die Größe und die Ausbildung der beschriebenen Befestigung widerspricht aber dieser Auffassung, nach den Urkundensoll diese Residenz eher in der Ortschaft Gönc gesucht werden. Die kleine Burg diente wahrscheinlich zur Sicherung der Macht der Familie, als Zufluchtstätte und als Magazin der Wertsachen. Ähnliche Aufgaben hatte sie auch nach dem Sturz der Adelsfamilie – spätestens ab 1317 – als Königsburg, bis im Jahre 1391 in die Hände der Bebek-Familie fiel, von der aber die schon veraltete Befestigung bald aufgelassen wurde.

István Feld

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM ÁSATÁSAI ÉS LELETMENTÉSEI 1983-BAN

L. WOLF MÁRIA—SIMÁN KATALIN

Abaújalpár

A Korlát-Ravaszlyuktető ásátása alatt terepbejáráson a községtől északkeletre, keletre és délre limnokvarcit lelőhelyek mellett kisebb őskori kitermelési nyomokat találtunk. A műhelyhulladékok kora meghatározhatatlan, valószínűleg neolitikusak. (Ltsz.: 84.2.1–5; 84.3.1–18; 84.4.1–2.)

Takácsné Biró Katalin

Abaújszántó—Aranyosvölgy

Az Aranyos-patak völgyében keresztirányú vízmosásban, az erdészháztól kb. 500 méterre északkeletre limnokvarcit kibúvást találtunk. A kibúvás mellett elszórtan őskori kitermelésre utaló kőszközöket, műhelyhulladékot találtunk. Valószínűleg neolitikusak. (Ltsz.: 84.14.1–17.)

*Takácsné Biró Katalin—
Szakáll Sándor—Simán Katalin*

Alsószolca, Petőfi u. 19.

Papp Géza, helybéli lakos bejelentette a múzeumnak, hogy telkén meszesgödör ásása közben emberi csontokra bukkant. A helyszínről az embercsontok mellett egy öntött, indás díszű, késő-avar övkészlet részeit hoztuk be: csat, pajzs alakú szíjbefogóval, három darab pajzs alakú csüngős veret, nagyszíjvég, egy teljes és egy hiányos kisszíjvég, egy db. lyukvédő veret.

Az épülő ház alapjának ásásakor újabb öt csontváz részei bukkantak elő. Mellékletként ekkor egy vaskés került csak elő.

*Lovász Emese—S. Koós Judit—
Simán Katalin—L. Wolf Mária*

Arka

A Korlát-Ravaszlyuktető ásátása során terepbejáráson több kisebb foltban neolitikus szőrványokat gyűjtöttünk a községtől keletre, északkeletre, valamint a patak partján.

1. kép. Késő neolitikus festett edény
(Bodrogkeresztúr)

2. kép. A Sajólád–Kemejen talált palack

Elszórtan császárkori töredékek is kerültek elő a községtől északra. (Ltsz.: 84.7.1–84.13.6.)

*Takácsné Bíró Katalin–
Simán Katalin*

Baskó

Baskótól északra kb. 1 km-re földút beágásában neolit telep nyomait találtuk meg. A leletanyag túlnyomó többsége obszidián szilánk és eszköz, csak elvétve találtunk kerámiatöredékeket. (Ltsz.: 84.20.1–34.)

*Takácsné Bíró Katalin–
Szakáll Sándor–Simán Katalin*

Borsodgeszt, Avasalja u. 14.

1983. augusztusában Viga Gyula a néprajzi osztály vezetője bronzkori cserepeket hozott be innen.

S. Koós Judit

Bodrogkeresztúr-Kossuth u.

1983. szept. 2-án a Tokaji Gimnáziumban Viga Gyula néprajzi osztályvezető régészeti leletanyagot vett át Dr. Dankó József történelemtanártól. Az anyagot Dobránszky

Tímea gimnáziumi tanuló gyűjtötte Bodrogkeresztúron, s adta oda tanárának. A lelőhely Bodrogkeresztúr, Kossuth u. 185. sz. ház előtti rész, ahol árokásás közben, egy kb. 40 cm-es részből kerültek ki az edények. (A ház és a telek Baji István tulajdona.)

A leletanyag rendkívül szép, fekete, sávos díszítésű edényt, csészét, bekarcolásokkal, lencseszerű bütykökkel díszített edényeket és egy kis fedőt tartalmaz. A későneolitikum időszakára datálható.

S. Koós Judit

Csobaj, József A. u. 1.

1981-ben leletmentés során egy kosfejes edény sírja került elő. Ennek nyomán 1983-ban leletmentő hitelesítő ásatást végeztünk a területen, melynek során a sír körzetében vizsgáltuk át a területet, északra 23 métert, keletre 12–20 métert, délre 6 métert, majd nyugatra, a szomszéd kertbe is átmentünk, itt is szondáztunk. A feltárás során kelta leletanyag nem került elő. Kibontottunk azonban korai császárkori méhkas alakú gödröket, amelyeknek mélysége 195–197 cm volt. Ezekből terra sigillata másolat és több pecsételt díszű edénytöredék, valamint orsógomb került elő. A császárkori leleteken kívül néhány koraközépkori bogrács- és fenékbélyeges kerámiatöredéket is találtunk.

B. Hellebrandt Magdolna

Edelény-Mederfelügyelőség

A terület a borsodi földvárral szemben, az Edelényről Szendrőbe vezető út bal oldalán található. 1976-ban Hellebrandt Magdolna végzett itt leletmentést, amikor a területen építkezés folyt. A hitelesítő terepbejárás során több Árpád-kori és néhány őskori cseréptöredéket találtunk. (Ltsz.: 83.41.1–39.).

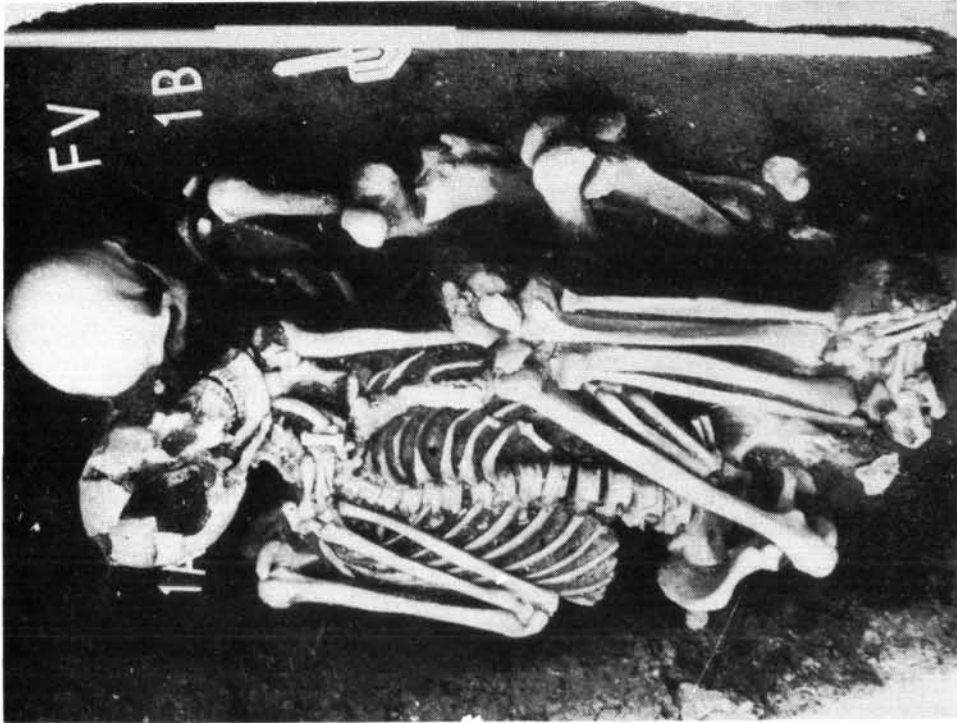
L. Wolf Mária–Simán Katalin

Edelény-Ludmilla dűlő

Egy 1982-ben végzett helyszíni szemlénk alapján kezdtük meg 1983 nyarán a leletmentő-hitelesítő ásatást a Ludmilla dűlőben, ahol szőlőművelés során egy középső bronzkori települést bolygattak meg. Viszonylag kis területen dolgozhattunk csak, mivel a terület nagy része művelt zártkert. Az előkerült leletanyag a füzesabonyi kultúra klasszikus időszakára jellemző. Ép edények, svédsisak alakú tál, nagyméretű tárolóedények töredékei, hordozható díszített tűzhely töredékei érdemelnek említést a nagy mennyiségű anyagból.

Az egyik gödörben rengeteg hamu, faszén között két ép edény és egy tál volt, benne égett gabonamagvakkal. A gödörben ezenkívül cseréptöredékeket, a gödör tetején pedig égett paticsdarabokat találtunk. A szőlő- és kertművelés által erősen megbolygatott területen települési objektumokat megfigyelni nem tudtunk.

S. Koós Judit

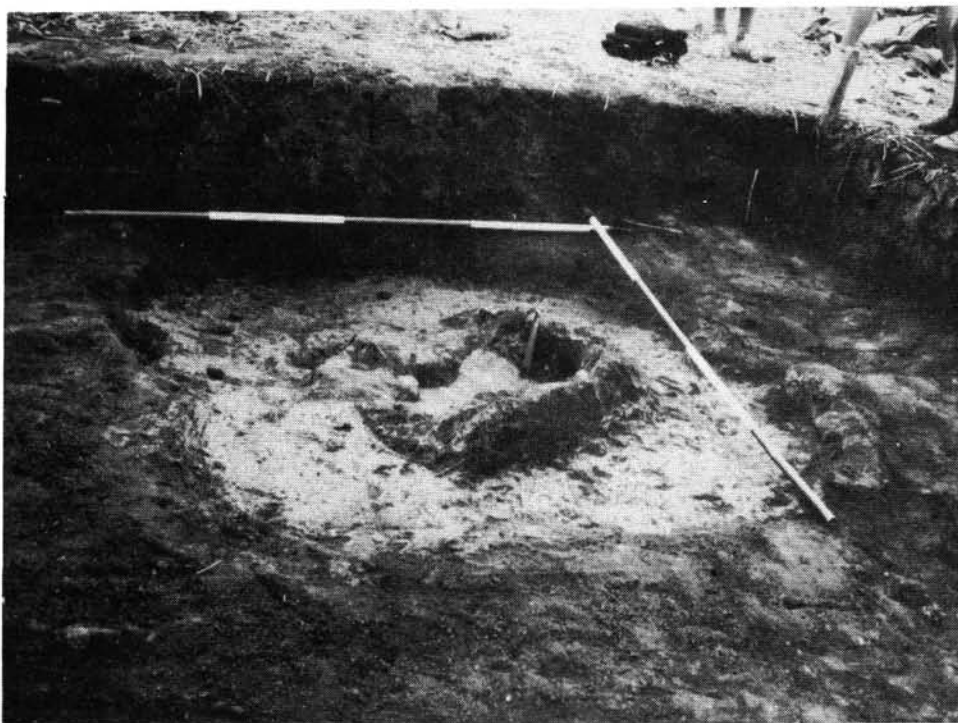
3. kép. Neolitikus kettős temetkezés Felsővadász-Várdombról

Egerlövő-Homokpart

Rebicsek László tanácstitkár jelentette a múzeumnak, hogy a község határában levő régi, most újra művelés alá vett homokbányában a markológép emberi csontokat talált. A helyszínre érve kiderült, hogy egy germán jellegű temető sírjait rombolja a kitermelés, és pusztította el már évekkel ezelőtt kb. a temető felét. Körben a bánya partfalaiban beásások, sírok helyei mutatkoznak. A munkát leállítottuk, a leletmentést azonnal megkezdjük. Két hét során 19 sírt tártunk fel: többségükben Ny–K irányításúak, előfordult azonban É–D-i tájolás is. Mellékletek: szürke, ill. vöröses, kis méretű edények a fej mellett, előkerült egy érdekes, üvegpoharat utánzó, talpas kis szürke edény is, valamint nagyobb méretű, kézzel formált, durva fazekak és tál a lábnál. A sírok bolygatottak, a rablás. minden esetben a mellre és a derékra irányult. Kétsoros csontfésűk, bronz- és vas övcsatok, egy vasfibula került még elő.

Az egyik váz koponyája hosszanti irányban erősen torzított.

Lovász Emese

4. kép. Kör alakú neolitikus kemence Encs–Kelecsényről

Encs–Kelecsény

1981-ben terepbejárás során Kelecsény elpusztult középkori település lokalizálását végeztük. Ennek nyomán 1983-ban szondázó ásatást végeztünk a területen. Feltártuk egy neolitikus, többször megújított ház nagy részét. A földbe mélyített ház lépcsős bejárata dél felé néz, nyugati végében egy nagyméretű, ovális szemétködör került elő. A ház szintje fölött négy hamvasztásos bronzkori temetkezés nyomaira bukkantunk. A házból gazdag leletanyag került elő. Ennek egy része a bükki kultúra jellegzetes finom és házikerámiája volt, nagy mennyiségű kőszközzel, másik része pedig a Szakálhát csoport emlékéanyagába tartozik (arcos edény töredékek, idolkok). A ház feltöltődéséből kevés Árpád-kori kerámianyag került elő.

A szondázás során az újkőkori háztól északra nyíltszíni tűzhelyet találtunk, amelynek kb. 1 m átmérőjű kerek, tapasztott alja volt, és amelynek felmenő falait is megfigyelhettük.

L. Wolf Mária–Simán Katalin

Erdőbénye-Ligetmajor

A régóta ismert opál lelőhelyen terepbejárás során pattintott kőeszközöket találtunk. Vlsz. a neolitikumba sorolhatóak. (Ltsz.: 84.17.1–2., 84.18.1–4.)

*Takácsné Bíró Katalin–
Szakáll Sándor–Simán Katalin*

Erdőbénye II.

Erdőbényétől keletre kb. 2 km-re viaszopál feltárást találtunk. A feltárásban a nyers viaszopál töredékek mellett műhelyhulladék is volt. A leletek korát meghatározni nem lehet, valószínűleg őskoriak. (Ltsz.: 84.19.1–28.)

*Takácsné Bíró Katalin–
Szakáll Sándor–Simán Katalin*

Felsővadász-Várdomb

Folytattuk az 1982-ben megkezdett leletmentő ásást, melynek során a bükki kultúra klasszikus és késői fázisának emlékanyagát tártuk fel. Néhány jellegzetes késő-réz kori töredék a hunyadihalmi csoport leletanyagának itteni előfordulására utal. A gazdag kerámiaanyagban nagy számban fordultak elő a hatvani és a füzesabonyi kultúrák edénytöredékei, valamint agyag kocsikerekek, nyomott gömbtestű és trapéz alakú nehezekek, miniatűr edénykék, állatfigurák, kő- és csonteszközök.

Az idén feltártunk egy bolygatatlan kettős sírt, ahol a sírgödörben két, erősen zsugorított, bal oldalán fekvő váz volt, s mindössze néhány centis földréteg választotta el őket egymástól (tájolás: D–É). A temetkezést a bükki kultúra időszakába soroljuk.

Sándorffi György elvégezte a földvár felmérését, ennek alapján úgy tűnik, hogy sánccal erősítették a várat. A sáncátvágást megkezdjük, azonban a nagy mélység miatt a munka befejezését a következő idényre kellett halasztani. Munkatárs: Losits Ferenc (MNM)

S. Koós Judit

Fony

A községtől keletre és északra limnokvarcit kibúvásokra települt műhelyeket találtunk terepbejárás során. A műhelyek feltehetően neolitikusak. (Ltsz.: 84.4.1–84.6.8.)

*Takácsné Bíró Katalin–
Szakáll Sándor*

Füzér–Perpatak, Vízház

Czagányi Józsefné és Tavas Béla 1981-ben jelentette, hogy a Füzérre vezető műút bal oldalán, közvetlenül a falu első házai mellett, obszidián eszközöket találtak. 1981-ben

és 1982-ben a lelőhelyet kétszer átvizsgáltuk, sikertelenül. Ez alkalommal a bejelentőkkel együtt végeztünk helyszíni szemlét, de mindössze két-három szilánkot találtunk.

Lukács Sándor helybéli lakos azonban elvezetett minket a Perpatak elnevezésű helyre, ahol állítása szerint az obszidiánt gyűjteni szokták. A területen kb. 200x200 méteres lelőhelyen nagyon sok obszidián eszközt, néhány jellegtelen őskori és egy jellegzetes bükki, valamint néhány császárkori cseréptöredéket találtunk. Lukács Sándor szerint a lelőhelytől délre kb. 1,5 km-re egy Dobogó nevű helyen termésoobszidián is található.

L. Wolf Mária–Simán Katalin

Gibárt–Túza

Az 1981-ben talált lelőhelyet ellenőriztük. Ennek során az ekkor talált lelőhely fölött a magasabban fekvő dombok oldalában egy nagy kiterjedésű bronzkori telepet is találtunk.

L. Wolf Mária–Simán Katalin

Hernádbúd–Gata

Szabó Sándor az Encsi Helytörténeti Gyűjtemény vezetőjének útmutatásával bejártuk a területet. A földvár Gibárt és Hernádbúd között fekszik, magasan kiemelkedik a környező dombok közül. A földvár platóján bronzkori leleteket találtunk. A bronzkori leletek mellett előkerült egy háromszögletű, pattintott kőbalta is, amelynek a magyarországi őskorban nem ismert a párhuzama.

Az Encsi Helytörténeti Gyűjteményben erről a területről agyagpecsétlő, kocsikerék, ép edények, csontárák, barlangi medve fogak találhatóak, amelyek Szabó Sándor és a helytörténeti szakkör szondázó ásatása során került elő.

A régebbi szakirodalomban *Gata* néven szerepel ez a lelőhely, amely minden valószínűség szerint azonos az újabb szakirodalomban hernádbúdi vagy gibárti földvár néven nyilvánított lelőhellyel.

L. Wolf Mária–Simán Katalin

Hernádszurdok–Borsod-patak völgye

A lelőhely a falutól északnyugatra kb. 400 méter hosszan és 50–70 m szélességben a patak bal partján neolitikus települést találtunk a bükki kultúra jellegzetes kerámiájával, és nagyon sok kőeszközzel. Néhány bronzkori és Árpád-kori cseréptöredék is előkerült. (Ltsz.: 84.23.1–102.)

L. Wolf Mária–Simán Katalin

Hernádszurdok-Temetőföld

A temető melletti kiugró dombon kb. 100x150 méteres vegyes őskori, császárkori lelőhelyet találtunk. (Ltsz.: 84.22.1–26.)

L. Wolf Mária–Simán Katalin

Hernádvécse-Tehenészet

A tehenészet mellett húzódo domb gerincén szórványosan őskori kőeszközöket találtunk. A leletek jellegtelenek.

L. Wolf Mária–Simán Katalin

Hidasnémeti-Borházdűlő

A terepbejárások során talált lelőhelyen végzett ásatás során felső paleolitikus település nyomait tártuk fel. A leletek a felszíntől kb. 40 cm mélységben bolygatatlan vörös agyagrétegben feküdtek. A leletek többsége szilánk. Az eszközök között dominál az épszélű penge. Jellemző eszköz a tompított hátú penge és a magasvakaró. A legtöbb szilánk és eszköz nyersanyaga limnokvarcit, elvétve előfordul bükki üveges kvarcporfir, zempléni obszidián és radiolarit, amelyet feltehetően a Hernád hordalékából hoztak. (Ltsz.: 84.32.1–134.).

Simán Katalin

Homrogd–Felsőpocsaj

1983-ban Bukszár Ferenc (Miskolc, Korvin O. u. 19.) bejelentést tett, hogy Homrodon földút szélesítése közben csontokat fordított ki a munkagép. A helyszíni szemle során megállapítottuk, hogy egy általunk már ismert, 1981 tavaszán bejárt területről van szó. A földmunkák során átvágtak egy hulladékgyűjtőt, melynek szájátmérője 85 cm, mérhető legnagyobb szélessége 115 cm. A gödör körte alakú, sok állatcsont, bronzkori és középkori kerámiatöredékek kerültek elő belőle. A felszínétől kb. 75 cm-re halpikkely réteget, e fölött kb. 5 cm-es faszén réteget figyeltünk meg, fölötte pedig agyagréteget.

S. Koós Judit–L. Wolf Mária

Jósvafő-Elsőzilip-völgy

Czajlik Zoltán barlangász jelentette, hogy a völgyben, a völgytorkolat fölött 20 méterrel kohó nyomait fedezte fel.

A lelőhelyen természetes kis katlanban erősen átégett agyagfalat, mélyebben enyhén ívelő boltozatot figyeltünk meg. A boltozat alatti kis üregben salakmaradványokat találtunk. A környéken elszórtan is láttunk salakdarabokat.

Gömöri János szakértői véleménye alapján a kohó újkori.

Simán Katalin

Korlát-Ravaszyuktető

A lelőhelyen a magassági pont alatt Vértes László végzett a 60-as években ásatásokat. Ennek hitelesítésére indítottunk ásatást 1983-ban egy mélyebben fekvő ponton. Az ásatás során 43 m²-t tártunk fel. Neolitikus leletet nem találtunk. Kb. 60 cm mélységben az I. szelvényben limnokvarcit padba ütköztünk. A pad tetején, és vele egyszintben műhelyet találtunk. A kitermelés szintjében magkövek, műhelyhulladék jelezte az őskori tevékenységet. A kitermelés szintjéből került elő két micoque szakóca, amely egyben meghatározza a kitermelés alsó korhatárát is. Ezen kívül szerepel a leletek közt plankonvex levélkaparó, néhány vakaró, penge, és sok szilánk. A leletegyüttest feltételelesen a középső paleolitikumra tehetjük, esetleges fiatalabb kitermelési fázis még nem tisztázott.

Simán Katalin

Mályi

Osvát Sándor (Mályi, Hejő u. 16.) jelentette, hogy derítő ásása közben kertjében nagy mennyiségű cserepet talált. A helyszíni szemle során megállapítottuk, hogy a leletek újkőkoriak.

B. Hellebrandt Magdolna

Megyaszó-Ingvár

Czagányi Józsefné 1982 őszén bejelentette, hogy az Ingvárra menő földúton cserepdarabokat talált, a leleteket átadta a múzeumnak.

1983 tavaszán a bejelentővel együtt helyszíni szemlét végeztünk. Több Árpád-kori csereptöredéket, köztük egy cserepbogrács darabot és néhány jellegtelen őskori cserep mellett egy jáspis magkővet találtunk a területen. A lelőhely fölötti szántóban több nagy fekete foltban szórányos bronzkori leletanyagot gyűjtöttünk.

L. Wolf Mária—Simán Katalin

Megyaszó-Lórincke

Czagányi Józsefné bejelentésére 1983. áprilisában terepbejárást végeztünk a területen. Ennek során megállapítottuk, hogy a Lórincke nevű domb oldalában egy hosszan elnyúló, nagy kiterjedésű (1000x50 m) vegyes neolitikus és bronzkori település húzódik. A leletanyagban nagy mennyiségű kerámiatöredék, kőeszköz valamint egy ép kis füles bögre szerepel.

L. Wolf Mária—Simán Katalin

Méra, Fő u. 1.

A községi tanács épülete előtt vízvezetékárkot és vizaknát mélyítettek, amelynek oldalában egy urnasírra bukkantak. Erről Barotai Györgyné vb-titkár értesítette a Herman

Ottó Múzeumot. Az 1983. augusztusában végzett helyszíni szemle alkalmával a gödör metszetében megfigyelhető volt az urnasír fészke. A megtaláláskor kiemelt leleteket: egy koravaskori urna és tál összeállítható darabjait a hozzátartozó hamvakkal együtt átadták a múzeumnak. A kiásott szakaszon újabb urnasíroknak nem volt nyoma. Közvetlenül a tanácsház előtti árok szakaszában egy kettévágott késő középkori verem nyoma rajzolódott ki. Feltöltésében egy db. késő középkori cseréptöredéket és állatcsontot találtunk a megbolygatott szakaszon.

Gádor Judit

Méra-Pukydomb

1983. márciusában Szabó Sándor (Encs, Jókai u. 26.) vezetésével megtekintettük ezt a területet. A bejárás során megállapítottuk, hogy ez a lelőhely azonos az általunk 1977-ben bejárt területtel. Szabó Sándor a korábban itt gyűjtött leleteket átadta nekünk. A lelőhely bronzkori.

L. Wolf Mária–Simán Katalin

Mezőnyárad, Kossuth u.

Erényi Tibor, a helybéli általános iskola tanára átadta a múzeumunknak a korábban, a Kossuth utcában, Varga István telkén előkerült bronzkori leleteket. A leletek között egy szarvasidol töredéke is szerepelt.

L. Wolf Mária–Simán Katalin

Nyékládháza, 3. sz. kavicsbánya

1983. októberében Pelyhe Kálmán, a nyékládházi Kavicsbánya Vállalat bánya-mestere bejelentést tett, hogy a 3. sz. bánya területén földhordás közben edények és csontok kerültek elő. A helyszíni szemle során megállapítottuk, hogy egy koravaskori temető részét pusztította el a markoló. A temetőben egy csontváz gyermeksírral került elő, amely már erősen bolygatott volt. Mellette egy profilált aljú, bikónikus testű, nagyméretű, lapos bütyökkel díszített urna töredékeit találtuk. Az urna alja in situ hevert még a földben, benne és környékén hamvakkal. A síroktól délre koponyát bontottak ki a munkások. A csontváz további részeit mi bontottuk ki: a váz jobb oldalán feküdt, arccal délnek, tájolása ÉNy–DK 260°. A sír földjében két db. obszidián penge töredéke hevert, feltehetően a betöltés anyagához tartozik. A váz enyhén zsugorított helyzetű, hossza a koponyától a lábujjperceig 133 cm.

*S. Koós Judit–L. Wolf Mária–
Simán Katalin*

Ócsalános-Várdomb

Fidrus István (Ócsanáros, Attila u. 10.) bronztárgyakat hozott a múzeumba, amelyeket itt talált. A lelet egy nagyméretű tokos baltát, egy lándzsahegyet és egy darab egygombos sarlót tartalmazott. A lelőhely Ócsanástól délre, a Hernád jobb partján magasodó domb, amelynek délkeleti felén, az aljban kerültek elő a leletek. A helyszínen őskori és neolitikus cserepeket gyűjtöttünk. A bronzlelet a Koszider I. horizontba tartozik.

*B. Hellebrandt Magdolna—
S. Koós Judit*

Onga, Ifjúság u.

1983. júliusában Horváth Károly (Miskolc, Augusztus 20. u. 14.) bejelentést tett, hogy Ongán, az Ifjúság utcában házalapozás közben cserepeket találtak. Elmondásuk alapján kb. 160–180 cm mélységben került elő egy ép, durva kidolgozású hasas, perem alatt tagolt, bordadísszel ellátott urna, melyben hamvak voltak. Mellette egy lapos tál töredékeit találta meg a bejelentő. A fentebbiek alapján valószínűnek látszik, hogy a ház alapozása egy bronzkori urnatemetőt bolygatott meg.

S. Koós Judit

Onga, Szőlőhegy

Apró Zoltán aszalói lakos 1980. áprilisában őskori cserepeket hozott be a múzeumba, amelyeket Onga-Szőlőhegyen gyűjtött. A helyszíni szemle alapján megállapítottuk, hogy a területen a hatvani kultúra települése lehetett. A bejelentő elmondta, hogy a szomszédos telken az elmúlt évben kemencenyomokat találtak, amit a tulajdonos betemetett.

*B. Hellebrandt Magdolna—
S. Koós Judit*

Sály-Lator

A „Nemzetségtípi központok, ispánsági székhelyek kutatása” c. tervtémához kapcsolódva a Lator hegyen fekvő égett sáncos földvár északkeleti részén folytattuk a 2. szelvényben a sáncátvágást. Elértük a sáncszerkezet alját, az eredeti X. sz-i nívót. Alatta koravaskori település objektumai húzódnak. Az őskori szint átvágása során egymásba átszórt gödörkomplexumot tártunk fel. A koravaskori gödrök korábbi, neolitikus gödröket is átvágtak. A feltárás során a sáncszerkezetből X. sz-i cserepeket, valamint az őskori település rétegéből nagy mennyiségű kerámiatöredéket, tűzikutyát, állatcsontokat, koravaskori öntőminta töredékeket gyűjtöttünk.

Gábor Judit

Sajóecseg, Állomás u. 7.

Zsipi Bertalan (Sajóecseg, Állomás u. 7.) kertjében, gyümölcsfa telepítés közben kb. 60 cm mélységben neolitikus cserepeket talált, amelyeket beszállított a Herman Ottó Múzeumba.

Lovász Emese

Sajólád–Kemej

Folytattuk az 1982-ben előkerült objektum feltárását. Az objektum teljes feltárása után megállapítottuk, hogy egy megközelítőleg négyszögletes (5,5x5,5 m) földfelszínre épített gerendavazas házat találtunk. Cölöplyukainak átmérője 25–30 cm, mélységük a mai felszíntől 75–100 cm között változik. A házat valószínűleg többször megújították. Feltehetőleg a ház kemencéjének maradványa a nyugati sarokban előkerült 20–25 cm magas vörösre égett paticsréteg, előtte megtaláltuk a parázs kikotrására szolgáló gödröt is. A házhoz nyugatról szabálytalan négyszög alakú helyiség csatlakozott, ebben helyezkedett el a műhelygödör. A ház keleti oldalán a feltételezett bejárat helyén és ettől kissé délre két nagyméretű szemetes gödröt tártunk fel. A háztól délnyugatra kb. 5 méterre egy 1 m átmérőjű, a mai felszíntől számított 266 cm mély gödörben szájával nyugatra fordított ép palackot találtunk, amely teljesen üres volt. Mellette sertés és ló lábszárcsontjai, valamint egy emberi combcsont feküdt. Ez feltételezhetően építési áldozat volt. Az előkerült leletek alapján a házat a X–XIII. századig lakták.

L. Wolf Mária

Sajóvámos-Várdomb

1983. januárjában Pocza István, a sajóvámosi tsz-elnöke jelentette, hogy földgyalulás közben kardot találtak. A lelőhely a Sajóvámosról Szirmabesenyőre vezető út mentén a falu határában, az ún. Várdombbal szemben van. A földgyalulás nyomában kb. 200x200 m-es területen nagy fekete foltok látszottak, valószínűleg házak nyomai. A területen nagy mennyiségű késő középkori cserépanyagot gyűjtöttünk. A domb tetején habarcs- és apróköves foltokat észleltünk egy ház foltja mellett. (Ltsz.: 84.48.1–34.)

S. Koós Judit–Simán Katalin

Sárospatak

A Csepel Művek Vasaló Terméket Gyártó II. Üzeménél gázfűtés bevezetésekor bronztárgyak kerültek elő. A leleteket Mezey Tamás összegyűjtötte és bejelentette a múzeumban. A helyszíni szemle alkalmával több bronztárgyat nem találtunk. Az előkerült tárgyak a következők: borotva, belső oldalukon füllel ellátott bronz falerák és díszített pálcák, fülelkel ellátott karika, tokos, füles baltatöredékek, babérlevél alakú

csüngő, sarló nyélnyújtvány- és penge töredéke, lándzsacsúcsok töredékei, csövecskék és huzalok. A 39 db bronztárgy a késő bronzkorból származik. (Ltsz.: 84.25.1–39.)

B. Hellebrandt Magdolna

Sima

Sima községtől északkeletre nagyobb limnokvarcit kibúvás mellett őskori kőeszköz-megmunkáló műhely nyomait találtuk. (Ltsz.: 84.15.1.–21, 84.16.1–4.)

Takácsné Bíró Katalin–Szakáll Sándor–Simán Katalin

Szendrő–Csehi

A Szendrőből Szalonnára vezető út jobb oldalán, közvetlenül az út mellett a Csehi tanya magasságában vegyes őskori (bronzkori) és Árpád-kori lelőhelyet találtunk. Több obszián és hidrokvarcit szilánkot, vassalakat és két orsógombot gyűjtöttünk. A lelőhely kiterjedése kb. 500x100 m. (Ltsz.: 83.40.1–57.)

L. Wolf Mária–Simán Katalin

Szendrő–Gacsai

Folytattuk az Árpád- és késő középkori település feltárását. Ennek során két egymásba ázott nagyméretű földbemélyített későközépkori házat találtunk. Az 1. objektum 6x5,5 méteres, megközelítőleg négyszögletes tere elé keletről 2,5x4 méteres lépcsőzetes bejárat csatlakozik. A bejárat körül négy nagyobb kővel bélelt cölöplyuk, a bejáraton belül három kisebb, ugyancsak kővel bélelt cölöplyuk került elő. Az objektum a mai felszíntől 180 cm-re volt beásva. A ház közepe táján kis foltban tapasztást találtunk. Ezen a részen meglehetősen nagy területen szétszóródva a mai felszínhez is igen közel nagyon sok követ találtunk. Ezek feltehetően a kemence maradványai. A kemence közeléből különféle mélységből igen sok, több fajta kályhaszem és kályhacsempe töredéke került elő. Az objektum északi sarkában 17 db pénz és egy aranyozott ezüstgyűrű került elő. A pénzek közül a legkorábbi Hunyadi János (?) vagy V. László (?) denára, a legkésőbbi pedig I. Ferdinánd 1529-ből való denára. Lehetséges, hogy ehhez a leletegyütteshez tartozott a ház területén szétszóródott további 9 db pénz is.

A 2. objektum négyzet alakú 6x6 méteres, lépcsős bejárata nem ugrik a lakótér elé. A házat a mai felszíntől 140 cm mélyre ásták be. A nyugatról nyíló bejáratával szemben déli falának síkjából félkör ívben állt ki a kemencéje, itt és közelében a keleti sarokban erősen átégett faszenes, hamus folt, valamint több nagyobb kő is volt. Ugyanitt találtunk egy 20–30 cm-es erősen átégett faszenes, paticsos réteget is. Az objektumot II. Lajos és I. Ferdinánd pénzei keltezik.

L. Wolf Mária

Telkibánya-Juhodály

1983. márciusában a Telkibányáról Pálházára vezető út bal oldalán a falu végétől kb. 2 km-re Kókai István bejelentése alapján egy kb. 50x150 méteres őskori lelőhelyet találtunk. Nagyon sok obszidián eszközt és szilánkot, egy nagyobb méretű obszidián magkövet és néhány jellegtelen őskori cserepet gyűjtöttünk.

L. Wolf Mária–Simán Katalin

Tiszadorogma, Arany J. u. 19.

1983. májusában dr. Táboros Sándor mezőcsáti tanár jelentette, hogy Tiszadorogmán Sánta Béla telkén építkezés közben kb. 160 cm mélységben csontvázat találtak. A helyszíni szemle alkalmával megállapítottuk, hogy egy késő középkori vagy újkor eleji templom körüli temető egyik melléklet nélküli sírja került elő. A sírból egy 6–7 éves gyermek hiányos csontvázat szedték ki, tájolása 280°. A sír körül mindenhol koporsónyomokat lehetett megfigyelni. A területet most is Kistemető néven ismerik a faluban, nem messze van innen a falu jelenlegi temploma sem.

L. Wolf Mária–S. Koós Judit

Tizakarád–Inasa

1983-ban befejeztük a temető feltárását. A most kiásott 10 szelvény soraival a déli temetőszélt határoztuk meg. 11 sírt tártunk fel, így a sírok száma összesen 54.

Leleteink az előző évekéhez hasonlóak: a lábfejek előtt edény, a férfiak mellékleteként lándzsa és vaskés (tőr?), egy sírból pajzsdudor is előkerült. Színes üvegpasszta és borostyángyöngyök és vasfibulák a női sírok mellékletei. Feltártunk továbbá 3 császárkori gödröt sok cseréptöredékkel és állatcsonttal.

Lovász Emese

ADATOK BORSOD MEGYE ÁRPÁD-KORI BIRTOKTÖRTÉNETÉHEZ ÉS TÖRTÉNETI FÖLDRAJZÁHOZ

TÓTH PÉTER

A magyar állam történetének legkorábbi szakasza, Árpád-házi királyaink uralkodásának három évszázada az írott dokumentumokban történelmünk legszegényebb korszaka. Ennek a ténynek két alapvető oka van: az egyik, hogy az írott szöveg csak lassan és fokozatosan, a XIII. században – sőt, annak is inkább a második felében – lett azzá, ami ma is: vált a jogbiztosítás szinte kizárólagos eszközévé. Oklevelek arengáinak a sora tanúsodik például arról, hogyan ismerte fel a kor embere az írás fontosságát: az egyik alább közlendő oklevélben a váradi káptalan mondja, hogy az „emberek előrelátó okossága” követeli meg az írásban való rögzítést mindazon eseményeknek, amelyekkel kapcsolatban nem akarják, hogy a múló idővel együtt elveszenek az emlékezetből. – A másik ok: a korai okleveleinket ért felmérhetetlen pusztulás. Különösen igaz ez megyénkre, Borsodra nézve, amelynek legfontosabb hiteles helyét, az egri káptalant – és vele együtt a levéltárat is – többször feldúlták: az 1241. évi tatár támadás idején például, a várbeli székesegyház felgyújtásakor a lángok martalékvá lettek a hiteleshely ott őrzött oklevelei is.¹ Nem véletlenül választotta tehát *Wenzel Gusztáv* az Árpád-kori okmánytár II. kötetének motatójául Paur Gyula szavait: „Egy árpádkori okmány a magyar oklevelész előtt annyit tesz, mint egy erőd bevétele a hadvezér előtt, vagy egy sziget felfedezése a geographus szemében.”

A fennmaradt Árpád-kori okleveleinknek legnagyobb szabású feldolgozása *Györfly György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza című munkája. Ez a mű az oklevelek által megőrzött adatokat a történeti vármegyék szerint csoportosítja, ennél fogva a helytörténetírásnak is alapvető és nélkülözhetetlen segédkönyve. A kézirat lezárásától azonban már több, mint húsz esztendő telt el és ez alatt az idő alatt, ha nem is nagy számban, de kerültek elő részint új szerzeményekből, részint pedig a más jellegű levéltári fondok átnézése során olyan oklevelek, amelyek további adatokat szolgáltatnak megyénk korai birtoktörténetének és történelmi földrajzának jobb megismeréséhez. És bár a Mohács előtti oklevelek kutatása és gyűjtése még folyik, úgy gondoljuk, hogy nem szabad várni az eddig feltártak publikálásával: hiszen a helytörténetírás érdekét szolgálja, ha minden, ami egy forrásokban szegény korszak viszonyainak jobb megismerését elősegíti, a lehető leggyorsabban a kutatók kezébe kerül.

A feltárt oklevelek közül most azokat választottuk ki közlésre, amelyek 1332 előtt keletkeztek – vagy ilyen korú oklevél van átírva bennük – és amelyek teljesen ismeretlenek, vagy pedig olyan adatokat is tartalmaznak, amelyek fölött elsiklott az eddigi kiadók

1. *Sugár István*: Borsodi oklevelek a Heves megyei Levéltárban 1245–1521. Miskolc, 1980. 6. p.

figyelme. Az oklevelek kiadására azt a módszert választottuk, amely véleményünk szerint a legideálisabb és az oklevelek értékének a leginkább megfelel: a teljes kétnyelvű szövegközlést. E szövegközlés módjában pedig a rövidesen megjelenő nemzetközi oklevélkiadási szabályzatban foglalt irányelveket alkalmaztuk, tehát az átíró és az átírt oklevelek egy szöveggként szerepelnek és csak bekezdések által vannak elválasztva.² A latin szöveg átírását *Fejérpataky László* kiadási szabályzata szerint végeztük. Minden oklevélszöveget egy rövid regesztá előz meg, amelyben az oklevél tömör tartalmi kivonatát és jelzetét adjuk, valamint az anyagára, méreteire, állapotára stb. vonatkozó adatokat foglaljuk össze. A betűs jegyzetek a filológiai észrevételek számára vannak fenntartva. A számmal jelölt jegyzetek tartalmazzák az oklevél provenienciájára, előkerülésének körülményeire vonatkozó adatokat, a régebbi levéltári jelzeteket, valamint a magyarázó tárgyi hozzáfűzéseket. A fordítás során pedig arra törekedtünk, hogy a lehető leghívebben adjuk vissza az eredeti latin szöveg stilisztikai fordulatait, jellegzetességeit, még akkor is, ha ez néhol óhatatlanul nehézkesebbé tette a magyar szöveget.

Ezek után következzenek maguk az oklevelek.

1.

1270.

Az egri káptalan bizonyoságlevele, amely szerint Miskolc nembéli Imre mester fia, Jakab Nyék nevű földjének egy, határokkal megjelölt darabját Noszkadi Péter fia Mihály-nak és testvéreinek adományozza. – Az oklevél hártýára írott, eredeti példánya maradt fenn, láthatók rajta a függőpecsétthez való bemetszések, de a pecsétje elveszett. Mérete: 22x9 cm. Jelenlegi jelzete: BAZmLt. XV. 1. 31. sz.³ Szövege és fordítása a következő:

Omnibus Christi fidelibus, tam presentibus quam futuris, presens scriptum inspecturis capitulum ecclesie Agriensis salutem in omnium salvatore. Ad universorum notitiam tenore presentium volumus pervenire, quod accedentibus ad nostram presentiam Jacobo filio magistri Emerici de genere Myskouch ex una parte, ab altera vero Michaeli filio Petri de Nozkod, idem Jacobus proposuit coram nobis, quod quendam partem terre sue Nek vocate ex collatione domini nostri incliti regis Stephani ad se devolute, incipiendo a quodam monticulo Zenkeholma vocato sitam ex parte terre Emeud, cuius terre Nek una particula descendit iuxta aquam Bertua vocatam, cum universis utilitatibus suis ob merita servitorum et fidelitates prefati Michaelis dedisset, contulisset et condidisset eidem Michaeli et Paulo, Nozkod, ac Gogano^a fratribus eiusdem, sibi et suis heredibus perpetuo possidendam, a nemine

2. *Györffy György*nek tartozom köszönettel azért, hogy tájékoztatott a még megjelenés előtt álló szabályzat legfontosabb elveiről.
3. A rövidítés feloldása: Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Mohács előtti oklevelek gyűjteménye (a továbbiakban is). Az oklevél provenienciája ismeretlen. Az Ernst-gyűjteményben őrzik, de hogy oda melyik családi levéltárból került, nem tudjuk. A hátoldalán olvasható korábbi jelzete – fasc. LIII. nr. 1. – mindenesetre arra utal, hogy ugyanonnan való, ahonnan az 5. szám alatt közölt oklevél. – Bár Györffy György idézett művének Noszkad és Emőd címszavainál hivatkozik oklevelünkre – Nyéknél nem! –, közlését mégis szükségesnek ítéljük, mivel a szerző figyelmét elkerülték a szövegben található földrajzi nevek.
- a. *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza című munkája (Bp. 1963.) a *Noszkad* címszónál megkérdőjelezett A(c)bogano olvasatot ad. Ez téves: az oklevél írója ugyanis kihagyta az ac szót és utólag próbálta a szóközbe beírni, de ott csak egy nagy A betű fért el, a c a G fölé került és azzal csaknem összeolvadva valóban B betűre emlékeztet.

heredum suorum seu cognatorum, sive extraneorum aliquo tenus repetendam. Insuper idem Jacobus obligavit se taliter coram nobis, quod ab omnibus predictum Michaellem et fratres eiusdem super statu ipsius terre molestare nitentibus ipse teneretur modis omnibus defendere et expedire ac in possessione pacifica conservare. Et Dama filius Wyda de Nek ut dixit in una parte commetaneus predictae terre pro se et pro omnibus consanguineis suis coram nobis constitutus huic donatione suum prebuit assensum, ex aliis autem partibus idem Jacobus dixit esse commetaneum ipsius Jacobi ex communi fratrum nostrorum consensu presentes contulimus sigilli nostri munimine roboratas, presentibus tamen Farcasio cantore, Thoma lectore, Johanne custode, Leustachio Novi Castri, Urbano de Zabolch, Micone de Kemey archidiaconis et aliis multis, anno domini M^o CC^o LXX°, regnantibus illustribus regibus Ungarie Bela et Stephano, Philippo Strigoniensi, Stephano Colocensi archiepiscopis, domino nostro venerabile patre Lamperto Agriensi episcopo existentibus.

A B C

Minden Krisztusban hívőnek, a jelenben és a jövőben élőknek egyaránt, akik a jelen írást látni fogják, az egri egyház káptalana üdvöt küld mindenkinek a megváltójában. Mindenkinek a tudomására akarjuk hozni jelen levelünk tartalma által, hogy amikor a jelenlétünk elé járult Miskolc nembéli Imre mester fia Jakab az egyik részről, a másik részről pedig Noszkadi Péter fia Mihály, akkor ez a Jakab azt terjesztette elének, hogy ő a méltóságos István király urunk adományozásából reá szállott Nyék nevezetű földjének egy bizonyos részét – azt, amely egy bizonyos Zenkehalma nevű dombnál kezdődően Emőd föld felől fekszik s amely része Nyék földnek a Bertua nevű víz mellett ereszkedik le –; összes haszonvételeivel együtt a nevezett Mihály hűségéért és szolgálatai jutalma gyanánt ennek a Mihálynak és fivéreinek: Pálnak, Noszkadnak és Gogánnak adta, engedte és adományozta örökös birtoklásra, úgy, hogy az ő örökösei, rokonai, vagy bárki az idegenek közül is soha, semmikor ne követelje azt tőlük vissza. Ezenfelül Jakab olyanformán is kötelezte magát előttük, hogy tartozni fog a nevezett Mihályt és testvéreit minden módon megvédeni és megsegíteni mindazok ellen, akik e föld tulajdonjoga ürügyén háborgatni akarják őket, s tartozni fog megőrizni őket annak békességes birtokában. És Nyéki Vida fia Dama, aki – mint mondotta – egy részben a nevezett föld szomszédja s aki a maga és összes rokonai képviselőjében jelent meg előttünk, hozzájárulását adta ehhez az adományozáshoz; Jakab pedig azt mondta, hogy a többi oldalról ő maga annak a földnek a szomszédja. Ennek az ügynek a bizonyosságára az említett Jakab kérésére, testvéreink közös egyetértéséből kiadtuk jelen, pecsétünk erejével is megerősített levelünket Farkas éneklőkanonok, Tamás olvasókanonok és János őrkanonok, valamint Lesták újvári, Orbán szabolcsi és Mikó kemeji esperesek és sokan mások jelenlétében, az Úr 1270. esztendejében, amikor méltóságos Béla és István Magyarország királyai uralkodnak, Fülöp az esztergomi, István a kalocsai érsek, a mi urunk, tisztelendő Lampert atya pedig az egri püspök.

A B C

2.

1524 és 1281, 1524.

Az egri káptalan II. Lajos király parancsára a király parancslevelével együtt átírja saját, 1281-ben kelt oklevelét, amelynek tárgya: birtokcsere Ug nembéli Miklós fia Mikó ispán és Ákos nembéli Erney bán fia István mester között; a cserében szereplő Borsod megyei Visnyó és Bóta nevű földek határait is megjárják. – Az oklevél 1792-ből származó

hiteles másolatban marad fenn, jelenlegi jelzete: BAZmLt. XV. 1. 122. sz.⁴ Szövege és annak fordítása a következő:

Omnibus Christi fidelibus, presentibus pariter et futuris presens scriptum inspecturis capitulum ecclesie Agriensis salutem in omnium salvatore. Ad universorum harum serie notitiam volumus pervenire, quod nos serenissimi principis domini Ludovici, dei gratia regis Hungarie et Bohemie etc., domini nostri gratiosissimi litteras requisitorias, nobis preceptorie loquentes et directas summo cum honore recepimus in haec verba:

Ludovicus dei gratia rex Hungarie et Bohemie etc. fidelibus nostris, capitulo ecclesie Agriensis salutem et gratiam. Exponitur majestati nostre in persona fidelis nostri magnifici Antonii de Palooz, quomodo quedam littere vestre metales reambulatorie factum quarumdam possessionum Wysnyo et Thykou⁵ vocatarum, omnino in comitatu Borsodiensi existentium habitatum tangentes et concernentes, superioribus his annis ab eodem exponente causaliter forent deperdite et alienate, quarum paria in vestra sacristia seu conservatorio ecclesie vestre more solito reposita haberentur et locata, quibus mediantibus idem exponens pro sustentatione jurium suorum in presentiarum summe indigeret essetque necessarius. Pro eo fidelitati vestre harum serie firmiter precipientes mandamus, quatenus acceptis presentibus prescripta paria antedictarum litterarum vestrarum metalium reambulatoriarum factum, ut premittitur, antelatarum possessionum Wysnyo et Thykou nuncupatarum tangentium in prescripta sacristia seu conservatorio ecclesie vestre diligenter requirere et reinveniri facere, requisitarumque et reinventarum tenores in transumpto litterarum vestrarum sub sigillo vestro eidem exponenti jurium suorum pro sustentatione modis omnibus extradare et emanari facere debeatis et teneamini caventes tamen, ne fraus aut dolus in hac parte subsequatur aliquis et secus non facturi. Datum Bude, die dominico proximo post festum beati Mathei apostoli et evangeliste, anno domini millesimo quingentesimo vigesimo quarto.

Nos igitur mandatis prefati domini nostri regis in omnibus obedire volentes, ut tenemur, paria antedictarum litterarum nostrarum metalium reambulatoriarum factum, ut premittitur, antelatarum possessionum Wysnyo et Thykou nuncupatarum tangentium in prescripta sacristia seu conservatorio ecclesie vestre diligenter requiri facientes, reperimus quasdam litteras nostras in pergamento alphabeto lectionis, sub pendente sigillo nostro majori privilegialiter confectas metales et reambulatorias factum possessionum Wysnyo et Thykou predictarum tangentes, quarum tenor talis est:

Omnibus Christi fidelibus tam presentibus, quam futuris, presens scriptum inspecturis capitulum ecclesie Agriensis salutem in omnium salvatore. Ad universorum notitiam tenore presentium volumus pervenire, quod comes Mykou filius Nicolai de genere Wgr^{5b} ab una parte, ab altera vero magister Stephanus filius Erney bani de genere Akus, comes de Gumer et de Borsod coram nobis personaliter constituti, dixeruntque in causa, que ratione quarundam terrarum Wisnyo et Thykou vocatarum, et ratione ablationis rerum ipsius comitis Mikou, super quibus etiam ipse partes contra invicem coram domino rege duellum habebant, movebatur inter ipsos, propter bonum pacis et ut inimicitie incendium sit sedatum, omnino inter ipsos mediantibus viris idoneis nobilibus conprovincialibus suis communi consensu et pari voluntate taliter inter se concordassent: quod ipse comes Mykou predictas terras Wisnyo et Thykou vocatas, quas ab ipso magistro Stephano requirebat, reliquisset eidem magistro Stephano et suis heredibus cum omnibus suis utilitatibus et pertinentiis, et coram

4. Hogy az eredeti oklevél hol lappang, nem tudjuk. Hiteles másolata két példányban maradt fenn (jelzeteik: BAZmLt. IV. A. 501/a. 1792. évi jegyzőkönyv 1223–1231. lapjai és 501/e. 2656/1792. sz.) A jegyzőkönyv a hiteles másolat kiadásának a körülményeiről is tájékoztat. Borsod vármegye 1792. karácsony hava 12-én tartott közgyűlésén márkusfalvi Máriássy István fordult a megyéhez azzal a kéréssel, hogy a birtokában lévő eredeti oklevélről adjanak ki számára hiteles másolatot. A megye a kérést teljesítette, a másolatot 1793. június 23-án kiadta – egyúttal visszaadván a kérelmezőnek az eredeti oklevelet is –, ugyanakkor egy másolatot elhelyeztek a levéltárban, egy másikat pedig bevezettek a jegyzőkönyvbe.

5. Györffy György idézett művében nem szerepel ilyen nevű föld vagy birtok. Azonosítását egyelőre lehetetlenné teszi, hogy sem a kéziratok térképeken, sem *Pesty Frigyes* helynévgyűjteményében nem található meg ez a név, sőt a legutóbb folytatott földrajzinévgyűjtés során sem bukkant fel.

5b. Valószínűleg elírás az Wgh helyett.

nobis reliquit sub eisdem antiquis metis et terminis, quibus magister Stephanus antedictus dignoscebat possessis, jure perpetuo et irrevocabiliter possidendam eo modo: quod nunquam ratione predictarum terrarum ipse comes Mykou et sui heredes possunt aliquam de cetero movere questionem contra magistrum Stephanum prenotatum, preterea propositum exstitit per ipsum comitem Mykou, quod quandam particulam terre sue similiter Wisnyo nominate, emptitie videlicet patris sui Nicolai prenotati, ad se solum pertinentem, iacentem a parte orientali, certis metis novis distinctam, cum universis utilitatibus et pertinentiis contulisset ipsi magistro Stephano, et coram nobis contulit sibi et suis heredibus, heredumque successoribus iure perpetuo et irrevocabiliter possidendam. Cuius quidem particule terre Wisnyo vocate mete, prout ipse partes et concanonicus noster, vir idoneus specialiter ad hoc destinatus coram nobis retulerunt, hoc ordine distinguuntur. Prima meta incipit iuxta fluvium Wnna vocatum a parte meridionali, et tendit versus aquilonem ad tres lapides, que sunt sub quodam monte et ab hinc vadit per quandam parvam vallem, ubi in fine ipsius vallis sunt due mete. Et de hinc eundo ascendit ad verticem ipsius montis, ubi sunt iterum relique due mete et post modum descendo in ipso monte adhuc ad septentrionem in latere ipsius montis iterum sunt posite due mete, et ab hinc descendit ad quandam vallem, ubi in medio ipsius vallis sunt due mete et per eandem vallem eundo iterum ad partem orientalem et ibi, in fine ipsius vallis pervenit ad quandam fossuram, factam per continuos descensus aquarum, et per eandem eundo revertitur ad fluvium Wnna supradictum, et de hinc contra cursum aquarum tendit ad metam antedictam et ibi terminatur. — E converso autem ipse magister Stephanus in concambium predicte particule terre comitis Mykou, Wisnyo nominate, quandam particulam terre sue aquisite, Boltha vocate in comitatu de Borsod existentis, certis metis separatam, cum universis utilitatibus et pertinentiis suis contulit ipsi comiti Mykou et suis heredibus similiter perpetuo possidendam. Prout autem ex relatione predicti canonici nostri et predictarum partium nobis constitit, predicta particula terre primo incipit in fine cuiusdam Berch a septentrionali, ubi mete terre nostre ad Warkon pertinentis et terre monasterii Trium Fontium Kirald nominate ad invicem coniunguntur, ubi sunt due mete antique, quarum una est meta terre nostre, alia monasterii prenotati, et in latere ipsius Berch a parte occidentali per magnum spatium eundo per veteres metas terre nostre vadit ad unam stratam, et de hinc pertranseundo quandam vallem venit ad unum Berch, et in vertice ipsius Berch pervenit ad illum locum, ubi ipse veteres mete terre nostre terminantur. De hinc autem vadit ad terram comitis Barleus Satha⁶ vocatam et iuxta ipsam terram eundo pervenit ad quoddam Berch, quod vulgariter Byk feu dicitur, ubi sunt due mete ex novo erecte et inde per ipsum Berch tendit ad partem orientalem, ubi descendendo de ipso pertransit quandam viam et post modum ascendit iterum ad idem Berch, ubi sunt due mete et in vertice ipsius Berch vadit iterum ad partem septentrionalem, ubi pervenit ad terram predicti monasterii Trium Fontium Medche nominatam, ubi sunt due mete nove et dehinc eundo adhuc ad aquilonem pervenit iterum ad terram Kyrald antedictam et per veteres metas circuit capita quarundam vallium, ubi reflectit se ad quandam magnam vallem et ibi in ipsa valle pertransit quandam stratam et de hinc pervenit ad quoddam pratum, quod vulgariter Nadas reth nuncupatur et pertranseundo ipsum pratum per veteres metas eundo pervenit ad predictas duas metas antiquas, de quibus inceperat et ibi terminatur. — Obligaverunt etiam ipse partes se et suos heredes, quod ab omnibus ratione predictarum particularum terrarum in concambium datarum se se invicem defendere et expedire tenerentur propriis laboribus et expensis, et si ipse magister Stephanus predictum comitem Mykou ratione predicte particule terre sue defendere non posset, extunc ipsi comiti Mykou de alia terra sua emittia in ipso comitatu Borsod existente cum qualitate et quantitate ipsi equivalentem teneretur assignare pro eadem. Salvis tamen metis terrarum nostrarum, que ipsis vicinantur. Preterea Dyonisius iobbagio monasterii Trium Fontium et officialis abbatis eiusdem loci, pro ipso domino suo coram nobis personaliter constitutus, ratione commetaneitatis predicto concambio plenum consensum prebuit et assensum. In cuius rei testimonium ad instantiam partium presentes contulimus sigilli nostri post plagam Tartarorum secundo renovati munimine roboratas, presentibus tamen magistro Lucas preposito, Antonio cantore, Paulo lectore, Mykou custode, Joanne

6. Bóta helység neve nem szerepel Györffy György művében, vagyis eddig még nem került elő olyan oklevél, amely bizonyítaná e helységnek az Árpád-korban való fennállását. Ugyanez vonatkozik a néhány sorral alább felbukkanó Sátára is. — Mindez különösen indokoltá teszi az oklevél közlését, hiszen ez Bóta és Sata első okleveles említése.

de Wng, Simone de Kemey archidiaconis et aliis multis anno domini M CC LXXXI, regnante Ladislao illustri rege Hungarie, Lodomerio archiepiscopo Strigoniensi, Joanne electo Colocensi et domino nostro venerabile patre Andrea episcopo Agriensi existentibus.

Tandem nos tenores dictarum litterarum nostrarum privilegialium non abrasum, non cancellatarum, nec in aliqua sui parte vitiatarum, sed omni prorsus suspicionis vitio carentium de verbo ad verbum, sine omni dolo et fraude, diminutioneque et augmento aliquali presentibus nostris litteris privilegialibus transsumi, dictasque litteras nostras originales rursus ad prescriptam sacristiam seu conservatorium ipsius ecclesie nostre more solito reponi fecimus. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes nostras litteras privilegiales, pendentis et authentici sigilli nostri maioris munimine roboratas prefato domino Anthonio de Palocz duximus concedendas, salvis tamen iuribus nostris et dicte ecclesie nostre in premissis semper remanentibus. Datum feria sexta proxima post festum Omnium Sanctorum, anno domini millesimo quingentesimo vigesimo quarto supradicto.

Krisztus összes híveinek, a jelenben és a jövőben élőknek egyaránt, akik a jelen írást látni fogják, az egri egyház káptalana üdvöt küld mindeneknek az üdvözítőjében. Mindenkinek a tudomására akarjuk hozni ezen levelünk rendje által, hogy mi teljes tisztelettel vittük a felséges fejedelemmek, Lajos úrnak, Isten kegyelméből Magyarország és Csehország stb. királyának, a mi legkegyelmesebb urunknak a nekünk szóló és hozzánk parancsképpen elküldött megkereső levelét, amelynek tartalma a következő:

Lajos, Isten kegyelméből Magyarország és Csehország stb. királya híveinknek, az egri egyház káptalanának üdvöt és kegyelmet. Felsőgünk elé terjesztik hívünknek, nagyságos Palóczi Antalnak a személyében, hogy tőle, az előterjesztőtől a közelébb múlt esztendőekben peres úton elvettek és elidegenítettek egy bizonyos, Visnyó és Thikou nevezetű birtokokra – mindkettő Borsod vármegyében fekszik – vonatkozó, ezeket a birtokokokat illető határjáró oklevelet, amelyet ti adtatok ki és amelynek másolata a szokott módon van eltéve és elhelyezve a sekrestyétekben, vagyis egyházatoknak a levéltárában. Erre az oklevélre az előterjesztőnek szüksége van, mivel jogainak a jelenben való fenntartása céljából azt egyáltalán nem nélkülözheti. Ezért hűségteknek ezen levelünk rendjével erősen megparancsolva meghagyjuk, hogy miután vettétek levelünket, az előbb említett Visnyó és Thikou nevezetű birtokokra – mint az előbb elmondottuk – vonatkozó határjáró okleveletek mondott másolatát sekrestyétekben, vagyis egyházatok nevezett levéltárában szorgalmasan kerestessétek és találtassátok is meg; a felkutatott és megtalált oklevél tartalmát pedig leveletekben átírva, pecsétetek alatt kötelesek vagytok és tartoztok jogainak a fenntartása céljából ennek az előterjesztőnek mindenképpen kiadni és kibocsájtani. Óvakodjatok azonban attól, hogy ebben a tárgyban valami csel vagy csalárdság következék, s az elmondottak ellenére ne cselekedjete. Kelt Budán, a Szent Máté apostol és evangelista ünnepe utáni legközelebbi vasárnapon (szeptember 25-én), az Úr 1524. esztendőjében.

Mi tehát az előbb nevezett király urunk parancsolatának mindenben engedelmeskedni akarván, amint hogy tartozunk is, és az említett Visnyó és Thikou nevezetű birtokokat – mint elhangzott – illető határjáró oklevelünk másolatát mondott sekrestyénkben, vagyis egyházunk levéltárában szorgalmasan kerestetvén, megtaláltuk bizonyos pergamenre írott, az ABC betűiben elmetszett, nagyobbik függő pecsétünk alatt kiváltságlevél formájában kiállított határjáró oklevelünket, amely az előbb nevezett Visnyó és Thikou birtokokra vonatkozik és amelynek ez a tartalma:

Minden Krisztusban hívőnek, a jelenben és a jövőben élőknek egyaránt, akik a jelen írást látni fogják, az egri egyház káptalana üdvöt küld mindeneknek az üdvözítőjében. Mindenkinek a tudomására akarjuk hozni a jelen levelünkben foglaltak által, hogy személyesen megjelent előtünk Ug nembéli Miklós fia Mikó ispán az egyik részről, a másik részről pedig Ákos nembéli Erney bán fia István mester, gömöri és borsodi ispán s elmondották, hogy abban a perben, amely bizonyos Visnyó és Thikou nevezetű földek, valamint Mikó ispán javainak az elvitele miatt folyt közöttük – és amelynek során a feleknek párvialak is volt egymás ellen a király úr színe előtt –, a béke java érdekében, s hogy az ellenségeskedésnek tüze közöttük kihúnyjon, érdemes megyebéli nemes férfiak közbenjárására egyetértve és megegyező akarattal ilyen módon léptek egymás között egyezsége: hogy Mikó ispán a fent említett Visnyó és Thikou nevű földeket, amelyeket ő követelt István mestertől, összes haszonvételeikkel és tartozékaikkal együtt átengedte és előtünk is átengedi örök joron és visszavonhatatlanul való birtoklásra István mesternek és örökösének azon régi határjelek és határvonalak között, amelyek között az előbb mondott István mester méltóztatott azokat birtokolni; s mindezt úgy, hogy a fent

nevezett földek ürügyén Mikó ispán és örökösei soha, semmiféle keresetet se indíthassanak többé a nevezett István mester ellen. Ezenkívül azt is elének terjesztette Mikó ispán, hogy a szintén Visnyó nevezetű, atyja, a megnevezett Miklós által pénzen vásárolt földjének egy darabját, amely csakis őt illeti s amely biztos és új határok által határolva, keleti irányban fekszik, átadta és előttünk is átadja István mesternek, valamint örököseinek és örökösei utódjainak örök jogon és visszavonhatatlanul való birtoklásra. Ennek a Visnyó nevezetű földdarabnak a határai pedig – ahogyan arról maguk a felek, valamint egyik kanonoktársunk, egy kifejezetten erre a célra kiküldött, szavahihető férfiú előttünk jelentést tettek –, az alábbi rend szerint különülnek el. A határ a Vadna folyó mellett levő első határjelnél, déli irányból indul és észak felé tart ahhoz a három kőhöz, amelyek egy bizonyos hegy alatt fekszenek, majd keresztülmegy egy kis völgyön, ahol a völgy végénél van két határjel. Innen tovább haladva felmegy a hegy gerincére, ahol ismét van két határjel, majd ugyanazon hegy oldalában, egy kissé még mindig északnak és lefelé haladva eljut oda, ahol ismét két határjel van elhelyezve. Innen leereszkedik egy bizonyos völgybe, ahol a völgy közepén van két határjel és azon a völgyön áthaladva, a völgy végénél eljut egy bizonyos árokhoz, amelyet az állandó vízmosás vájt ki, majd ezen keresztül haladva visszafordul a fent mondott Vadna folyó felé; onnan pedig a víz folyásával szemben az előbb említett első határjel felé tart és annál befejeződik. – Ezzel szemben pedig István mester Mikó ispán Visnyó nevezetű földjének fent említett darabjáért cserében bizonyos Bóta nevezetű, Borsod vármegyében fekvő szerzett földjének egy, biztos határok által határolt darabját adta át összes haszonvételeivel és tartozékaival együtt Mikó ispánnak és örököseinek hasonlóképpen örökös jogon való birtoklásra. És amint az a mondott kanonoktársunknak és a feleknek a jelentéséből előttünk áll, ez a nevezett földdarab egy bizonyos bérc végénél, északi irányból kezdődik, ott, ahol a mi Várkonyhoz tartozó földünknek, valamint a háromkúti monostor Királd nevű földjének a határai egymással összekapcsolódnak s ahol két régi határjel van, amelyek közül az egyik a mi földünké, a másik pedig a fent jelzett monostoré; majd a határvonal ennek a bérznek az oldalában, nyugati részről a mi földünk régi határjelein keresztül nagy távolságot megtéve eljut egy úthoz és ezután egy bizonyos völgyön áthaladva egy bérchez érkezik, s annak a bérznek a gerincén át eljut arra a helyre, ahol a mi földünknek ezen régi határjelei befejeződnek. Innen Barleus ispán Sába nevezetű földjéhez érkezik és azon föld mentén haladva eljut egy bizonyos bérchez, amelyet közönségesen Bikfőnek⁷ mondanak s ahol két, újonnan emelt határjel van; ezután a bércezen keresztül kelet felé tart, majd leereszkedve arról áthalad egy bizonyos úton és kevéssel később ismét felmegy ugyanarra a bérce, ott, ahol két határjel van. Ennek a bércezen a gerincén ismét északi irányban halad tovább és elérkezik a nevezett háromkúti monostornak a Mercse nevű földjéhez, ahol két új határjel van és ezektől továbbra is észak felé haladva ismét eljut az előbb mondott Királd földhöz; majd régi határjeleken keresztül megkerüli bizonyos völgyek főit és elfordul egy bizonyos nagy völgy irányában. Ott, a völgyben átmegy egy bizonyos úton, azután megérkezik egy bizonyos réthez, amelyet közönségesen Nádasrétnek neveznek és keresztülvágva azon a réten, a régi határjeleken át haladva visszajut ahhoz az előbb említett két régi határjelhez, amelyekről indul és ott be is fejeződik. – Kötelezték magukat és örököseiket a felek arra is, hogy kölcsönösen, saját fáradozásaik és költségeik által tartozzanak egymást mindenkivel szemben megvédeni és megsegíteni a fent nevezett és cserébe adott földdarabokkal kapcsolatban; és ha István mester az előbb mondott Mikó ispánt az említett földdarabjának a birtokában semmiképpen nem tudná megvédelmezni, akkor tartozzék annak fejében saját, szintén Borsod vármegyében fekvő, pénzen vásárolt földjei közül egy másikat kijelölni Mikó ispán számára, minőségben és mennyiségben azzal egyenlő értékűt, úgy azonban, hogy a mi, azokkal a földekkel szomszédos földjeink határai sértetlenek maradjanak. Ezenkívül Dénes, a háromkúti monostor jobbágya és ugyanazon hely apátjának a tiszteje, aki ura nevében személyesen megjelent előttünk, mint határos, teljes beleegyezését és jóváhagyását adta a fent mondott birtokcseréhez. Ennek az ügynek a bizonyosságául, a felek kérésére kiadtuk jelen, a tatárok betörése után másodízben megújított pecsétünk erejével megerősített oklevelünket Lukács mester prépost, Antal éneklőkanonok, Pál olvasókanonok és Mikó őrkanonok, valamint János ungi, Simon kemeji esperesek és sokan mások jelenlétében, az Úr 1281. esztendejében, amikor László, Magyar-

7. Vesd össze: Bik fő, Bik fő alja helynevek Bóta és Sába kéziratoss térképein (BAZmLt. Kéziratoss térképek gyűjteménye, BmT. 70/1. és 101/3. sz., valamint BmU. 132, 133, 583 és 584. sz. térképek).

ország méltóságos királya uralkodik, Lodomé az esztergomi, János a megválasztott kalocsai érsek és a mi urunk, a tisztelendő András atya az egri püspök.

Végezetül mi a mondott kiváltságlevelünknek – amely nem vakart, nem törölt és semmilyen részében sem hamisított, sőt egyáltalán nincs kitéve a hamisítás gyanújának – a tartalmát szóról-szóra, bármiféle csel vagy csalárdság, kihagyás vagy beletoldás nélkül átírttuk jelen kiváltságlevelünkben, a mondott eredeti oklevelünket pedig a szokott módon ismét elhelyeztettük fent írt sekrestyénkben, vagyis egyházunknak a levéltárában. Ennek a dolognak az emlékezetére és örökkévaló érvényességére kiadattuk a nevezett Pálóczi Antal úrnak jelen, nagyobbik függő és hiteles pecsétünk erejével megerősített kiváltságos levelünket, úgy azonban, hogy az elmondottak tekintetében mindig épségben maradnak a mi jogaink és nevezett egyházunk jogai. Kelt a Mindenszentek ünnepe utáni legközelebbi pénteken (november 4-én), az Úr fent mondott 1524. esztendejében.

3.

1281.

Az egri káptalan bizonyáglevelé, amely szerint Jétyői Zadur fia Jakab fiai, Gurduch és Budicha rokonaik beleegyezésével eladják Jétyő nevű földjüket Vadnai Sükösd fia Barleus ispánnak. – Az oklevél 2 db. XVIII. századi egyszerű másolatban maradt fenn, jelenlegi jelzete: BAZmLt. XV. 1. 123. sz.⁸ Szövege és fordítása a következő:

Omnibus Christi fidelibus tam presentibus quam futuris, presens scriptum inspecturis capitulum ecclesie Agriensis salutem in omnium salvatore. Ad universorum notitiam tenore presentium volumus pervenire, quod Gurduch et Budiecha (Budycha) filii Jacobi filii Zadur de Jegheu⁹ ab una parte, ab altera vero comite Barleus filio Szikesd (Sycheds) de Vonna coram nobis personaliter constitutis, prefati Gurduch et Budiecha proposuerunt viva voce, quod quandam suam emptitiam, quam predictus Jacobus, pater eorum a Damaso,¹⁰ avo ipsius comitis Barleus pretio comparaverat, similiter Jegheu nominatam (vocatam), in comitatu de Borsod existentem, ad se solos pertinentem, cum universis utilitatibus suis et pertinentiis sub eisdem antiquis metis et terminis, quibus predictus Jacobus, pater ipsorum possederat, vendidissent predicto comiti Barleus pro viginti marcis plene perceptis ab eodem, et coram nobis vendiderunt sibi et suis heredibus, heredumque successoribus, iure perpetuo et irrevocabiliter possidendam, permittentibus et (ac) consentientibus Bacha (Bacsa) filio Dedus, Bene filio Nanas, Stephano et Mortun (Martino) filii Ursz (Veres), Lucach (Lukács) filio Purbuzlou, Petro filio Nemes

8. Az oklevél eredetije a Vladár család levéltárában volt (BAZmLt. XIII. 25. fasc. XXIII. nr. 6.), onnan előbb Kazinczy Gábor gyűjteményébe, majd Vladár Páléba (Caracas, Venezuela) került. Fényképe megvan az Országos Levéltár Df. gyűjteményében, de mivel jelenleg beszámolás alatt áll, nem volt megtekinthető. Így arra a két darab XVIII. századi egyszerű másolatra kellett hagyatkozni, amelyek a Vladár család levéltára hivatkozott jelzete alatt találhatóak. E másolatokban elég sok a hiba s a kihagyás, és – főleg a nevek olvasatában – kissé el is térnek egymástól. Ezért a két latin szöveg egyesítése látszott célszerűnek – amíg a hiteles eredeti nem áll a rendelkezésünkre –, mégpedig oly módon, hogy a teljesebb és pontosabbnak tűnő szöveget vettük alapul, a másik másolat ettől való eltéréseit pedig zárójelbe tettük. A kihagyásokat – jellel jelöltük, a második szöveg kihagyásait természetesen zárójelbe téve. A fordítás során azonban már nem így jártunk el: ott a név-variánsok közül csak a hitelesebbeket, a más adatokkal igazolhatóakat tartottuk meg, zárójelbe pedig a rosszul másolt vagy hiányos szövegrészek rekonstrukciói kerültek. A nevek rekonstruálására Sugár István idézett művének 277. számú regesztája volt nagyon jól használható.
9. Ennek a még a középkorban elpusztult falucsúcsnak az emlékéét csak dűlőnevek őrizték meg: Jétyő, Jétyi berek oldal, Jétyőbércz Bánfalva kéziratos térképein (BAZmLt. Kéziratos térképek gyűjteménye, BmU. 91. és 92. sz.).
10. A Damaso személynévből több földrajzi név is származik: Damassa, Damassa bértz, Damassa köve, Damassa tava és Damassa völgy Bánfalva és Bánhorvát kéziratos térképein (BmT. 72/2. és BmU. 93.).

(Nemel), Chesz (Cseh) filio Mortun (Martini), Mathe (Sache) filio Ondree (Andree), Simun filio Voltir (Voltyr), Simoun (Symone) filio Tiba (Thiba), Jacobo filio Zobozlou, Mikou (Michau) filio Lázár (Lazaar), Ichemo (Ithene) filio Eidii (Egyedy), Petro filio Georgii, Andrea filio Bechk (Becse), Urka (Urca) filio Vid, et Nicolao filio Markus (Marcus) filii Gregorii, qui pro (per) se astitit (adstitit) et pro patre suo ipso, coram nobis personaliter constitutis, consanguineis Gurduch et Budicha predictorum, obligaverunt et (etiam) se ipsi Gurdich (Gurduch) et Budicha (Budics) ac heredes suos, quod predictum comitem Barleus ac heredes eiusdem ab omnibus ratione prefate terre impetere nitentibus defendere et expedire propriis laboribus et expensis. Preterea magister Stephanus (---) filius Ernei (Erney) bani, comes de Borsod, commetaneus dicte terre et Dionisius, officialis monasterii Trium Fontium ratione commetaneitatis coram nobis personaliter constituti, huic venditioni et emptioni plenum consensum prebuerunt et assensum, alios autem commetaneos dixerunt se non habere. Mete autem memorate terre, prout ipse partes coram nobis unanimiter recitarunt, hoc ordine distinguuntur (distinguendam). Prima meta incipit a parte orientali, a terra magistri Stephani filii Ernei (Erney) bani Tordona nominata, et tendit versus (usque) terram predictorum filiorum Jacobi versus partem septentrionalem per veteres metas et antiquas, et pertransit quandam vallem Thimas nominatam (vocatam), ubi sunt due mete antique, de hinc vadit ad unam stratam, que ducit de Dedus ad Kaza (Chaza), iuxta (circa) quam est una meta antiqua, et ipsam stratam pertranseundo pervenit ad quandam montem Kues (Köves) hegy nominatum, ubi sunt iterum due mete magne (antique), deinde (dein) descendit ad quandam paludem Zölőspataka (Zelveu pataka) nominatam, in cuius capite sunt due mete simihter antique, et ibi iuxta ipsam vineam tendit infra ad viam, que ducit de Dedus ad Kaza (Chaza), de hinc adhuc ad septentrionem vadit per terram arabilem et pervenit ad fluvium Vonna, ubi sub una magna arbore salicis pertransit ipsum fluvium, et in transitu ipsius sub quadam ilice est una meta, deinde tendit ad unum Berch, ubi in latere ipsius Berch sunt due mete, et in vertice eiusdem similiter relique due mete antique, de hinc adhuc ad septentrionem descendit de ipso Berch ad quatuor metas antiquas, que dividunt terram magistri Stephani antedicti Uppun (Uppun) nominatam et terram generationum de Jegheu predictorum. Post hec vadit inter septentrionem et partem orientalem ad terram monasterii Trium Fontium Horvath nominatam, et pervenit ad silvam Zamarbereke (Szamar Kereke) vocatam, sub qua sunt due mete antique, dein parum descendo pervenit ad unam magnam metam antiquam, que est iuxta quandam stratam, de hinc eundo descendit ad quandam lacum Wrbeu (Verlau) nominatum, et post modum reflectendo se iterum ad partem orientalem iuxta ipsum lacum assignando eundem pro meta coniungitur (coniungendo) fluvio Vonna supradicto, et ibi terminatur (terminatam). In cuius rei testimonium ad instantiam partium presentes contulimus sigilli nostri post plagam Tartarorum secundo (secundario) renovati munimine roboratas. Presbiteris (presentibus) magistro --- (---) preposito, Anthonio cantore, Paulo lectore, Mikou (Michou) custode (---), Marko de Pata, Mathia de --- (---) et aliis multis (---), anno domini millesimo ducesimo octuagesimo (---) primo, regnante Ladislao illustri rege Hungarie --- (---) Johanne (---) electo Colocensi et domino nostro venerando (venerabili) patre Andrea episcopo Agriensi existentibus.

Krisztus összes híveinek, a jelenben és a jövőben élőknek egyaránt, akik a jelen írást látni fogják, az egri egyház káptalana üdvöt küld mindeneknek az üdvözítőjében. Mindenkinek a tudomására akarjuk hozni a jelen levelünkben foglaltak által, hogy személyesen megjelenél előttünk Gurduch és Budicha, Jétyői Zador fia Jakab fiai az egyik részről, a másik részről pedig Vadnai Sükösd fia Barleus ispán; a nevezett Gurduch és Budicha élőszóval előadták, hogy ők bizonyos vásárolt földjüket – amely szintén Jétyőnek nevezett földet előbb említett atyjuk, Jakab Damasótól, Barleus ispán nagyatyjától pénzen vett meg s amely föld Borsod vármegyében fekszik és csakis őket illeti –, összes haszonvételeivel és tartozékaival együtt, azon régi határjelek és határvonalak között, amelyek között említett atyjuk, Jakab birtokolta azt, eladták a nevezett Barleus ispánnak húsz márkáért – amely összeget tőle hiánytalanul fel is vettek –, sőt előttünk is eladják neki, az ő örököseinek és örökösei utódjainak örök jogon és visszavonhatatlanul való birtoklásra, az előttünk személyesen megjelent Dédes fia Batha, Nanas fia Bene, Ursz fiai István és Márton, Poroszló fia Lukács, Nemel fia Péter, Márton fia Chesz, András fia Máté, Valter fia Simon, Tiba fia Simon, Szoboszló fia Jakab, Lázár fia Mikó, Egyed fia János, György fia Péter, Bechk fia András, Vid fia Urka, valamint az atya és a maga nevében is Gergely fia Márkus fia Miklós – valamennyien az említett Gurduch és Budicha rokonai – engedélyével és beleegyezésével. Gurduch és Budicha arra is kötelezték magukat és örököseiket, hogy a nevezett

Barleus ispánt és örökösait saját fáradozásai és költségeik által megvédik és megsegítik mindenkivel szemben, aki a mondott föld ürügyén keresetet indítana ellenük. Ezenkívül Erney bán fia István mester, borsodi ispán és a mondott föld szomszédja, valamint Dénes, a háromkúti monostor tisztje, akik a birtokhatárosság címén előttünk személyesen megjelentek, teljes beleegyezésüket és jóváhagyásukat adták ehhez az eladáshoz és vásárláshoz; más szomszédjaik pedig, amint azt a felek elmondották, nincsenek. – Az említett föld határai pedig, ahogyan azokat maguk a felek előttünk egybehangzóan elsorolták, az alábbi rendben különülnek el egymástól. A határvonal a keleti részről, Erney bán fia István mester Tardonának nevezett földjétől indul s régi és ősi határjeleken át északi irányba, Jakab nevezett fiainak a földje felé tart és átmegy egy bizonyos Csimás¹ nevezetű völgyön, ott, ahol két régi határjel van; innen egy úthoz érkezik, amely Dédesről Kazára vezet s amely út mellett van egy régi határjel. Majd ezen az úton átvágva elérkezik egy bizonyos hegyhez, amelyet Köves hegynek¹² neveznek; ott szintén van két nagy határjel. Majd leereszkedik egy bizonyos vízfolyáshoz, amelynek neve Szőlőpataka, ennek a fejében van két, ugyancsak régi határjel és a mellett a szőlő mellett tart lefelé ahhoz az úthoz, amely Dédesről Kazára vezet. Innen északi irányban szántóföldeken megy keresztül és elérkezik a Vadna folyóhoz; egy nagy fűzfa alatt átkel ezen a folyón s ott, ahol átkelt, egy bizonyos tölgyfa alatt van egy határjel. Ezután egy bérceen halad keresztül, amely bérce az oldalában van két határjel, a gerincén pedig másik kettő, hasonlóan régiek; majd még mindig észak felé tartva a határvonal leereszkedik a bérce felé ahhoz a négy régi határjelhez, amelyek az előbb nevezett István mester Uppony nevezetű földjét választják el a fent említett Jétyői nemzetségek földjétől. Ezután az északi és a keleti rész között a háromkúti monostor Horvát nevezetű földjéig halad és megérkezik a Szamárberke¹³ nevű erdőhöz, amely alatt van két régi határjel; innen kissé lefelé ereszkedve elérkezik egy nagy, régi határjelhez, amely egy bizonyos út mellett van. Majd tovább haladva leereszkedik egy bizonyos Wrbeu¹⁴ nevezetű tóhoz és kissé ismét a keleti rész irányába fordulva s azon tó mentén haladva – amely tehát így határjel gyanánt szolgál – összekapcsolódik a fent nevezett Vadna-folyóval és ott be is fejeződik. – Ennek az ügynek a bizonyosságául, a felek kérésére kiadtuk jelen, a tatárok betörése után másodszer megújított pecsétünk erejével megerősített levelünket --- mester prépost, Antal éneklőkanonok, Pál olvasókanonok és Mikó őrkanonok, valamint Márk patai, --- Mátyás ---i (esperesek) és sokan mások jelenlétében, az Úr 1281. esztendejében, amikor László, Magyarország méltóságos királya uralkodik, --- (az esztergomi), János a megválasztott kalcsoi érsek és a mi urunk, a tisztelendő András atya az egri püspök.

4.

1311 és 1285, 1311.

A váradi monostor konventje Károly Róbert király parancsára Simon fia Tamás mester kérésére és számára átírja IV. László király 1285-ben kelt kiváltságlevelét, amelynek alapja a király 1282. május 19-én, Budán kelt patens levele¹⁵ és amely szerint Tamás ispán fia István mester a Borsod megyei Szinye vagy Szini nevű földjét Simon fiainak, Kristófnak és Tamásnak, valamint rokonuknak, Sikének adományozza. – Az oklevél hártýára írott, eredeti példánya maradt fenn, piros–zöld zsinóron függőpecsét töredéke

11. Vesd össze a Tapolcsány BmU. 672. számú kéziratostérképén található Csimás helynévvel.
12. Talán összevethető a Bánfalva és Bánhorvát BmT. 86/3., BmU. 91. és 92. számú térképén található Kövesmál, Kövesmál szőlő és Kövesmáltető földrajzi nevekkel.
13. Bánfalva BmU. 91. számú tagosítási térképén: Szamárberkek.
14. Lehet, hogy a magas hangrendű alakra utaló Wrbeu a másoló hibája: ha igen, akkor a név biztosan összevethető a Bánfalva és Bánhorvát kéziratostérképein (BmT. 72/2. és 86/3., valamint BmU. 91., 92. és 93. sz.) feltűnő Varbó, Varbó allya, Varbó gaza és Varbó szőlők földrajzi nevekkel.
15. E patens levelet közli A nagy-károlyi gróf Károlyi család okmánytára (Bp. 1882. I. köt. XII. sz. 14–15. p.) A jelen oklevél közlését mégis indokolta teszi, hogy szövege némileg eltér a patens szövegétől.

látható rajta. Mérete: 62x22,5 cm. Jelenlegi jelzete: BAZmLt. XV. 1. 32. sz.¹⁶ Szövege és annak fordítása így hangzik:

Omnibus Christi fidelibus, tam presentibus quam futuris, presens scriptum inspecturis Martinus prepositus et conventus monasterii sancti Stephani prothomartyris de promontorio Waradiensi salutem in omnium salvatore. Ne ea, que geruntur in tempore, simul labantur cum tempore, provida hominum sagacitas ad invenit, ut rerum gestarum series scripti patrocinio fulciatur. Proinde ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod vir nobilis et honestus magister Thomas filius Symonis ad nostram personaliter accedens presentiam, exhybuit nobis litteras domini Karoli dei gratia illustris regis Hungarie nobis directas in hec verba.

Karolus dei gratia rex Hungarie fidelibus suis, preposito et conventu ecclesie sancti Stephani prothomartyris de Promontorio Waradiensi salutem et gratiam. Dicit nobis magister Thomas filii Symonis, quod quia ipse privilegium serenissimi principis quondam Ladizlai incliti regis Hungarie pie recordationis, karissimi progenitoris nostri super quadam possessione Scenne vocata confectum propter varios et inopinatos eventus, qui pluribus evenerunt, secum ferre vel transmittere formidaret, petens nos humile cum instantia, ut tenorem eiusdem vestris litteris transcribi et transsumpti de regia nostra benignitate futuram dignemur ad cautelam, ut ubi necesse fieret, valeret exhyberi. Super quo fidelitati vestre precipientes damus firmiter in mandatum, quatenus dictum privilegium secundum quod videbitur in se contineri, de verbo ad verbum seriatim in vestris litteris sine mora transcribi et transsumpti ac vestro sigillo communiri faciatis, aliud nullatenus facere presumpentes. Datum Bude, in octavis festi beati Georgii martyris, anno domini M^o CCC^o decimo primo.

Eius quidem privilegii tenor talis est.

Ladizlaus dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croachye, Rame, Servie, Gallitie, Lodomerie, Comanie, Bolgarieque rex. Omnibus Christi fidelibus presens scriptum inspecturis salutem in salutis largitore. Ut ea, que aguntur ne cum tempore defluant et labantur, litterarum solent testimonio communiri. In concussum quippe permanet, quod regio fuerit patrocinio communitum. Proinde ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod magister Stephanus filius comitis Thome in nostri personaliter constitutus presentia, quandam propriam terram seu possessionem suam, Rorandum woyvodam Transylvanum et alios fratres suos, filios eiusdem comitis Thome non contingentem Scynne vocatam, in comitatu de Borsad existentem, in qua ecclesia in honorem Sancti Dominici dicitur esse constructa, comiti Cristoforo et Thome filiis Symonis ac Syke cognato ipsorum, servientibus suis, et eorum heredibus, heredumque suorum successoribus, pro fidelitatibus et meritoris servitiis eorundem comitis Cristofori et Thome ac pro morte Wrkun, Hectoris, Demetrii et Gregorii filiorum ipsius Symonis cum omnibus utilitatibus et pertinentiis sub eisdem metis antiquis in quibus per eundem habita fuit et possessa, dedit, condidit, donavit et contulit iure perpetuo et irrevocabiliter possidendam et habendam. Dixit etiam idem magister Stephanus nobis, quod Rorandus woyvoda Transylvanus, magister Kopus, Ladislaus et Beke fratres sui huic sue collationi filiis ipsius Symonis per ipsum facte plenum consensum et asensum adhibuissent super ipsa terra. In cuius rei memoriam perpetuamque firmitatem presentes concessimus litteras duplicis sigilli nostri munimine roboratas. Datum per manus venerabilis viri magistri Nycolai Albensis ecclesie electi, aule nostre vicecancellarii dilecti et fidelis nostri, anno domini M^o ducentesimo octuagesimo quinto, regni autem nostri anno octavo.¹⁷

16. Az oklevél a Vattay családra vonatkozó, Daruka János által letétbe helyezett iratok közül került kiemelésre. Marjalaki Kiss Lajos a 30-as években Sajósenyén látta ezt az oklevelet és le is fényképezte; a fotokópia – amely előbb a múzeumba, majd onnan a levéltárba került – palliumán az olvasható, hogy akkor Vattay Béla tulajdonában volt.
17. Az évszám és a László uralkodásának éveit jelző szám között a jelentős eltérés csak elírásból fakadhat. A király uralkodásának 8. évét ugyanis 1279. szeptember 3-tól kezdő, s megfordítva: 1285. szeptember 3-án uralkodásának 14. esztendőjébe lép. – Feltételezve tehát, hogy a két szám közül csak az egyik téves, az 1285. év helyessége mellett kell állást foglalnunk: László király hivatkozott patens levele ugyanis, amelynek alapján ezt a privilégiumot kiállította, bizonyosan 1282-ben kelt, s ennél fogva a jelen oklevél csak későbbi lehet.

Nos igitur preceptis eiusdem domini nostri Karoli regis Hungarie obedire cupientes, ut tenemur, tenorem predicti privilegii ipsius Ladislai regis ut premittitur, non abrasum, non cancellatum, nec in aliqua sua parte vitiatum, de verbo ad verbum presentibus nostris litteris privilegialibus transcribi et transsumpti facientes propter cautelam, apositione pendentis sigilli nostri consignavimus, ut ubi opus fuerit, valeat exhiberi ad causarum ostensionem prelibate possessionis Synne vocate pro predicto Thoma filio Symonis et eius heredibus universis. Datum tertia feria proxima ante festum Penthecostes, anno domini millesimo trecentesimo decimo primo.

Krisztus összes híveinek, a jelenben és a jövőben élőknek egyaránt, akik a jelen írást látni fogják, Márton prépost és a Várad hegyén Szent István első vértanú tiszteletére szentelt monostor konventje üdvöt küld mindenkinek az üdvözítőjében. Hogy azok a dolgok, amelyek az időben megtörténnek, ne múljanak el az idővel együtt, az emberek előrelátó okossága kitalálta, hogy a megtörtént dolgoknak a sorát az írás gyámolával támogassa. Ezért mindenkinek a tudomására akarjuk hozni ezen levelünknek a rendjében, hogy Simon fia Tamás mester, nemes és becsületes férfiú személyesen a jelenlétünk elé járulván bemutatva nekünk Károly úrnak, Isten kegyelméből Magyarország méltóságos királyának a hozzánk intézett levelét, amely így szól.

Károly, Isten kegyelméből Magyarország királya híveinek, a Várad hegyén lévő, Szent István első vértanú tiszteletére szentelt egyház prépostjának és konventjének üdvöt küld és kegyelmet. Azt mondja nekünk Simon fia Tamás mester, hogy mivel ő a néhai legfenségesebb László fejedelemnek, Magyarország boldog emlékeztető és méltóságos királyának, a mi igen kedves elődünknek egy bizonyos Szinye (vagy Szini) nevezetű birtokról kiállított kiváltságlevelét különféle és váratlan eshetőségek miatt – amelyek igen gyakran megtörténhetnek – nem meri magánál hordani vagy bárhová is elküldeni, azért alázatos könyörgéssel kér bennünket, hogy a jövődő biztonságáért királyi jóindulatunkkal méltóztassuk annak tartalmát a ti leveletekben átiratni és átmásoltatni, hogy ahol szükség lesz rá, ott bemutathassa. Ezért hűségteknek erősen meghagyva parancsba adjuk, hogy a mondott kiváltságlevelet aszerint, amint látni fogjátok, hogy mit foglal magában, szóról-szóra és sorról-sorra írjátok és másolatokat át késedelem nélkül a ti leveletekben, és a ti pecsétetek alatt tegyétek azt közhírré. Máshogyan semmiképpen ne merészeljetek cselekedni. Kelt Budán, Szent György vértanú ünnepének a nyolcadán (május 1-én), az Úr 1311. esztendejében.

Annak a kiváltságlevelének a tartalma pedig ez.

László, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Halics, Lodomeria, Kunország és Bolgárország királya Krisztus összes híveinek, akik a jelen írást látni fogják, üdvöt küld az üdvösség adományozójában. Levelek tanúbizonysága által szokták közhírré tenni a dolgokat, amelyek megtörténnek, hogy azok az idővel együtt ne múljanak és ne merüljenek el, s természetesen elronthatatlanul fennmarad az, amit a királyi gondviselés tesz közhírré. Ezért mindenkinek a tudomására akarjuk hozni az ezen levelünkben foglaltak által, hogy a jelenlétünk előtt személyesen megjelent Tamás ispán fia István mester bizonyos saját földjét, vagyis birtokát, amely Rorand erdélyi vajdát és többi testvérét, azon Tamás ispán fiait nem illeti meg, amelyet Szinyének (vagy Szininek) neveznek, Borsod vármegyében fekszik s amelyen – mint mondják – egy Szent Domonkos tiszteletére épített egyház áll, összes haszonvételeivel és tartozékaival együtt, azon régi határok között, amelyek között ő maga bírta és birtokolta, szervienseinek, Simon fiainak, Kristóf ispánnak és Tamásnak, valamint rokonuknak, Sikének, az ő örököseiknek és örököseik utódainak adta, adományozta, ajándékozta és engedte örök jogon és visszavonhatatlanul való birtoklásra és bírásra a nevezett Kristóf ispán és Tamás hűségéért és érdemes szolgálataiért, valamint Wrkun-nak, Hektornak, Demeternek és Gergelynek, a nevezett Simon fiainak a halála miatt. Azt is elmondta még nekünk ez az István mester, hogy testvérei, Rorand erdélyi vajda, Kopus mester, László és Beke teljes beleegyezésüket és hozzájárulásukat adták az ennek a földnek az azon Simon fiai számára történt adományozásához. Ezen ügy emlékeztetére és örök érvényére kiadtuk jelen, kettős pecsétünk erejével megerősített oklevelünket. Kelt szeretett hívünknek, Miklós mester tiszteendő férfiúnak, a fehérvári egyház választott (prépostjának), udvarunk alkancellárjának a keze által, az Úr 1285., uralkodásunknak pedig a nyolcadik esztendejében.

Mi tehát engedelmeskedni kívánván – amint hogy tartozunk is – a mi urunk, Károly, Magyarország királya parancsának, László király fent említett kiváltságlevelének – amely, előrebocsájítjuk, nem vakart, nem törölt és egyetlen részében sem sérült – a tartalmát szóról-szóról átírtuk és átmásol-

tattuk jelen kiváltságlevelünkben, amelyet, miután a biztonság okáért ráfüggesztettük kettős pecsétünket, kiadtuk a megnevezett Simon fia Tamás és összes örökösei számára, hogy ahol szükség lesz rá, ott bemutathassák a mondott Szinye (Színi) nevezetű birtokra vonatkozó ügyekkel kapcsolatban. Kelt a Pünkösöd ünnepe előtti legközelebbi kedden (május 25-én), az Úr 1311. esztendejében.

5.
1325 és 1291.

Az egri káptalan nyílt levele, amelyben Nyéki Jácint fia Miklós fia György számára átírja Pál ispán alországbíró 1291-ben kiadott kiváltságlevelét; ennek tárgya pedig az az egyezés, amelyet a károkozás, gyilkosság stb. miatt pereskedő Nyéki nemesek kötnek egymás között az alországbíró előtt, a meggyilkoltak rokonainak engedvén a Borsod megyei Nyék és Felnyék birtokokat. – Az oklevél hártýára írott eredetijének a hátoldalán befűzött pecsét helye látható. Mérete: 33,5x13 cm. Jelenlegi jelzete: BAZmLt. XV. 1. 4. sz.¹⁸ – Szövege és annak fordítása a következőképpen hangzik:

Nos capitulum ecclesie Agriensis tenore presentium quibus expedit declaramus universis memorie commendantes, quod Georgius filius Nicolai filii Acinctus de Neek ad nostram personaliter accedens presentiam, exhibuit nobis privilegium nobilis viri comitis Pauli quondam viceiudicis curie domini regis, petens nos instanter, ut tenorem eiusdem, quia ipse privilegium in via portare secum non presumpserat, nostris litteris inseri faceremus. Nos igitur iustis petitionibus eiusdem inclinati, dictum privilegium non rasum, non cancellatum, nec in aliqua parte sui vitiatum de verbo ad verbum rescribi facientes presentibus litteris nostris patentibus fecimus annotari. Cuius quidem privilegii tenor talis est.

Nos comes Paulus viceiudex curie domini regis memorie commendantes significamus tenore presentium quibus expedit universis. Quod cum prout continentiam litterarum memorialium domini Andree regis formam iudicii continentium Stephanus de Neek, Bench, Lodomerius, Mathei et Thomas, filii eiusdem Stephani super destructione ville ipsorum Neek vocate, dampno ducentarum marcarum et vulneratione eiusdem Stephani ab una parte, Nicolaus, Mychael et Georgius filii Jacincti, Johannes filius Iwan, Petrus filius Nicolai, Paulus filius Wyda, Month, et Thomas filius Pauli de eadem Neek super interfectione Laurentii fratris Nicolai, Mychaelis et Georgii filiorum Jacincti et super interfectione Mauriti filii Mykow cognatorum eorundem ex altera, duellum equestre per pugilles congressos contra invicem in octavis Penthecostes coram domino rege habuissent, adventibus ipsis octavis, termino videlicet ipsius duelli, ambe partes propriis in personis comparuerunt coram domino rege cum suis pugilibus ut debebant, et antequam pugilles ipsarum partium in area certaminis fuissent congressi in duello, eadem partes de permissione domini regis et nostra per arbitrium baronum et nobilium regni qui presentes aderant, revocato eodem duello in talem pacis formam devenerunt, quod idem Stephanus, Bench, Lodomerius, Mathei, et Thomas filii eiusdem Stephani destructionem eorum et dampnum ducentarum marcarum ac vulnerationem ipsius Stephani propter bonum pacis eiusdem Nicolao, Mychaeli, Georgio, Johanne, Petro, Month, Paulo et Thome penitus relaxarunt et insuper totam possessionem eorundem de predicta villa Neek in comitatu Borsod, tam hereditariam, quam emptitiam cum vineis et aliis utilitatibus suis et pertinentiis universis Nicolao, Mychaeli et Georgio filiis Jacincti supradictis pro interfectione Laurentii fratris ipsorum, item Georgio et Johanne filiis Mykow de Felneek ratione interfectionis dicti Mauriti idem Stephanus et filii sui reliquerunt et fatuerunt perpetuo et irrevocabiliter possidendam, transfferentes se de eadem possessione per omnia, ita videlicet

18. Az oklevél provenienciája ismeretlen, a hátoldalán olvasható régi jelzet (fasc. LIII. nr. 3.) azonban arra mutat, hogy ugyanabból a családi levéltárból származik, mint amelyikből az 1. szám alatt közölt oklevél (lásd a 3. sz. jegyzetet). A megyei levéltár Mohács előtti okleveleinek a gyűjteményében sokkal korábban nyert elhelyezést, mint az 1. sz. oklevél: ez pedig azt jelentheti, hogy korábban is került a levéltárba és egyenesebb úton, tehát nem az Ernst gyűjteményből, hanem esetleg közvetlenül az egyenlőre ismeretlen családi levéltárból.

quod Stephanus et omnes filii predicti ac ipsorum heredes per nullum modum, nullamque rationem de cetero redire poterunt in eandem tanquam sanguinum effusores. Preterea idem comes Stephanus, Bench, Lodomerius, Mathey et Thomas filii sui quandam possessionem eorundem Georgii et Johannis filiorum Mykow hereditariam Felneek vocatam, predictae possessioni commetaneam et vicinam, quam attenuus potentialiter possederant, reliquerunt pure et simpliciter eisdem filiis Mykow, tanquam eorum hereditariam pacifice in perpetuum possidendam et habendam. Predicti vero Nicolaus, Mychael et Georgius filii Jacincti, Johannes filius Iwan, Petrus filius Nicolai, Paulus filius Wyda, Month, et Thomas filius Pauli, item Georgius et Johannes filii Mykow de Felneek supradicti personaliter comparentes super morte ipsorum duorum hominum, videlicet Laurentii et Mauritiū eosdem Stephanum, Bench, Lodomerium, Mathei et Thomam reliquerunt per omnia expeditos, assumptentes iidem Nicolaus, fratres et omnes cognati sui, ut ipsi Stephanum et filios suos ab omnibus impetitoribus ratione mortis eorundem Laurentii et Mauritiū expedire tenebunt. Et e converso Stephanus et omnes filii filios Jacincti et filios Mykow supradictos a quibuslibet molestare seu impetere volentibus ratione predictae possessionis Neek tenebunt similiter expedire. Datum Bwde, in crastino octavarum Penthecostes. Anno domini millesimo ducentesimo nonagesimo primo. Presentes vero sub sigillo comitis Thome domini nostri, iudicis curie domini regis, quia hac vice in expediendis universis causis nobilium regni ipso sigillo vicebani duximus concedendas.

Datum in festo sancti Jacobi apostoli. Anno domini M° CCC° XX^m° quinto.

Mi, az egi egyház káptalana emlékezetül ajánlván jelentjük a jelen levelünkben foglaltak által mindazoknak, akiket illet, hogy Nyéki Jácint fia Miklós fia György személyesen a jelenlétünk elé járulván bemutatta nekünk Pál ispán nemes férfiúnak, a király úr néhai helyettes országbírájának a kiváltságlevelét, szorgalmatosan kérve bennünket, hogy mivel a kiváltságlevelét utazás közben nem meri magával hordani, szerkesztessük bele annak tartalmát a mi oklevelünkbe. Mi tehát meghallgatva az ő jogos kérését, a mondott kiváltságlevelét – mely nem vakart, nem törölt és egyetlen részében sem sérült – szóról-szóra lemásoltatván jelen nyílt levelünkben átírtuk. Ezen kiváltságlevelnek a tartalma pedig így hangzik.

Mi, Pál ispán, a király úr alországbírája emlékezetül ajánlván jelentjük a jelen levelünkben foglaltak által mindazoknak, akiket illet, hogy András király úrnak az ítélet formáját is tartalmazó emlékeztető levele szerint Nyéki Istvánnak, valamint fiainak: Bench-nek, Lodomérnak, Máténak és Tamásnak Nyék nevezetű falujuk elpusztítása, az ez által nekik okozott kétszáz márka kár és a nevezett István megsebesítése miatt az egyik részről, a másik részről pedig Jácint fiainak: Miklósnak, Mihálynak és Györgynek, továbbá Iván fia Jánosnak, Miklós fia Péternek, Wyda fia Pálnak, Month-nak, valamint Pál fia Tamásnak – akik mindannyian szintén Nyékiek – Jácint fia Miklós, Mihály és György testvére, Lőrinc meggyilkolása, valamint rokonuk, Mikó fia Móríc meggyilkolása miatt Pünkösöd nyolcadán a király úr színe előtt összegyűjtött bajvívók által lovas párviadalt kellett volna vívniuk egymás ellen; s amikor elérkezett az a bizonyos nyolcad, tudnillik a párviadal kitűzött határnapja, a felek – amint az kötelességükben is állott – saját személyükben és bajvívóikkal együtt megjelentek a király úr színe előtt. De még mielőtt a bajvívók a párviadalban összezsaptak volna, a felek a király úr és a mi beleegyezésünkből az ország jelen levő főurainak és nemeseinek a tanácsára visszaléptek a párviadaltól és ilyenformán léptek békeségre: hogy István, valamint fiai: Bench, Lodomé, Máté és Tamás a béke java érdekében teljesen elengedték Miklósnak, Mihálynak, Györgynek, Jánosnak, Péternek, Month-nak, Pálnak és Tamásnak a falujuk elpusztítása, az ezáltal okozott kétszáz márka kár és István megsebesítése miatt tőlük követelt jóvátétel megfizetését; ezenfelül a Borsod megyei Nyék faluban levő teljes birtokukat, mind az örökötlet, mind pedig a pénzen vásároltat szőlőivel,¹⁹ egyéb haszonvételeivel és

19. *Györffy György* csak az Eger melletti Szöllős helység nevéből tud következtetni arra, hogy Borsod megyében már az Árpád-házi királyok korában is folyt szőlőművelés (lásd idézett műve 747. lapját). A most közölt oklevelek közül azonban kettő is utal erre a tényre: a jelen oklevél mellett a 3. számú, amely szerint a jétyői határ a Szöllőpataka nevű hely és az ott lévő szőlők (vineas) mellett vezet. E két adat pedig éppen annak a területnek a két végpontját jelöli meg, amely területen a későbbi századokban virágzó szőlőművelés folyt (a Bükkalja a Bánvölgyétől Szentpéteren, Keresztúron, Miskolcon és Csabán keresztül Nyékig, illetve Ládházáig). Joggal feltételezhetjük tehát, hogy a szőlőművelés már ekkor is jelentős részét képezte vidékünk mezőgazdaságának.

összes tartozékaival együtt Jácint előbb nevezett fiainak: Miklósnak, Mihálynak és Györgynek testvérük, Lőrinc meggyilkolása miatt, továbbá Felnyéki Mikó fiainak, Györgynek és Jánosnak az említett Móric meggyilkolása miatt engedték és vallották örök jogon s visszavonhatatlanul való birtoklásra, kötelezettséget is vállalván magukra e birtokkal kapcsolatban minden részről, azt tudnillik, hogy sem István, sem mondott fiai, sem pedig azok örökösei – mint vérnek a kiontói – semmilyen módon és ürüggyel többé annak birtokába vissza nem kerülhetnek. Ezenkívül István ispán és fiai: Bench, Lodomér, Máté és Tamás Mikó fia János és György bizonyos örökölt birtokát, melyet Felnyéknek neveznek, szomszédos és határos a fentebb említett birtokkal s amelyet eddig hatalmaskodva ők birtokoltak, tisztán és egyszerűen visszaengedték békességes és örökös bírásra és birtoklásra Mikó nevezett fiainak, mint azok örökölt birtokát. – A fent mondott Jácint fia Miklós, Mihály és György, Iván fia János, Miklós fia Péter, Wyda fia Pál, Month, Pál fia Tamás, valamint Felnyéki Mikó fiai: János és György pedig – személyesen is jelen lévén előttünk – minden részről felmentettek nyilvánították Istvánt, Bench-et, Lodomért, Mátét és Tamást azon két embernek, tudniillik Lőrincnek és Móricnak a halála ügyében; továbbá ezen Miklós, valamint testvérei és összes rokonai azt is magukra vállalták, hogy Istvánt és fiait kötelesek lesznek megoltalmazni mindenkivel szemben, valaki csak háborgatja őket azon Lőrinc és Móric halála ürügyén. Ennek megfelelően István és összes fiai hasonlóképpen tartoznak majd megvédelmezni Jácint és Mikó fent nevezett fiait bárki ellen, aki őket háborgatni vagy zaklatni akarná a mondott Nyék birtok ürügyén. Kelt Budán, Pünkösöd nyolcadán a másnapján (június 18-án), az Úr 1291. esztendejében. Jelen oklevelünket pedig a mi urunknak, Tamás ispánnak, a király úr országbírájának a pecsétje alatt adattuk ki, mivel az ország nemesei között felmerülő összes ügyek kiadásában a bán helyettesének a pecsétjét kell rend szerint használni.

Kelt Szent Jakab apostol ünnepén, (július 25-én) az Úr 1325. esztendejében.

ANGABEN ZU DER HISTORISCHEN GEOGRAPHIE UND DER GRUNDBESITZGESCHICHTE DER ARPADEN-ZEIT IM KOMITAT BORSOD

(Auszug)

Die ersten drei Jahrhunderten des ungarischen Staates sind eine Epoche unserer Geschichte, die an geschriebenen Dokumenten am ärmsten ist. Deshalb sind alle Urkunden aus dieser Zeit, die neulich zum Vorschein gekommen sind, sehr wertvoll. Die Urkunden, die in der Studie vorgestellt werden, sind im Archiv des Komitats Borsod-Abaúj-Zemplén zu finden. Sie werden auf zwei Sprachen in vollem Umfang veröffentlicht.

Die fünf Urkunden reichen vor allem zu der historischen Geographie und zur Grundbesitzgeschichte unseres Komitats neue Angaben. Die zweite Urkunde enthält die erste geschriebene Erwähnung der Siedlungen SÁTA und BÓTA, damit beweist sie das Dasein dieser Dörfer in der Arpaden-Zeit. In derselben Urkunde ist der Grundbesitz TYKOU zu lesen, der bisher noch unbekannt und unidentifizierbar war. Diese Quellen können auch für die anderen Wissenschaften neue Kenntnisse geben. ZB. in den Urkunden über die Flurbesichtigungen kommen zahlreiche geographische Namen vor, die zu der Entbildung und dem Fortbestehen der geographischen Namen wichtige Folgerungen reichen können. Die dritten und fünften Urkunden geben zu der Geschichte des Weinbaus im Komitat interessante Angaben.

Péter Tóth

TÖRTÉNETI ADATOK MISKOLC VÁROS KERTKULTÚRÁJÁRÓL

B. BARTUS ELEMÉR

Egy korszerű város, így Miskolc városképéhez is hozzá tartoznak a növényzettel fedett területek, azaz a parkok, sétányok, tavak, folyók. Mindezek a város szerkezetének fontos részei, a hely szerkezete viszont meghatározza annak belső életét, sőt növekedésének külső határait is megszabja¹. Kívánatos a zöldfelületek és a beépítési területek helyes arányának kialakítása². A kertek, parkok, parkerdők fenntartása az egészséges emberi környezet megvédésének fontos tényezői. A településen belüli zöldfelületek és a települést szerencsésen körülvevő hegyek, erdők felfogják az erős szeleket, a por- és egyéb levegőszennyeződések szűrik, tompítják a zajokat, az úgynevezett civilizációs megbetegedések lehetőségét csökkentik.

A Bükk hegység pihenést nyújt az itt lakóknak, s a hozzánk látogató hazai és külföldi turistáknak³. Ideális egy város építészetében, ha a történeti részeket beolvasztó, a földrajzi adottságokat érvényre juttató építési elv érvényesül⁴.

A miskolci lakosság egészségügyi, esztétikai igényeit szolgáló kertek létéről, vagy egyáltalán dísznövényeknek a legrégebbi időkben való alkalmazásáról csak igen szórványos adatokat találunk. Feltételezhetjük, hogy a XIII. században virágzó iskolát és messze földön híres hőfürdőket fenntartó *tapolcai monostorban*⁵ virágokat, dísznövényeket is ápoltak, ami ebben a korban általános volt a kolostorokban⁶. A *diósgyőri pálosoknak* 1313-ban István nádor többek között a Felthó nevű halastavát adományozta⁷. 1782-ben, a kolostor feloszlatásakor felvett leltárban szerepelnek a korábban ültetett hársfák, almafák⁸. E kolostor ma is meglévő, bár azóta nyilván többször újított épületének udvarán jelenleg is találunk Taxust, Piceákat, Mahóniát, melyeknek megléte feltételezhetően a korábbi növényalkalmazásokra vezethetők vissza. A *szentléleki zárdá* körül, kiindulva az

1. Erdei F., Magyar város. (Hasonmás kiadás). Budapest 1974. 37.
2. Perényi I., Városi környezet – városépítészet. Budapest, 1975. 81–84.
3. Magyar városok. Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1966. Szerkesztették: Dallos F.–Szabady E., Miskolc 255–268. Üdülőövezet tárgyalásánál (266) csak a szállodák, idegenforgalmi vendégszobák forgalmáról számol be.
4. Gerő L., Magyar városképek. É. M. Építőipari könyv- és lapkiadó, 1953. 72. Miskolcra vonatkozóan lásd még 20. Weiner–Valentiny–Visontai: Sztálinváros Miskolc Tatabánya Városépítésünk fejlődése. Budapest, 1959. Miskolc 91–141.
5. Szendrei J., Miskolcz város története II. 1904. 6.
6. Rapaics R., Magyar kertek. A kertművészet Magyarországon. 12–26.
7. Szendrei i. m. II. 21.
8. Szendrei i. m. 360.

építészeti maradványokból megítélhető igényességéből, elfogadhatjuk azt az állítást, hogy ott nagy kiterjedésű kert és halastó volt⁹.

A *diósgyőri vár* építését 1365-től számíthatjuk, amikor azt Nagy Lajos király birtokba vette¹⁰. Az a körülmény pedig, hogy ez a vár rendszerint a királyné jegyajándéka volt¹¹, bizonyára kedvezően hatott a dísznövények alkalmazására. A vár legpompásabb Nagy Lajos lánya, Mária királynő ittléte alatt lehetett. A várat gyönyörű park vette körül. A keleti oldalon több halastó és sziklakert volt, s erre a kertre vezetnek vissza a várkörnyék mai „Kökert” elnevezését. A hagyomány szerint Mária ültette a híres török mogyoró (*Corylus colurna*) fákat¹². 1540-ben Balassa Zsigmond és hitvese, Fánchy Borbála vette zálogba a várat¹³, amelynek szépségét, eleven kútjait gyakran emlegették.¹⁴

A város lakosai között elterjedt, növénykedvelést bizonyító legkorábbi adat 1577-ből származik¹⁵. E feljegyzés – László Albertné nevű lakos „marháinak” jegyzékében – két bokor gerebent (*Cnicus spinosissimus*) említ. Valószínű, hogy elsősorban mint *drognövényt* ápolták, s ha nem is értékes, de a hagyaték említése méltó részét képezte. Feltehető, hogy az elsősorban gyógyhatásukért megbecsült növényeket díszként is alkalmazták. Az 1700-as években már növényekhez kapcsolódó népszokásokat is találunk. Így 1720. április 7-én a városi évkönyv feljegyzése szerint¹⁶ Szent Fülöp napján kántáló németeknek adtak egy hordó bort azért, hogy a templom, parochiális házak és a schola ajtaiban nyírfákat ástak. 1730. január 3-án¹⁷ a református gimnázium közgyűlésén „az Avason a gyöngyvirág-, rózsá- és mogyorószedés” jogát a praeceptoroktól elvették. Ugyancsak a fentebbi, a virágok alkalmazására vonatkozó állítást bizonyítja Hosszu Jánosnak a város vezetőségéhez 1788. március 4-én intézett panasa is, amely szerint ismeretlen rongálók kertje palánkját elbontották, ültetvényére és virágos ágyásaira köveket dobáltak, drágán vett csemetéit kivágták¹⁸. Az 1700-as évek végén a növények alkalmazását bizonyító adat mellett azok pénzbeli értékelésére, sőt az *utcafásítás* megkezdésére vonatkozó feljegyzést is találunk. 1793-ban Bulis Ludvig házának felértékelésénél a kert mellett levő sövényt 1 Rf. 12 Kr-ra becsülték. 1794-ben özv. Herczik Györgyné panaszolta, hogy a határra ültetett meggy- és fűzfát a szomszédok kivágták. 1793-ban Csáti Andrásnéról tettek említést, aki a gyalogúton ültetett fát¹⁹.

9. Szendrei i. m. II. 21.

10. Szendrei i. m. 360.

11. Czeglédy I., A diósgyőri vár. Budapest, 1971. 12.

12. Szendrei i. m. 56–57. A mogyorófákra vonatkozóan lásd *Rapaics* i. m. 217–218. 72. kép. Ma Vár u. 18. számú ház udvarán található. Czeglédy i. m. 31.

13. Szendrei i. m. II. 124.

14. Takáts S., Régi magyar asszonyok. Budapest, 146.

15. Szendrei i. m. II. 152. Gyógynövényekre, helyi alkalmazásukra: Benő S., Miskolc város történeti-orvosi helyrajza. Sajtó alá rendezte és a tanulmányt írta Szabadfalvi J., Borsodi Kismonográfiák 2 (1976). Az orvosi gyakorlatban följegyzett megfigyelések és vizsgálatok Miskoltzon, 1780–1781-ben. 55–62. Fügedi M., Kéziratos gyógyító könyv a 18. század végéről. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XV. (1976). 189–207.

16. Szendrei i. m. II. 401.

17. Szendrei i. m. 453.

18. Szendrei i. m. 426.

19. Miskolc városi Levéltár jegyzőkönyvei, 1793-tól.

A XIX. század írásos emlékei már szélesebb körű növényalkalmazást bizonyítanak. Az ablakokban, kis kertekben gondozott virágok helyet kaptak a polgárok ünnepein, multságain. *Népszokásokkal* összefüggő adat, hogy a leánykérésnél a vőfényt virággal, pántlikára tűzött rozmaringgal díszítették. Egy 1821-ből származó feljegyzés szerint a „táncmesternek virágra a kasszából utaltak ki pénzt”²⁰. Érdekes, hogy csizmadiamester változásakor farsang jellegű ünnep keretében vitték a céh ládáját az új mesterhez, s ekkor a láda virággal, pántlikával volt díszítve²¹. Jelképként szerepelt a virág a csapó (szűr), gubás céh ifjúságának jelvényében, mely művirágból font korona alakú ereklyetárgy volt²². Szabad levegőn tartózkodás igényét bizonyítja, hogy a miskolci „Torna egyeslet működő helyiségét” a Potoczky-féle kertbe helyezték 1867-ben²³. Ugyanez év augusztus 15-én a Tornaegylet Tapolcán a szabadban rendezett ünnepséget.

A sajtó szót emelt a *fásítás* érdekében is. 1867. február 21-én a Borsod Miskolci Értesítő „Ültessünk fát” címmel egészségügyi, gazdasági szempontokra hivatkozva propagálta a faültetést. Említést tett a fák rongálásáról is. A városnak a múlt században elért fejlődését a vezetése hathatósan támogatta: 1855-ben *Szépészeti Építő Bizottságot* hívtak életre²⁴. A bizottság munkájának eredményeképpen az 1879. június 10-i megyei rendkívüli bizottsági ülés a várost bel- és külvárosra osztotta fel. A *kertészettel foglalkozók* szervezése 1858-ban kezdődött²⁵, amikor a helyi Szolgabírói Hivatal Országos Kertészeti Társulat alakítását szorgalmazta²⁶ 1859-ben alakult a miskolcvidéki *Gyümölcsészeti Társulat*, valamint a *Borsod megyei Gazdasági Egyesület*²⁷, amelyet 1867-ben újjászerveztek. 1861-ben az Országos Magyar Kertészeti Társulat alelnöke a „gyümölcsészet, dísz- és konyhakertészet lendítése érdekében” tagokat toborzott. 1864-ben a főispáni helytartó leiratában felhívta a városi tanácsot a Lukácsy Sándor által kiadott „Népkertész” című szaklap előfizetésére. Diszkertészeti érdeklődést és tevékenységet bizonyít, hogy a Borsod Miskolci Értesítő 1887. május 26-án Borsodi Gazda című mellékletében helyet adott a „Jó kerti gyep nevelése” című cikknek. A század második feléből több gyümölcskiállításról és rózsakiállításról olvashatunk. A Tanács *zöldfelületek* régi és új telepítésű növényanyagának *védelmét* rendeletekkel is biztosította²⁸. A Rendőri Szakosztály „felkéri a Közgyűlést, hogy az Avas hegy oldalának sétahellyé leendő alakításának céljából az ott levő fák és bokrok legeltetés általi rongálását tiltaná be”. A Közgyűlés utasította a rendőrséget, hogy „az ott levő fák és bokrok bármilyen módon lehető rongáltatását erélyesen meggátolni igyekezzék.” Ez az első olyan bizonyítékunk, amely a zöldfelület növényanyagának védelmére irányul. Ezt követően az utcai *sorfák védelmének* szigorítására a

20. Szendrei i. m. IV. 702–703.

21. Szendrei i. m. 638.

22. Szendrei i. m. 635. Művirágkészítésre lásd még 682–683.

23. *Borsod Miskolci Értesítő* 1867. június 13.

24. *Lásd 19. jegyzet* 1855. június 18. Valamint Magyar városok monográfiája. *Miskolc*. Szerk.: Halmay B., és Leszih A., 1929. 106.

25. *Városi Tanács jegyzőkönyvei* 1858. II. 3.

26. Szendrei i. m. IV. 784–785. *Halmay–Leszih* i. m. 118.

27. *Képviselői gyűlés jegyzőkönyvei* 1861. Szendrei i. m. IV. 784–785. 803–804.

28. *Képviselői gyűlés jegyzőkönyvei* 1873. április 26. Az 1878. évi árvízi károokra ld. *Halmay–Leszih* i. m. 10.

Tanács 1885-ben a következő rendelkezést hozta²⁹: „1. A kiültetett fát ház-, telektulajdonos saját költségén karózni, öntözni köteles. 2. Kötelessége ezt őrizni, az esetleges rongálókat a Tanácsnak bejelenteni. 3. Kipusztulás esetén a saját költségén köteles a hiányt pótolni”.

Az intézkedés eredményeként szépülő fák további telepítésekre ösztönözték az illetékeseket. 1878. augusztus 1-én Bethlenfalvy István a Mindszent utcán ültetett 146 db fával és ugyanannyi karóval számolt el. 1879. március 31-én Diószeghy György a Népkert Bizottság elnöke 54 F. 95 kr-t fizetett ki a város területén végzett faültetésekért. Egy 1880. március 11-i határozat alapján az utcákra gömbakácokat terveztek a Szépeszeti Szakosztály véleménye alapján, s a költségekbe a háztulajdonosokat is bevonták. A Búza-vásártér rendezésével kapcsolatban a Zsolcai útvonalra néző oldalon négy fasort, az egymást keresztező utak mentére egy-egy fasort terveztek.³⁰ Ezeket a munkákat megelőzte az országutak fásítására vonatkozó miniszteri rendelet, amely szerint az albiró kötelezte a Gazdászati Szakosztályt a végrehajtásra, és az őrzésre³¹.

A nyilvános kertek, parkok létesítésére irányuló tevékenység első lépésével 1859-ben találkozunk.³² Ekkor a Tanács, „mint régen érzett hiányt igyekezve pótolni a Minorita zárda kertjét a közönség számára sétahelynek kívánja megszerezni”, földcsere révén. A csere lebonyolításával a községi Tanács a polgármestert bízta meg. Feltételezhető azonban, hogy a csere nem történt meg, mert a képviselő közgyűlés 1884. április 18-án ismét felhatalmazta a polgármestert, hogy „a Minorita rend tulajdonát képező ún. klastrom kertet a pénztár terhelése nélkül a városnak megszerezze”. Egy későbbi, 1885-ből származó adat³³ viszont arra enged következtetni, hogy a kísérlet nem járt sikerrel, ugyanis a feljegyzés szerint ebben az évben vették meg a Minorita szerzet kolostorához tartozó kertet 6000 Ft-ért, „a város közönsége nagy részének óhajára”. Miskolc területén több kisebb-nagyobb kertről találunk adatokat, esetleg egy-egy megjegyzést, s feltételezhető, hogy ezek más használati cél mellett, mint árnyékot adó, felüdülést biztosító helyek is szerepet kaptak a város lakosságának életében. Így az 1840-es években³⁴ – mint olvassuk – a „X” utcában van egy szép nyilvános kert. Az 1868-as piarendőri szabályok között a „setét kapun belüli zöldkertről” találunk feljegyzést. Nincs írásos emlékünk a Mindszenti templom mellett és az „Indóház” – Tiszai-pályaudvar – szomszédságában kialakított nagyobb kertről, melyeknek létét kétségtelenül bizonyítják a századforduló előtt és után szignált térképek³⁵. Olvashatunk a Potoczky-féle kertről, majd 1879-ben a csizmadia „ipartársulat áruló színje megett lévő kert”-ről, melyet alkalommal kibéreltek³⁶.

29. *Városi Tanács jegyzőkönyvei* 1885. Érdemes megemlíteni, hogy Betlenfalvi Figel István a népkert szomszédságában *mintakertészetet* hozott létre. Ebből a kertről minden évben a királyi udvarnak is szállítottak szőlőt. *Szendrei* i. m. IV. 785.

30. *Borsod Miskolci Értesítő* 1883. szeptember 26.

31. *Városi Tanács jegyzőkönyvei* 1870.

32. *Városi Tanács jegyzőkönyvei* 1859. november 23.

33. *Városi Tanács jegyzőkönyvei* 1885. december 7. A terület a mai Deák tér lehetett.

34. *Szendrei* i. m. IV.

35. *Szendrei* i. m. IV. 780. Tiszai és Gömöri pályaudvarok parkját említi *Szendrei* i. m. IV. 826.

36. *Szendrei* i. m. IV. 640.

A *Lövölde-kert*ben, melyet a *Népkert* alapjának tekinthetünk, szabadtéri multságokat rendeztek. A Lövészegylet elnöke, Lévay József indította el a Népkert létrehozására irányuló ténykedést, amely – mint várható volt – rendkívül kedvező visszhangra talált a lakosság körében³⁷. „Nevezett Egyleti elnök úr a Lövölde, mint új intézmény mellett Miskolc városa védelmét és pártfogását kikérvén, azon kérelmének ad kifejezést, miszerint a közgyűlés a kilátásba helyezett tagosítás befejeztével akként intézkedjék, hogy a lövölde mostani területéhez legalább mégegyszerannyi, vagy talán nagyobb terület adatnék egy alkalmas Népkert alakítása végett”.

Az *építés* 1877-ben kezdődött³⁸, amikor a tanácsülés Diószegi Györgyöt, Bethlenfalvy Istvánt és Gettó Gyulát bízta meg, hogy a Népkert „talajainak rendezésére és befásítására minden szükséges intézkedést tegyenek meg”. A tervezést *Hadady Dániel* műkertész végezte. A főpolgármester az év február 19-én mutatta be az elkészült tervet a tanácsülésnek és azt jóváhagyva Diószeghy Györgynek adták át kivitelezésre. Az építési költségeket különféle haszonbérletek mellett a szépeszeti alap pénztárából fedezték. Az ősszel eszközzendő ültetések foganatosítására szeptemberben az addig eljárt küldöttséget és elnökül dr. Doleschall Gábort kérték fel. A bizottság foglalkozott a további gondozással is. A Népkert kialakításához, fejlesztéséhez a lakosság önként is hozzájárult kisebb-nagyobb növényajándékozásokkal, vagy igen olcsó, ajándékozásnak vehető növényeladásokkal olyannyira, hogy 1978. április 18-án a Népkert Bizottság elnökének előterjesztésére a meglepően nagy mennyiségű ajándékozások nyilvános elismerését a Tanács jóváhagyta. Ugyanebben az évben már kertészház építését is tervezték, amelynek megépítése állandó kertészek alkalmazását, tehát a kert rendszeres, szakszerű gondozását jelentette. 1883-ban³⁹ Iboš János főkertész részére a Tanácsülés 1 Ft napidíjat szavazott meg, a Népkertben teljesített munkálatok után. A kert díszítésének, kulturáltságának fokozására 1883 őszén *üvegház* építésére utalt ki a Tanács 160 Ft-t⁴⁰. A következő év április 22-i ülésén az építendő Kioszk költségpótlásáról tárgyaltak. A Népkertet is ábrázoló első térképet *Adler Károly* városi mérnök készítette 1885-ben. A kert megközelítőleg északnyugat-délkelet irányban helyezkedik el, hossz tengelye merőleges a Csabai kapura. A kert szélén egyenes fasorral kísért utak vezettek végig. A területet hosszában kettészelő hat méter széles úton helyezték el Erzsébet királyné szobrát⁴¹ (1. kép), amelynek környéke az úgynevezett Erzsébet kert – 1889. augusztus 18-án avatták fel -- mértani szabályosságú kialakítást mutatott. Bizonyos szimmetria a kert többi, átlós vagy keresztirányú útjainak vezetésében is látható, de a tervező nem ragaszkodott szigorúan a terület arányos felosztásához. Növényei között a nagy tömegű cserje és lomblevelű fa mellett jelentős mértékben kaptak helyet örökzöldek is. A kert területének bővítésére Soltész Nagy Kálmán polgármester a faiskolának használt négy hektárnyi területet 1889-ben szerezte meg⁴². 1896-ban már átalakításokat végeztek. A fenntartási

37. *Képviselési gyűlés jegyzőkönyvei* 1872. július 12.

38. *Lásd* 31. *jegyzet* 1877. február 10.

39. *Városi Tanács Jkv.* 1883. december 18.

40. *Városi Tanács Jkv.* 1883. október 17.

41. *Halmay–Leszih* i. m. 128. *Erzsébet szobor* leleplezése 1890-ben történt. *Halmay–Leszih* i. m. 129.

A szobor képe uo. 404. A szobor a Herman Ottó Múzeum gyűjteményében van. Strobl Alajos alkotása.

42. *Lásd* 37. *jegyzet* 1889.

1. kép. Strobl Alajos: Erzsébet királyné.
(A Népkertet díszítő szobor jelenleg
a Herman Ottó Múzeum gyűjteményében
van). Kulcsár Géza felv.

költségek csökkentése érdekében *angol rendszerű kertté* alakították át az Erzsébet kertet. Az átalakítás, melyen nyilván ligetes növényelrendezést kell értenünk, nem került összhangba a kert formai alakításával, útvezetésével. Egy 1897-ben szignált térkép tanúsága szerint ugyanis a korábbiól szabályosabb alaprajú kialakítást hoztak létre, közelebb helyezve az Erzsébet szobrot a Csabai kapuhoz. Az átrendezés így sem volt szerencsés. A hossz tengelyt kihangsúlyozták a hozzá kapcsolódó szimmetrikus utakkal, de a vezetésnek célt adó szobrot kimozdították az út tengelyéből. A kert területe ekkor volt a legnagyobb, több mint 9,7 hektár, míg az 1950-es évek végén csak 6,5 hektár. A Népkert széles körű kihasználása érdekében 1901-ben⁴³ a kor igényeinek megfelelő *vigadó* építését határozták el. 1905-ben *tenispályának* adtak helyet, majd 1911-ben 2842 négyszögölnyi területet a *sportegylet* részére engedtek át, amelyet 1913-ban további 4800 m²-el egészítettek ki. A sportpályák céljára átengedett területet a Tanács igyekezett pótolni, így például 1914-ben az egyháztól vásárolt ingatlannal növelték a kert területét. E bővítés után a Népkert fejlődése alábbhagyott, mert az illetékesek figyelmét a Veresbugyik tagbirtokon – Szentpéteri kapuban a Kertészeti Vállalat helye – létesített házi

43. *Képviseleti gyűlés Jkv.* 1901. Vigadó fényképe *Halmay–Leszih* i. m. 155.

kezelésű *zöldség- és dísznövénytermelő telep*, majd pedig Tapolca kialakítása kötötte le⁴⁴

Ebben az időben már Miskolc területén is jelentős parkosítások folytak. Kétségtelenül bizonyítja ezt, hogy 1921-ben Szabó János főkertész mellé, aki 1878 óta teljesített szolgálatot, másodkertészi állást rendszeresítettek, „mivel teendői felszaporodtak a városban végzett parkosítások miatt”. A kinevezett másodkertész Gulyás Pál volt, aki mellett a szerző 1956-ban kezdte mérnökyakornoki évét. Ekkor még a város területén végzett díszítések növényanyagát a Népkert virágházában, illetve melegágyaiban állították elő, de a termelő jellegű berendezések fokozatosan átkerültek az új kertészet telepére. A város vezetősége előtt „fontos közérdeket képező” kert területének növelésére irányuló törekvésnek a Népkerthez kapcsolható utolsó dokumentálható megnyilvánulása az 1941. március 3-án született határozat, mely szerint a Csabai kapu 19. számú ingatlanból 1375 négyszöglet a Népkert bővítésére megvettek⁴⁵. A termelőberendezések megszüntetését követő átrendezés alkalmával nyerte el a Népkert megközelítően mai formáját. Ekkor az Erzsébet szobor a tenispálya és a kertészház közötti területre került. A főút középű, széles szakaszára tengelyirányú, téglalakú ágyakat helyeztek el és a vigadó előtti, korábban szabályos teret néhány kör-, vagy azt megközelítő alakú idommal osztották fel. Virágot az ilyen idomokban elhelyezett csoportokban és a középút rabbatjaiban találhattunk. A kert kihasználására irányuló törekvés leglényegesebb megnyilvánulása az 1953–54. évben épített *szabadtéri színpad* létesítése volt⁴⁶, az 1978-ban épült műjégpálya helyén. A körülbelül harmadfélezer nézőt befogadó színpad igen jelentős szerepet töltött be a város kulturális létesítményei között.

A városhoz tartozó legjelentősebb zöldfelület Miskolc-Tapolcán van. *Tapolca* gyógyhatású meleg vizét már a XIII. században felismerték (lásd fentebb), de fejlődése csak a XIX. század végén, illetve a XX. század elején indult meg erőteljesebben. Az 1800-as évek második felében már gyakori pihenő, üdülő és szórakoztató helye a város lakosságának, de rendezésre vonatkozó ténykedésről ekkor még nem tudunk. Megemlíti természeti szépségét, de mint még kezelésre várókat. 1909-ben került a város tulajdonába⁴⁷, és ettől kezdve indult komolyabb fejlődésnek. 1913-ban a fürdő felügyeletére Fürdő Bizottságot alakítottak. Parkjelleggel ekkor még csak a mai Erzsébet kert rendelkezett, ez a mai buszvégállomás és a Vízmű közötti terület. A nagy kert, az Anna-szálló és terasz, valamint a tavi fürdők helyén mocsaras, rendezetlen terület volt. A lecsapolásra vonatkozó terveket 1914-ben hagyta jóvá a belügyminiszter⁴⁸. 1923-ban Heltai Béla és Társai budapesti lakosoknak, mint az alakulóban levő Tapolca-Gyógyfürdő alapítóinak adták bérbe a fürdőt. Ezt követően a város hosszabb ideig nem foglalkozott a fürdő ügyével, de egy 1932-ből származó adat arra enged következtetni, hogy az folyamatosan fejlődött. A csónakázó tó mélyítését, nagyobbítását elvégezték. Az innen kiemelt földdel töltötték fel a nagy kert és a szálló előtti mélyedéseket. A munkálatok ered-

44. *Halmay-Leszih* i. m. 439–440. Tapolca uo. 182–183. 459–461.

45. *Lásd 37. jegyzet* 1941. március 3.

46. *Benedek Miklós*: Miskolci történetképek. Miskolc, 1976. 23.

47. *Törvényhatósági Bizottsági Közgyűlés jegyzőkönyvei* (továbbiakban THJkv.) 1909. 1910. október 25. *Halmay-Leszih* i. m. 182–183. 459–461.

48. *THJkv.* 1914. május 18.

ményeképpen nyert rendezett képet a tavi fürdő környéke is, ahol a jelenlegitől nagyobb kiterjedésű sziklakert volt. Az 1930-as évek közepén már létezett a strand egyik medencéje. 1937-ben a város további vásárlásokkal bővítette a park területét: „A tapolcai apátsági javadalom tulajdonát képező és Tapolca fürdőn a Hejő-patak partján elterülő, mintegy 25 magyar holdnyi rétet, továbbá ugyancsak a tapolcai apátsági javadalom tulajdonát képező és a jelenlegi strandmedence mellett elterülő, mintegy 1500 négyszögölnyi területet . . . Miskolc thj. város közönsége nevében örök tulajdonjogilag megveszi.” Az indoklásban találunk említést arról, hogy a Hejő-patak soron következő szabályozása, medrének mélyítése után a területet alagszóvezik és parkírozzák majd.⁴⁹ A következő években a Tanács a megnövekedett forgalom miatt jelentős beruházásokat tervezett, így a kertészet javára 2000 pengőt szavaztak meg. A fürdőtelepre irányuló forgalmat az 1920-as évek végétől autóbusszal igyekeztek lebonyolítani, de annak kezdetleges volta miatt a közönség nagy része a 7–8 kilométeres utat vagy részben – az akkori villamos-végállomástól, azaz Hejőcsabától – vagy egészben gyalog tette meg.

Az *Avas* – Miskolc Gellérthegye – zöldfelületi rendezésére 1873-ban tették meg az első lépéseket, a már említett rendőri védelem alá helyezéssel. Növényállományában az 1730-as feljegyzés szerint megtaláltuk a rózsát, mogyorót, gyöngyvirágot, míg később túltengett az akác, és a különböző bodzafajok. A terület rendezésére többszöri kísérlet után 1890-ben került sor⁵⁰. Ekkor a helyben állomásozó katonaságtól Albori Jenő egy utász csapatot bocsátott a munkálatok rendelkezésére Musitzky Lucián közreműködésével. A több évig húzódo rendezés folyamán – amelynek költségeit Horváth Lajos jelentős összeggel támogatta – szabályozták, burkolták az utakat, teraszokat képeztek ki a dombtetőn, melyeket rózsával befuttatott pergolával, korlátokkal, padokkal látták el.

Lillafüred kialakulása, benépesedése minden bizonnyal a vashámorhoz kapcsolódik. A Hámori-tó keletkezésére vonatkozó biztos adat eddig nem került elő. Feltételezhető, hogy 1704-ben a város adókönyvében szereplő adat, miszerint „a győri erdőn vízgátló mecenzéfiak kaptak bort”, a völgyzáró gát építésével állt kapcsolatban.⁵¹ A hely értékét a festői szépségű völgy jelenti. 1881-ben lejegyezték, hogy a hámori levegő és fürdő milyen látogatott.⁵² 1887-ben Gyulai Pál, Lévy József és Arany László töltött itt néhány napot⁵³. Feltehetően a völgy oldalát szegélyező egyik sziklafalon írta József Attila „Óda” című versét⁵⁴. A polgárság érdeklődését bizonyítja egy 1893-ból származó feljegyzés, amely szerint a III. Országos Ipartestületi Kongresszus alkalmával kirándulásokat szerveztek Hámorba és Lillafüredre. Idegenforgalma lényegesen megnőtt, amikor 1927–30 között felépült a Palotaszálló⁵⁵.

A város területén levő kisebb terek rendezése, díszítése párhuzamosan haladt a külső üdülőterületek gondozásával. 1898-ban állították fel az Erzsébet – ma *Szabadság téren* a Kossuth szobrot, ami első lényeges mozzanatnak tekinthető a tér díszítésében⁵⁶.

49. *THJkv.* 1937. február 19.

50. *Lásd* 37. jegyzet 1890. február 24. Az *Avas* rendezésére lásd *Halmay–Leszih* i. m. 106.

51. *Miskolc város számadáskönyve* 123.

52. „*Miskolc*” helyi érdekű társadalmi és ismeretterjesztő *Közlöny* 1881. július 28. *Szendrei* i. m. IV. 172.

53. *Borsod Miskolci Értesítő* 1887. július 28.

54. *Kluger L.-né*: Irodalmi emlékhelyek Borsodban. Könyvtári füzetek 4. Miskolc 1969. 133.

Merényi J., *Szülőföldünk Észak-Magyarország* I. 345.

55. *Magyarország útikönyv*, hetedik kiadás 340.

56. *Szendrei* i. m. IV. 304–305.

1913-ban folytatták a rendezést, burkolták, fásították és két szökőkúttal ellátott parterret létesítettek⁵⁷. Nincs biztos adatunk a *Búza tér* észak-nyugati sarkán, a görög-keleti templom körül elhelyezett parkról. Idősebb kertészek tájékoztatása⁵⁸ és a még meglévő növénymaradványok szerint nyírott sövényvel szegélyezett sétautak hálózta be a piactérhez tartozó körülbelül 6000–8000 m² területet. A *Szemere-kert* rendezésére vonatkozó tervet 1913-ban hagyta jóvá a mérnöki hivatal. A Horváth Lajos utca, a Palóczy utca, a Deák tér és a Győri kapu kertjeinek építése az 1920-as évek végéig húzódott. Díszítőértékük legmagasabb fokát az 1930-as években érték el, a több éves következetes fejlesztés és a rendszeres gondozás révén.

Sportterekkel való ellátottság tekintetében biztos adataink csak az elmúlt néhány év óta állnak rendelkezésünkre, amikor a Városi Testnevelési Sport Tanács megkezdte azok felmérését, értékelését. Az úszósportot szolgálta minden valószínűség szerint az a „sajóparti hideg fürdőház”, amelynek építésére a tanácsülés 1863-ban adott engedélyt Schmidth Jánosnak⁵⁹. 1875-ben a Tanács megvizsgálta a Martin Károly által épített uszodát⁶⁰, míg 1881-ben a „Miskolc” című közlöny ennek és a háromi fürdőnek látogatottságáról tájékoztatta olvasóit.⁶¹ 1887-ben tudósítottak a diósgyőri fürdőről, s ebből kitűnik, hogy az már nyolc évvel korábban, tehát 1879-ben üzemelt⁶². Ez feltehetően azonos a fentebb említett Martin Károly által építettel. 1891-ben hagyta jóvá a képviselői testület a kor igényeinek megfelelő gőz- és kádas fürdő és uszoda építését⁶³.

A felszabadulás nagy változást hozott a város életében. A leglényegesebb közigazgatási intézkedés *Nagy-Miskolc* létrehozása volt. A meglévő üzemek erőteljes fejlesztésével párhuzamosan új gyárak, iskolák, óvodák épültek. A lakásépítések új városnegyedeket hoztak létre. Az ipari termelés felfutása a forgalom növekedését is jelentette, amelyek kielégítésére új utcák nyíltak, a meglévők kiszélesedtek. Új pihenési, üdülési lehetőségeket kínálnak a városi parkok, az itt kialakított új szórakozási-, kulturális- és sportlétesítmények, valamint a város melletti erdők, s mindezek összegzése, értékelése külön tanulmány témája lehet.

HISTORICAL DATA ON HORTICULTURE OF MISKOLC

(Abstract)

The earliest sources on ornamental gardening are about royal, aristocratic courts and monasteries from the 13th–14th cc. In Miskolc this means that the first officinal herbs, later also bedding plants, were applied in the Diósgyőr castle, in the Pauline

57. *Városi Tanács jegyzőkönyvei* 1913. március 21.

58. *Miskolc város számadáskönyve*, valamint *Elek H.*, (Áramszolgáltató Vállalat dolgozója 1916-tól), *Nagy J.*, (Vízművek dolgozója 1921-től), *Gulyás P.*, (Népkert másodkertésze 1921-től) kertészek szóbeli közlése szerint.

59. *Lásd 57. jegyzet* 1863.

60. *Városi Tanács Jkv.* 1875.

61. *Lásd 52. jegyzet* 1881. július.

62. *Borsod Miskolci Értesítő* 1887. május 12–19.

63. *Képviselői gyűlés jegyzőkönyvei* 1891.

monastery, the cloister in Szentlélek and in the monastery of Tapolca. These served later as sources for gardening in civic buildings, soon becoming their coherent part. The earliest data about use and estimation of ornamental plants in the town are from 1557, when Albert László's wife's register mentions two bushes of *Cnicus spinosissimus*.

Folk customs in connection with ornamental plants can be found as early as the 18th c. The General Assembly of the Calvinist Secondary School on the 3rd of January, 1730, prohibited the praecceptor to collect valley lilies, roses or hazel on the Avas hill. (The data means, in the same time, that the students of the school, founded in 1560, had had the traditional right and custom of collecting flowers.) A notice from 1821 tells that dancing masters were supplied with money from the till of the guilds.

There are reports about open gardens from the middle of the 19th c. There was an athletic club working in the Potóczy garden in 1867. In the same year the data inform about the planting of ornamental trees in a street. Aesthetic Building Committee was founded in Miskolc in 1855, the regulations of which were accepted by the General Assembly of the Council on the 28th of December, 1867. The official organs initiated the improvement of fruit-, ornamental- and market gardening. The General Assembly instructed police in 1873 to protect the plants of the Avas hill against the spoils, then ordered the plantation and protection of ornamental trees on streets in 1875. According to the instruction, the trees had to be guarded, taken care of, and watered, or, if it died out, be replaced by the owner of the house or land.

The Council first decided to found an open garden in 1859, but we know of a nice open garden from the 1840ies, as well. The largest open garden of the town, the Peoples' Garden, was initiated by József Lévy, president of the Rifle Club on the 12 th of July, 1872. The building of the garden, according to the ratified plans, was begun in 1877 beside the Lövölde garden. Its largest territory was 9,7 „hektár” (2 acres).

The thermal bath of Miskolc-Tapolca was first mentioned in the 13th c. In the second half of the 19th c. it used to be one of the popular places of the inhabitants of the town. The town bought the territory of the bath in 1909. It has gained approximately the present form in the 1930ies.

The protection of the ornamental garden of the Avas hill was organised in 1873, while the largescale development began in 1890. Terraces were formed, the newly made roads were covered, barriers were set up, benches placed, and roses planted. An outlook tower was built at the beginning of the 1920ies.

Lillafüred served, first of all, as an aim of excursions, while the water of the Hámor lake was also used for bathing in 1881. It has gained its present form in 1929 after the Palotaszálló and the hanging garden, unique in the country up till now, together with the park at the station of the narrowgauge railway had been built.

The Erzsébet (now Szabadság) square, with the two fountains, was built between 1898 and 1913, while in 1913 the Council ratified the ground plan of building of the Szemere garden. Several streets were converted into gardens with planting ornamental trees, bushes, roses in the 20ies and 30ies.

Data reporting about edifices for swimming and other sports can be found from 1863 on.

Elemér Bartus

EGY VIDÉKI HETILAP, A „TOKAJ-HEGYALJA” POLITIKAI SZEMLÉLETÉNEK MÓDOSULÁSAI 1914-BEN

FALUSSY JÓZSEF

1893. jan. 1-én új sajtótermék jelenik meg Zemplén megyében, Szerencsen, *Zemplén-Hegyalja* néven, mint „Társadalmi–közgazdasági–szépirodalmi hetilap”. Alapítói: Simon József, szerencsi nyomdatulajdonos, Hézsér Emil tállyai református lelkész és Horváth Sándor publicista (1895-től szerkesztője is a lapnak). Irányvonalát a következőképpen határozzák meg: „Lapunk független, páratlan mindenkivel és minden iránnyal szemben. . . az igazt és gonoszt kíméletlenül ostorozó . . . Az iparosok érdekeit minden körülmények közt megvédjük és tehetségünk szerint előmozdítjuk.”¹

A *Tokaj-Hegyalja*² elnevezés 1894. január 25-től kezdődően szerepel az első oldalon. Alcím: *Ezelőtt: Zemplén-Hegyalja*. — „Társadalmi, közgazdasági, szépirodalmi hetilap”. Kiadó tulajdonos Simon József, felelős szerkesztő Péch Ferenc, főmunkatárs dr. Krötzer László. Szerkesztőség és kiadóhivatal, Szerencsen.

Megindulástól kezdve szinte kizárólag helyi jellegű, érdekű eseményeket, híreket közöl. Társadalmi tekintetben bírálja a környékbeli vagy helyi birtokos és hivatalos viselő dzsentri életvitelt. Gazdaságpolitikai cikkei pedig élesen világítanak rá a tájegység súlyosbodó gazdasági problémáira. 1896, a millennium éve az, amikor a lap kilép — új rovatával — a szűkebb partikuláris keretek közül, 1. „Országgyűlés” c. rovat. A „Tisztelt Ház” vitái helyet kapnak a hasábkon ugyanúgy, mint az országos ünnepségekről átvett tudósítások. 1898-tól kibővül az alcím: „Szólészeti- társadalmi, közgazdasági, szépirodalmi hetilap”. Ez egyben jelzi is, hogy milyen kiemelt jelentőséget tulajdonítottak a szerkesztők a filoxéra vérsz és az utána kialakuló újratelepítés gondoljait ábrázolásának, megfogalmazásának.

1901 ismét a változás éve. Ezelőtt: *Zemplén-Hegyalja* — eltűnik a lap első oldaláról, de az alcím ismét változik: „Szólészeti, társadalmi és vegyes tartalmú hetilap.” Felelős szerkesztő és kiadó tulajdonos: Simon József. 1907-től azonban a „T-H” szakít eddigi meglehetősen politikamentes irányvonalával. „Politikai Újság”-ként jelenik meg, Főszerkesztő: dr. Szilva Béla szerencsi, felelős szerkesztő: Simon József, társszerkesztő Abaujszántóról: dr. Stessel Szilárd, társszerkesztő Tokajból: dr. Szécsén Vilmos „Hogy eddig a tokaj-hegyaljai borvidéknek s közelebbbről az alsózempléni járásnak politikai újság-

1. „Zemplén-Hegyalja”, 1894. II. évfolyam, 1., 2. oldal. Nem véletlen az 1894-es évszám, hiszen az első, 1893-as évfolyam nem áll rendelkezésünkre, s még az Országos Széchényi Könyvtárban sem található a lap évfolyamai, mert az a részleg 1944–45-ben leégett. Tehát csak Szerencsen a Zempléni Múzeum tulajdonában vannak meg a következő évfolyamok: 1894., 1895., 1896., 1898., 1899., 1900., 1901., 1906., 1907., 1908., 1909., 1914. és 1915.

2. „Tokaj-Hegyalja”, továbbiakban „T-H.”

ja nem volt, ez kétségtelen káros dolog, mert csupán politikai újság képes arra, hogy közérdekeknek komoly, számottevő képviselője legyen. A „T-H” politikája 48-as függetlenségi leend.”³

A lap – mint az első idézetben is olvasható – a helyi kispolgárság, ezen belül a kisiparosok érdekeit volt hivatva képviselni, világnézetét tükrözni. Már az 1906-os – különösen a második félévi példányokban nyomon követhetjük a felgyorsult országos politikai eseményeket, értékelésüket és azok helyi hatásait, lecsapódásait. Mint politikai hetilapra az jellemző, hogy 1907-től a híranyag kb. egynegyedét – egyharmadát politikai jellegű hírek, magyarázatok foglalják el. „Harcos koalíciós” szellemben, néhol átvéve egyes nagy példányszámú budapesti folyóirat közléseit.

Azonban a hetilap szerkesztői továbbra sem feledkeztek meg arról, hogy híven tükrözve politikai hovatartozásukat, életvitelüket és világnézetüket – a lap folyamatosságát bizonyítandó – a helyi és környékbeli kispolgárság, kisiparosság szószólója legyen. Viszonyulásukat pl. a szocializmus eszméihez, a szocializmushoz érdekesen fejezi ki Simon József cikkkrészlete: „A szocializmus . . . ? Nem egyéb, mint olyan társadalmi mozgalom, melyben az ún. nép, a munkás, a földművelő, vagy a negyedik, a legalsó osztály törekszik uralomra. Mint minden társadalmi törekvés, ez is teljesen jogosult . . . Ezt . . . semmiféle emberi hatalom nem állíthatja meg. A szocializmusnak tehát jövője van. De fontos kérdés, hogy egyelőre lesznek-e nagyobb sikerei? . . .”⁴

A századforduló és a XX. sz. első évtizedének egyik legnagyobb problémája a kivándorlás volt. Ezek és tízezrek hajóztak át évtizedeken keresztül az Atlanti-óceánon. „A felvidéki tótság minden ellenőrzés dacára hihetetlen arányban vándorol ki Amerikába. Akik künn vannak, szorgalmasan küldik itthonmaradt övéiknek a pénzt.”⁵ „Máramaros megyéből írják, hogy ott nemcsak a vermek, hanem a nép gyomra is üres . . . terjed a kivándorlási mozgalom.”⁶ Ti. a kivándorlás legnagyobb részben ÉK-Magyarország szlovák és ruthén lakosságát érintette. De: „A vándorlási hullám Szerencset és környékét is elérte” . . .⁷

Hogy a hatalomra jutott koalíciós kormányzat sem változtatott az elnyomó nemzetiségpolitikán azt bizonyítja a Tokaj-Hegyalja hangvétele, amely „tüllicítál”: „A nemzetségek a magyar állam ezen esküdt ellenségei fokozottabb mértékben aktivitásra léptek és programjuk . . . hirdeti az államellenes tendenciák megvalósítását. Nos ezen törekvéseknek véget kell vetnünk. Fel kell vennünk a küzdelmet jogi önállóságunkért és függetlenségünkért.”⁸ A koalíció bukását ill. az ún. átmeneti állapotot rezignáltan veszi tudomásul a lap. „Mélyen elszomorít, hogy a függetlenségi párt reményeinknek és várakozásainknak messze mögötte maradt.”⁹

Nem sokkal a kormány bukása után következett be a Függetlenségi Párt kettészakadása Kossuth Ferenc és Justh Gyula követői között. Az összeütközés az önálló nemzeti

3. „T-H.” 1906. 48.

4. „T-H.” 1906. 35.

5. „T-H.” 1894. 7.

6. „T-H.” 1899. 47.

7. „T-H.” 1901. 32.

8. „T-H.” 1906. 22.

9. „T-H.” 1908. 47.

bank kérdésében robbant ki. A „T-H” így kommentál: . . . „a fanatizált függetlenségiakat Kossuth Ferenc bölcsessége és hazafisága nem tudja meggyőzni . . . Kossuth Ferenc tehát pártjában megbukott, s híveivel együtt kilépett a függetlenségi pártból, majd megalakította a 48-as függetlenségi „Kossuth” pártot.”¹⁰ A hetilap a továbbiakban ezt az „új” pártalakulatot támogatja. Magyaráztatul szolgálhat erre az, hogy Kossuth Lajosnak, a Kossuth-kultusznak – széles néprétegekben – régi hagyományai, igen élénken éltek e vidéken. A Kossuth név még mindig varázslatosan vonzónak bizonyult. A gyenge utód ezt az apjától örökölt rajongó hagyománytiszteletet használta fel politikai manővereihez, sakkhúzásaihoz. Régebben, 1894-ben látogatást itt tett Monokon és Szerencsen, s ennek óriási visszhangja volt a környéken. E két tényező aztán hosszú évekre biztosította Szerencs és környéke lakóinak támogatását, szavazatát pártja számára.

A magyar uralkodó osztály a századfordulótól kezdve, túl az 1890-es évek lezáratlan s belpolitikai problémáin, a fennálló struktúra változatlan magatartását kívánta, amihez Németországban találta meg külpolitikájában is a partnert. A Monarchia nagyhatalmi állását – a politikai vezető körök szerint – csak ez a szövetség biztosította. Ebből a felfogásból következett a Monarchia balkáni terjeszkedése gazdaságilag, politikailag egyaránt. Ezekbe a politikai törekvésekbe illeszkedett bele Bosznia-Hercegovina annexiója is. A magyar sajtó szinte teljes egészében helyeselte, sovinszta hangulatkeltésével bátorította az akciót. A hetilap némiképpen mérsékeltabb álláspontot foglalt el ebben a kérdésben. „Az annexiót proklamáló királyi kézirat, amely nem csupán a berlini egyezményből eredt, az ideiglenes állapotokat véglegesíti, de a koronázási hitlevélre való hivatkozással fenntartja és megerősíti Magyarországnak ezen két történelmi tartományhoz való jogát is. . . . Az annexió előreláthatólag nem fog nemzetközi bonyodalmakat okozni.”¹¹ Ez a remény azonban nem vált valóra. Az annexió csak egy láncszeme volt a világháborút megelőző eseményeknek. Egész Európa a háborús erőtesztések utolsó szakaszába érkezett. „Puskaporos a levegő. A lapok telis-tele vannak háborús hírekkel. A tőzsdén nagy pánik dül – semmi bizonyosságot nem tudunk. Egy általános kontinentális fegyverkezés zöreje riasztja egész Európát. A magyar társadalom izgatottan várja a jövőt.”¹² A különböző hatalmak felkészültségének eltérő foka miatt azonban ez a „jövő” – egy ürügyet felhasználva – „csak” 1914-ben következett be.

„Bármilyen sajtótörténeti témáról van szó, a kutatás kiindulópontja a kutatandó sajtóorgánumnak, mint sajtóintézménynek meghatározása és elemzése.”¹³ Megvizsgáltuk a hetilap indulásának körülményeit, nevének változását, s annak megokolását. Ismeretesekek a személyek akik elindították majd azok nevei, akik a működés jelzett időszakában a munkatársi gárda vezető személyiségei voltak. Bemutattuk, hogy milyen társadalmi osztály ill. rétegekhez szólt, s jutott el a Tokaj-Hegyalja. Szót ejtettünk a lap politikai, gazdasági, szociális (ista) és nemzetiségi kérdésekkel foglalkozó cikkeiről és végül a „T-H” (1908–09-ben) kialakult politikai irányvonaláról. Mindezt vázlatosan, a lényegesebb ese-

10. „T-H.” 1909. 47.

11. „T-H.” 1908. 41.

12. „T-H.” 1909. 10.

13. Márkus L., A legújabb magyar sajtótörténet-írás módszertanáról Századok, 1979/5. (884–902.), 892. A hetilap társadalmi, gazdasági és kulturális változásokkal foglalkozó anyagát egy következő közlemény keretében vizsgáljuk meg.

mények, tendenciák-csomópontjait keresve tettük. Annak érdekében hogy némi – részleges – betekintést nyerjünk egy vidéki hetilap eddigi (1893/4–1913/14) általánosan értelmezett tevékenységéről.

A továbbiakban a hetilap „politikai jellegét” megragadva – próbálunk képet rajzolni arról, három csomópont közé csoportosítva, hogy a történeti mozgást láttatva, milyen változások történtek a lap „függetlenségi” – politikai vonalvezetésében.

„Az 1913. esztendő mérlege. Fiaink elszenvették egy véres háború minden gyötrelmét, anélkül, hogy legalább győztes babérokat arattak volna. . . . Az 1913-as év fekete temetője lett országunk jólétének, alkotmányának, önállóságának. Világosan megismertettük tartományi mivoltunkat, érezhettük az osztrák helytartó gr. Tisza despotikus kormányzását. Az osztrák birodalom érdekében kihúzták fejünk alól a párnát, hogy fiainkat nyakig fegyverben tartva fenyegezzék meg . . . a jogos szabadságukat kivívó balkáni népeket. Egy esetleges új tartományokat hódítani akaró háború miatti félelem megakasztotta a zsenye magyar kereskedelem és ipar gyöngye vérkeringését. A kivándorlás hirtelen arányokat ért el egyes vidékeken. Hiába lépett életbe az új kivándorlási törvény – a magyar földek és gyárak proletárjai a legfurfangosabb módon igyekeznek menekülni ebből az országból. Politikai pártjaink még mindig a régi gravamenes magyar politika meddő útjain járnak. Még mindig a sérelmek politikája a gazdaságfejlesztő, kultúrterjesztő politika helyett. Bár el kell, hogy ismerjük, hogy a magyar ellenzék az év utolsó hónapjaiban megemberelte magát és igen becsületes, igen elszánt, igen nívós kritikának vetette alá a munkapárt hazafiatlan és az országgyűlést egy tartományi gyűlés színvonalára süllyesztő politikáját azonban még mindig nélkülözzük a 48-as ellenzéki politika valódi lendületét, mindent feláldozó elszántságát, . . . mióta Károlyi Mihály gróf nagy koncepciójú alakja került előtérbe, már sok szép dolgot tapasztaltunk, de még mindig hiányzanak politikánkból azok a Rákóczi és Kossuthékra emlékeztető heroizmusok.”¹⁴ S, hogy Tisza folytatni kívánja ezt a nemzetvesztő politikát arra újévi beszéde is rávilágít. Rövid tartalmi ismertetésben a következőket közli a „T-H”: „A maga henegező modorában szólta le az ellenzék, s egész nemzeti küzdelmünket. Reméli, hogy az újonc létszám újabb felemelését mielőbb sikerül keresztül vinni. A választókerületek új beosztásánál arra fog ügyelni, hogy a nemzetiségi jogegyenlőséget le ne rontsa. Ennyi elég. Nemzeti munka mindenben a nemzet rovására. Valódi Tisza program!”¹⁵

Az 1914-es esztendő politikai eseményeinek vizsgálatát három szakaszban végezzük. Az első: az év kezdetétől a trónörökös pár meggyilkolásáig. 2. Az I. vh. kitörésének közvetlen előzményei és a háború megindulása. 3. A világháború első évének értékelése.

Az első időszak 1914. jan. 4. és június 28 között történeteket foglalja magába. A megjelent 26 számból 20 az, amiben vizsgálódásunkhoz tartozó anyag található. Tehát: diplomáciai hírek, illetve kifejezetten az ellenzék tevékenységére vonatkozó adatok. A két lap (azaz négy oldal) terjedelmű hetilapban a fent említett három témakör átlagosan 1 oldal – vagy annál valamivel több – terjedelmet foglal el. A többit a megyei vagy helyi közigazgatás, Szerencs és környékének (Hegyaljának) gazdasági és vegyes hírei valamint a hirdetések teszik ki.

14. „T-H.” 1914. 1.

15. „T-H.” 1914. 1.

Külpolitikai – diplomáciai cikkek, elemzések viszonylag kevés számban találhatók, ha az 1913-as év értékelését is beleszámítjuk, hat esetben. „M. E.”, „V. A.” Várady András neve alatt 1. „Felosztanak”; „E napokban”; Magyarország területi egységének megőrzése a domináns elem, s felbukkan ennek kapcsán erős román- és oroszellenesség. Ugyanebbe a vonatkozásba tartozik a román hadikészülődéseket, hadseregük átszervezését, modernizálását ismertető 9 soros közlés is. A Monarchia hibás balkáni politikáját egy esetben az albán kérdéssel kapcsolatban elemzik. „Fejedelmi találkozók” címszó alatt a két téma együttes felvetésére kerül sor: Vilmos német császár és Ferenc Ferdinánd a monarchia trónörökösének találkozója és a készülődő másik – az orosz és román uralkodó. „Magyarországra nézve mindkettő igen jelentős, s következményeiben nagy hangsúlyú”.¹⁶ de az ellenzék sorainak tömörítését javasolja, hogy kormányképesse váljon, s ebben látja az ország védelmi képességének megnövelését. (Nem, Tirpitz admirális azon kijelentésében, melyben a Monarchia tengeri erejének megnövelésére tett javaslatot, hogy „egyenrangú tengeri hatalommá” váljék. „Knopistban” aligha esett szó a magyarországi oláh veszedelemről, melyet kétségteljesen az orosz–román politika külső megnyilvánulásának kell tekintenünk. Nem igen került szóba Erdély és általában a délkeleti határ erősítése.”¹⁷ A „hatalmas orosz medve” és a kis román hiéna” elnevezés is világossá teszi, hogy az egész kérdéskör megítélésében a kormány és az ellenzék véleménye szinte semmi- ben nem különbözött egymástól. Sőt a belpolitikai események tárgyalásánál láthatjuk, hogy még Tiszát is engedékenynek tartották.

A belpolitikai események ismertetése az első szakasz 20 számából 15-ben található meg. Jelentős teret foglal el az országgyűlési események tárgyalása (a Tisza-kormány alkalmatlanságának bizonyítása). Szinte ugyanennyi cikk elemzi, ellenzi Tisza István és a román nemzetiségi politikusok – végül megfeneklett – tárgyalásait. Címoldalra kerül I-1 hír erejéig. Horvátország, a kivándorlás, a hadsereg is.

A felsőház és képviselőház 1913-as utolsó jelentősebb tevékenysége az indennitas megszavazása volt az új év első két hónapjára. A magyar parlamentben már különösen 1912 óta nagyon elszaporodnak a botrányok. Ízelítőül egyet 1914-ből. Érdekes helyi vonatkozása az ügynek, hogy a kiindulópont Bernáth Béla, a mádi kerület képviselőjének beszéde volt, melyben a készülő új sajtótörvényt, a választótörvényt és az esküdtzék reformját bírálta. A vita kiszélesedett, továbbgyűrűzött, s gr. Apponyi Albert emelt szót a képviselők indokolatlan kizárása miatt. Majd gr. Andrássy Gyula kért szót, de a Ház elnöke ezt megtagadta, majd az engedély nélkül felszólalót a palotaőrökkel távolíttatta el. Ehhez kapcsolódik „V. A.” következő számbeli cikke: „A nép és a parlament” címen. A kiegyezés után a „nép” figyelemmel kísérte a képviselőházban történt dolgokat, s várta a nép képviselőitől sorsának jobbrafordulását. De hiába várt. Pártok jöttek-mentek, megszűntek, újjáalakultak, de semmi sem változott. Elvek harca helyett személyes torzsalkodások, harcok helyévé vált a parlament. „A jelenlegi képviselőknek csak igen elenyésző kisebbsége érzi át, csak hivatását és rendelkezik azzal a képességgel, hogy mandátumát méltóképpen viselje. Mert a képviselőházban élő urak nagyrésze a szó szoros értelmében műveletlen, teljesen járatlan a hivatása által megkövetelt modern közgazdasági, állampolitikai, a kor színvonalának megfelelő kulturális műveltségben.”¹⁸

16. „T-H.” 1914. 24.

17. „T-H.” 1914. 24.

18. „T-H.” 1914. 5.

„Agyonreformált már a munkapárti uralom . . . mindent” Magyarországon, természetesen gondosan szem előtt tartva az uralkodó osztály és saját érdekeit.

A vármegyerendszer reformja szintén a Tisza-kormány illetve a Munkapárt programjában szerepelt. Az ellenzék természetesen nagy felhördüléssel fogadta azt az elképzelést, hogy a megyei tisztikar ezentúl kinevezett, a kormánytól függő legyen. „Ezer év óta a vármegye szó hallatára mindig olyan képzet alakult ki bennünk, hogy az egy független kormányzati szerv . . .”¹⁹ S ezt a megyei önkormányzatot igyekezett a kormány a fent vázolt elképzelés szerint felszámolni, engedelmes eszközzé tenni. . . . „létrejön a XX. század fából vaskarikája: az állami vármegye.”²⁰ Ez a téma többször visszatér 1914 tavaszán, nyarán a lap hasábjain.

A magyarországi nemzetiségi kérdés kül- és belpolitikai fontosságából Tisza már 1913 végére sokat felismert. 1913. október végén, november elején próbált egyezkedni a Román Nemzeti Párt néhány vezető tagjával (Braniste, Mihai, Maniu). A magyar kormányfő csak kisebb jelentőségű, egyházi, iskolai engedményre lett volna hajlandó esetleg gazdasági engedményekre. A román követelések azonban ennél sokkal szélesebb kört öleltek fel. A vélemények azonban annyira különbözőek voltak, hogy megegyezésről szó sem lehetett. A magyar egyházi vezetők egy része, pl. Miklóssy, a hajdúdorogi gör. kat. egyházmegye első püspöke is elítélte a „Tisza féle román paktum”-ot.²¹

Az 1914. jan. 31.–febr. 17. között tovább folytatott tárgyalások sem vezettek eredményre. Jellemző, hogy a Tiszához közelálló gr. Bethlen István (a Horthy-korszak későbbi miniszterelnöke) is parlamenti felszólalásában megkérdőjelezte a miniszterelnök román politikájának helyességét.

Az egyre jobban erősödő délszláv mozgalmak elszakadási törekvések ellenében Tiszák a rendkívüli állapot, a katonai erő bevetésével válaszoltak. 1913 végére azonban nyilvánvalóvá vált e politika sikertelensége. A „normális viszonyok” helyreállítása Horvátországban is szükségessé vált. A novembertől decemberig tartó tanácskozássorozat után br. Skerlecz Iván került a báni székbe. A decemberi választásokon győztes szerb-horvát koalíció pedig vállalta a pénzügyi terheket, az alkotmányos szabadságjogokat visszaállították. Mind a megegyezés, mind a választások lezajlása, valamint az 1907 évi vasúti törvény módosítása a magyar vasutasok hazahívása megtalálhatóak voltak a „T-H.” cikkeiben. A megegyezést a Tisza gyengeségének tudva be.

Ami érdekes, hogy a viszonylagos közelségben lezajló máramarosi ruthén perről, lefolyásáról, az ítéletről egyetlen hír sem található a lapban. (S nem szerepel Tisza jan. 18-i zágrábi látogatása sem.)

„Függetlenségi hírek.” A kül- és belpolitika eseményei után harmadikként kifejezetten a függetlenségi párttal kapcsolatos események következzenek. Mint már utaltunk rá a „T-H.” független” jellegénél fogva az 1914 előtti évfolyamaiban meglehetősen bő teret szentelt ezen politikai irányzatnak és jeles képviselőinek. Arról is szó esett, hogy a koalíció felbomlásakor, a függetlenségi párt kettészakadása után a Kossuth Ferenc vezette szárny politikai irányvonalát követték. Meglepő azonban, hogy a párt konkrét politikai programjának részletes kifejtése, értékelése nem található a lap hasábjain. Ez magyaráz-

19. „T-H.” 1914. 26.

20. „T-H.” 1914. 26.

21. „T-H.” 1914. 3.

ható részben azzal, hogy néhány évfolyam a világháború előttről hiányzik, de valószínűbb, hogy a szerkesztők meglegedtek a botrányszagú parlamenti tudósítások „kiemelkedő” függetlenségi szereplőivel és cselekedeteik tálalásaival. Ez így történt 1914-ben is (a háború kezdetéig).

Első számában ugyan híradást közöl egy új laptárs megindulásáról, „. . . Új Nemzedék” címmel új politikai, szépirodalmi és közgazdasági hetilap jelent meg . . . szerkesztője dr. Milotay István, a Pesti Hirlap volt . . . munkatársa²². A szerkesztőség beköszöntője szerint: pártoktól független, a demokratikus haladás eszméjét és a magyarság érdekeit szolgálja. Megfigyelhetjük kik nyilvánítottak véleményt a lap számára: gr. Andrássy Gyula, Justh Gyula, gr. Károlyi Mihály és Garami Ernő. Különösen az első három személyt véve figyelembe, az „Új Nemzedék” politikai profilja eléggé behatárolható. A háború első évében inkább Károlyi Mihályhoz áll legközelebb.

A háború kitöréséig a számunkra érdekes 20 szám közül 10-ben található a függetlenségekkel kapcsolatos híryanag. A Kossuth névhez, így Kossuth Ferenchez való kötődés magyarázza, hogy az ő személyével foglalkoznak legtöbbet, ötször. Ezt azonban magyarázhatja Kossuth Ferenc egyre súlyosbodó betegsége, majd halála is. Január 12-i házasságkötéséről özv. gr. Benyovszky Sándornéval tudósítanak egy rövid hírben, de már ott a jelző, „nagybeteg”. Május 10-én: „Kossuth állapota válságos. Ereje egyre fogytán . . .”²³ Egy hét múlva: „K. F. haláltusája. . . Apotikus álomban, sokszor öntudatlanul fekszik. Kezelő orvosai már egyáltalán nem bíznak felépülésében. – Higyjünk azonban az Isten erős ujjában, hátha mégis megtartja őt ezen árva haza javára.”²⁴

A *Tokaj-Hegyalja* pünkösdi száma nem sok örömhírt tartalmazott. (ero) szignó alatt jelent meg a vezércikk „A nemzet pünkösdje” címen, amelyben a cikkíró Kossuth Ferenc halála ürügyén végigtekint a nemzet történetén és kijelöli helyét történelmünk nagyjai között. Ezt követi a második lapon – gyászkeretben – az elhunyt életútját végigkövető lírai nekrológ. Majd pontos évszámokkal, adatokkal – némiképpen szárazon – a politikai pálya fölvezetése. Ezután a rövid, tömör háromsoros hír a halál tényéről (1914. május 25. reggel 4 óra). Az Országos Egyesült Függetlenségi és 48-as párt által kiadott gyászjelentés szövege, aláírás: gr. Károlyi Mihály és gr. Apponyi Albert. Végül a temetés teljes egészéről írt tudósítás. „A temetés menetében és az utcák forgalmában résztvettek számát – katonai becslés szerint – 180–200 ezer főre becsülik.”²⁵ A cikkek, tudósítások terjedelme a hat oldalas összerjedelemből kettőt tett ki.

Még Kossuth Ferenc halála előtt történik némi „nyitás” az ellenzék más kiemelkedő személyisége felé, amikor az „Egy év” c. cikk írója (aláírás nélkül) az 1915-ös készülő parlamenti választások esélyeit elemezve arra jut, hogy: „Tisztességet a politikában, tisztességet a társadalomban . . .” „Magyarország élni akar, s ezért vágyik sóvárgással a tisztesség politikája után, mely ez időszert elsősorban a gróf Andrássy Gyula politikája, . . . programja.”²⁶

22. „T-H.” 1914. 1.

23. „T-H.” 1914. 19.

24. „T-H.” 1914. 20.

25. „T-H.” 1914. 22.

26. „T-H.” 1914. 17. Ez magyarázható Kossuth Ferenc – beteg voltából adódó – politikai visszahúzódásával, a függetlenségek nem egységes szervezetével és ezekből következően Andrássy tekintélynövekedésével.

Károlyi Mihály személye, politikai elképzelései csak június elején kerülnek – a lap szemüvegén keresztül – előtérbe. Nincs hír a „T-H.”-ban arról, hogy a Kossuth Ferenc halálát követő napokban május 28-án, a szintén betegeskedő Justh Gyula helyébe a függetlenségek élére Károlyi kerül. Második amerikai útjára való előkészületek megtörténtét emelik ki, valamint a kíséretében levő 15 képviselő közül néhány tekintélyesebbnek nevét pl. Barabás Béla, Beck Lajos, Búza Barna stb. Június 24-i indulásáról lelkes hangú cikkben emlékezik meg a lap. Programjáról: „A leggazdagabb magyar földesurak egyike mondja ki elsőnek a jelszót: földet, jogot és kenyeret a népnek!” S ez nem futó frázis. Károlyi . . .” a karriernek hihetetlen nagy perspektívájú és óriási kontrasztú útjait futotta meg az Omge elnökségétől, egészen a függetlenségi vezérségig, az agrár főnemestől egészen a progresszív irány rendíthetetlen harcosáig.”²⁷ Most úticélja, hogy a tengerentúli magyarság és az óhazabeliek közt teremtsen élő, eleven kapcsolatot. S mire visszajön: „Ötvenezer hold birtokát parcelláztatja, fölapróztatja és földet, kenyeret, jobb életet ad a magyar népnek. . . . Károlyi Mihály saját magán a saját pénzén az egész vagyonán keresztül mutat példát arra, hogyan kell birtokpolitikát folytatni. Ilyen a függetlenségi párt vezére és ilyen az ő programja . . .”²⁸ A jelzett lapszám cikke és az idézet, egyébként Károlyi ceglédi beszédének legfontosabb gondolatait tartalmazta.

Vizsgálódásaink második szakaszában a trónörökös halálától kb. 1914. augusztus végéig terjedő időszakot tekintjük át, ami rövidege, de felgyorsult, drámai eseményeket tartalmazó volta miatt külön egységként értékelhető – mint általában a politikai irányvonalának történetében. Átmenet ez a reménytelen békekezdeményezések és a valóságos háborús törekvések között.

Nézzük először az egyetemes és a magyar történelem állásfoglalását, idézetekben. Galántai:²⁹ A Monarchia vezetői látták „a béke feltétlen pusztulást eredményez, de a háború megmenekülést hozhat.” A. P. Taylor szerint:³⁰ „1914-ben Ausztria–Magyarország volt az egyetlen nagyhatalom, mely elképzelhetően semmit sem nyerhetett a háborútól, és mégis a nagyhatalmak között egyedül ő hajlott tudatosan a háborúra.”

Milyenek voltak az első reagálások Ausztriában, Magyarországon? Bécs: Conrad vezérkari főnök: hadüzenet, azonnali csapás utána diplomácia; Ferenc József: először ismerni kell a német álláspontot; Bechtold külügyminiszter: valahol a kettő között.

Magyarország, a kormánypárt, Tisza István miniszterelnök; „. . . a szarajevói merénylet után eszem ágában sem volt azt hinni, hogy ebből a háborúnak kell következnie.”³¹ Ti. Tisza álláspontjának kulcskérdése Románia semlegesítése, az Erdély megtámasztásától való félelem, ill. Bulgária hadbalépése a központi hatalmak oldalán – Románia ellensúlyozására – de ez a bolgár hadsereg a második balkáni veszített háborújából adódó kimerültsége miatt „pillanatnyilag” nem volt lehetséges. Ezért: „Tisza a háború ellen van, romániai betöréstől tart Erdélyben.”³²

27. „T-H.” 1914. 26. – június 28. (!);

28. „T-H.” 1914. 26.

29. Galántai J., Magyarország az első világháborúban. Budapest 1974. 84.

30. Galántai J., i. m. 85.

31. 1914. június 30., Galántai J., i. m. 100.

32. Galántai J., i. m. 101.

Miután az erőteljes német biztatás megérkezett, hogy Bécs használja ki a kedvező pillanatot — 1. ., előbb egy kontinentális háború, majd világháború, — a Szerbiához küldendő . . . jegyzék úgy lesz megszerkesztve, hogy annak elfogadása jóformán ki van zárva.” „A Monarchia minden faktoránál most . . . egyértelmű felfogás és meggyőződés uralkodik.”³³ Mivel Románia semlegességével júl. 10-e után rekompenciák nélkül is számolni lehetett, Tisza a háború kérdésében változtatott álláspontján, beleegyezett. Tulajdonképpen a Monarchia vezetői közt a háború kérdésének megítélésében elvi ellentét nem volt, csak a hozzá vezető taktika volt különböző.

Szerbia szerette volna elkerülni a háborút. Az ultimátum 5., 6. pontja azonban a nemzeti szuverenitás olyan sérelmét tartalmazta, amelynek elfogadása nem volt lehetséges. Giesl báró július 25-én Nikola Pasic szerb miniszterelnöktől választ kapott. Mivel az nem egyértelmű igen volt, tehát minden pontra vonatkozó, mindenben engedékeny válasz, még aznap, Ferenc József elrendelte a részleges mozgósítást. 1914. július 28-án pedig az Osztrák–Magyar Monarchia hadat üzent Szerbiának. Megkezdődtek az első világháború fegyveres harcai a Balkánon, amelyek hamarosan átterjednek az Európában kialakuló újabb frontvonalakra.

Az ellenzék a Szerbia ellen indítandó háború kérdésében még túl is szárnyalta lelkesedésében a kormánypártot és annak vezetőjét. „Én azon meggyőződésre jutottam, hogy Szerbiát izolálása után, vagy háborúba kell letömi, vagy arra kell kényszeríteni, hogy a nagy Szerb gondolattal szakítson és valóban hozzánk közelítsen.”³⁴ Nem véletlen ez a nyilatkozat gr. Andrássy Gyula részéről, hiszen 1914. májusában a delegációk tárgyalásán már Apponyival és Rakovszkyval együtt jelezte, hogy a háború kérdésében összefogási lehetőség van az ellenzék és a kormánypárt közt. Az első „hang” után (1. Ferenc Ferdinánd meggyilkolása), a kormánypárti sajtó hangja nem volt éles mint az ellenzékié. Július első hónapjaiban az Andrássy-féle „Magyar Hirlap” hívebben, nyiltabban fejezte ki a magyar uralkodó osztályok háborús óhaját, mint a visszafogottabb kormánypárti lapok. Pl. rá a Katolikus Néppárt „Alkotmány” című lapja, (tartalmilag közölve): A tanítói pálca a Monarchia kezében, — a történelem a kezébe adta, — nekünk kell kitanítani Szerbiát.³⁵ Még Károlyi Mihály lapja is — „Magyarország” — vezére távollétében, de tőle nem függetlenül alkot véleményt. „Belesodrótunk . . . a nemzet becsülete, létérdekei, . . . szent dolog . . .”³⁶

A magyarországi nemzetiségeknél némiképpen ellentmondásos a helyzet. A háború kezdetén szinte általános a lojalitás. A szlovák, horvát népesség jó részében sikerült a háborús hangulatkeltés. A szerbeknél viszont fölerősödött a fajtestvérekhez való tartozás tudata. A román vezetők elfogadták a háború tényét, különösebb lelkesedés nélkül, míg a ruthéneknél csend honolt.

Az egyházak is majdnem egyértelműen állást foglaltak a háború szükségessége és nemzeti jellege mellett, kivéve a gör. kat. egyház képviselőit, ők tartózkodó álláspontot foglaltak el.

33. Galántai J., i. m. 111.

34. Galántai J., i. m. 86.

35. Galántai J., i. m. 131.

36. Galántai J., i. m. 135.

37. „T-H.” 1914. 27.

A MSZDP is június–július folyamán lassan szociálsovinizmusba, nacionalizmusba csapott át – hangvételében.

Címlapok, vezércikkek 1914. júliusában a „T-H.”-ből Gyászkeretben: „A trónörökös pár tragédiája” + részletes eseményleírás, a temetés és az új trónörökös pár bemutatása – 1 1/4 old.³⁷ „A szarajevói merénylet . . .” – kulcsszavak, hidegvér, nyugalom, méltóságos önuralom, türelem, a közvélemény nyugodjék meg. A cikkben nincs háborús hangulatkeltés!

És közben függetlenségi hírek: Károlyi New-York-ban, („Mitchel”, diadalkapuk alatt), s hazai párhuzamul, Eötvös Károly nagybetegsége.

„Ultimatum Szerbiának” – teljes terjedelemben közölve. . . „a szomszédos rakoncátlankodó kis Szerbiának.” A befejezés: „E percben még nem tudjuk a következményeket, de hisszük, hogy a monarchia teljes statisfakciót kap, annyival is inkább, mert az egész művelt Európa a mi teljes igazunkat magáévá tette.”³⁸ Íme egy kis vidéki lap tájékozatlansága, illúziói! Nagyhatalmi melldöngetés és remény nem létező igazságunkban.

„Öfelsége” július 31-vel elrendeli az általános mozgósítást, a háború most már bizonyosság. Háborús lázról, a lelkesedés tüzéről cikkeznek mindenütt. „Ma mindenben egyek vagyunk”. . . „Büszke örömmel, igaz magyar lelkesedéssel nézünk a háború elé . . .”³⁹ Mennyivel másabb hangnem, mennyivel másabb fogalmazás, s mennyivel egyértelműbb elkötelezettség a háború mellett.

A Monarchia hadüzenete után augusztus 1–12-ig minden jelentős európai állam, amely az Antant ill. a Központi Hatalmak oldalán állt bekapcsolódott a háborúba. A „T-H.” elsősorban Németország és Oroszország bekapcsolódását kíséri figyelemmel. Ezért közli aug. 9-i számában Vilmos német császár és Miklós orosz cár táviratváltásait, a háború kiszélesítésében való felelősséget teljes egészében az utóbbira hárítva. Közlebbi hír, az 1912. XLIII. t. c. 4. §-a értelmében egyes területeken (a veszélyeztetettek?!) kormánybiztost neveznek ki: 1. Kassa székhellyel Molnár Viktor vbtt.-t.

„Európa lángokban” (1914. aug. 16.) „Talán csak órák választanak el attól és a kulturnemzetek sorra hadban állnak egymással szemben.” A lap hű szövetségeshez méltóan hasonlítja össze a németek fennkölt császárát és leleplezett rokonát a cárt, aki íme a királygyilkosokat támogatja. Következtetés: „Útött az óra és a kulturnemzeteknek le kell számolni a barbár kelettel . . .”⁴⁰ Zemplén vármegyén belül bevezetik a „katonai rögtönítélő eljárást” a hadsereg főparancsnoka utasítása szerint – közli a lap. Ez tulajdonképpen még nem általános statárium. Elsősorban katonai vagy azok irányítása alá tartozó személyekre vonatkozik, de polgáriakra is akik a katonai személyzet ellen bármilyen erőszakos cselekményt kísérelnek meg, ill. a hadi honvéd kincstár tárgyait eltulajdonítják stb.

Bekövetkeznek az első hadihírek az orosz-, lengyelországi előnyomulásról (az oroszok ellenállás nélkül vonulnak vissza? !), a németek franciaországi sikereiről helyi hír: dr. Molnár Béla megbízatása – aki a megyaszói kerület országgyűlési képviselője –, hogy az okkupálandó orosz-, lengyelországi területeken kormánybiztosi állást vállaljon el.⁴¹

38. „T-H.” 1914. 30.

39. „T-H.” 1914. 31.

40. „T-H.” 1914. 33.

41. „T-H.” 1914. 33.

Az első komolyabb, a „T-H.”-ban megjelenő hadi események ismertetése közben hunyt el X. Pius pápa.⁴²

Az 1914-es év 2. szakaszában (június 28. és aug. vége közt) tudatosan nem törekedünk arra, hogy a feltorlódtott történelmi eseményeket még apróbbakra tördeljük szét. A bekövetkezett gyors külpolitikai változások ezt amúgy sem tették volna lehetővé.

Vizsgáljuk meg most harmadikként, hogy a kibontakozó fegyveres harcok hogyan tükröződtek a „T-H.” értesüléseiben, s milyen magyarázattal. Ezért az év végéig tartó eseményeket a következő csoportosításban közöljük. A 35. és 53. közti hetilap számai 19 kiadványt tesznek ki, egy a külön kiadás a 37-ik. Sorrendben: a keleti front eseményei 6, belpolitika 7, külpolitikai vonatkozások 3. Mindezeket azért tartottuk szükségesnek közölni, hogy kellő összehasonlítási alapunk legyen az ez időben történő legfontosabb eseményekkel.

Lássuk a Monarchia keleti frontját. Augusztus 23-án kezdődött az ún. első galíciai hadjárat amelyben meghatározó veszteségek születtek. A lap először a kraszniki győzelemről tudósít, hozzátéve hogy ez még nem a főerők összecsapása volt.⁴³ „Nyugalom” a színtéren, majd „semmi változás” a San mentén, – amikor már az osztrák–magyar támadás kifulladás és jelentkeztek az igen komoly emberveszteségek. Értesülésünk, hogy az orosz hadisíkerék valótlanak, ugyanakkor, ugyanabban a számban ér a hír, hogy az orosz hadsereg . . . egyes kisebb csapatai úglátszik diversiót kíséreltek meg.⁴⁴ Frigyes főhg. hadsereg főp. ugyan Károly trónörökös társaságában buzdítja a katonákat,⁴⁵ ennek ellenére – keserű beismerés – a „Vissza a betört oroszokkal” c. cikk megjelenése. Przemysl a „bevehetetlen” erőd ugyan körülzárva de Máramaros, Beszterce-Naszód megtisztítva(? !).

A „Höfer-féle” jelentések már többet közölnek a San mentén „folytatólagos harcok”, Przemysl „melletti harcok”, majd sikeres harcok a San torkolatáig.” 1914. nov. 8. a Tokaj-Hegyalja: Lengyelország, Galícia, „tervszerű mozdulatok”, majd az ellenség előrenyomul, de „jelentősebb esemény nem történik”.⁴⁶ Dec. 4-én budapesti sajtótudósítás szerint – a „T-H.”-ban: „A kárpáti szorosokban nagyobb harc nem volt. Ellenség úgy Zemplén, mint Sáros-ban is visszavonulóban van, úgy, hogy ma már a két vármegyének is csak igen csekély határszéli részei vannak az ellenség kezében.”⁴⁷

A hadihelyzet nem rózsás, de biztató, hiszen: Lengyelországban nyugalom, Galíciában nincs döntés, Przemysl pedig szilárdan tartja magát. „Hadműveleteink a Kárpátokban tervszerűen játszódtak le.” „A Kárpátokban a helyzet lényegesen nem változott.” „Hadműveleteink a Kárpátokban kedvezően fejlődnek.”⁴⁸

Mindez egy hónapon belül, s különösen Magyarországra vonatkozóan semmitmondó hírek. Valódi Höfer tájékoztatás, hiszen még a Dunajec melletti viszonylag sikeres elhárító harcokról is alig szól a fáma, nem is szólva a limonovai áttörésről (1914. dec. 4.) –

42. „T-H.” 1914. 34.

43. „T-H.” 1914. 35.

44. „T-H.” 1914. 40. Ung vármegye, Uzsoki szoros, Máramaros vármegye, Tarna;

45. „T-H.” 1914. 41.

46. „T-H.” 1914. 46.

47. „T-H.” 1914. 50. (dec. 6.);

48. „T-H.” 1914. nov.-dec.

A központi tájékoztatás talán a magyar ezredek érdemeit hallgatta el, vagy ez csak a „T-H.” tájékoztatatlansága?

A nyugati, német-francia hadszíntér meglehetősen tág teret kap a Szerencs környéki olvasó tájékoztatásában. Értesülünk Lüttich ostromáról, bevételéről, a német sikerekről a Vogézekben, de mint a magyar vezető lapok többsége is ugyanúgy a „T-H.” elfelejtkezik a szeptember 5–12 közti Márne-i csata megemlítéséről ami tudvalevőleg a német villámháborús tervek csődjét jelentette és Moltke leváltását vonta maga után (1. Falkenhayn).

Antwerpen ostroma, erődjeinek elfoglalása, majd a hadizsákmány nagysága is elképesztő, a magyar olvasó – nem tudván a németek veszteségeiről –, s erősíti benne a hitet a német szövetséges legyőzhetetlensége iránt. Még olvassuk a Lille elleni sikeres támadást (nem vették be!), de utána már Reims-nél sikeres védekezésről hallunk és utána „nyugaton a helyzet változatlan.”

Szembetűnő hogy jelentősebb hírek nem érkeznek a németek keleti arcvonalbeli tevékenységéről, holott olyan kiemelkedő összecsapások zajlottak le, mint Tannenberg-nél: 1914. aug. 23–31., illetve a mazúri tavaknál, szeptember 7–13. Igaz, hogy a Monarchia pontosan az utóbbi német győzelemmel egyidőben szenvedte el – a keleti fronton – első, nagyon súlyos embervesztéssel járó vereségét Lembergnél, szept. 6. és 12 között. Ezt sem emlegetik a magyar lapok, s köztük a „T-H.” sem.

Déli hadszíntér, Szerbia ellen, Potiorek – egybenótt fogalom 1914-ben. Hat tudósítás van a 19 lapszámból. A „Nis felé” c. után már csak a Száván átkelő szerb csapatrészek megsemmisítése szerepel, az első ún. drinai-hadjárat kudarca aug. 12 és 23 közt, elmarad. „Koholt győzelmi hírek”, „Szerb hazugságok” így is első oldalon vannak, de a győzedelmes szerb offenzívánk csak nem halad előre. Ennek tényét azonban egyetlen magyar újság és a „T-H.” sem firtatja. Részleges harcok folynak, harcok – után végre felvirrad a remény a déli szomszéd megtörésére. Frank gyalogsági tábornok „Belgrád, 1914. dec. harmadikán. Abban az ünnepélyes pillanatban amelyben megadatott nekünk, hogy a belgrádi várba császári és apostoli Felséged dicsőséges zászlóját tűzhessük az összes fegyveres erőnek minden részéből e dicső jelvény körül egybegyült küldöttsége nevében kérem Felségedet, kegyeskedjék megengedni, hogy lelkes hódolatunkat legalázatosabban bemutatthassuk.”⁴⁹ Tiszavirág életű győzelem! Két-három nap, s a Monarchia csapatai visszavonulnak. A második drinai hadjárat is sikertelenül végződött.

Egy hír a „T-H.”-ból: „Nis-ben napok óta készültek Belgrád elfoglalására. Péter király sirva fakadt, amikor elmondták neki, hogy Belgrád elesett... A Magyarország jelenti, hogy a demoralizált szerb sereg elcsüggedten vonul vissza Nis felé.”⁵⁰ A B. K. 1914. dec. 26-i száma azonban a legfelsőbb kéziratot közli: „Potiorek Oszkár tábornagy egészségi okokból előterjesztett kérelmére a nyugállományba átvétetik –”⁵¹

A győző?
Höfer vezérőrmagy tájékoztatása sok lap rovatát megváltoztatta. Az első oldalon közölték az „állandó” győzelmi híreket. A „T-H.” esetében sem volt másképp. A harcok elkezdődte után itt is az élre kerültek a harctéri híradások. A közölt mondatok közt azonban érdemes olvasni. Ékes bizonyíték a nemzetiségi katonák magatartására a „fő-tájé-

49. „T-H.” 1914. 50.

50. „T-H.” 1914. 50.

51. „T-H.” 1914. 53.

kozató” cáfolata. „Höfer vezérőrnagy a vezérkar főnökének helyettese, egyes külföldi organumoknak hadseregünk nemzetiségbeli csapatairól közölt ferdítő és képtelen állításokkal szemben megállapítja, hogy úgy az orosz galíciai csatamezőn mind a balkáni hadszíntéren németek és magyarok, északi és délszlávok, olaszok és románok a legfelsőbb hadúrhoz való hű ragaszkodással és tudatában annak, hogy milyen szent jogokat védelmeznek, valamennyien oly csodálatos hősiességgel küzdenek, hogy még a mi legveszedelmesebb és számbelileg túlnyomó ellenségeink elismerését is kivívták.”⁵² Vajon mit erősített meg ez a cáfolat? A Monarchia nemzetiségi, katonai tömegeinek az uralkodó, az államalakulat iránti hűségét vagy beismerését annak, hogy a Monarchia hadseregeinek szláv nemzetiségű katonái a különböző frontokon tömegesen (?!) álltak át az ellenség, zömmel testvéreik oldalára.

Tisza István 1913 végi, 1914 eleji román vezetőkkel folytatott tárgyalásai a maga idejében elég nagy felzúdulást váltottak ki mind kormánypárti, mind függetlenségi körökben. Talán a háborús események az okai annak, hogy a miniszterelnök újlágos próbálkozása nem kapott különleges publicitást. Így a „T-H.”, amely a legfontosabb hírekben jelentősebb budapesti lapok híryanagából merített, erről sem közöl semmit olvasóival.

Tisza ezúttal az egyházi vezetőkön keresztül kívánt valamely eredményt elérni a „különleges” magyar–román kapcsolatokban. Mivel a háborúban Románia megnyerése ill. semlegesítése a Monarchia elsőrendű érdeke volt, a magyar kormány nemzetiségi politikája a többiekhez képest eltért. Szept. 22-én Metianu görögkeleti érsekhez intézett levelében Tisza kifejtette „újabb” elgondolásait. Lényege: „Úgy érzem, hogy ma a magyar állami és nemzeti szempontok sérelme nélkül tovább mehetünk. Kilátásba vehetjük a népiskolai törvény oly reformját, amely tekintettel van nem magyar ajkú polgártársainknak a felekezeti népiskolára vonatkozó óhajtásaira. Törvényes intézkedésekkel nyithatnánk tért az anyanyelvnek az állami hatóságokkal való közvetlen érintkezés terén, és végül gondoskodhatunk a választójog egyes intézkedéseinek oly módosításáról, amely a hazai románság politikai képviseletét méltányosabb alapra helyezi.”⁵³ Kevés volt, késő volt! A román burzsoázia (1. a magyarországi és erdélyi) már a kivárási álláspontjára helyezkedett, a Monarchia vereségei láttán pedig, – különösen értelmiségi körökben, – egyre erősödött a Nagy-Románia gondolata.

Tetézve a nehézségeket Károly román király okt. 10-i halála, mert a helyére került Ferdinánd inkább antant barátjának volt tekinthető. Tisza hiába beszélt az elhunyt uralkodót méltató beszédében Románia hivatásáról, – az orosz hegemonia elleni küzdelemtől, – a tényeken nem változtatott, nem változtathatott.

1914. októberi felvidéki útján a rutén értelmiséget igyekezett beszédeiben megnyerni politikájának, hangsúlyozva „hazafias” magatartásukat az orosz betörés idején, míg”... magukról megfélemedkezett hazaáruló rutének „kötél átalálal bűnhődtek. Így járt a „megtévesztett” köznép.”⁵⁴

Az újonnan megválasztott pápa XV. Benedek (Delachiese bíboros) enciklikájában és interventiójában békére és a tárgyalások megkezdésére szólította fel⁵⁵ a háborúzó nagy-

52. „T-H.” 1914. 39.

53. Hanák P., (szerk.): Magyarország története IV. Budapest 1975. 545.

54. „T-H.” 1914. 45.

55. „T-H.” 1914. 38.

hatalmakat, de szava süket fülekre talált. A háború megindulása után a különböző egyházak képviselői is saját kormányaik erőfeszítését támogatták. Ez alól nem volt kivétel a magyar katolikus egyház sem.

Bár Károlyi Mihálynak sikerült hazatérnie – amerikai útjáról hazautazóban – egyes elvbarátait, így Búza Barnát is, a tekintélyes függetlenségi párti képviselőt, a francia hatóságok ellenséges állampolgárként őrizetben tartották.⁵⁶ Barátaikhoz intézett üzenetét (l. Brest) közli még 1914-es számaiban a „T-H.”⁵⁷

*

Hogyan vonhatjuk meg tehát a Tokaj-Hegyalja 1914. évi esztendejének, a hetilap politikai iránymódosulásának mérlegét? Az 1913-as esztendőt „értékelő” cikk jelentette a kiindulópontot, amelyben éles kormány (Tisza) – ellenesség és a függetlenségi (ellenzéki) erők összefogása volt a vezérlő gondolat. A munkapárt politikájával, az osztrák elnyomással való következetes szembenállás mellett, megfért az uralkodó iránti hűség hangoztatása. S még egy: br. Harkányi Jánosnak kereskedelemügyi miniszterré való kinevezését – 1. a szerencsi uradalom egyik birtokosa – első oldalon közölték le, kiemelve „tisztelt és kedvelt” egyéniségét és rámutatva arra, hogy nem valami kedvező politikai szituációban foglalta el a bársonyszéket. A lap feltételezi, helyi gondokon is segítő okos gazdaságpolitikáját.

Politikai újsághoz képest nem túl jelentős – e témakörbe tartozó – cikket közöl a lap, inkább a helyi közigazgatás, társadalom és kultúra ügyei szerepelnek oldalain. Mindenesetre kiemelt „első lapos” terület, a honi kül- és belpolitika fordulatai (országgyűlési tudósítások) és a függetlenségi párttal kapcsolatos események. A kormányzattal való szembenállás, annak hangneme egészen a trónörökös meggyilkolásáig nem változott. Kül-sődlegesség illetve megfogalmazás kérdése, hogy a T. Ház többsége – a lap szerint és enyhén szólva – alkalmatlan szerepének betöltésére, hogy a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspont „Tiszább a Tiszáénál”, s az egyedül üdvözítő megoldás kronológiai sorrendben Kossuth Ferenc halála után, gr. Andrássy Gyula, majd közvetlenül a háború kitörése előttől gr. Károlyi Mihály.

Mindössze 8 lapszámot foglal magába az első módosulást jelentő szakasz (27–35 között). Jelentősége mégis nagy. Természetes, hogy a „T-H.” közölt anyagának arányai megváltoztak az állandóan változó, s háborút elkerülendő – elősegítő hírek érkezése szerint. Az viszont figyelmet érdemel, hogy a budapesti keltezésű tudósításaiban a Pesti Hírlap, Vasárnapi Újság, Ország-Világ, Est lapokra támaszkodó hetilap maradt a kormánypárti lapok mérsékeltebb hangvételénél és nem követte a függetlenségi kiélezettebb, háborús sürgető megfogalmazását. Bár a magyar sajtóban akkor általánosnak mondható oroszellenesség itt is megtalálható. Túl azon, hogy – akkor még hitték (hihették) – ismét válsághelyzet áll fenn, a békülékeny hangnem Szerbia ellenében is meghatározó volt.

Felkészülés, gyűjtések, kérelmek helyi viszonylatban természetesen (? !) már helyet kaptak a lap oldalain. Mindent összevetve, 1914. július-augusztusban a „T-H.” nem volt a háborús uszítás eszköze.

56. „T-H.” 1914. 39.

57. „T-H.” 1914. 51.

Nehezen különíthető el a harmadik, befejező szakasz. Tulajdonképpen a harctéri események megindulása, azok közlése magyarázza. Ezen túl az első oldalt, (sőt még többet is) a „Legújabb sürgönyi hírek” foglalják el: 1. „Miniszterelnökség sajtóosztálya”, „Német főhadiszállás jelenti”, „Höfer vezérőrnagy, a vezérkar főnökének helyettese”. Kiemeltek az északkeleti orosz, valamint a déli szerb front eseményei, közölve az esetleges szerencsi vonatkozásokat.

A háború támogatása egyértelművé válik. Nincs már kormánypárti és ellenzéki megnyilatkozás, mindenki a háború mellett. A tájékoztatás anyaga gyakorlatilag minden lapnál azonos. A háborús lelkesedés felszítása hazafias kötelesség, a „T-H.” sem kivétel. Nincs olyan megnyilvánulás ami pacifista lenne. Inkább november-decembertől a belenyugvás meghatározó. „A helyzet” cikksorozat sugallja ezeket a gondolatokat.

S mit kínál, mit kíván az 1914-et befejező december 25-i számában a szerencsi hetilap „Vörös karácsony” címszó alatt? Szól a harangszó, a templomi ének, az esdeklő fohász és mellette az ágyúk, gépfegyverek, szuronyok szava. Az illuzórikus győzelemvárás mellett megvan a bizakodás, a béke utáni vágy: „Most sajnálkozunk a hulló véren, ami vörösre festi ünnepünket, de lesz majd számunkra – fehér karácsony, boldog karácsony.”

VERÄNDERUNGEN IN DER POLITISCHEN ANSICHT DER WOCHENSCHRIFT „TOKAJ-HEGYALJA” IM JAHRE 1914

(Auszug)

In der Studie wurde das Material einer Wochenschrift aus dem Komitat Zemplén im Jahre 1914 von dem Standpunkt aus betrachtet, wie sich das politische Profil der Wochenschrift nach dem Ausbruch des ersten Weltkrieges verändert hat.

Die Wochenschrift war eigentlich ein Unabhängigkeitsblatt, mit reicher wirtschaftlichen, gesellschaftlichen und kulturellen Beilage. Ihr Profil war die Umgebung von Szerencs, die Landschaft Tokaj-Hegyalja. Bis zu dem Ausbruch des Weltkrieges hat sie die Unabhängigkeitspolitik der Opposition von Ferenc Kossuth, später Mihály Károlyi verkündet. Der Ausbruch des Weltkrieges war aber eine Wendepunkt. Die Wochenschrift wurde nachdem radikaler, als die Blätter der Regierungspartei.

In der Studie wird das Artikelmaterial des Jahrganges 1914 in drei Abschnitten vorgestellt. Der erste umfasst die Epoche von Jahresanfang bis zum Kriegsbeginn. Der zweite ist die Epoche bis zu Beginn der echten Waffenkämpfe, der dritte Teil gibt Angaben zu der Kriegsgeschichte der unmittelbaren Umgebung von Szerencs.

Die Studie ist ein Versuch, unaufgedeckte Angaben zu der ungarischen Pressegeschichte der Provinz zu veröffentlichen.

József Falussy

A 10-ES HONVÉDEK ÉS A „10-ES HONVÉD” 1917–18-BAN

NÉMETH GYÖRGYI

A miskolci 10. honvéd gyalogezred történetének sajátos forrása a tábori újság, a 10-es honvéd. Más újságokhoz hasonlóan ez is sokféleképpen járul hozzá az adott történelmi korszak – jelen esetben az I. világháború – feltáráshoz. Jelentőségét még az a tény is növeli, hogy sok azóta, illetve még a háború során elpusztult korabeli dokumentum közvetve fennmaradt a lapjain.¹ Ebben a tanulmányban az ezred életének azon szakaszát vizsgáltuk, mely a lap megjelenésétől a 10-es honvédek olasz frontra küldéséig terjedt.

A TÁBORI ÚJSÁG: a 10-es honvéd első száma 1917. július 15-én jelent meg. Ezután rendszeresen, havonta kétszer jelentkezett, minden hónap elsején és 15-én, egészen 1918. december 15-ig. (Az újság a háború befejeződésével nem szűnt meg, csak szünetelt. 1923-ban éledt fel, de végleges megszűnéséig már csak évente egyszer, az ezrednapon adták ki. Az utolsó ismert szám a miskolci Herman Ottó Múzeumban található, 1942. május 3-i keltezéssel.² Az OSZK és a miskolci II. Rákóczi Ferenc Könyvtár gyűjteménye az 1941-es példánnyal zárul.³ A sajtótörténeti kézikönyv nem említi az újságot, de ez érthető is az akkor megjelenő újságok nagy száma miatt’).⁴ Az újság kiadásának fő célját az első számban a vezércikk és egy belső cikk is megfogalmazza. „A 10-es honvéd minden jövedelme az özvegy- és árvaalap javára szolgál.”⁵ De ezt a célt minden számban föltüntetik a redakcionális részben.

A lap *fejléce* kifejezi az ezred kötődését az anyavároshoz, Miskolchoz. Miskolc árnyképén az avasi templom, a Mindszenti és a református templom látszódik. Az árnykép mögött vonalrajz ábrázolja a Magyaros, a Litzmann kúp és a Sövényes körvonalait. Ezekon a magaslatokon állomásozott az ezred a lap kibocsátásának idején. A lap fejléce az elemzett időszakban négyszer megváltozott, szoros összefüggésben a tartalommal. Az 1917. október elsejei és az 1918. február 15-i szám fejlécén Eger látható, a heves megyei küldöttség látogatása, illetve az egri hadikiállítás megnyitása alkalmából. Az 1918. április elsejei fejléc Gyöngyöst, az 1918. május 15-i pedig Sátoraljaújhelyt ábrázolja, mivel ezek a számok tudósítottak a hadikiállítás megnyitásáról az illető városban. (Az első évfolyam november elsejei, 8. száma hibás fejléccel jelent meg, mivel számozásában és dátumozásában megegyezett az előzővel, az október 15-i 7. számmal.)

1. Sassy Cs. (szerk.) 1939. 4.

2. HOM HTD. 53. 3200. 1. 44.

3. A B.-A.-Z. megyei hírlapok bibliográfiája 1964. 136–137.

4. Dezsényi B. – Nemes Gy. 1954. 6.

A lap szerkesztése, de természetesen a tartalma is teljesen különbözött a korabeli polgári újságokétól. A háború alatt kiadott számok rendszeresen jelentkező, állandó rovatokba rendezve közölték az ezreddel kapcsolatos híreket. A lap első oldalán olvashatjuk a vezércikket, amely olykor a második, harmadik lapon is folytatódott. Néhányszor nem vezércikk, hanem a lap tartalmának többi részéhez illő vers került az első oldalra. A belső oldalakon a következő, több-kevesebb rendszerességgel egymást követő rovatok foglaltak helyet. A „Hétről-hétre” rovatban, amely a heti tárcsa szerepét töltötte be, a szerkesztő számolt be tréfásan a heti eseményekről. „Az ezred krónikás könyvéből” című rovat az ezred történetének ismertetése, „Az ezred aranykönyvéből” rovat pedig a kitüntetések közölte. A „10-es hősök árváinak” rovatában az ezred özvegy- és árvaalapja elszámolásai olvashatóak. A „Fehér fakeresztek” rovat az elesett bajtársokról emlékezik meg. „Mi újság nálunk?” címmel az ezred, „Mi újság majdnem nálunk?” címmel a kiképző csoport, „Mi újság otthon?” címmel a pótzászlóalj életének napi eseményeiről számoltak be rövid hírek és tudósítások formájában. A „Vöröskereszt és vidéke” rovatban a segélyhely és a beteggyűjtő híreit, „Amit a szakácsok főznek” rovatban a front, „Amit a vonatnál főznek” rovatban pedig a trén áhíreit közölte a lap. A lapnak volt irodalmi, művészeti és sportrovata, s külön rovatot nyitottak a 10-es anekdotáknak. A lap szerkesztői üzenetekkel és az ezeket követő miskolci hirdetésekkel zárult. Az újság későbbi számaiban néhány új rovatot is nyitottak. Már az első évfolyam ötödik számától kezdve jelentkezik az „Oláh Gyuri az helzetrül +” rovat, mely az ezred egyik kedvencének, a cigányszármazású Oláh Gyurinak a nézőpontján keresztül mutatja be az eseményeket tréfás formában. A 2. évfolyam 13. számában indítják a „Beszélő fejfák 10-es temetőkből” rovatot, melyben egy-egy a háborúban elesett tiszt halálának körülményeiről számoltak be. Az állandó rovatok mellett különféle egyéb cikkek is helyet kaptak a lapban, de kizárólag csak olyanok, melyek valamiféle módon kapcsolatosak voltak az ezred életével. Az újság gyakorlati tájékoztatást is nyújtott a katonáknak, mivel például rendszeresen közölték a menetrendet, amely nélkülözhetetlen volt a szabadságolás alatti hazajutáshoz. De ismertették a hadműveleti területen való látogatás szabályait, a levelek postázásának módját, a magán-távíratok feladásának lehetőségét is.

A lap szerkesztője és legodaadóbb munkatársa, Sassy Csaba írta a legtöbb cikket. Sassy gyakran használt álneveket cikkei alatt. Már a háború előtt is használta az Aiglon és Avas neveket, háborús álnevei: dr. Szikla Szilárd, Vicc Elek és Sss. Sassy Csaba nemcsak újságíró volt, hanem költő is, sok versét, dalszövegét közölték. A háború alatt is jelentek meg verseskötetei Miskolcon, 1917-ben a Frontról-pontra, 1918-ban: A csiki határszélről.⁶ Sassy Csaba leszerelése után is újságíró és költő maradt, Miskolcon élt. A vezércikkeket gyakran az ezredparancsnok, Sáfrán Géza írta. Az ezredtörténet írója és az özvegy- és árvaalap vagyonának kezelője, a lap rendszeres munkatársa, Petrik Ernő százados, aki 1918. júliusától a lap felelős szerkesztője. A szerkesztőség tevékeny tagja volt még Thurzó Nagy László, aki szintén cikkeket és verseket írt, s Sassy Csaba leszerelése után, 1918. augusztusában pedig átvette a lap szerkesztését.⁷ Az újság illusztrátora, Kövér Gyula festő, aki karikatúrákon örökítette meg az ezred jellegzetes és híres alakjait. Kiss-

5. 10-es honvéd (továbbiakban 10-es) 1917. 1. szám 15.

6. HOM HTD. 68. 4.2. 93. 97.

7. HOM HTD. 68. 4. 2. 91.

házy Albert 1918 nyarán csatlakozott a szerkesztőséghez, miután a fogolytáborból hazatért. De nemcsak a szerkesztőségi munkatársaknak, hanem más szerzőknek is jelentek meg cikkei a lap hasábjain. A lap az ezred egésze számára íródott, de a cikkírók csak a tisztek közül kerültek ki.

A lap első hét száma közül hat 20 oldalnyi *terjedelemmel* jelent meg, ezután az oldalszám 12 és 18 között váltakozott. A feldolgozott egy év során kétszer jelentkeztek ünnepi számmal, 1917 karácsonyán 30, 1918 tavaszán, a magyarosi csata évfordulóján 24 oldalon. A lap ára, a megjelenéstől kezdve 1918. január 15-ig számonként 40 fillér volt, azután pedig 50 fillérré emelkedett az újságpapír hiánya és a még meglévő papírkészletek megdrágulása miatt.⁸ Sokszor csatoltak az ezred életére vonatkozó, jó minőségű fénykép-mellékletet a laphoz. A lap előfizetőinek a száma a háború végére közel 5000-re emelkedett.⁹ 1918. július elsejétől megnyílt a lap saját kiadóhivatala Miskolcon, a Széchenyi utca 4. szám alatt.¹⁰

Mindezek alapján egy következetesen szerkesztett, részletes tájékoztatást nyújtó, színes és érdekes, a fronton és a hátszországban egyaránt közkedvelt, azonos színvonalon mozgó újság képe bontakozik ki előttünk.

A 10-ES HONVÉDEK ÉLETE az újságcikkek feldolgozásának sokféle módja van. Ezúttal az ezred egy év alatt megélt életét szeretnénk bemutatni úgy, ahogy az a tábori újságban tükröződött. Célunk a történelmi tényismeret gyarapítása a további kutatás megalapozásához. Különleges helytörténeti feladatról van szó, hiszen az ezred tagjai megyénk lakosai voltak (a miskolci 10. magyar honvéd gyalogezred kiegészítési körzete Borsod, Heves és Zemplén megye¹¹), a háború mégis Magyarország más területeihez és idegen országokhoz kötötte őket. De hozzátartozóik itt éltek, s a katonák is ide jöttek vissza a háború befejezése után, illetve innen hiányoztak.

Állomáshely és harci tevékenység: az ezred a lap kibocsátásának idején a Magyaros magaslaton és a környező hegyeken állomásozott.¹² A kiképzőcsoport székhelye ezalatt Haraszkeréken és Székelyvaján volt.¹³ 1917 nyara és 1918 nyara között az ezred alig folytatott harci tevékenységet. Az egyetlen nagyobb ütközet, amelyben részt vettek 1917. augusztus 8-án volt. Az újság csata után megjelenő száma – nyilván katonai okokból – keveset ír a csatáról. Nem is a megszokott időben, azaz a hónap 15. napján jelenik meg, hanem a király, IV. Károly születésnapja tiszteletére augusztus 17-én, s őt köszöntik az első lapon. A belső lapokon több cikk figyelmes átolvasásából kiderül, hogy augusztus 8-án csata volt, de a lefolyásáról szinte semmit nem tudunk meg. A József főherceg augusztus 9-i látogatásáról szóló cikkben megemlítik, hogy „Rendkívüli érdeklődéssel kérdezősködött az előző napi harcok részletei, továbbá a drótakadályok és a tábori őrsök elhelyezése felől,” s „kifejezte abbéli óhajtását, hogy személyesen kívánja dekorálni az előző napi harcban kitűnt legénységet.”¹⁴ Idéznek az augusztus kilencediki ezredparancs-

8. 10-es 1918. 3. sz. 8.

9. Sassy Cs. (szerk.) 1939. 196.

10. 10-es 1918. 13. sz. 10.

11. Berkó I. (szerk.) 1928. 486.

12. 10-es 1917. 1. sz. 14. 1917. 6. sz. 13.

13. 10-es 1917. 1. sz. 13.

14. 10-es 1917. 3. sz. 2–3.

1. kép. Legénységi fedezékek a Névtelen kúpon

2. kép. Csobányosi állásrészletek

3. kép. Kaverna a 3. századnál

4. kép. Lövésre kész nehézágyú, gyújtás előtt, ágakkal leplezve

ból, melyben az ezredparancsnok elismerését fejezi ki az augusztus 8-i harcban megsebesült tisztnek, illetve megdicséri néhány századát is.” A tegnapi támadásnál az ezred az erősen kiépített, szívósan védett és erős dróttakadályokkal ellátott ellenséges állást igen erős gyalogsági géppuska- és tüzérségi tűzben a megszokott elszántsággal és vitézséggel közelítette meg, mely alkalommal különösen kitűnt a 4. század. Derék rohamjárőrei több helyen, pusztító tűzben átvágták az első dróttakadályokat.”¹⁵ Az újság fényképmellékletén sem csataképek láthatók, hanem József főherceg látogatása és egy tizedes, aki a csatában szerzett érdemeiért megkapta a legmagasabb legénységi kitüntetést, az arany vitézségi érmet. Érdemeinek leírása nem vet fényt a csata menetére. Az egyetlen konkrétum az a névsor, amelyben felsorolják az ütközetben elesett tisztet és honvédeket, akik az újság szerint összesen harmincan voltak. Egy további tiszt 1917. novemberében halt bele az augusztus 8-i csata során szerzett sérüléseibe.¹⁶ Tehát az ütközetnek a háború menetébe való beillesztéséhez, az ezred szereplésének megismeréséhez az újság segítségével nem jutottunk közelebb lényegileg.

A magyarosi tartózkodás során máskor is szenvedett embervesztésget az ezred. 1917. június 28-án és 30-án egy-egy, július 9-én két honvéd esett el ellenséges gránát becsapódása miatt. Július 11-én, 21-én, augusztus 27-én köteleességteljesítés közben hunyt el a legénység egy-egy, szeptember 20-án négy, október 7-én két tagja.¹⁷ Mégha nem is számolt be minden halálesetről az újság, akkor is bizonyosnak látszik, hogy a magyarosi állásokban a nyári hónapoktól októberig augusztus 8-án kívül csak kisebb, *szórványos összecsapások*ra került sor. Ez a megállapítás következtetésen alapul, mivel az újság minden esetben szűkszavúan, a következőhöz hasonlóképpen nyilatkozott: „. . . a 3. zászlóaljhoz beosztott fényező osztagbeli honvéd, szolgálatának teljesítése közben fejlődést kapott és hősi halált halt.”¹⁸

A Magyarost 1917 vége felé elhagyta az ezred, de hogy pontosan mikor és hová kerültek a cikk, mely a „Fehér kakas” (!) címet viseli, nem árulja el. „Ismét vándorolunk. Zimankós, lucskos téli időben, szinte végnélküli úttalan utakon.”¹⁹ Az 1918. január közepén megjelenő számból azt megtudjuk, hogy a szilvesztert a 2. zászlóalj pihenőben egy front mögötti faluban, az ezredtörzs a másik két zászlóaljjal romániai állásaiban töltötte, de a falu és az állás megnevezése nélkül.²⁰ Egy kis hírből azonban, amely néhány lappal arrébb arról szól, hogy a legénység igénybe veheti az ojtó-sósmezői kisvasutat, mégis konkrét helymeghatározásra bukkantunk.²¹ Az ezred az ojtói szorosban állomásozott. Az *ojtói* tartózkodás során semmiféle harci tevékenységről nem szerzünk tudomást, mivel 1917. decemberében már megkötötték az orosz és a román fegyverszünetet is. Az újság csak rejtetten céloz erre.²²

A magyarosi csata évfordulóján rendezett emlékünnepély után néhány nappal az ezred búcsút mond az erdélyi frontnak. A Magyarországon kialakuló feszült helyzet miatt

15. 10-es 1917. 3. sz. 10.

16. 10-es 1917. 9. sz. 9.

17. 10-es 1917. 1. sz. 14. 1917. 2. sz. 10. 1917. 5. sz. 9. 1917. 6. sz. 14. 1917. 7. sz. 9.

18. 1917. 7. sz. 9.

19. 1917. 11. sz. 7.

20. 1918. 2. sz. 12.

21. 1918. 2. sz. 14.

22. Galántai J., 1974. 365. 10-es 1917. 11. sz. 2.

nagyobb szükség volt a katonákra az ország belsejében.²³ Az újság ezúttal pontos és részletes beszámolókat nyújt az ezredről, aminek valószínűleg a hadműveletekből való kikerülés az oka. „... az ezredünket a frontról egyidőre kivonták és Bács-Bodrog megyébe rekvirálni rendelték.” „... március 18-án és 19-én volt útban az ezred a román frontról a Bácskába”²⁴ Az egyik cikk a hozzátartozók tájékoztatása céljából még a századok tartózkodási helyét is közli egyenként.²⁵ Több cikk foglalkozik a rekvirálás humoros eseteivel, de tárgyilagos leírást nem kapunk.²⁶

Nyár elején az ezred újra utazás előtt áll. „Mire ezek a sorok nyomdafesték alá kerülnek, talán már be is fejeztük a Bácskában a rekvirálást”-írja az újság június elsejei száma. De erre nem került sor június végéig, mivel a júliusi első számban még továbbra is csak a terv olvasható.²⁷ A következő számban a hivatalos hírek nem, csak a tárca tájékoztat az ezred új állomáshelyéről. Az utazás pontos időpontját nem tudjuk, de azt igen, hogy az első zászlóalj Miskolcra illetve Csabára került, a második zászlóalj Kőbányán, a harmadik pedig Budapest VII. kerületében teljesített karhatalmi szolgálatot. Sok tenni-valójuk egyik helyen sem akadt, csak a jelenlétükre volt szükség.²⁸ Az augusztus elsejei szám idézi a július 17-i ezredparancsot, mely bejelenti: „Most, a harmadik év kezdetén, új harctérre, új ellenségek elé megy az ezred...”, az *olasz frontra*.²⁹ Sáfrán ezredparancsnok a vezércikkben pedig úgy fogalmaz, hogy az ezred már ott is van a fronton. Az első zászlóalj Hejőcsabáról nem egyenesen a frontra ment, hanem Bereg, Ugocsa és Máramaros megyébe újra karhatalmi szolgálatra.³⁰

Még jó néhány oldala van az ezred életének, melyről csak részleges ismereteket szerezhethünk. Az *ezred létszáma* is azon adatok közé tartozik, melyek nem kerülhettek be az újságba. Létszámváltozásról egy ízben szerzünk tudomást számok megnevezése nélkül. A bácskai tartózkodás idején, 1918. június 13-án vonult be az ezredhez Újvidékre az V/10. zászlóalj, mely ideiglenesen a feloszlott 34. honvéd gyalogezred kötelékébe tartozott. A zászlóalj legénységét felosztották a többi zászlóalj között.³¹ De változott az ezrednek a tőle *nagyobb alakulatok*ba való beosztása is. Az 1917. október elsejei újság írja, hogy az ezred 1. és 2. zászlóalja kivált dandárjának kötelékéből.³² A kiválás oka ismeretlen, s a két zászlóalj további sorsáról a későbbi számok sem tudósítanak. 1918. januári a hír, „... hogy hadosztályunk a... hadtest kötelékéből kivált...”. A kiválás tényén kívül egyebet nem tudunk meg.³³ Az újság sok esetben él a kipontozás eszközével, ezzel megfosztva olvasóit a pontos adatoktól. Az egy évnyi újságyanyag átolvasása alapján mégis megállapítható, hogy az ezred az 1., hadseregben, a 39. honvéd gyaloghadosztályban, a 77. dandárban teljesített szolgálatot.³⁴

23. Hanák P. (főszerk.) 1983. 1194–1195. Sassy Cs. (szerk.) 1939. 12.

24. 10-es 1918. 7. sz. 13–14.

25. 10-es 1918. 7. sz. 16.

26. 10-es 1918. 7. sz. 10–12. 1918. 8. sz. 14–15. 1918. 11. sz. 9–11.

27. 10-es 1918. 13. sz. 7.

28. 10-es 1918. 14. sz. 5–7.

29. 10-es 1918. 15. sz. 8–9.

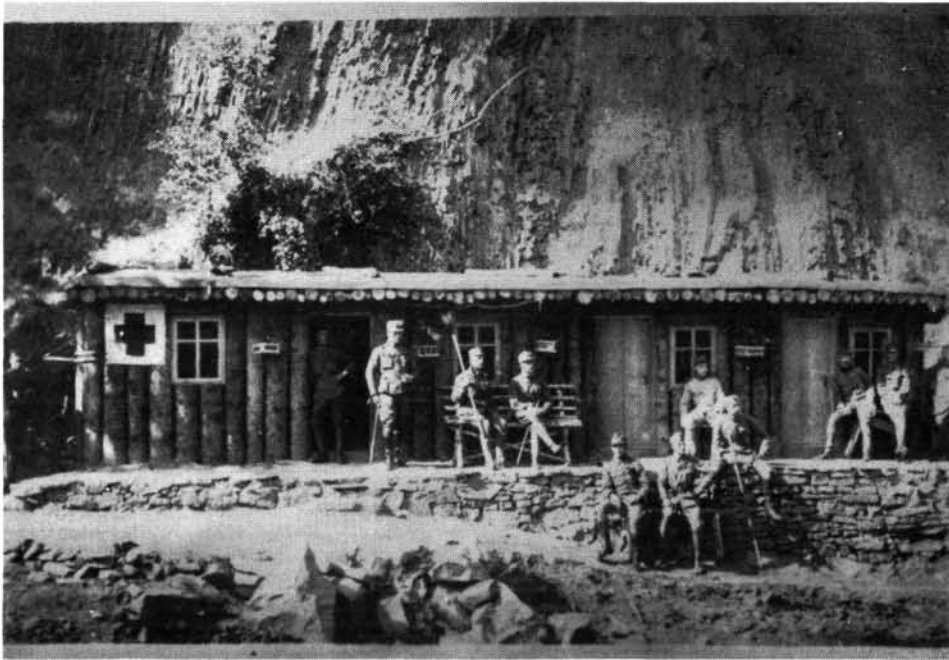
30. 10-es 1918. 15. sz. 3.

31. 10-es 1918. 13. sz. 11.

32. 10-es 1918. 6. sz. 9.

33. 10-es 1918. 2. sz. 3.

34. 10-es 1918. 6. sz. 21. 1918. 11. sz. 4. 1918. 10. sz. 10.

5. kép. Segélyhely

Tehát az ezred lényegi tevékenységéről csak vázlatos képet kaphatunk az újság alapján. Az adott viszonyok között részletesebb tájékoztatást nem nyújthatott az újság, mivel az az ellenség hírszerzését is segítette volna.

Tisztikar és legénység: az ezred- és felettes tisztikar tagjai sokat szerepelnek az újság hasábjain. Az ezredparancsnok 1916. július közepétől Sáfrán Géza alezredes volt, akit a király 1917. novemberében ezredessé nevezett ki.³⁵ (Kinevezése alkalmából az ezred tisztikara egy ezüst urnával ajándékozta meg parancsnokát, melynek egyik oldalán emléksorok, másik oldalán pedig a tisztek nevei olvashatóak.) Az ezred dandárparancsnoka Belitska Sándor vezérőrnagy 1917. szeptemberében váltotta fel Lengerer János ezredest, s 1918. májusáig maradt a dandár élén, amikor is Hauser Henrik ezredes került a helyére. Belitska ekkor a keleti hadsereg vezérkari főnöke lett.³⁶ A hadosztály másik dandárának parancsnoka Daubner Samu tábornok volt.³⁷ A hadosztályparancsnokot, Breit József vezérőrnagyot 1917. augusztusában nevezték ki altábornaggyá. Breit, az ezred békebeli parancsnoka 1916. novemberétől állt a 39. azaz az „Előre” hadosztály élén.³⁸ A hadosztály vezérkari főnöke Márkus Alajos.³⁹ A hadtest parancsnoka Hadfy Imre altábornagy, a 39. hadosztály korábbi parancsnoka.⁴⁰ A hadtestvezérkari főnök Balassa Béla

35. 10-es 1917. 1. sz. 1. 1917. 10. sz. 2.

36. 10-es 1917. 5. sz. 10. 1918. 12. sz. 8. 1918. 11. sz. 2–4.

37. 10-es 1917. 5. sz. 10.

38. 10-es 1917. 3. sz. 14.

39. 10-es 1917. 4. sz. 13.

40. 10-es 1917. 4. sz. 8. 1917. 2. sz. 8–9.

6. kép. Uz-völgyi temetőrészlet.

vezérkari ezredes volt.⁴¹ Az erdélyi hadsereg parancsnoka Arz vezérkari főnökké való kinevezése után, 1917. márciusában Rohr Ferenc vezérezredes lett, a honvédség háború előtti főparancsnoka. Ő volt az első magyar, akit az uralkodó tábornaggyá léptetett elő 1918. februárjában.⁴² A hadseregharcvonal-parancsnok, József főherceg 1918 elején más frontra távozott.⁴³

Az ezred tisztikarának egészéről még vázlatos képet sem sikerült összeállítani az újság alapján, bár szinte minden számban jelentek meg ezzel kapcsolatos közlemények. A közlemények különféle csoportosításban közlik híreiket, úgymint: előléptetés, új besorozások, kinevezés, vezénylés, megbízás, áthelyezés. Azt is feltüntették, ha ezek az adatok az önkéntesekre illetve a pótzászlóaljra vonatkoztak. Általában tanfolyamokra vezényelték a tiszteket (rohamtanfolyam, kardos tisztes, gázkiképző, tájékoztató géppuskás, akna- és gránátvető, összeköttetési szolgálatbani továbbképző tanfolyam), de volt aki vezényléssel lett eladóhely parancsnok vagy sodronykötélpálya üzemvezető.⁴⁴ Egyéni

41. 10-es 1917. 2. sz. 9.

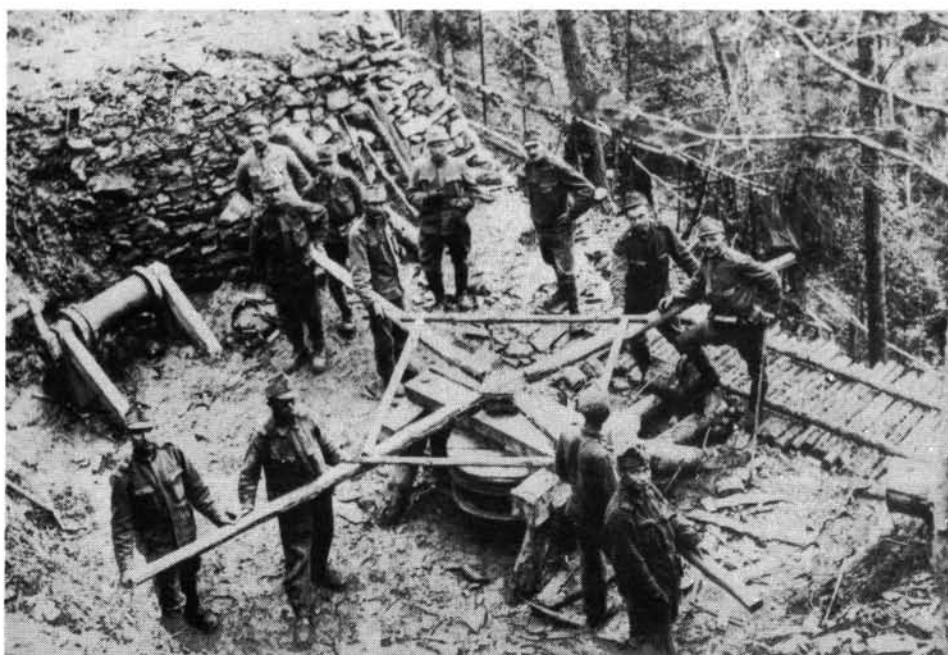
42. 10-es 1917. 7. sz. melléklete 1918. 4. sz. 3–4. 1918. 6. sz. 21.

43. 10-es 1918. 3. sz. 4–5.

44. 10-es 1918. 1. sz. 5–6. 1918. 2. sz. 14.

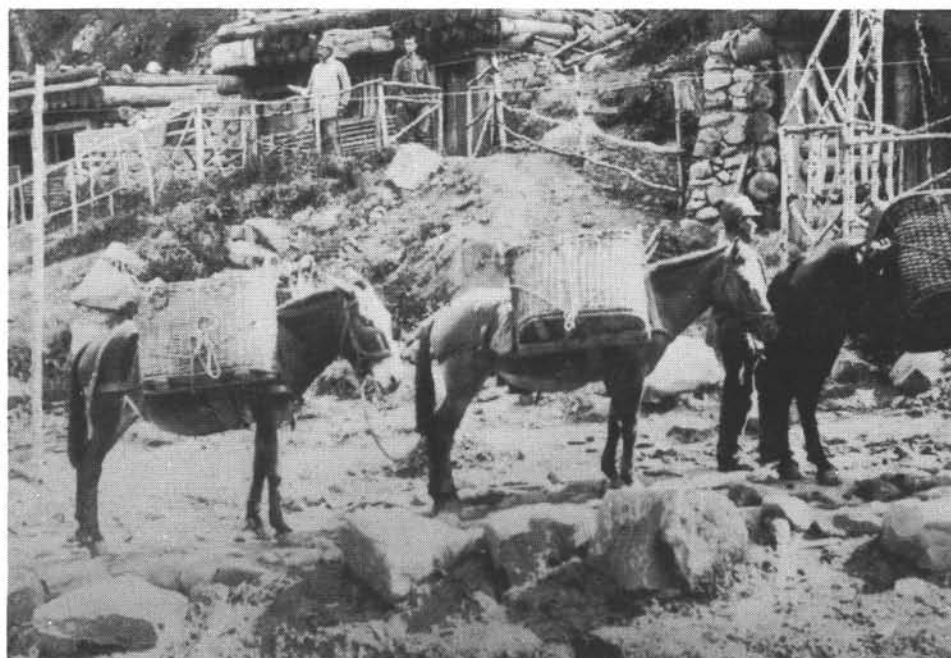
7. kép. Temetetlen halottak

8. kép. Drótkötelpálya felhúzó szerkezete

9. kép. Vízesztilláló készülék

10. kép. Lószertánpótlás szállítása

11. kép. A Heves megyei küldöttség 1917 szeptemberében

híradások szólnak arról, ha egy tiszt kikerül a harctéri szolgálatból.⁴⁵ 1918 tavaszától pedig megszorodnak azok a hírek, melyekben felsorolják azoknak a tisztaknak a neveit, akik hosszabb tanulmányi szabadságot kaptak.⁴⁶ Gyakorta olvashatunk a parancsnoklási viszonyok megváltozásáról, mely szorosan kapcsolódott a szabadságolásokhoz, melyekre e viszonylag békés időszakban sűrűn kerülhetett sor. Mégis mindez kevés a teljes tisztikar és tevékenysége megismeréséhez. (A megfelelő rovatokban a legénységre vonatkozó adatokkal is találkozunk, de csak szórványosan.) Az ezred vezetői közül az ezredparancsnokon kívül csak az ezredorvos és a táborigazgató szolgálati adatait ismerjük. Dömötör György hajdúszoboszlói plébános 1917. júniusától teljesített harctéri szolgálatot a 10-es ezrednél, előde Subik Károly egri egyházmegyei római katolikus hitoktató, az egri internátus tanulmányi felügyelője lett.⁴⁷ Ugyancsak júniusban váltotta föl Havas Gyula ezredorvosfőnököt Klein Izsó népfelkelő ezredorvos, aki hamarosan a 414. számú táborigazgatóba került. Utóda, Hófer Ferenc öt hónapig töltötte be tisztét. 1918. januárjában már Salzberger Ernő volt az új ezredorvosfőnök.⁴⁸

Az ezred tisztikara és legénysége tevékenysége elismerésül gyakran részesült *kiüntetésben*. 1917. július 10-én az ezrednek 3363 kiüntetése volt, 270 tiszti és 3093 legénységi. 1918. január elsején pedig 5003, ebből 302 tiszti és 4701 legénységi.⁴⁹ A ma-

45. 10-es 1918. 14. sz. 8. 1918. 7. sz. 13.

46. 10-es 1918. 11. sz. 14–15. 1918. 12. sz. 9. 1918. 13. sz. 12.

47. 10-es 1917. 1. sz. 10–11.

48. 10-es 1917. 1. sz. 11. 1917. 3. sz. 14. 1918. 1. sz. 5–6.

49. 10-es 1918. 2. sz. 4–5.

12. kép. „Oláh Gyuri”

gyarosi csata évfordulóján rendezett ünnepségen, 1918. március 8-án igen megszaporodott a kitüntetések száma, mivel a hadosztályparancsnok és az ezredparancsnok is sok kitüntetést adományozott a legénység harcokban részt vett tagjainak.⁵⁰ Voltak, akik csak haláluk után kapták meg kitüntetésüket. Léderer Miksa 10. honvéd gyalogezredbeli alvezredes árvája, apja érdemei elismerésül nemességet kapott.⁵¹

Már említettük, hogy a feldolgozott egy év során kicsi volt az ezred vesztesége a csekély harci tevékenység miatt. *Halottaikat* Erdélyben az Uz-völgyében levő négy temetőbe temették. 1917. november elsején, amikor az ezred gránitból vésett sírkövet állított fel emlékül megőrzésére, már 138 halott feküdt ezekben a temetőkben.⁵² De nemcsak az ütközetek követelték meg a maguk emberáldozatát. Sokan haltak bele a fronton szerzett betegségeikbe. Volt, aki nem bírta ki azokat a nehézségeket, amelyekkel

50. 10-es 1918. 6. sz. 10.

51. 10-es 1918. 6. sz. 22.

52. 10-es 1917. 8. sz. 7–8.

a hadifogság és a hadifogságból való hazatérés járt, s útközben, vagy közvetlenül hazatérés után halt meg.⁵³

Rendszeresen beszámolt az újság az ezred azon tagjairól, akik hazatértek a *hadifogságból*. Sokan fogolycseré révén kerültek haza, mások megszöktek.⁵⁴ Eleinte gyér a hazatértek száma, de a vizsgált időszak végén már tömegek érkezéséről kapunk híreket. 1918. április 27-ig 1860 hadifogoly érkezett a pótzászlóaljhoz – naponta 60–70, 186-an román, a többiek orosz fogságból. Jelentkezés után egy hónapra szóló szabadságos levelet kaptak.⁵⁵ A hadifoglyok fogadására Miskolc és Sátoraljaujhely városának vezetősége és lakossága jótekonysági mozgalmat indított.⁵⁶

A hazatért katonák között sok volt a *beteg*, a nyomorék. A betegségek egyik fajtája, amelyet összefoglalóan sérüléssel idegbántalmaknak neveztek, bénaságot idézett elő. Elektromos áramot alkalmazó kezeléssel próbáltak a betegeken segíteni. A trencsénteplici Vöröskereszt Kórház igazgató-főorvosa ezt ismerteti az újságban Sáfrán ezredparancsnok felkérésére. A kezelés állítása szerint gyógyulást eredményezett, de megdöbbentő a cikkíró szemléletmódja. „Hogy ez a gyógyeljárás *milliókat jelent a hadvezetőségnek a megtakarított kórházi ápolási költségekben*, az könnyen elképzelhető, ha tekintetbe vesszük, hogy ezek a betegek a háború első két évében hónapokon, sőt éveken át feküdtek a kórházakban és fürdőhelyeken a legkülönbözőbb diagnózisokkal, hogy nagy részük felülvizsgálva, nyugdíjat vagy egyéb segílyt kapott, másik részük pedig a rokkantügyi hivatal otthonaiban terhelte az állam pénztárát . . . Ma persze nem fürösztjük őket hónapokig, de meggyógyítjuk pár perc alatt. Minő *megtakarítás az államnak nemzetgazdasági szempontból is*, amikor visszaadunk neki ennyi munkaerőt, ennyi családfenntartót!”^{56a}

Tehát sok anyagot gyűjthettünk össze az újságból az ezred személyi állományát illetően, de ezek többnyire adalékok.

Az ezred özvegy- és árvaalapja: a tábori újság kiadásának elsődleges célja, hogy az ezred halottainak özvegyeiről és árváiról anyagilag gondoskodjon. A gyűjtés eleinte lassan haladt, az 1917. januárjáig összegyűlt összeg nem volt számottevő, mindössze 17 ezer korona.⁵⁷ 1917. februárjában vette kezébe az alap ügyeinek szervezését és irányítását Sáfrán ezredparancsnok és segédtisztje, Petrik Ernő százados.⁵⁸ Az összeg növekedésnek indult. Az *újság* jövedelme folytonosan gyarapította az alap vagyonát, mivel előfizetőinek száma állandóan emelkedett, sok előfizető pedig felülfizetett. Az ezred tisztikara és legénysége a legkülönbözőbb módokon gyűjtötte a pénzt. Az egyéni *hozzájárulások* mellett az egységek (zászlóaljak, századok, a kiképző csoport, a pótzászlóalj, a lábadozó osztag) együttesen is adakoztak. Volt amikor külön adott a tisztikar és a legénység is. Perselyeket helyeztek el több helyen, pl. a tisztí fürdőben, az ezredtörzsnél. A kátrin, a tisztí fürdő, a fényképészet bevétele mind az alaphoz került, csakúgy mint a nem kézbesíthető csomagokért befolyt összeg, az érempótdíj vagy a kártyanyereség. Az adományozás sajátos for-

53. 10-es 1918. 11. sz. 12. 1917. 9. sz. 8. 1917. 3. sz. 14–15. 1918. 12. sz. 4.

54. 10-es 1918. 4. sz. 12. 1918. 11. sz. 5.

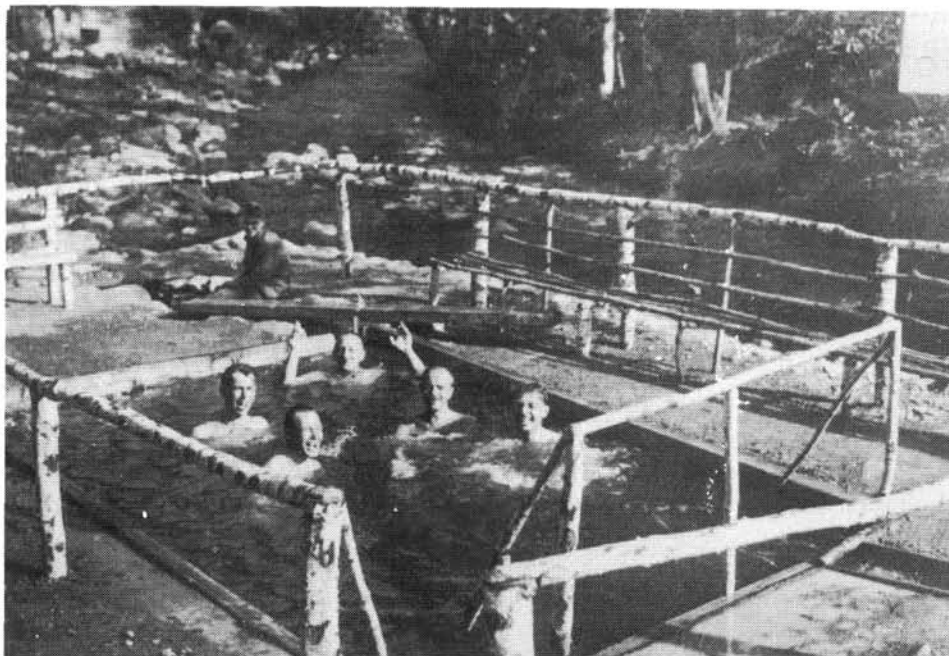
55. 10-es 1917. 2. sz. 9. 1918. 13. sz. 13. 1918. 15. sz. 10. 1918. 9. sz. 12.

56. 1918. 6. sz. 23.

56/a. 10-es 1917. 10. sz. 14–15.

57. *Sassy Cs.* (szerk.), 1939. 195.

58. 10-es 1917. 6. sz. 6–7.

13. kép. Fürdő a Csobányosban

14. kép. Sportverseny. Lepényevők és a bohóc

mája volt, hogy a tisztikar és a legénység tagjai feletteseik névnapja alkalmából pénzösszegeket gyűjtöttek össze, amelyet a felettes nevére az özvegy- és árvaalapba fizettek be.⁵⁹ Az adományok összege néhány koronától több ezer koronáig terjedt. Bekapcsolódott az adományozásba a három vármegye is, mely az ezred kiegészítési területéhez tartozott. A közvetlen adakozáson kívül a különböző egyesületek, iskolák – a miskolci Érseki Leánynevelő Intézet, a miskolci MÁV Dal- és Önképzőkör, a Heves megyei és Egri Jótékony Nőegylet stb. – rendezvényeik bevételével segítették az alapot.⁶⁰

1917 őszén az ezred *hadikiállítás* megnyitását tervezte Miskolcon az árvák támogatására. A József-laktanyában ideiglenes ezredmúzeumot hoztak létre, amelynek gyarapítására felhívást tettek közzé az újság lapjain. A hadikiállítás december 15-én nyílt meg a vármegyeháza nagytermében. A kiállítást hangversenyek, előadások, szórakoztató műsorok egészítették ki.⁶¹ A hadikiállítás anyagát ezt követően bemutatták Egerben, Gyöngyösön és Sátoraljaújhelyen is hasonló rendezvények kíséretében.⁶² Zemplénben még úgyis növelték a rendezvények bevételét, hogy Alsó-Zemplén minden városában és falujában utcai gyűjtéssel összekötött 10-es honvédnapot tartottak.⁶³ A sátoraljaújhelyi kiállítás bezárása után zempléni hangversenykörútra indult az ezred, melynek során Királyhelmecen, Sárospatakon, Tokajban és Szerencsen szerepeltek.⁶⁴ De állomáshelyükön is tartottak rendezvényeket az árvák támogatására, 1918. március 9-én Kézdivásárhelyen, április 20-án pedig Zomboron.⁶⁵ A borsodi, hevesi, zempléni, háromszéki és bácsbodrogi rendezvények összes jövedelme több mint 125 ezer koronát tett ki.⁶⁶

A nagyarányú gyűjtés megindítása után alig egy évvel már 200 ezer korona fölül emelkedett az árvaalap vagyona, 1918. július elsején pedig rohamos növekedéssel a 400 ezer koronát is meghaladta.⁶⁷

Az ezred özvegy- és árvaalapjának nagyságáról, a gyűjtés megszervezéséről és eszközről részletes tájékoztatást nyújt az újság, s ezzel megismerttet egy kifejezetten a háborúval kapcsolatos tevékenységgel.

Élet az állásokban: az ezred életének az a legváltozatosabb oldala, amelyik leginkább hasonlít a békebeli polgári élethez, de mégis magán viseli a háborús körülmények jegyeit.

Minthogy a vizsgált évben az ezred alig folytatott harci tevékenységet, sok volt a katonák szabad ideje. Az ezred parancsnoksága, hogy ennek káros következményeit elkerülje, elfoglaltságot keresett a számukra. „Ezredünk parancsnoka a lögyakorlatok és a kézigránátdobás rendszeres gyakorlására egy elemi lőteret rendezett be . . . Az elemi lőtér minden délután versenylövészet jellegű lögyakorlatokat tart az előző nap fürdéshez vezényelt legénység . . . A lögyakorlatoknál kisebb különféle díjakat osztanak ki . . . szivar, cigaretta, fehér cipő, szalonna . . . Azok, akik 100 százalékos összeredményt érnek el, hat

59. 10-es 1918. 5. sz. 8–9. 1918. 2. sz. 6–7. 1918. 7. sz. 13.

60. 10-es 1918. 1. sz. 7. 1918. 5. sz. 10.

61. 10-es 1917. 9. sz. 1. 1917. 10. sz. 1. 1917. 11. sz. 9–21.

62. 10-es 1918. 4. sz. 4–9. 1918. 5. sz. 10–11. 1918. 9. sz. 4.

63. 1918. 9. sz. 9–10.

64. 10-es 1918. 9. sz. 13–14. 1918. 11. sz. 13.

65. 10-es 1918. 6. sz. 17–18. 1918. 9. sz. 11–12.

66. 10-es 1918. 14. sz. 8.

67. 10-es 1918. 2. sz. 7. 1918. 13. sz. 9.

napi soron kívüli szabadságot kapnak.”⁶⁸ Így nemcsak a katonák idejének egy részét sikerült lekötöni, hanem folyamatosan gyakorlatoztatták is őket, amihez a jutalmak és a soron kívüli szabadság is fokozta. Hasonló célt szolgáltak az időnként megrendezett atlétikai versenyek is, hiszen ilyen versenyszámokban mérték össze erejüket és ügyességüket a résztvevők: céllövés gyalogsági puskával, géppuskás harcserű versenygyakorlat, kézigránát távdobás, kötélhúzás, rohamjárőrök versenye, szuronyvívás, bírkózás, gátfutás. A versenyt követő ünnepség léghőre és céljára is jellemzőek az idézett sorok: „A szorosán vett atlétikai versenyek végeztével kezdődött a tulajdonképpeni népünnepély. A színpadon humoros verseket, kuplékat, jó ízű, sok derűtséget keltő mókákat, kabarészmokokat, cirkuszi Dummer Augustz produkciókat mutattak be a népünnepély artistái és bohócái . . . A lepényevésverseny is sok nézőt vonzott . . . A díjak kiosztása után minden versenyző a díjakon kívül még pompás pörköltet és fejenként egy fél liter bort kapott a verseny után.”⁶⁹

Nyáron munkára fogták az ezred nélkülözhető tagjait, aratórészelet hoztak létre, mely a környékbelieknek, elsősorban a földbirtokosoknak segédkezett az aratásban.⁷⁰ Télen ismeretterjesztő előadásokat szerveztek az alábbi, következtetések levonására is módot adó témakörökben: analfabéták oktatása; idegen nemzetiségűek oktatása magyarul, elsősorban a csapatszolgálat számára; népegészségügy; földművelés, szőlőművelés; állattenyésztés; ipar, elsősorban házi kéziipar; a pénz befektetése, adósság, kártya; állampolgári jogok és kötelességek.⁷¹ Az ún. szabad iskola megvalósulásáról azonban semmit sem tudunk.

Mégis maradt idő a gondolkodásra is, s az 1918 tavaszán írott cikk sorai nemcsak az állások szokatlan lakóiról, hanem a katonák lelkivilágáról is szólnak. „1914-ben szigorúan az előírtas tábori felszereléssel ment ki az ezred Miskolcra és igazán senki sem gondolt arra, hogy lesznek idők, amikor még az egyéni izlés is szóhoz juthat a lövészárkok lakói között. Pedig ez bekövetkezett. Kellott, hogy bekövetkezzen. Magával hozta, elősegítette az álló harcok magányossága, az emberek magára hagyatottsága, egymásra, mindig csak egymásra utaltsága, az unalom, a spleen. Egész garcon háztartások keletkeztek az állásokban . . . Nem hiányzott belőlük semmi, ami kifejezetten hozzátartozik egy legénylakás fogalmához. Még a kutya sem.”⁷²

Mindez vékony és homályos szelete a 10-es honvédek első világháborús életének, aminek a feltárásához sok kutatómunka, sok-sok egyéb forrás szükséges. De ha teljes képet nem is rajzolhattunk egyedül a tábori újság alapján az ezredéletéről, az újság mégis nélkülözhetetlen forrásunk, mivel a cikkírók átérték mindazt, ami az ezreddel történt, s az újság pedig hozzátartozott az ezred életéhez.

68. 10-es 1917. 1. sz. 19–20.

69. 10-es 1917. 4. sz. 13–14.

70. 10-es 1917. 2. sz. 9.

71. 10-es 1918. 2. sz. 8.

72. 10-es 1918. 8. sz. 12.

IRODALOM

- Berkó I.*,
1928. A Magyar Királyi Honvédség története 1868–1918. Bp. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1842–1963. Miskolc 1964.
- Dezsényi B.–Nemes Gy.*,
1954. A magyar sajtó 250 éve Bp.
- Galántai J.*,
1974. Magyarország az első világháborúban 1914–1918. Bp.
- Hanák P.*,
1983. Magyarország története 1890–1918. Bp.
- Sassy Cs.* (szerk.),
1939. A volt m. kir. miskolci 10. honvéd gyalogezred világháborús emlékalbuma Miskolc.
- Thurzó Nagy L.*,
HOM HTD. 68. 4. 2., Sassy Csaba (kézirat)

THE 10th HONVÉD INFANTRY REGIMENT AND THEIR ARMY NEWSPAPER

(Abstract)

The army newspaper „10-es honvéd” (Honvéd [= Hungarian soldier] Number 10) is a special source of the history of the 10th honvéd infantry regiment. Many documents lost during the first world war and in the period following it are preserved in its pages.

The newspaper was started on 15th July, 1917 and was issued regularly until the end of the war. But it did not cease then it was only suspended as in 1923 it was published again until 1942 on every „regiment day”.

The newspaper and the regiment had a close connection with the mother-town Miskolc and with all the counties the soldiers were recruited from. The newspaper differed from the civil newspapers. In its various columns it gave a spectacular account of the regiment life. The editor and the main contributor of the newspaper was Csaba Sassy, a Miskolc journalist and poet.

As we do not know a thorough history of the regiment every information is useful which can be obtained from the newspaper. Only one year of the regiment life was studied. During this period first they were stationed in Transylvania then they were sent to Bács-Bodrog county for police services. At the Transylvanian front they had only one serious battle fought on 8th August, 1917. Otherwise it was a peaceful trench warfare. The data referring to the battles, officers, common soldiers etc. of the regiment are deliberately scanty so that they might not be helpful for the enemy.

The newspaper was published specially for the help of the widows and orphans of the regiment with money. This was not the only way of collecting money for them. At the end of 1917 a war exhibition was also organized and presented in different towns for their help.

The most varied side of the regiment life was their everyday life. Several sports contests were organized to prevent the soldiers from thinking of serious things.

We cannot get a full account of the regiment life with the help of the newspaper but it is an indispensable source as it was part of the regiment life.

Györgyi Németh

MISKOLC ZENEI ÉLETE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT (III. BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY)

†VARGÁNÉ ZALÁN IRÉN

VI. A kamarazene-élet: A kamarazene a szimfónia mellett a zenei műfajok legelső sorában foglal helyet és a közfelfogás szerint kizárólag a magasabb zenei műveltséggel bíró közönség szellemi kincse. Helyzete nem volt mindig ilyen előkelő. A 17. század folyamán hol canzona, hol szonáta volt a hangszeres együttesre szánt művek neve, a résztvevők száma 3–8 személyig terjedt. A világi kompozíciók előadása a 17. és 18. században általában kis, bennfentes körökre szorítkozott és e kor szinte beláthatatlan zeneirodalma csaknem egészen a házi zenélés területéhez tartozik. Hivatásos és műkedvelő zenész akkortájt távolról sem különült el annyira, mint napjainkban és a zenei élet megnyilatkozásában együttesen vett részt. Az egyik – a hivatásos zenész – nagyobb szakértelmet, a műkedvelő több lelkesedést hozott magával a német Collégium Musicumokba, az olasz Akadémiákra, és az angol Consortsokba.

A 19. század első felében kialakult nyilvános hangversenyélet a zeneművek terjesztése és a közönség szellemi nevelése tekintetében feltétlen korszakalkotó, de éket vert a hivatásos muzsikussal és a lelkes műkedvelő közé, a házi zenét pedig sajnálatosan elsorvasztotta. Az ősi trió szonátából 2 évszázadon át fejlődő alakulatok: a trió, a kvartett, a különböző összetételű fúvóegyüttesek, valamint a szvit rokon műfajai: a divertimentó, a szerenád így kerülnek családias otthonukból – a hangversenyterembe, az egyetemesebb, nyilvánosabb, de hűvösebb légkörbe.

Hazánkban a városok polgárságának klasszikus zene iránti igényéről a XVIII. sz. végéig alig lehet beszélni. Egy néhány főúri ház zenekara, néhány egyházi és templomi zenekar nem jelentette ugyanis a polgárság igényét. Inkább a külföldről jött színházi zenészek személyes szórakozásaként indult meg a házi zene gyakorlata és javarészt a német ajkú műveltségű családok otthonában.

Ezzel tulajdonképpen elérkeztünk a miskolci kamarazene élet kiinduló pontjához és annak megértéséhez is, milyen talajból nőtt ki ez a szép, szinte a múlt századból itt maradt zenei gyakorlat. A múlt század 60-as éveiben megindult tőkés nagyipar egyik legfontosabb bázisa a Miskolc melletti Diósgyőr-Vasgyár lett. 1868-ban állami tőkével megkezdődött a régi Fazola-féle kohó helyett egy nagy vasgyár építése, amely 1890-ben a magyarországi gyárak között termelése folytán az első helyet foglalta el és csaknem 5000 munkást foglalkoztatott. A vasgyárban dolgozó munkások között főleg csehek, morvák, stájerok, cipcerok, németek dolgoztak, akik magukkal hozták ízlésüket, tudásukat, szokásaikat. És ebben nem egyszer a zene szeretete is ott volt, sőt a zene művelése, azért lehetett már a múlt század utolsó évtizedének elején egy 70 évig fennálló zenekart létrehozni – és amelyről már eddig is sokat szóltunk, mint a miskolci zenei élet állandó és

mindig biztos segítőjéről. A zenekar zenészeinek neve sok mindenre magyarázatot ad: Stöhr, Peck, Juza, Schöpfl, Ländendorfer, Vancsó, Reiter. Ami pedig a német ajkú és műveltségű családok otthonában való muzsikálásra utal az is kitűnik a nevekből. Alländer Henrik, Hermann Lajos, Hnilicska családok házi muzsikálása a század első évtizedében és még a másodikban is Pazár, dr. Venetiáner a Felvidékről idekerült orvos családnál, később a magyar eredetű családoknál Patakiéknál, a zeneiskola igazgató Lányiéknál gyakori volt a házi muzsikálás, amiben már a zeneiskolának is nagy szerepe volt.

A Vasgyárban az idegenből idekerülő családok között a zenélés olyan természetes volt, mint a levegő. Vasárnap délutánonként „Klemenik bácsiék”-nál – aki szinte prototípusa volt a zenét szerető munkásnak – ländlereket, polkákat, valcereket táncoltak és aki nem akart a „komoly” zenével megismerkedni, nála tanult citerázni, mandolinozni, gitározni. S ez az ösztönös zeneszeretet az egyébként zeneileg nem túl igényes darabocskák között ilyenekhez is eljuttatta Klemenik bácsi zenekarát: Mozart: Don Juan menuett, Schumann: Von fremden Ländern und Menschen, sőt a korban divatos potpurri alakjában Beethoven: Prometheus nyitány, Weber: Bűvös vadászából egyes részletek, Haydn: Koburg indulója és Schubert: Hársfa c. dala.

A kicsit hosszú, de talán nem felesleges kitérő után jutottunk el a kamarazenélés miskolci múltjához. Az eddigiekből is kiderülhetett, hogy miután a Vasgyári Zenekar alapítása korábbi mint a zeneiskola megalapítása, továbbá a kamarazenéléshez, és annak műveléséhez meglehetősen tudás kívánatos, – a gyökereit a vasgyári zenekarnál kell keresnünk és ott meg is találjuk.

A század elején a Vasgyári Zenekarban hangszerüket megfelelő gyakorlattal kezelő munkások muzsikáltak, akiket a Gyár vezetősége mindig szívesen látott – és ezekre a jól muzsikáló munkásokra vagy kisebb beosztású hivatalnokokra a zene iránt érdeklődő magasabb beosztású, maguk is zenét művelő műszaki vezetők hamar rátaláltak. Az első nyomok 1907-08-ból vannak, akkor alapították a Vasgyárban az első vonósnégyest. Tagjai társadalmi állása igen különböző volt. Ez csak azért érdemel külön említést, mert egyébként a társadalmi válaszfalak elég merevek voltak és meglehetősen távolság választotta el az egyes foglalkozású embereket egymástól. Az első Vasgyári Vonósnégyes tagjai: Puky–Havasi–Bencze–Klima. Puky László mérnök játszotta az első hegedű szólamot, akinek rokonságában volt Puky Endre, a megyei főispán., maga is kitűnő hegedűs és kamarazenesz. A második hegedű szólamát Havasi – előző nevén Reiter József, a zenekar karmestere, egyébként kis beosztású vasgyári hivatalnok. Bencze Rezső mérnök brácsázott, és Klima Mihály csellózott. Klima volt a múlt század utolsó évtizedének végén a zeneiskola elődjeként létezett miskolci „Zeneakadémia” vezetője 7 tanárral és 200 növendékkel, de nyugtalan természete nem győzte a kötöttségeket, sem a hivatali tekintélyt és ez idő tájt a Vasgyárban tanított zenét. Később innen is elvitte, elsodorta balsorsa. Ez a vonósnégyes 1908-ban már nem valami kis művecskével, hanem a világhírű Schubert: d-moll vonósnégyessel, – a halál és a lány – címen ismerttel szerepelt a Gyermekvédő Ligára rendezett hangversenyen, műsorukon szerepelt még Smetana: e-moll vonósnégyese. Szereplésükről szép sorok jelentek meg a miskolci sajtóban.¹

A kamarazene társaságoknál nem ritka, hogy a tagok időközben változnak. Ennél a társaságnál is így volt. Klima Mihály helyét csakhamar Csermák Rajmund foglalta el,

1. Ellenzék 1908. II. 16.

Havasi időközben bekövetkezett halála miatt pedig az ő helyét Gobbi Jenő. Gobbi Jenő magas műszaki bosztása mellett, mint már a nevével eddig is sokat találkoztunk lelkes és élénk szerepet játszott Miskolc zenei életében. Gobbi Jenő muzsikos családból „ütött ki.” Édesapja Gobbi Alajos a Nemzeti Zenede nem kis hírű igazgatója, aki feltehetően tehetséges fiát muzsikusnak szánta, és aki ha „hivatalosan” nem – szíve szerint és tehetsége folytán mégis szívében muzsikus volt. Csermák Rajmund helyére nemsokára a zenekar új karmestere, a kitűnő zenei képzettségű, sokoldalú Senger Gusztáv került. Ebben az összeállításban: Puky–Gobbi–Bencze–Senger többfelé szerepeltek az országban, sőt a fővárosban is. Játékukról megmaradt szép sorok: „A Dvorzsák vonósnégyest játszották előkelő felfogással, fegyelmezett összejátékkal, magas színvonalú előadásban.”²

A század első évtizedében Miskolc egyre városiasabbá válik. Csatornázzák, villamosítják, megépül a Gázgyár. A Városhoz kerül Pazár István mérnök, akinek a „Zenedei Szakbizottságban” végzett tevékenységével már megismerkedtünk. Később a város Vízműigazgatója. Sok nyugati országot bejárt, több nyelven beszélő széles kultúrájú ember volt. A zenét nagyon szerette, ő maga is több hangszeren játszott, orgonán, csellón, családjában gyakori volt a kamarazene. Házi muzsikálásukról naplót vezettek, amely nagyon magas fokú és intenzív kamarazenélésre vall. Gyakran megfordultak házukban mindazok, akik a miskolci zeneéletben szerepet játszottak. Természetesen a vasgyári vonósnégyes tagjai is. És éppen a vasgyáriak sikerei érlelték meg Pazár Istvánban, Gobbi Jenőben, Bencze Rezsőben azt az elhatározást, hogy a kamarazene művelésére és ápolására, sőt terjesztésére egyesületet alapítsanak. Ez a kor az egyesületek alapításának divatját élte. Kidolgozták az Alapszabályokat, és miután tekintélyes számú érdeklődő támogatta az elképzelést – 1911. dec. 5-én már a Miskolc-Diósgyőr Vasgyári Kamarazene Egyesület alakuló közgyűléséről találhatunk hírt.³ Elnökké Pazár Istvánt, alelnökké Puky Lászlót, és Szent Gály Gyulát, a zeneiskola akkori igazgatóját, választmányi tagokká Palesch Bélát, Fridecki Józsefet, Gobbi Jenőt, Szebenyi Józsefet, a jőnévű vasgyári énektanítót és karnagyot, Bencze Rezsőt, Loschdorfer Nándort a zeneiskola hegedűtanárát és Widder Sándort választották meg. Hivatalos kérelemmel fordultak a belügyminiszterhez, amelyben megindokolták, hogy a zeneművészet legmagasabb fokát művelő és a társadalom kultúráját emelő egyesülést szándékoznak létrehozni. Hivatkoznak arra, hogy ügyüket Miskolc thj város és a Diósgyőr-Vasgyár zenekedvelő közönsége támogatja.⁴

Budapest után Miskolc volt az egyetlen vidéki város, ahol a kamarazenélésre egyesület alakult. Célkitűzésüket komolyan vették, az Alapszabályban –, amelynek sajnos ma már csak a töredékei találhatók, – kifejtették az egyesület célját, működését, vagyoni és jövedelmi alapjait. Zenés összejövetelek tartását határozták el, „hogy ezáltal a városi és környékbeli zeneértőknek alkalmat nyújtsanak a kamarazene megértésére, intenzív művelésére. Célul tűzték ki a kamarazenevel rokon zenei ágazatokkal kapcsolatos szakkérdések megbeszélését, zenei szaklapok járatását, szakkönyvek beszerzését.” Gondoskodtak az egyesület anyagi alapjáról is. Az egyesület jövedelmét a tagsági díjak, a házi estélyek és nyilvános hangversenyek jövedelme és az esetleges adományok képezték. A működő tagok tagsági kötelezettsége 3 évről szólt, tagsági díjul évi 8 korona, a pártoló

2. „Egyetértés” c. napilap 1913. IV. 17.

3. „Ellenzék” c. napilap 1911. XII. 15.

4. B.-A.-Z. m.-i Lt. MV. Lt. Közigazg. iktató 42131/1912.

tagok évi 5 koronát fizettek. Tiszteletbeli tag lehetett az, akit a választmány erre előterjesztett. A felterjesztett Alapszabályt a BM jóváhagyta.⁵

Működésük fénykorában 1911 és 1913 között 42 alkalommal tartottak összejövetelt. Működésükről nyomtatott jelentést is adtak ki, amely a játszott műveket, a tagok névsorát tartalmazta és esztétikai tanulmányokat, sőt a működésük nem is enyhe kritikai elemzését. A jelentésből idézzük a tagok névsorát: Alexy Olexán, Bencze Rezső, Bodnár Gyula, Bródy Lajosné, Dunchel Károly, Ferenczy Károly, Ferenczy Károlyné, Frey Ottó, Frideczki József, Gobbi Jenő, Gobbi Jenőné, Halász Henrikné dr, Hegedűs Miklós, Hercz Jenő, Hercz Jenőné, Kuzmann Károly, Kuzmann Károlyné, Krausz György, Kun Bertalané, Lasz gallner Ágost, özv. Lányi Lajosné, László Ervin, László Adolfné, Nagy Ferenc, Neményi Ödön, Papp Kázmérné, Palesch Béla, Pazár István, Pazár Istvánné, Puky László, Puky Lászlóné, Ribiczey József, Ribiczey Józsefné, Radó Sándor, Szent-Gály Gyula, Szent-Gály Gyuláné, Tábornszky Ferdinánd, Tábornszky Ferdinándné, Tribauer Károly, Ungár Mária, Widder Sándor, Widder Sándorné.⁶ A névsorból kideríthetően a város kulturális életében másutt is szerepet játszó személyek találhatók. Zene-tanárok, jónevű kereskedő gépgyáros, vasgyári mérnökök, középiskolai tanárok.

Összejöveteleiket alkalmas helyiség hiányában a városháza kis tanácstermében tartották, rendszerint este fél 8-kor. A korabeli sajtó nem egyszer hírt ad arról, mikor jöttek össze. Az összejövetelek nem voltak zártkörűek, bárki – akit a tagok „bevezettek” – megjelenhetett. Szereplők nevével természetesen nem találkozhatunk, hiszen éppen az volt az egyesület nagyszerűsége, hogy bárki bármikor leülhetett a kottaállvány mellé. Ezért a hirdások csak arról szólnak, milyen mű kerül majd műsorra. Mai szóhasználattal igen színvonalas klubnak nevezhetnők ezt a társulást. A tagoktól, a működő tagoktól nem kívántak keveset, ezt mutatja az a jegyzék, amely az előadott művek egy részét tartalmazta: Schumann zongora 5, Schumann zongora trió, Schumann zongora 4, Rubinstein zongora 4-es, Beethoven csaknem összes vonósnégyesei, Mendelssohn vonósnégyesek, feltűnő az orosz és francia zene iránti érdeklődés. Ez nem volt jellemző a vidéki városok polgárságára, legfeljebb, ha a német zene iránt érdeklődtek, amit Bécsen keresztül kaptak. Borodin vonósnégyes, Glazunov vonósnégyes, Csajkovszkij: trió Dvořák: zongora 5-ös, D, Indy vonósnégyes, zongora négyes, zongora 5-ös.⁷

Amint tehát láthatjuk, ez a Kamarazene Egyesület érdekes és kicsit megkésett virága volt annak a gyakorlatnak, amely a XIX. század végén még a zene egyik legértékesebb tömegkapcsolatát jelentette, a közönség aktív részvételét a zenében. Ezt a bensőséges kapcsolatot a nagy tőkés keretek között működő hangverseny vállalkozás elsorvasztotta. Szerencsére Miskolcon mint a későbbiekből kiderül, a kamarazene gyökerei elég mélyek voltak. A Miskolc-Diósgyőr-Vasgyári Kamarazene Egyesület szép szerepet töltött be a zene iránti érdeklődés állandó ébrentartásával. A háború ebben a formában véget vetett ennek a szép vállalkozásnak, de ha szervezeten nem is, hagyományában tovább élt.

Már a BMKE és ME történeténél említettük a Rákos-Halmay-Haydu triót. A Szóval-tollal a hazáért című kötetünk zenéről szóló fejezetében már megemlítik a zeneiskola kiváló tanáraiból álló kamarazene-együttest. Haydu István az együttes egyik

5. B.-A.-Z. m.-i. Lt. MV. Lt. Közigazg. iktató 6067/1912.

6. HOM HA. Szám nélkül. Jelentés a MDv KE 1911–12–13. évi működéséről.

7. HOM HA 47. – 1924. – LKE

erőssége a háború alatt katonai szolgálatot kényszerült teljesíteni. Ez alatt a trió alkalman-
kint Rákos vezetésével más-más tagokkal szerepelt. 1916-ból találunk adatokat arra, hogy
a Vöröskeresztes estély javára Schubert: trióját Rákos–Pazár–Senger adta elő.⁸ 1917-ben
a „művészestélyek közönsége sokszor fűtetlen teremben hallgatta a „hadiárvák javára”
rendezett hangversenyeket, ahol közönség és előadó egyformán fázott. Az Izraelita
Nőegylet estélyén igen szép műsor keretében előadásra került a Csajkovszkij: d-moll trió
Rákos–Pazár–Halmay Irma tolmácsolásában.⁹ Nem sokkal ezt a hangversenyt a Fráter
gimnáziumban rendezett est követte, ott talán elviselhetőbb volt a hideg. Ezen a kamara-
delutánon szólalt meg a Borodin vonósnégyes Rákos László Ervin, Papp Gusztáv és László
Imre előadásában és a Dohnányi zongora 5-ös, amelyben Halmay Irma működött közre.
Csak ketten voltak hivatásos muzsikuskok Rákos és Halmay, a többi zenét művelő és
szerető polgár, akiknek a nevével már szintén találkoztunk.¹⁰ Ugyanez év novemberében
szintén Vöröskeresztes estélyen Beethoven zongora trióját: Koller–Senger–Isaák Júlia
adta elő. Ezen a hangversenyen mutatkozott be a zeneiskola Koller F. által szervezett
„zenekari osztálya”. A zenekart Szent Gály: Andante c. vonózenekari művét adta elő.
A zenekar tagjai voltak: Balogh Luca, Szendy Lajos, Finta Elemér, Szász Károly, Erdélyi
Ilona, Eckert Erzsébet, Hercz Ilona, Török Elza, Szél Károly, Gortvai Zsigmond, Auer
Mihály, Ungár Klára, Kommos Illés, Frank Pál, Frank István, Kenyeres Sándor, Erdélyi
István, Bodnár Béla.¹¹ 1918. május 12. hangversenyen a Halmay–Rákos–Haydu trió
ismét a régi felállásban szerepelhetett, miután a frontról hazatért Haydu István.¹²

A Tanácsköztársaság ideje alatt a zeneiskolai tanárok a Gazda körben szebbnél
szebb kamaraesteket rendeztek. 1919. II. 20-án tartották az I. kamaraestet a Rákos–
Haydu–Halmay trió Arenszkij: Trióját adta elő, a Mendelssohn Vonós 4-est
Rákos–Balogh Luca–Dick Marcell–Haydu. III. 13-án sor került a II. kamaraestre is.
Beethoven: c-moll vonósnégyesét Rákos–Balogh–Dick–Haydu kvartett adta elő. Gold-
mark: zongora 5-ösét a Rákos–Balogh–Dick–Haydu–Halmay együttes játszotta. Március
végén elhangzott a III. kamaraestély is. Már jelentkezett művével a zeneiskola újonnan
kinevezett tanára Hollósy Kornél F-dúr triójával. A műsoron szerepelt még Csajkovszkij
vonósnégyese (D-dúr) Rákos–Balogh–Dick–Haydu tolmácsolásában.¹³ A korabeli sajtó
szerint a kamarazene hangversenyek színvonala magas volt és haladó voltára jellemző az
orosz zeneszerzők: Arenszkij és Csajkovszkij megszólaltatása, ami kétségtelen szimpati-
zálás vonásokra utal a tanácsköztársaság politikai programjával.

Íme az egyik korabeli megemlékezés: Hosszú szünet után végre Miskolcon is volt
alkalmunk hallani komoly, klasszikus zenét. 22-én este tartották a zeneiskolai tanárok
első kamaraestélyüket a Gazdák körében. A műsoron Arenszkij Triója, Benedetto
Marcelló gordonka szonátája és Mendelssohn vonósnégyese szerepelt. Az összes számokat
precízen, tökéletes összbetanulásban adták elő, és a művek mélységei nagyszerűen jutot-

8. HOM HA 76. 1062. 1. 2.

9. Eredeti műsor.

10. Eredeti műsor. 1917. jan. 26. du. 5. miskolci művésztanárok műsora a Fráter György Gimnázium
dísztermében.

11. HOM HA 761062 1. 2.

12. HOM HA 761062 – 1 – 8.

13. Eredeti műsorok.

tak érvényre. A Kamaraeztély szereplői a már ismert Halmay–Rákos–Haydu trió és az új vonósnégyes társaság, amelynek tagjai Rákos Arnold, aki különben a kamaratársaság megalapítója, Haydu István, Dick Marcell és Balogh Luca. A kamaraeztélyen zeneértő és jó publikum vett részt és a művészeket külön-külön nagy ünneplésben részesítette. A kamaratársaságot mi is csak örömmel tudjuk üdvözölni és kíváncsiak vagyunk további teljesítményükre.¹⁴ A III. kamarazene estélyről is maradt fenn híradás. A 3. kamaraeztély minden száma szenzáció. Előadásra került Hollósy F-dúr triója, amely a városi zeneiskola tanárának egyik legmélyebb és legkitűnőbb alkotása. Az esten játssza Halmay Irma Chopin h-moll szonátáját és végül a Csajkovszkij D-dúr kvartett zárja be a műsort.¹⁵

1919. novemberben Beethoven: Szerenádját Rákos–Bencze–Haydu adta elő, ugyanezen a műsoron ugyanez az együttes Volkmann b-moll trióját. 1919. dec. 18. Rákos–Bencze–Haydu vonóstrió Mozart vonós trióját, a Halmay–Rákos–Haydu trió pedig Smetana zongora 3-át.¹⁶

A kamarazene Miskolcon állandó jelenlétét tehát e műfaj szerető és művelő kitűnő tanárainak is köszönhetette, akik ezt a szeretetet tovább adták és így nevelődött a következő generáció, amely a lángot átvette. 1921. év végi növendék hangversenyen találkoztunk Gránát József nevével, akit már az eddigiekből is megismerhettünk és aki a 30-as évek legjobb kamarazene együttesének lesz a primáriusa.

A zeneiskolában a műfaj ápolására hivatott kamarazene tanfolyam biztosított utánpótlást, amelynek vezetője hangszeres vonalon Haydu István, karéneklésben pedig Hollósy Kornél voltak. A zeneiskola kamarazene hangversenyei képet adnak az ott folyó művészi munkáról.¹⁷

A Filharmóniai Társaság történetét és küzdelmét megismerve láttuk, milyen nehézségek között tarthatták fenn az együttest. Amikor szimfonikus zenekarra nem futotta erejükből közbe-közbe kamarazenét iktattak be. Ezek a kamarazene hangversenyek azért is figyelemre méltóak, mert sokszor egy kis zenekart pótoltak, a művek előadásához kiváló hangszerjátékosokra volt szükség és ezek a zenére mindig kész muzsikások anyagiak nélkül a zenéért is hajlandóak voltak muzsikálni. Ezek a kamarazenei hangversenyeken ismét összefogott a hivatásos és nem hivatásos zenész. 1924. januárja ismét fűtési és anyagi gondokkal küzd, nem véletlenül került a műsorra: „a terem fűtve van”. Mendelssohn: Oktett. Ez az oktett az op 20 Esz-dúr kettős vonósnégyesre írt mű. Előadták: Rákos–Gobbi–Finta–Szendy–Győry–Nagy–Becht–Helényi–László Imre.¹⁸

1926-ban III. 18-án „népszerű helyárrakkal „ismét” csak kamarazeneire futotta még mindig Filharmóniai Társaság jelzéssel. Műsoron Schubert híres vonós kvintettje szerepelt a C-dúr op 163. Rákos–Kománné Balogh Luca–Gobbi–Haydu I. gordonka, Becht II. gordonka. Ez a nagyszabású kamarazene kompozíció jelenti Schubert művészetének tetőpontját. Ő maga már nem hallhatta ezt a művét – csak jóval halála után került sor a bemutatóra. A kvintett együttese 2 hegedű, egy brácsa és ami szokatlan 2 gordonka. Az egész mű elképzelése olyan zenekarszerű, hogy szinte áttöri a kamarazenélés korlátait.

14. Színpad és kultúra. II. évf. 7. szám 1919. II. 22–29.

15. Színpad és kultúra. 1919. III. 29 – IV. 6.

16. HOM HA 76233. 1. 1–85.

17. Eredeti műsor.

18. Eredeti műsor.

Hangzásvilága szokatlanul telített, tömör, romantikusan dús.¹⁹ Mindenképpen figyelemre méltó az a kitűnő ízlés, amellyel az egyes műveket kiválasztották. Ugyanezen a hangversenyen elhangzott még Saint-Saens: zongora 5, amelyben Becht József ez a fregoli művész nem vonóshangszeren, hanem zongorán szerepelt. A zongora 5-öst Rákos–K. Balogh Luca–Gobbi–Haydu–Becht adta elő. Romain Rolland szerint: „vannak bizonyos analógiák az ő egyénisége és Mendelssohnéi között. Mendelssohn naívabb és vallásosabb, Saint-Saens műélvezőbb és gyönyörvagyóbb.” 1927-ben is találkozunk Filharmóniai Társaság égisze alatt rendezett kamarazene hangversennyel, amelyen közreműködött dr. Molnár Imre a budapesti Zenede tanára és a Rákos–Balogh–Győry Nagy–Haydu vonósnégyes Mendelssohn D-dúr kvartettjével.²⁰

Amikor a Filharmóniai Társaság ereje végképp kimerült, sőt azt megelőzően, a Lévay KE zenei szakosztálya vette védőszárnyai alá a kamarazene ápolását. 1925. II. 8. hangversenyük ismét tartalmaz zenei „csemeget.” Hollósy A-dúr vonósnégyese, amelyet Európa nagyvárosaiban is bemutatott a Magyar Női Vonósnégyes; ezúttal Rákos–Finta–Győry–Nagy–Helényi előadásban hangzott el. De elhangzott Beethoven szeptettje is, az op 20. Ez a mű ismét a műsorválasztás igényességére szép példa. Ebben a művében Beethoven elbűcsúzik a fúvósdarabok, a divertimentók és az alkalmi zenék világától. A 30 éves Beethoven számvetése a múlttal és elkészülése a jövőre, ezt jelenti a 7 hangszer különleges találkozása. Az összjáték és versengés nagyszerű lehetőségeinek jegyében találkozik a hegedű, brácsa, gordonka, nagybőgő együttese – a klarinét kürt – fagott együttesel, a vonóscsoport a fúvóscsoporttal. Az együttes voltaképpen már kis zenekarnak számíthat. Ebben a műben Beethoven művészete a zongoraszonáták és az első szimfónia magaslátán bontakozik ki, ábrándosan és színesen. A 6. tétel témaköre alapján a régi szvit muzsikáé, amelynek formai és tartalmi keretei a VIII. Szimfóniában támadnak új életre. Még társasági muzsikálás, 7 hangszer illedelmes találkozása, de oly csordultig telített állapotban, hogy már szinte megtagadja önmagát.²¹ A Beethoven Septettet előadta: Rákos–Győry Nagy Lajos, Helényi–Becht gordonon, Havel Vilmos klarinéton, Varga István kürtön, Kopillák Ferenc fagotton. A bevezető előadást dr. Valentényi Gáspár a szakosztály titkára tartotta.

A Lévay KE által rendezett kamarazene sorozatból még egy hangversenyt idézünk 1930-ból. Gobbi Jenő helyett ebben a kamaratársaságban Jedovszky Jenő nevét találjuk. A Rákos–Balogh Luca–Jedovszky Jenő–Haydu összetételű együttes Mozart C-dúr vonósnégyesét és Hollósy zongora 5 adta elő. A zongora 5-ben a zongoraszólamot Rákosné, Palkó Kornélia játszotta.²²

Gránát József az 1930-as évek elejétől különböző személyi összetételű együttesekkel kitűnő kamarazene előadásokat tartott. 1931-ben a Harmónia Dalegylet 10 éves fennállása alkalmából rendezett díszhangversenyen Goldmark: B-dúr kvintettjét adta elő Gránát László Ervin, Kossin Ida, László Imre dr, és Szántó Sándor összetételű együttes. Ez

19. Erdélyi Miklós: Schubert. Bp. 1963. 196.

20. Eredeti műsor.

21. Eredeti műsor.

22. Eredeti műsor.

tehát azt jelentette, hogy Miskolcon nem egy kamaraegyüttes létezett csak.²³ 1932-ben a volt Rákos vonósnégyes tagjai a Gránát vonósnégyesbe társultak némi változással. Ennek a hangversenynek több érdekessége volt. „Ismertető előadást tartott alapos készültséggel, nagy tudással, a hivatott zenész mélyreható ismertetésével Venetiáner–Vándor Sándor.” Ez az egyik érdekesség. A miskolci születésű és a zeneiskolában tanult Venetiáner Vándor ekkor már megjárta Olaszországot és megismerkedett Respighi muzsikájával is. Az egyébként klasszikus műsor – Haydn G-dúr vonósnégyes és Mendelssohn Esz-dúr mellett előadták Respighi: Dór vonósnégyesét. Ismét új zenei szín a miskolci zenei élet palettáján. Gránát–Balogh Luca–Kossin Ida–Haydu kvartett.²⁴

1935-ben a Gránát József vezette kvartett Miskolci Vonósnégyes Társaság címen szerepelt. 1935. XI. 20. estjük alkalmából, amikor Beethoven B-dúr, Mendelssohn D-dúr, és Brahms a-moll vonósnégyesét adta elő a Gránát–Szendy–Győry–Nagy István és Névely kvartett, ezt írták: „A kvartett társaság dicséretére legyen mondva már az is rendkívüli eredmény, amellyel minden fáradságot és akadályt leküzdve új érdeklődésre keltik fel a kamarazene nemesebb élvezetétől lassan elszokó közönségünket.”²⁵

A kamaratársaság 2 szezonon át maradt ebben az összetételben. 1936 hangversenyük a budapesti sajtóban is jó visszhangot kapott s bár már idéztük Hollósy Kornél alkotó munkásságánál ezúttal visszaidézzük: „A Miskolci Vonósnégyes Gránát József–Szendy Lajos–Győry Nagy István–Névely József komoly kamarastílusa meglepő volt számunkra.” 1937-ben ez az együttes is személyi változásokon ment át. Gránát–Kavecky–Deák–Kálmán összeállításban szerepelt. 1938-ban a zeneiskolában szabad egyetemi előadásokat tartottak. Ebben a dicséretes zenei ismeretterjesztésben részt vállalt a zeneiskola is. Ismét létrejött, – ha nem tartósan is – egy kvartett Rákos–Szendy–Győri Nagy és Névely összeállításban Beethoven cisz-moll vonósnégyesének előadására.

A háború közelgő vihara a kamaratársulásoknak sem kedvezett. A miskolci kamarazene-élet is bár töredékes, de bármennyi személyi változás mellett valahol mindig kibújt a mag és kicsírázott egy szép együttes, s ha nem is állott fenn tartósan, – aminek az okait ma már nem lehet kideríteni – a miskolci zeneéletben sok szép színt jelentett.

VII. Kórusmuzsika Miskolcon: Budapest után ebben a városban énekelt a legtöbb kórus. Mégis az egykorú felsorolásokból kideríthetően sok énekkarnak ma már legjobb esetben is csak a nevét találhatjuk meg. Bármennyi gondnal keressük az adatokat – elvesztek, szétszóródtak, s ami található, – töredék a valósághoz képest. A fellelhető írásos anyag alapján egy-egy énekkar történetét ismertetem, abból amennyi megtalálható még, de fő törekvésem a nagy csomópontok, nagyszámú énekkart megszólaltató alkalmak bemutatása, mert így legalább némi fény derül az egykor virágzó kóruskultúrára. A műsorokat, már amennyi még fellelhető volt, igyekszem bemutatni, mert ebből rekonstruálható az egykorú színvonal.

23. A Goldmark B-dúr kvintettet a Harmónia Dalegylet fennállásának 10. éves évfordulója és zászlóavató ünnepsége alkalmából rendezett hangversenyen adta elő 1931. márc. 8-án a Városi zeneiskola hangversenytermében rendezett díszhangversenyen Gránát József László Ervin–Kossin Ida–László Imre dr. és Szántó Sándor.

24. Reggeli Hírlap 1932. I. 20.

25. Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap 1935. XI. 20.

Miskolcon sokan énekeltek, szinte minden foglalkozási ág és minden felekezet rendelkezett saját énekkarral. Néhány énekkar a magyar kórusmozgalom egyetemes története szempontjából sem mellékes, mert az ország legrégebb énekkarai közé tartozott. Ilyen legelsősorban a Miskolci Daláregylet. Alakultak kórusok a múlt század 80-as éveiben, megelőzve ezzel a Vasgyárban alakult szintén múlt századbeli énekkarokat. A munkásmozgalom szempontjából jelentős Miskolci Általános Munkás dalárda is 15 évvel megelőzte a szintén munkás, országos hírre szert tett Diósgyőr-Vasgyári Vasas Dalárdát.

Nem mindegyik énekkar játszott meghatározó szerepet a város zenekultúrájában. Múltjánál fogva nagy jelentőségű volt a 20-as évek végéig a Daláregylet, a 30-as években a Miskolci Cecília énekkar játszott kimagasló szerepet Haydn: Teremtés c. oratóriumának többszöri előadásával. Más énekkarok saját közösségük zenei művelődése szempontjából, s ezzel egyúttal a város általános kultúrája szempontjából játszottak szerepet. A Miskolci Általános Munkásdalárda politikai szerepe sokkal jelentősebb, mint művészi szerepe, tevékenysége a miskolci munkásmozgalom szempontjából különösen figyelemre méltó. – Összevetve a kórusélethez a hangszeres zenével, amelyet már megismertünk, szembevetve, hogy a kórusok közötti kapcsolat mennyivel erősebb, természetesebb és magától értetődőbb volt, mint például a zenekari életben. Oldottabb volt a kapcsolat a kamarazenében – társadalmi szempontból is, de legdemokratikusabb vonásokra mégis az énekkari életben bukkanunk.

A város kórusélete szempontjából meg kell említenünk külön hangsúllyal a kórusvezetők nevét, akik ehhez a virágzáshoz hozzájárultak, de megbecsüléssel kell gondolnunk az éneklő dalosok százaira, akik e hagyományt ápolták és tovább fejlesztették. A miskolci kórusélet nagy alakjai voltak: Beregszászy Károly, a Miskolci Daláregylet „örökös” karnagya, aki e kórus mellett vezette a MÁV Tisztviselő Dalkört, a MÁV Műhelyi Dalárdát, a Miskolci Iparos Dalárdát a 30-as évek derekán bekövetkezett haláláig. Miskolc olyannyira megbecsülte, hogy temetési szertartása a mai Zenepalota előtti, – akkori Luther téren folyt le.

Nagy szerepet játszott az énekkari életben már az eddig is sokat említett Nagy Ferenc, aki 1925-ig vezette a Miskolci Általános Munkásdalárdát, (ezt követően megalapította a Vasgyári Vasas Dalárdát és azt 1928-ig dirigálta), a Miskolci Harmónia Dalkör, a Villanytelepi Dalárda vezetője. Később a Vasgyári Jószerencse Dalköre.

A 30-as évek elejétől meghatározó szerepet játszik a városi énekkari életben Kiss Dénes, kiváló kórusvezető és komponista, akivel már szintén megismerkedtünk eddig, a Vasutasok Ének és Zenetársasága története kapcsán.

Miskolc és az ország egyik legrégebb énekkari egyesülete volt a *Miskolci Daláregylet*. 1934-ben rendezett Miskolci Hét egyik nagy eseménye volt a 75 éve fennálló és működő kórus jubileumi hangversenye. Ez alkalommal közölték röviden a történetét is, amelyet ismertettek. Erre az időre a régen nagy hírű, a város szinte „hivatalos” énekkari egyesülete inkább tiszteletre méltó múltjából élt. Pedig ez a kórus a múlt századi Miskolc zenei életében szinte meghatározó szerepet játszott, a század elején körülbelül a 20-as évek közepéig a zeneiskola erős támasza énekkari téren és minden szép és nagy zenei kezdeményezés buzgó és jó segítője. De jubileuma idejére, sőt már korábban is olyan kórusok nőttek fel mellé, amelyekkel a versenyt, – ha egyáltalán a kifejezés helytálló, – nem győzte. Talán inkább így mondhatnók: színvonala nem volt magasabb a mellénőtteknél. 1858-ban alakult, 1859-ben lépett fel a nyilvánosság előtt és a krónika szerint kiérdemelte

Liszt Ferenc elismerését is. Sikereinek nevezetes állomásai: 1880-ban a kolozsvári Hilária versenyén első díjat nyert. A múlt század 70–80-as éveiben Papp Dezső volt a „karigazgatója” aki a kórus működéséről a nagyközönségnek gyakorta az akkori újság hasábjain számolt be. Ezt egy előző tanulmányomban említtem, ezért ezúttal nem részletezem. 1882-ben a debreceni országos versenyen első díjat nyertek. 1884-ben a Daláregylet rendezte Miskolcon az országos dalosversenyt, 1886-ban Péccsett 60 dalosegylet közül elnyeri minden dalosok legfőbb vágyát, az aranyérmeket. 1889-ben Budapesten a Magyar Országos Daláregyesület ezüst koszorúját kapják. Szerepel a daláregylet a millenáris ünnepélyen is. 1889-ből megmaradt egy régi fénykép a tagok névsorával. A névsor nagyon érdekes, mert tükrözi a széles társadalmi összefogást a dal szeretetében. Tóth Dániel cipész, Bruymann Lajos városi hivatalnok, Nagy Sándor tanító, dr. Szarka Jenő ügyvéd, Póta László rk. tanító, Szepcsik János községi tanító, Schlésinger Ármin izr. igazgató tanító, Tóth Ferenc református énekevezér, Balajó Mihály, Fiedler János ev. tanító, Kerényi Márton ev. tanító, Szekeres János polg. isk. tanár, Siroki Imre rk. tanító, Kőszeghy István ref. tanító, Weisz Lipót izr. hittanár, kántor, Zitkovszky Zsigmond órásmester, Becht József ev. tanító (az általunk már megismert kitűnő muzsikus édesapja) Tóth Dezső ref. gimn. tanár, Zarándy Bertalan ref. lelkész, Gondos Jusztin telekkönyvi hivatalnok, Szigethy János rk. kántor, Beregszászy Károly ref. tanító, Pásztor Zoltán városi főpénztáros, Miskolc Pál ny. megyei aljegyző, ügyvéd, Pogány Bertalan városi adóhivatali főnök, Péter József ref. kántor, Simkó Gusztáv banktisztviselő, Molnár Gyula vasúti tiszt, Rác Jenő gyógyszerész Aranyszarvas patika, Pataky Sándor városi főkapitány, Forster Rezső könyvnyomdász, Porcs János ref. gimn. tanár, Soltész Nagy Kálmán polgármester a Daláregylet elnöke, dr. Péter József ügyvéd, Tóth Pál felsőbb leányiskolai igazgató, Soltész Nagy Albert ügyvéd, Hesz Jenő.²⁶ Nehezen tud az ember egy röpke sóhajtást elfojtani. Micsoda idők, amikor az ének így összehozta az embereket.

1901-ben Kassán ismét első díjat nyernek. 1903-ban már létezik a zaneiskola és országos hírű igazgatója a Daláregylet karnagya Lányi Ernő. Ebben az évben Temesvárott I. díjat nyernek és Hunyadi János ezüst szobrát. 1905-ben Szombathelyen a második aranyérmeket. 1907-ben Lányi elmegy Miskolcra, a következő nagy sikert már az új zeneiskola igazgatójával Szent-Gály Gyula vezetésével szeretnének ismét Kolozsvárott elérni, de jön a háború: az 1914 tavaszára hirdett országos dalosünnepet elsöpörte az általános mozgósítás, az első világháború kitörése. 1916-ban a Daláregylet az egyik oszlopa az első ízben bemutatott Haydn Teremtés oratórium – akkor még részleteinek, 1923-ban szintén oroszlánrészük van a Beethoven: Krisztus oratórium előadásában. 1929-ben a királydíjas csoportban Bihar vármegye közönségének ezüst serlegét és József főherceg pompás művű serlegét nyerik el. Ezek a művészi trófeák megtalálhatóak a HOM Múzeumban.

A fennmaradt írásos emlékek szerint a 75 éves évforduló idején védnöke: Lichtenstein László, Miskolc város főispánja, elnök: dr. Hodobay Sándor Miskolc polgármestere, ügyvezető elnök: Marossy József, titkár: Aba János, jegyző: Rihász István, pénztáros: Tréki Török Lajos, gazda: Hölcz Gyula, h. gazda: Hárskúti József, aljegyző, ellenőr: Soltész Andor, zászlótartó: Csótay István. A Daláregylet működő tagjai: Aba János, Balassa János, Balázs Miklós, dr. Boschánszky Lajos, Csótai István, Dévald János, Dobos József, Dutkay Viktor, Fehér Sándor, Ferencz József, Fojtik Gusztáv, Fülöp Lajos, Gércz

26. Egykorú fénykép 1889-ből a Daláregylet tagjainak névsorával. (Magántulajdon).

Géza, Gohmann János, Hariss Gábor, Hárskúti József, Herpai Aladár, Herpai Béla, Hornyák Béla dr, Horváth József, Hölcz Gyula, Hungler Ernő, Illés Flórián, Inokai Géza, Józsa Ferenc, Juhász Lajos, Kátay József, Kriston Lajos, Krizsek Pál, dr. Kovács András, Kölcsey Miklós, Kővári Géza, Körtvély Pál, Kupai Ferenc, Kurucz István, Lancendorfer Henrik, Marossy József, Megay Géza, Mihalkó Zoltán, Molnár Gyula, Molnár István, Mogyoróssy Imre, Nagy Ernő, Nagy János Dénes, Opris Kálmán, Papp Barna, Pálhegyi Lajos, Pecze János, Peiker Béla, Petrik István, Podhorszky Béla, Rác Ferenc, Rác István, Rihász István, Rusznyák Gyula, Sassváry Antal, Stefán Ferenc, Simon Gábor, Szabó Gábor, Szabó István, Szabó Lajos, Szemán Ernő, Szendrey István, Szentkirályi Miklós, Soltész Andor, Soltész Mátyás, Tarján József, Tréki Török Andor, id. Tóth Károly, ifj. Tóth Károly, Tóth Lajos, Turczér Szaniszló, Vágó Ferenc, Vámos József, Várady Lajos, Várnay Zoltán, Welther Károly, Zalahegyi Nándor, Zékány József. Ismereteink szerint nagyon sokan közülük városi tisztviselők voltak, sőt magas beosztású tisztviselők: Hornyák Béla dr. – a későbbi Halmi – néven a város polgármestere.²⁷

A Vasúti Dalkör: 1885. aug. 29-én tartott közgyűlésen alakult meg. Az egyesület címe: Vasúti Dalkör. Székhelye: Miskolc. A Dalkör célja a dal és zene művelése s ezáltal a műérték nemesítése, a társas élet fejlesztése. Közvetett célja pedig a magyar nemzetiség eszméjének fejlesztése. Közvetlen céljának elérése végett a működő tagok a karigazgató belátása és beosztása szerint új darabokat tanulnak, s a már tanultakat begyakorolják. Továbbá nyilvános és zártkörű táncestélyeket, hangversenyeket, kirándulásokat szervez s alkalmilag valamely hazafias, templomi, vagy temetési ünnepélyeknél és jótékony célra közreműködik. A közgyűlési jegyzőkönyvet Vinter Imre elnök és Valátsék Ignác titkár írta alá. A miskolci vasutasok e kerete szervezett önművelésre irányult. A Dalegylet 1890–91-ben Miskolci Dal- és Önképzőkörre alakult át. Az alakuló jegyzőkönyvön kívül erről a dalosegyesületről más hiteles adatunk nincs. Alapja lehetett a Miskolci MÁV Üzletigazgatóság keretében működő valamelyik később ismert énekkarnak. Nincs adatunk sem a tagokról, sem vezetőjükről.²⁸

A Miskolci Általános Munkásdalárda: Történetét leghitelesebben abból a gyászkeretes falragaszból ismerhetjük meg, amely 1926-ban Miskolc és a Vasgyár házfalain megjelent. E gyászkeretes jelentés tartalmazza, hogy a kórust a M. Kir. Belügyminiszter 135599/1926 VII. rendeletével feloszlatta és vagyonát elkobozta. A betiltást erős rendőri nyomás, házkutatások előzték meg. Annak ellenére, hogy a rendőrség semmi terhelő adatot nem talált, a rendelkezés megjelent. S nemsokára „példa statuálás” céljából – az alighogy megalakult Diósgyőr-Vasgyári Vasas Dalárdát is feloszlatták. E gyászjelentés, amely a Miskolci Általános Munkásdalárdáról szól – tartalmazza a kórus jellegét: „Szeresd a dalt, Szeresd a munkát, Dolgozz, dalolj, Ez üdvöt ad, Fáradt, ha vagy munkától társam, Lelked a dalban vidulni lássam.” A falragasz tartalmazza az alapítási évet 1910, a körülményeket amely szerint a kórus a szakszervezetek vezetőségei által jött létre. Tagjainak száma 72 működő és 150 pártoló. Pártoló tagegyesületeinek száma 12. Kottatárában 116 magyar népdal, 87 műdal és 15 munkáskar van. Összvégyona 50 millió

27. Miskolci Hét műsora. 1934. aug. 5–12. A város ünnepének teljes és részletes programja. 13.

28. *Beránné Nemes Éva–Román János szerk. Források a borsodi és miskolci munkásmozgalom történetéhez.* Miskolc, 1975. 1869–1918. I. 91. p. 16. sz. jelzet. Az itt tárgyalt énekkar a MÁV keretében működő több jósímvonalú valamelyik énekkar elődje lehetett.

korona. Aláírásként a Miskolci szervezett munkásság szerepel és a következő vers: „Míg szívünk lánggal ég, Míg bírja 2 karunk, Nem szűnik meg dalunk, Nem szűnik meg dalunk.”²⁹

A betiltás idején a karnagyuk Nagy Ferenc. A tagokról nincs névsorunk. A falragason szereplő versnek valóságereje lett. Amint a Vasgyári Vasasnál sincsenek adatok a tilalom feloldására – ennél a kórusnál sem. 1925-ben Nagy Ferenc átvette a Vasgyári Vasas Dalárdát és az ő távozása után egy ritka szép hangú, de zeneileg teljesen képzetlen dalos Pléh Sándor vette át a kórus vezetését. Ő egyidejűleg tagja volt a Vasgyári Vasas Dalárdának is és igyekezett Gránát Józseftől ellesni a karvezetés titkait. A Miskolci Általános Munkásdalárda nagyon erős művészeti versenytársat kapott Gránát vezetésével a Diósgyőr-Vasgyári Vasas Dalárdában, bár politikai szempontból természetesen szövetségesek voltak. A Miskolci Általános Munkás dalárda megmaradt a régi, s idővel művészileg túlhaladott kórushagyományoknál, a kezdeti, munkásmozgalmi szempontból lelkesítő, de zeneileg régies, igénytelenebb vonalon. Éppen ezért ez a kórus Miskolc munkásmozgalmi tevékenységében és nem művészeti életében játszott ma is megbecsülést érdemlő szerepet. Gyakran szerepelt együtt a diósgyőri testvér dalárdával és ezek a szereplések a munkásegységet politikai szempontból erősítették és jól demonstrálták a munkásosztály erejét.

A Harmónia Dalegylet: 1921-ben alakult és az izraelita kispolgárság énekkara volt. Vezetője: Nagy Ferenc. E kórus történetét és tagjait a 10 éves fennállásuk alkalmából rendezett nagyszabású ünnepség alkalmából kiadott műsorfüzetből ismerhetjük meg. Sok érdekes körülményt felfed ez a meghívó. Nemcsak a tagok névsorát, ami a társadalmi összetételre következtetni enged, hanem az ennél még fontosabb körülményt, hogy a kórusnak milyen erős, gazdasági és társadalmi bázisa és támogató háttere volt. S ez nemcsak a kórus, hanem Miskolc általános kultúrája szempontjából sem mellékes. Egy-egy kórus választott jellegé egyúttal azt az eszmei keretet is jelöli, amelyben a kórus egész tevékenysége munkál. A Harmónia Dalegyletét a Miskolcon ismert Vér Andor költő írta: „Szeresd a dalt, a dalban lélek szárnyal, Szeresd istent, dicsérjed hő imával, Hígyj és dalolj, Légy hazád hű fia, Lelkedben így lesz harmónia.”

A 10 éves évforduló alkalmával zászlóavatási ünnepséget is tartottak. A zászlóanyai tisztet az egyik igen jónevű kereskedő felesége Dr. Békefi Béláné töltötte be, aki műkedvelőként igen kitűnő zongorista, mondhatni zongoraművész volt és a Lévy KE hangversenyein kedvtelésből gyakran szerepelt. Az alkalom díszelnöki tisztét dr. Halmos Géza töltötte be. A zászlóbizottság tagjai voltak: Klein Sándor kormányfőtanácsos, Silbiger Gyula, Varga Dezső. S a védnökök – Miskolc pénz, társadalmi „arisztokráciája”. Annál tiszteletre méltóbb, hogy énekkari ügy mellett így kiálltak. Dr. Barta Jenő ügyvéd, Bartos Norbert igazgató, Baruch Gyula gyógyszerész, dr. Békefi Béla kereskedő, Deutsch Simon vállalkozó, dr. Feledy Aladár ügyvéd, Feldmann Mór mérnök hitközségi elnök, Ferenczy Károly a Kereskedők és gazdák körének elnöke, Fischer Lajos kereskedő, Fodor Dezső kamarai elnök, dr. Forgács Dezső ügyvéd, Földes Zoltán bankigazgató, Halmos Mór kereskedő, Hauer Bertalan igazgató, Hercz Jenő gépgyáros, Hevesi Lajos mérnök, dr. Holländer Béla ügyvéd, dr. Hönigsfeld Jenő főorvos, Kardos Géza javadalmi főnök, Klein Adolf nagykereskedő, Klein József földbirtokos, Kohn Hermann kereskedő,

29. Munkásének 1919–1945. ZK. Bp. 1967. 145. Maróti Gyula gyűjtése a Népművészeti Intézet Archívumában.

dr. Kovács József ügyvéd, Krausz Simon igazgató, dr. Kürcz Jakab ügyvéd, dr. Láng Lajos ügyvéd, László Ervin kereskedő, dr. László Imre ügyvéd, dr. Lédig Dezső ügyvéd, dr. Majzler Salamon orvos, Moskovitz Vilmos bankigazgató, Munk Soma földbirtokos Neumann József kereskedő, Pick Ernő kereskedő, Pollák Lajos korm. tanácsos kereskedő, dr. Rósenberg Márton isksz. elnök, dr. Serbu Adolf igazgató, dr. Silbiger Bertalan t. fő-
ügyész, dr. Szabó Ármin t. főorvos, Szántó Mór kereskedő, Székely Aladár korm. tanácsos, dr. Tyrnauer Márk táblabíró, dr. Vallner Bernát táblabíró, dr. Venetiáner Jakab főorvos, Weltner Mór bankigazgató, Weiszlovits Sidney földbirtokos, Wilhelm Hermann szállító.

Az énekkar ez idő szerinti tisztikara: Elnök: Weisz Lipót, alelnök: Bálint Ferenc. Ügyész: dr. Kálmán György, ellenőr: Becsky Mihály, jegyző: Grünwald Miksa, pénztáros: Fleiszig Sándor, gazda: Klár Ferenc, zászlótartó: Feuerstein Pál.

A kórus 2 részlegről állt: Férfikarból és vegyeskarból. E megosztás széles műsor-készletet tett lehetővé. Bárdos – Goldmark kórusoktól izraelita zsolttárogig. I. A férfikar tagjai voltak: Bálint Ferenc alapító tag, Becsky Mihály al. tag, Blum József al. tag, Blum Manó, Czeisler József, Czeisler Sándor, Eisner Béla, Elek Hermann, Feuerstein Pál, Grünwald Miksa al. tag, Hartmann Endre, Hauptstein Sándor al. tag, Kahán Vilmos al. tag, dr. Kálmán Ödön, Klár Ferenc al. tag, Klár Lajos, Klein Hugó, Klein Mihály, Klein Sándor, Langer István al. tag, Langer Rudolf, Löwe Lajos, Neményi Zoltán al. tag, Perényi Jenő, Rosenberg Sándor, Rósenfeld Hermann al. tag, Róth Adolf, Róth Ferenc, Schwarcz Imre, Schwarcz Hermann al. tag, Schwarcz Zoltán, Schleifer József, Stark Sándor, Stern Géza, Szabó Béla, Szigál József, Szlavni Miksa, Weisz József al. tag, Weisz Lajos al. tag, Weisz Lipót al. tag. II. Vegyeskar női tagjai: Barta Magda, Bálint Ibolya, Bleier Olga, Czeisler Margit, Czeisler Olga, Fehér Magda, Fehér Olga, Fehér Rózsa, Gránát Böske, Gránát Ilus, Grünberger Ilonka, Gyémánt Edit, Kálmán Mancsi, Klár Jolán, Klár Rózsa, László Miklósné, Lichtenberg Mária, Moskovitz Irmus, Platsek Rózsi, Schwarcz Lenke, Singer Erzsike, Singer Hajnalka, Székely Olga, Székely Sára, Szilvai Olga, Weinberger Olga, Weisz Margit, Wider Jenőné.³⁰

Nagy Ferenc karének iskolája: Amint a kamarazeneben alighanem párját ritkító egyesület volt a Miskolc-Diósgyőr-Vasgyári Kamarazene Egyesület, – a kórus muzsikában ez a társulás is egyedülálló. Működéséről közelebbi adataink nincsenek, csak karének iskolai hangversenyük műsora maradt meg. E műsor feltűnő erénye a modern magyar művek megszólaltatása és alighanem Kodály: Mulató gajd-jának legelső miskolci előadása.³¹

A Miskolci Iparos Polgári Dalosegyesület: 1924-ben az Ipartestület akkori vezetősége szükségét látta, hogy a 2000 önálló iparosnak dalárdája legyen. Az 1924. évi ipari kiállítás jövedelméből 10 millió korona alapot létesített erre a célra. Ha meggondoljuk, hogy Miskolc városa a Filharmóniai Társaságra ez idő tájt mindössze 2 milliót volt hajlandó áldozni, – a miskolci iparosság ebbéli áldozatkészsége egyáltalán nem becsülhető le. 1925. január 14-én alakult meg a testület „Iparos dalárda” címen. Huska Vilmos ipartestületi elnök elnöksége és Marsek Ulrik ü. v. elnöksége alatt. 1926-ban a Polgári dalos-

30. Eredeti meghívó a Harmónia Dalegylet fennállásának 10 éves évfordulója alkalmából 1931. márc. 8. de. 11. órakor az Erzsébet elemi iskola dísztermében rendezett zászlóavatási ünnepélyéről.

31. Eredeti műsor.

egyesülettel egyesült és ezért vette fel az „Iparos Polgári” címet. 1927 és 33 között eltelt évek alatt szép eredményeket értek el. A jeligéjük lelkesítette őket: „Dalban zengő szabad haza, A honfi legszebb jelszava. Iparosé a munka – dal, Tiéd hazám a diadal.” Kitüntetések között szerepel az 1927-ben Miskolcon elnyert I. díj, 1928-ban szintén Miskolcon I. díj, 1929-ben Debrecenben I. díj, 1932-ben Budapesten I. díj, 1932-ben Miskolcon I. díj, 1933-ban Budapesten II. díj, 1933-ban Budapesten kormányzói díj. 1926–28-ig üv. elnöke Szakács István, 1926–31 években karnagya B. Beregszászy Károly. Jelenlegi elnöke (1935) Stimm Lajos az ipartestület elnöke, Fázold Károly üv. elnöke. Karnagya Kiss Dénes zenetanár. Stimm Lajos kitűnő nevű építészmérnök volt Miskolcon, Fázold Károly pedig nagyon megbecsült pékmester. A tagok létszáma állandó hullámzás között 62. A dalárda fenntartásáról az ipartestület költségvetésileg gondoskodott. Helyisége az ipartestület székházában volt külön teremmel. Az alapító és pártoló tagok hűséggel veszik körül dalárdáikat, a működő tagok elsőrendűen fegyelmezettek kötelességtudó, hűséges óralátogató iparosokból állnak, – olvashatjuk az egykori „dióhéjban” megírt egyesületi történetet. A 10. éves jubileumra és zászlóavató ünnepélyre megjelent műsorfüzet tájékoztat arról, kik voltak az alapító tagok 1925-ben. Huska Vilmos ipartestületi elnök, a dalárda elnöke, Adamcsik György, Engel István, Fazold Károly, Kispál Miklós, N. Héthársi Naumann Adolf alelnök. Működő tagok: Demeter László, Demeter Dezső, Fázold Károly, Mendly László, Ferencz József, Csendes Miklós, Kőrössi Imre, Petrányi Árpád, Gyulay László, Kádár Imre, Leng János, Piltz József, Krajnyák János, Szarvas János, Pece János, Korenko Béla, Lakatos Sándor, Takács György, Tóth Endre, Bartus Ferenc, Gulyás János, Berkes Lajos, Olejnyik Lajos, Szilágyi István, Kovács Lajos, Marsek Ulrik, Kovács Gyula, Kovács Bertalan, Csépes Pál, Kozma László, Mészáros Pál, Király Lajos, Szakács István, Homa József, Gersei József, Kerekes József.

A testület tagjai 1935-ben: Díszelnök: Farkas István ref. püspök, Fazold Károly üv. elnök, Stimm Lajos elnök. Gyulai László jegyző, Ferencz József alelnök, Mendly László alelnök, Kovács Lajos titkár, Kovács János pénztáros, Salamon János ellenőr, Svertina Vilmos kottatáros. Karnagy: Kiss Dénes zenetanár, Horváth Sándor zászlótartó. Működő tagok: I. tenor: Gyulai László, Mendly László, Valek László, Ország Sándor, Kecskeméti János, Katona György, Német Imre, Lukács Lajos, Károlyi Tivadar, Sipos Lajos, Kondás Andor, Harant Károly, Varró József, ifj. Ferencz József, Hungler Ernő, Pintér Béla. II. tenor: Knizner István, Svertina Vilmos, Zelenák Andor, Madár László. Szabó János, Szilágyi Pál, Sándor András, Fűck István, Malesz János, Gyulya Lajos, Debreceni Zoltán, Budai Sándor, Kovács Gábor, Katona Lajos. I. Basszus: Gulyás János, Groszmann Sándor, Murai Mook Sándor, Vértesi István, Baluch István, ifj. Fazold Károly, Farkashalmi László, Kovács Alfonz, Szántó József, Tóth József, Hlepko Ferenc, Biró Gyula, Adamovics Béla, Peller Géza, Felföldi Ferenc, Szegedi Albert. II. Basszus: Ferencz József, Kovács János, Kovács Ferenc, Salamon János, Vida János, Bencsik József, Pachmayer Béla, Csóltai Lajos, Csépes Pál, Dusza Pál, Bordás Dezső, Szombati László, Gyorgyevics Sándor, Klima János, Zarándy Gyula, Urvölgyi Sándor.³²

Ha meggondoljuk, hogy ezek a becsületes iparosok napközben keményen dolgoztak és a nehéz munka után az énekben, a társas együttlétben kerestek felüdülést, akkor

32. Eredeti műsorfüzet.

tudjuk igazán értékelni éneküket – és akkor, amikor együtt olvassuk apa és fia nevét az énekkarban. Valóban apáról fiúra szállt a zene szeretete.

A Miskolci Cecília Énekkar: Alakulása idejéről nincs pontos adatunk. Feltehető 1914. Egyházi énekkarként működött, de zenei tevékenysége túlnőtt a templom falain. Jelentős szerepet játszott Miskolc zenei életében – különösen oratórium előadásával. Az egyház, a Mindszenti templom, amelynek keretében működött ma már semmi irattal nem rendelkezik a 2 háború közti időről, mert a II. világháború alatt egész irattára elpusztult. A Cecília kórus vezetője mindvégig Sassy Csabáné Szilágyi Erzsébet volt, elnöke dr. Horkay Ferencné. Haydn: Teremtés c. oratóriumának 1929. évi előadásának műsora megőrizte a tagok nevét. Baradnay Erzsébet, Bódy Aranka, özv. Bednárcsik Antalné, dr. Boldizsár Zoltánné, Borka Mária, Éble Terézia, Felföldi Melánia, P. Funk Eta, Glósz Mariska, dr. Haraszthy Józsefné, Hetényi Józsefné, dr. Hoitsy Miklósné, Horkai Ferencné, Horváth Magda, Kakasy Jenőné, Kopacsko Ilona, Kosztolányi Erzsébet, Kosztolányi Irén, Kronberger Béláné, Laczko Béláné, Liska Sándorné, Molnár Ida, Mózer Ella, Nyáry Gizella, Nyiry Dánielné, Nyiry Judit, Obholczer Ada, Papp Magdolna, Pálffy Piroska, Petyko Anna, Ráber Etelka, dr. Resovszky Emilné, Sassy Csabáné karnagynő, Sántha Ibolya, dr. Soltész Jánosné, özv. Strazsek Józsefné, Strazsek Rózsa, Szentkirályi Anna, Szentkirályi Mária, B. Sztankovics Margit, Tárkányi Sarolta, Tóth Erzsébet, Vietórisz Irén, Wiedermann Gyuláné, Baradnay József, Bálint Gyula, dr. Bellágh József orgonista, Bohus Károly, Boschánszky Lajos, Czirmaz Dezső, Dezsőfi József, Dévald János, Dombi Béla, dr. Földváry József, Ginovszky Kornél, Grimm Vilmos, Ivánka András, Jászay Jenő, Kletz Gábor, Korilly Géza, Kőváry Géza, Lechner Vince, Lehocky Frigyes, Mátyás Lajos, Molnár Ede, Moók Lajos, Oláh István, Palgutta Ferenc, dr. vitéz Pataky István, Szentkirályi György, Szita Gyula, Tarján József, Torma Gyula, Vámos József, Várjon Géza.

Társadalmi állásukra nézve tanítók, városi kisebb beosztású tisztviselők, rk. lelkészek, de volt köztük gyógyszerész és megyei főlevéltáros is. A többi miskolci énekkarnak csak a nevével és a karnagy nevével találkozhatunk az egykori műsorok kapcsán és a nagy énekkari hangversenyek alkalmából.

Az első világháború befejezését követően az első nagyobb énekkari találkozóra 1920. november 28-án került sor. 9 dalárda hangversenyezett a Koronán. Sajnos az egykori tudósítás nem jelöli a résztvevőket részletes felsorolásban.³³ Nagyszabású énekkari találkozót tartottak 1926. július 26-án. *Összesen 36* dalárda mérte össze erejét. Az egykorú műsor tájékoztatása szerint reggel zenés ébresztőt játszott a Miskolci Levente Zenekar és a MÁV Műhelyi Cserkészzenekar. Dél előtt díszközgyűlést tartottak a Városháza nagytermében dr. Hodobay Sándor polgármester elnöklete alatt. De fél 11-kor vették kezdetüket a versenyek. A Nemzeti Színházban versenyzett a vegyeskari, népdal és nehéz műdal csoport. Összesen 18 dalárda. A Korona-szálló nagytermében a kezdő és könnyű műdalcsoporthoz szintén 18 dalárda. A versenyzárás du. 1. Du az összkarok próbát tartottak a ref. fiú gimnázium udvarán. Fél 5-kor zászlók alatt felvonultak a Horthy Miklós térre. (Ma Tanácsház tér.) Az összkarok eléneklik a Magyar Hiszekegyet, dirigálja Beregszászy Károly, kerületi díszkarnagy. Dr. Hodobay Sándor beszédet intéz a dalosokhoz. Kihirdeti a verseny eredményét, az elsőket megnevezésével. Az összkarok eléneklik a Himnuszt. Dirigálja Huszthy Zoltán kerületi karnagy. Este fél 9 órai kezdettel díszhang-

33. Reggeli Hírlap 1920. nov. 30.

verseny a Miskolci Nemzeti Színházban. Műsora: 1. Pósa–Pogatschnigg: Mi szép a dal. Előadja a Miskolc városi koszorús Daláregylet. Karnagy: Várady Aladár 2. Erkel: Ária a Bánk bánból. Hollósy: Kárpáti fecskék. Énekli Záhony János, zong. kísér Hollósy Kornél. 3. Jandl–Ady: Májusi zápor után. Nehéz műdal csoportban előadja a nyertes kórus. (Sem a műsor, sem a hirlapi hírek nem tüntették fel. A műsor ugyanis előre elkészült.) 4. Granados: Karnevál, Popper: Intermezzo előadja csellón Sassy Iringó, zongorán Sassy Enikő. 5. Vegyes kari díjnyertes dalárda megjelölés nélkül. 6. Könnyű műdal csoport díjnyertese név nélkül. 7. Antalffy–Zsíros: Reszket a bokor, Lavotta: Valahol messze Hollósy: Fordulj kedves lovam. Énekli Tóth Bartók Anna zongorán kíséri: Hollósy Kornél. 8. Kezdő csoport díjnyertes dalárda – név nélkül. 9. Népdal csoport díjnyertes dalárda – név nélkül.³⁴

1927-ben a MÁV Vonatkísérők Dalköre zászlóavató ünnepséget tartott. A 2 napos dalosünnepélyen 22. *dalárda* vett részt. Néhány résztvevő nevét megőrizte a krónika: Egri Polgári Dalkör, Győri Magyar Vagon- és Gépgyár Egyetértés férfikara, Hódmezővásárhelyi Dalárda, Szikszói Ref. Énekkar, Debreceni MÁV Műhelyi Dalárda, Hajdúböszörményi „Törekvés” Dalárda, Pécsi MÁV Ébredés Dalkör, Putnoki Iparos Dalárda, Hatvani MÁV Vasutas Dalkör. A dalosünnepéllyel kapcsolatban a helyi sajtóban a következők olvashatók: „a zsüri kemény volt, letaglózó, pedig a dalosokat nevelni kell. Mert mit kaphat a dalos fáradozásáért, legfeljebb jó szót.”³⁵

1928-ban egy Miskolcra megjelenő utikalauzban (ami feltételezésünk szerint nem látszik teljes felsorolásnak) a következő énekkarokról olvashatunk, amelyek működnek: Miskolci Daláregylet, Felsőmiskolci Műkedvelők Önképző és Dalegylete, MÁV Dal- és Önképzőkör, MÁV Műhelyi Énekkar, Miskolci Cecília énekkar, Miskolci Egyetértés Dalárda, Vig ifjak Dal- és Önképzőköre, Alsómiskolci Egyházi Dalárda, Harmónia Dalárda.³⁶

Hiányos voltára utal, hogy nem említi a Miskolci Általános Munkás Dalárdát, a Miskolci Iparos Polgári Dalkört, a MÁV Vonatkísérők Dalkörét, a MÁV Tisztviselők Dalkörét, a Ref. Vegyes kart, Miskolci Villamossági RT. Dalárdáját és feltehetően még ezek mellett működőket., pl. a Miskolci Mezőgazdák Dalegyletét, Miskolci gör. kat. Énekkart, Mozdonyvezetők Dalkörét.

Az 1930-as évek nagy nyomort hoztak, egymást érik az „ínségakciók” javára rendezett hangversenyek. A mai idők tragikus velejárója – olvashatjuk –, hogy a magánhivatalnok, sőt a „B” listás közhivatalnok és szakmunkás is ott áll a többi népkonyhára várók között, – ha nem akart éhenhalni. Ezekben az inségakciókra rendezett jótékony-célú hangversenyekben csak a Diósgyőri Vasas- és a Miskolci Általános Munkásdalárda nem vett részt politikai okokból, mert tudták, hogy a nyomorúság ezen az úton nem számolható fel.

1930. VII. 8-án József Ferenc kir. herceg részvételével, a közönség páratlan érdeklődése mellett kerületi dalosversenyt tartottak, amelyen Borsod, Gömör, Heves, Zemplén, Abaúj megyék kórusai közül 36 dalegylet vett részt. A házakat fellobogózták és az ünnepi beszédet a polgármester tartotta.³⁷

34. Eredeti műsor.

35. HOM HA 73 871 1.

36. HOM HA 53 3362. 1.

37. HOM HA 73. 871.

1930. dec. 7-én a miskolci inségakció javára 14 énekkar adott hangversenyt. 1. A Miskolci Iparos Polgári Dalkör, MÁV Mozdonyvezetők Dalköre és MÁV Műhelyi Dalkör egyesített énekkara. Karnagy: Beregszászy Károly. 2. A Miskolci Daláregylet és a MÁV Tisztviselők egyesített kara. Karnagy: Várady Aladár. 3. A Harmónia Dalegylet. Karnagy Nagy Ferenc. 4. Felsőmiskolci Dal- és Önképzőkör. A karnagy neve nem szerepel. 5. MÁV Vonatkísérők Köre. Karnagy: Kollár János. 6. Miskolci Villamossági RT Dalárdája. Karnagy: Nagy Ferenc. 7. Magánének számok. 8. Református Vegyeskar. Vezényel: Littkei György. 9. Diósgyőr-Vasgyári „Jószerencse” Dalkör. Vezényel: Nagy Ferenc. 10. Dalok, magánének számok. 11. Cecília Énekkar. Vezényel: Sassy Csabáné Szilágyi Erzsébet. 12. Diósgyőr-Vasgyári Tiszti Dalegylet. Vezényel: Szilágyi Levente.³⁸ Ez a hangverseny, műsorát tekintve Hollósy Kornél, Beregszászy Károly, Nagy Ferenc és Várady Aladár szerzeményeinek bemutatója volt.

Az 1930-as években nagyon élénk volt az érdeklődés a városban a kórusmuzsika iránt. Nem csoda, – hiszen nagyon sokan énekeltek. A hírlapokban ez olvasható: „Ha azt akarjuk, hogy mi példaként álljunk a vidék előtt, – akkor elsősorban magunknak kell itthon eleven, pezsgő dalos kultuszt teremteni és megkedveltetni a város lakosságával a dalt. Nem abban rejlik a magyar dalkultúra, hogy egy-egy ünnepség alkalmából el-énekeljünk egy obligát dalt. Hanem abban, hogy a dalosegyesületek egymással vetélkedve igyekezzenek egymást felülmúlni, hogy a kórusműveket népszerűsítik. Budapest után Miskolc dicsekedhetik azzal, hogy a legtöbb dalegyesülete van. Ennek ellenére egyes dalos egyesületek hangversenyéről alig beszélnek, a nap eseményeinek hűséges beszámolóit a napilapok.”³⁹

Manapság a Kórusok Országos Tanácsa helyesen és lelkesen mindenhová igyekszik eljuttatni a kórusmuzsikát. Nemzeti Múzeumba, Történeti Múzeumba, Galériába és minden olyan helyre, amely méltó teret adhat ennek a szép művészeti ágnek. Íme, nézzük, mit „ajánlanak” akkoriban az énekkari művészet népszerűsítésére: Cikkek szólnak arról, hogy a dalosegyesületek ne csak egy „grandiózus” mérkőzésnél vegyék fel egymással a versenyt, hanem igyekezzenek megnyerni a város közönségét is a magyar dalkultúra ápolásának. Hogyan? A nyári hónapokban a Népkertben rendezzenek „sétahangversenyeket” és a közönség valamilyen „humánus” célra egy pár fillér belépődíjat fizessen.⁴⁰

1931. aug-ban tartotta a Diósgyőr-Vasgyári Vasas Dalárda zászlóavató ünnepélyét. Ezen a dalos ünnepélyen szakszervezeti és polgári énekkarok egyaránt részt vettek. 8 dalosegyesület hangversenyében gyönyörködhettek a hallgatók. Részt vett a Diósgyőri Polgári Dalkör, a Vasgyári Tiszti Dalegylet, a „Jószerencse” Dal- és Önképzőkör, a Pest-erzsébeti Általános Munkás Dalkör, a Budapesti Általános Munkásdalárda, a Debreceni Vasas Dalárda, a Miskolci Általános Munkásdalárda, a Budapesti Vasas Dalkör. Az avató beszédet Várnai Zseni költő tartotta. A legfelemelőbb mozzanatot az összkar nyújtotta a Fel szocialisták sorakozzunk kezdetű munkásinduló éneklésével.⁴¹

38. Színházi Kurír. 1930. dec. 6.

39. Reggeli Hírlap 1930. jan. 5.

40. Reggeli Hírlap 1930. aug. 9.

41. Munkások Dal- és Zeneközlönye 1931. aug.–szept.

1932. I. 5-én az Északmagyarországi XII. Daloskerület dalünnepélyén 14 énekkar vett részt. 1932. június 5-én 18 dalárda hangversenyezett Miskolcon.⁴² 1934. május 19–20–21. a Magyar Munkásdalogyletek Szövetsége Miskolcon tartotta országos dalosünnepélyét 35 kórus részvételével. A találkozót akkor így köszöntötték: „Feledjétek el 2 napra mindent, ami hétköznapi, ünnepélyes lélekkel jöjjetek ki a proletárlakások, műhelyek, irodák, gyárak, munkahelyek légköréből, a dalosélet örökség birodalmába, szorítsátok meg egymás kezét és harsányan köszöntsetek egymást, ha Miskolcon dalostestvérekkel találkoztok. Egy család, a nagy dalos család és a munkásmozgalom gyermekei vagytok. Mindenki a maga helyén teljesítse kötelességét. Seregszemle, beszámoló legyen Miskolc, ahol minden lépésünkből, produkciónkból, a nagyot akarásnak, a fejlettségnek, a fegyelemnek a művészi és esztétikai fejlettségnek ma elért legmagasabb fokának kell visszatükröződnie.”

Május 19-én este fél nyolckor érkezett meg a pályaudvarra a dalosokat a fővárosból hozó különvonat. A munkásdalosok impozáns menetben vonultak be a városba. A pályaudvar előtti téren csatlakozott a menethez a Diósgyőr-Vasgyári Vasas Dalárda és a Miskolci Általános Munkásdalárda. A Zenepalota előtti téren üdvözlő beszédek között fölzengtek az összes kórusok, a Diósgyőr-Vasgyári Vasas és a Miskolci Általános Munkásdalárda ajkáról az üdvözlő munkáskórusok. Egy egész város zengett – egy egész város hallotta a munkáskultúra eme impozáns megnyilatkozását. A találkozó 2 hangversenyből egy „monstre” hangversenyből és egy búcsú hangversenyből állt. A monstre hangversenyt a Népkertben tartották, ahol lenyűgöző hatású volt Pogatschnigg–Farkas: Ének a munkáról c. nagyszabású kompozíciója, amelyet a Diósgyőr-Vasgyári Zenekar kíséretével dr. Ujj József orsz. karnagy vezényletével az összes kórusok előadtak.⁴³

Az énekari találkozó után a Munkások Dal- és Zeneközlőnye a következőket írta: „Négy esztendeje a nyomorúságnak, szenvedésnek, válságnak. Megváltozott körülöttünk a világ. Más lehetőségek, más problémák, más felfogás, soha el nem képzelt problémák foglalkoztatják az emberiséget. Kín, szenvedés, gond, gyötrelem az emberiség nagy részének a sorsa és mindezek ellenére a munkáskultúra ügye olthatatlan ég a proletár lelkében. Felemelő az a tudat, hogy ilyen lelkes, áldozatkész, emberanyagból áll a munkások tábora. Büszkeséggel tölthet el bennünket, mindnyájunkat az az erőfeszítés, melynek köszönhetjük, hogy Szeged, Debrecen, Győr után Miskolcot írjuk be most aranybetűkkel a munkás dalkultúra történetkönyvébe.”⁴⁴

1934. okt. 15-én 250 lengyel dalos részvételével hallhattak a miskolciak nagyszabású énekari hangversenyt. 1935. jún. 2-án a Miskolci Iparos Polgári Dalegyesület 10 éves fennállása és zászlóavató ünnepélye alkalmából díszhangverseny volt a színházban 16 kórus részvételével.⁴⁵ 1937. aug. 13-án az Országos Iparos Dalosversenyt tartották Miskolcon 36 dalárda részvételével: „ismét a polgármester tartott üdvözlő beszédet és fellobogózták a házakat.”⁴⁶

42. HOM HA 73 871.

43. Munkások Dal- és Zeneközlőnye 1934. jún.

44. Munkások Dal- és Zeneközlőnye 1934. jún.

45. Eredeti műsorfűzet.

46. HOM HA 73. 871. 1.

VIII. Miskolcon a zene mindenkié: Úgy tűnhetik, hogy a Kodály által hirdetett nagy célkitűzést, most visszavetítjük a két világháború közötti időre. Pedig korántsem erőszakoltan tesszük. Az eddigiek talán már eléggé meggyőzték az olvasót arról, hogy ebben a városban valóban szerették a zenét. Idézzük vissza: a zeneiskola fennállásától a második világháborúig több, mint 10 000-en tanultak a zeneiskolában. Köztük 1100 teljesen tandíjmentesen. Budapest után itt működött a legtöbb énekkar. Énekeltek a munkások, kistisztviselők, vasutasok, iparosok, kereskedők, muzsikáltak a kereskedők, városi tisztviselők, sőt egy időben a megye főispánja is Puky Endre. Miskolcon nem volt „rangon aluli” énekkarban énekelni a megyei főlevéltárosnak, vagy az adóhivatali főnöknek s nem tűnt különcknek a vízműigazgató sem, aki annyira szerette a zenét. De, – ha az eddigi tények, események még nem győzték volna meg az olvasót e jelszó valódiságáról, – hadd vegyünk szemügyre egy eddig nem tárgyalt zenei lehetőséget – a szervezett zenei keret e korban fontos formáját, a templomi zenét. Már pedig ebben a korban a templom, a templomi zene fontos helyet foglalt el az emberek életében, mert a „szagos misére” vasárnap fél tizenkettőkor ha másért nem, elmentek a társas érintkezés, találkozás kedvéért. Hogy ez mennyire így volt, íme idézzük példánkat a Miskolci Iparos Polgári Dalos-egylet jubileumi és zászlóavató ünnepélyét, amelyet a kóruséletről szóló részben már említettünk. Most annak illusztrálására idézzük még egyszer, hogy templomi összejövetel előzménye nélkül – semmi fontos társadalmi esemény nem ment végbe. Az 1935-ben kiadott műsorfüzet 13. oldalán olvashatjuk: Egyházi szertartások és felvonulás. 1935. jún. 2-án vasárnap 7 óra. Gyülekezés az Ipartestület udvarán. 8 óra. Indulás a Minorita templomba a MÁV Műhelyi Cserkészzenekar kíséréte mellett. 8 óra Róm. katolikus szertartás a Minorita atyák templomában. Közreműködik a Szent Cecília vegyeskar. 10 óra. Református szertartás a Kossuth utcai ref. templomban. Közreműködik a Ref. Vegyeskar. 11 óra. Izraelita szertartás a Palóczy utcai izr. templomban. Közreműködik a Harmónia Dalárda. 11 óra. Evangélikus szertartás a Luther téri ev. templomban. Közreműködik az Evangélikus Egyházi Kar. A meghívott dalárdák zászlóval és küldöttséggel vesznek részt a menetben.⁴⁷

Másik példaként megemlítjük az 1936-ban rendezett Miskolci Hetet, amelyre még visszatérünk más vonatkozásban. Idevágóan: „augusztus 9-én vasárnap a Mindszenti r. kat. templomban 17–18 óráig templomi hangverseny. Közreműködik: a Szombathelyi MÁV Haladás Dalárda, a Miskolci MÁV Műhelyi Dalárda és a MÁV Műhelyi Zenekar.”⁴⁸

De nemcsak ilyen „monstre” alkalmakkor, ország-világ mutogatására hallhatott a miskolci polgár a templomban magas színvonalú zenét. Nézzünk más alkalmat: 1924. okt. 3. – semmiben nem különbözött más vasárnapoktól – csak abban hogy a Mindszenti r. k. templomban rendezett hangversenyen közreműködött Basilides Mária a M. Kir. Operaház tagja, Zathurecky Ede a kor legnevesebb hegedűművésze, 1929-től a zeneművészeti Főiskola főigazgatója, Sassy Csabáné vezénylete alatt a Cecília kórus, és Hollósy Kornél a miskolci zeneiskola tanára.⁴⁹ 1937-ben a miskolci Minorita templom májusi ájtatosságain minden este más énekkar, és kamarazene együttes és kiváló szólista szerepelt.⁵⁰

47. Eredeti műsorfüzet.

48. Miskolci Hét 1936. aug. 2–9. Útmutató 10.

49. Eredeti műsor.

50. HOM HA 76 233. 1. 1–85.

Ezek a példák egyáltalán nem egyedülállóak. A miskolci templomokban és gyülekezetekben gyakran igen magas színvonalú zene szólt. A református vallású polgárok is hallhattak igényes zenét Bach orgonaműveket, Corelli, Locatelli szonátákat és szép kórusokat. A zeneiskola művésztanárainak erejéből, – mindenre telt. S ha hozzávesszük az akadémiai osztályokat végzett jeles növendékeket. – Éppen az lenne furcsa és nem rendjén való, ha nem ez a színvonal jellemezte volna a várost.⁵¹

Nézzünk meg egy evangélikus templombeli hangversenyműsort Beethoven: Ima, Schubert: A Mindenható énekli Hermanné, Hnilicska Mária, Bach: Preludium. Orgonán: Hollósy Kornél. Brahms: Kettős verseny: Hegedű: Rákos, cselló: Pazár István. MÁV Tisztviselők Dalköre vezényel: Beregszászy Károly. Orgonán kísér Pazár István.⁵²

Az izraelita templom szertartásait az előírások kötötték, de a Deborah Leányegylet irodalmi délutánjain az Erzsébet iskolában Ady versek hangzottak el, Ady Dalok és igényes zeneművek.⁵³

Miután a templomi zene kereteiből és alkalmából adtunk egy kis ízelítőt –, ami a templomba járók nagy tömege miatt az általános zenei kultúra számára nem elhanyagolható szempont –, lássuk, más profán alkalmakkor, bármikor milyen zenét kaphattott. A Miskolci Általános Munkásdalárdával már megismerkedtünk, talán arra is emlékszik még az olvasó, hogy közreműködtek az Aida előadásánál és éppencsak a „bajuszuk nem volt korszerű”. Idézzük most egy „Dalestjüket”. Közreműködött: Kondráth Ilona a Miskolci Nemzeti Színház ünnepelt tagja és Rákos Arnold hegedűművész –, aki Paganini hegedűversenyét adta elő. Íme: „éhe a szépnek, éhe a jónak hajt titeket” – gyakorlatban. Idéztük már ennek a Munkás Dalos egyesületnek a rendőrség által való üldöztetését sőt betiltását. Éppen a Maróti Gyula gyűjtésében a Népművelési Intézet Archivumában őrzött röplap tanúsítja mennyi megaláztatásnak és megfigyelésnek voltak kitéve a szakszervezetek és munkás egyesületek. A kulturális összejövetelek jó keretet jelentettek az összejövetelekre, a célzásokból, félszavakból, versekből zenéből kellett megérteni a veszélyt, a szolidaritás szükségességét, az összetartozás fontosságának tudatát. 1925-ben a szakszervezeti bizalmiak irodalmi délutánt tartottak a Koronán. A műsor sok szempontból érdemes különleges figyelmet. Szerepelt benne Gergely Sándor a magyar kommunista próza-irodalom első jelentős képviselőinek egyike, későbbi Kossuth díjas –, aki ez idő tájt éppen Miskolcon újságíróskodott. Nevére a Béke c. regénye, amely 1924-ben Miskolcon keletkezett – hívta fel a figyelmet. De ugyanebben a műsorban szerepelt Venetiáner Vándor Sándor a munkáskórus-mozgalom későbbi nagy alakja is, aki, mint ismert, miskolci születésű. Ez a szereplése azért is érdekes, mert fényt derít arra, hogy olaszországi útja legfeljebb ez év vége felé kezdődhetett meg, mert e szakszervezeti szereplés után májusban ismét találkozunk a nevével, – vezényelte az akkor még fennálló Filharmóniai Társaságot – mint ezt már említettük.

Ezen a szakszervezeti bizalmi irodalmi délutánon tehát mit hallhattak az egybegyűltek? Farkas Lajos bevezető előadását melyben azt ajánlotta, hogy a munkásoknak operettek helyett „becsületes művészetet” és irodalmat adjanak. Kodály: Székely keserves c. művét előadta Venetiáner Sándor. Ez időben oly gyakran felhangzó és mindenki által

51. A Miskolci Kálvin Szövetség Záróünnepélye 1927. május 8.

52. Magyar Jövő 1920. okt. 8.

53. Reggeli Hírlap (továbbiakban R. H.) 1923. szept. 23.

értett verset Ady: Felszállott a páva c. forradalmi versét szavalta: Reisinger Elvira. Gergely Sándor: Tendenciózus irodalom címen tartott előadást. Nem lehet kétségünk milyen lehet a „tendenciózus” irodalom munkásmozgalmi szempontból. Venetiáner Sándor Ballada c. saját kompozícióját zongorázta. József Attila verset adott elő Csáky Paula. Schumann: 2 gránátos dalát énekelte Pléh Sándor zongorán kísérte: Nagy Ferenc. Bartók: Magyar népdalok c. művét előadta Venetiáner Sándor.⁵⁴ Ezek után nézzünk meg társadalmi eseményeket, alkalmakat és keressük ott is a zenét.

La Fontaine Irodalmi Társaság: Ez az irodalmi társaság a nemzetközi együttműködés előmozdítására alakult és 1920–51-ig működött Budapesten. Alapítói: Vikár Béla, Giessvein Sándor és Bohr Imre. Jelentős mértékben járult hozzá a külföldi irodalom magyarországi megismertetéséhez és a népek közötti kulturális kapcsolat erősítéséhez. Miskolci működésével kapcsolatban is előkerült néhány töredékes adat, amely nemcsak irodalmi, hanem zenei működésének is szép emléke. 1925. III. 1. Vikár Béla a MTA tagja tartott előadást és Halmos János egyetemi tanár. Az előadások címe sajnos nem maradt meg, csak a zenei műsoré: Beethoven: Esz-dúr trióval közreműködött: Rákos Arnold, Győry Nagy István és Helényi Gyula. 1926. jún. 6-án német matinét tartottak, amelyet dr. Putnoky Béla jogakadémiai tanár vezetett be, Oswald Károlyné Goethe Faustjáról tartott előadást, Schach Béla., a La Fontaine Társaság társelnöke német nyelven mondott köszöntőt. A Rákos–Gobbi–Győry–Nagy–Helényi kvartett Schubert: d-moll vonós-negyeseát adta elő. 1928. dec. 16. Tolsztoj születésének 100. évfordulója alkalmából „A zene Tolsztoj életében” címen dr. Putnoky Béla értekezett és Beethoven: Kreutzer szonátáját a Rákos–R. Palkó Kornélia pár játszotta.⁵⁵

Keressük tovább a zene megszólalását ismét más közegben. 1927-ben ünnepelte a világ Beethoven halálának 100. évfordulóját. Miskolc város zenei intézménye, kulturális élete méltóképpen tisztelgett emléke előtt. Az ünneplésből kivették a részüket még a nők is – külön. Az asszonyok akkori társadalmi szerve a MANSZ, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége kulturális szakosztálya külön is megünnepelte a jeles évfordulót. „Beethoven és a nők” címen tartott előadást a jogakadémia egyik jeles professzorának felesége dr. Brucknerné. Megszólalt az F-dúr von 4. Rákos–Puky–Pazár István és Pazár Béla tolmácsolásában. Dalaiból Hermanné, Hnilicska Mária énekelt – Becht József kísérete mellett és a G-dúr zongora triót: Rákos–Pazár Béla és Becht József adta elő.⁵⁶

A különféle egyesületekben színvonalas zeneművek csendültek fel. A Miskolci Magántisztviselők Szövetsége 1932. februárjában már II. vonószekari estjét tartotta. Az elsőt nem találtam meg. Műsor: Händel–Martuzzi: Szvit, Bach: E-dúr hegedűverseny előadja Garai Aladár, Mozart: Simphonia concertante: Hegedűn Gránát József, mélyhegedűn Győry Nagy István. Zongorán kísérte Venetiáner Sándor. A zenekar tagjai között ismert nevek: Kossin Ida, Garai Aladár, dr. Gábor János, Schvarcz Anna, Kertész Lili, Weinberger Erzsébet, Reinitz Panni, dr. Lengyel József, Kálmán Tibor, Blum Árpád, vezényelt: Gránát József. Belépődíj nem volt, műsor ára 60 fillér.⁵⁷

54. R. H. 1920. ápr. 3.

55. R. H. 1925. jan. 13.

56. HOM HA 76. 233. 1. 1–85.

57. HOM HA 76. 233. 1. 1–85.

A Nyomdász Szakszervezet nagy hagyományokkal rendelkező szakegylete volt a városnak. Már 1919-ben olvashatunk róluk: hogy a háború alatt a folytonos költözködés közben tönkrement könyvtárak javára ünnepélyt rendeznek. Múson az ismert munkás-kórus: Titán vagy nép, énekli a MÁV Dalárda, vezényel Beregszászy Károly. Ady versek, előadja Jánosfy Kálmán, a Miskolci Napló munkatársa, zongorán közreműködött Becht József. (A művek nevét nem közölték.) Konferált Fülöp József, — aki a Felszabadulás után a város politikai életében tevékeny szerepet játszott.⁵⁸ Az egyesület szellemére jellemző, hogy 1933-ban „kedélyes” estet tartottak a következő műsorral: 1. Dalárda Munkásinduló. 2. Várnai Zseni: Munkás az én apám. Francz Ilonka szavalt. 3. Névely József gordonka szólója. 4. Dalárda: Népdalok. 5. Nagy Mihály: Ady verseket szavalt. 5. Haydn: Gordonkaversenyét előadta: Névely József. 7. Dalárda: Munkásinduló. „Kedélyesnek” nem — de igényesnek mindenképpen minősíthetjük.⁵⁹

1934-ben ünnepelte a város 25 éves évfordulóját annak a közjogi eseménynek, hogy rendezett tanácsú városból törvényhatósági joggal felruházott várossá alakult. Ez alkalomból rendeztek egy nagyszabású Miskolci Hetet, amelyen azt kívánták bemutatni, mit eredményezett az önállóság, „a maguk lábán járni tudás”, mit eredményezett a város polgárainak öntudatos, önakaratóból származó és lankadatlan munkája. Sok és érdekes esemény várta a látogatót. Az ilyen alkalmakkor szokásos kongresszusok, kiállítások, — ez alkalommal leplezték le Lévay József ma is meglévő szobrát, az egyik számunkra érdekes esemény volt a Daláregylet már említett 75 éves jubileumi díszközgyűlése és hangversenye, a Teremtés oratórium ismételt előadása, — de erről külön szólunk majd néhány sorban. Az egész város zengett a Levente Zenekar és a 13. honvédgyalozred muzsikájától, az Avason, az Erzsébet (mai Szabadság) téren. Aug. 14-én Gyóni Géza emlék-ünnepélyt is tartottak, amelynek irodalmi részét mellőzzük, — a zeneiből kiemeljük: a Csajkovszkij: D-dúr kvartett előadását. Melles Béla hangversenymester és Hódossy István a M. Kir. Operaház tagja, Kolozs Richárd és Sassy Iringó tolmácsolásában. Utolsó száma volt ennek a műsornak. Gyászinduló Beethoven: Eroica c. Szimfóniából. Előadja a Görgey Artur 13. honvédgyalozred zenekara. Vezényel Boldis Dezső dr. Győr–Mosony és Pozsony vármegyék kir. tanfelügyelője.⁶⁰

1936-ban ismét Miskolci Hét várta a látogatókat, az 1934 évinél még gazdagabb programmal. A város polgármestere ekkor már a Daláregyletből ismert — most már nem Hornyák —, hanem Halmay Béla. 48 oldalas útmutató tartalmazta a látni-hallanivalókat. Szükség is volt erre az útmutatóra, mert csak a kiállításokból 7 várta a látogatókat. Ez alkalommal tartották a Magyar Városok Országos Szövetségének r. k. közgyűlését a Városháza dísztermében, amelyen részt vett valamennyi magyar város polgármestere, főispánja, felsőházi tagja. A sok országos tanácskozás között ki kell emelnünk a Miskolci Íróhét konferenciáját nem kisebb nevekkel, mint Illyés, Móricz, Várnai Zseni, Veres Péter, Tersánszky Józsi Jenő, Sárközi György és mások.

Bármennyire érdekesekek voltak az egyéb események ezúttal is főleg a zenét keressük, amely az aug. 2–9-ig tartó héten szép szerepet kapott. Aug. 6-án Miskolci előadóművészek és a miskolci helyőrség egyesített zenekarának hangversenye Dohnányi: Gor-

58. R. H. 1932. febr. 17.

59. Színpad és kultúra 1919. III. 8 – III. 15.

60. Eredeti műsor.

donkaverseny, Rajter: Divertimento, Hollósy: Diadalünnep nyitány, Pongrácz: Magyar rapszódia, aug. 7-én hangverseny az elmúlt 100 esztendő borsodi és miskolci zeneszerzőinek műveiből, kiemelten a műsorból: Venetiánér Sándor–József Attila: Hol a földes dűlőút, énekelte a Diósgyőr-Vasgyári Vasas Dalárda. Vezényelt: Gránát J. Lányi Ernő, Szent-Gály Gyula, Hollósy művek. Ismét a Teremtés oratórium is. Hangverseny az Avas-tetőn, és a neves mezőkövesdi Matyó Dalárda hangversenye a színházban.⁶¹

A két világháború közötti Miskolc zenei életének kétségkívül egyik legnagyobb zenei megnyilvánulása volt a Teremtés oratórium többszöri előadása. Ez a Haydn mű reprezentálta szinte a miskolci ének és nagyzenekari megnyilvánulásokat. Első – nem teljes előadása, mint még emlékszik az olvasó az első világháború kellős közepén 1916-ban volt, 1929-ben adta elő először a Cecília énekkar, s attól kezdve szinte a „magas művészet” szimbólumává vált. Egy oratórium megtanulása óriási igénybevételt jelent amatőrökből álló énekkar számára, egyáltalán nem csoda tehát, hogy e nagyszabású mű boldog ismeretében ahol –, és amikor módjuk volt, ismét – és ismét előadták. Egyes még élő tagok emlékezéseiből – nem egészen bizonyíthatóan másutt – pl. Ózdon is előadták. A többszöri előadásban kétségkívül ez alkalommal is szerepet játszhatott, hogy nagy ének- és zenekari anyaga Miskolcon megtalálható volt. Nemkülönb az is, hogy Sassy Csabáné, Szilágyi Erzsébet a Cecília kórus nagyszerű karnagya zenetanulmányainak nagy részét a miskolci zeneiskolában végezte, és részt vett minden olyan zenei eseményben gyönyörű hangja révén, ami Lányi és Szent-Gály alatt Miskolcon elhangzott. Annak ellenére, vagy amellet, hogy ezt az oratóriumot mindig a Cecília kórus szolgáltatta meg – természetesen egyéb kórusok segítségével – nem elsőrenden az játszott szerepet a mű előadásában, hogy megszólaltatója egyházi kórus volt. Mert mit jelent a Teremtés oratórium Haydn számára? Bármennyire meglepő – elsősorban idillt, sőt mesét. Elvont, dogmatikus „teológiai jellegű” jelképeségnek nyoma sincs benne. Különös módon a mester 2 oratóriuma közül ez a mű sokkal inkább közvetlenül a természet költeménye, – mint az Évszakok. A Teremtés a teremtményeket énekli meg inkább, nem a teremtőt, vagy a megalkotás csodafolyamatát. A korabeli közönség a különböző hangfestő effektusokat üdvözölte benne a legnagyobb örömmel. A vizek, az állatok megjelenését gyermekes, játékos kedvvel megérzőkítő apró képeket. Az élő környezet, az embert körülvevő ezernyi egyszerű szépség szólal meg oly friss elragadtatással, amely a Haydn zene legboldogabb képei közé tartozik. S aztán kiderül, hogy mindez valóban csak környezet és háttér az ember számára, a félreismerhetetlen profilú 1800-as évekbeli „osztrák” ember megjelenítéséhez. „A bátor szív és értelem, a szépség és az őserő Ím minden testet öltve áll az ember, a férfi a természet felett.”

Az oratórium – mint ismert – vallásos, vagy legalábbis magasztos tárgyú elbeszélő felépítésű zeneművet jelent. Az elbeszélő keret néha csak külsőség, és nagyon sokszor csak külső okok miatt nem játszották színpadon. A jelleg, szerkezet nem egyszer annyira egy az operával, hogy nem különbözteti meg tőle más, mint egy elbeszélő énekes funkciója, aki a párbeszéd, jelenetek között elmondja azt, amit színpad hiányában nem láthatunk. A Cecília kórus koncertszerűen és „kosztümösen” egyaránt előadta. Első előadása 1929. dec. 3-án volt, amikor a gazdasági válság nehéz felhője ült a város felett is – és Móricz azt írta: „Kedvetlen, morcos a város.” Második alkalommal 1930. január 12-én.

61. A miskolci hét műsora 1934. aug. 5–12.

Mindkét előadás műsorának címlapját bemutatjuk. Harmadik alkalommal 1932. május 7-én, Haydn születése 200. évfordulója alkalmából – ekkor már kosztyümösen a Minorita templom előtti akkor még szabad téren. Negyedik esetben az 1934. Miskolci Hét alkalmából. Közben – közben a szólisták is és az énekkari tagok is változtak – a lelkesedés azonban lankadatlan maradt. Az 1934-es felújítás alkalmából olvashatjuk: Pénteken aug. 10-én este 8 órakor a Szent Ferenc téren a Cecília kórus Haydn: Teremtés c. oratóriumának szabadtéri előadása. Hatalmas zenekari kísérettel. A Miskolci Hét egyik legszebb és legnagyobb művészi eseménye. Százhatvan szereplővel. Színhely: a Szent Ferenc tér, a Minorita templom előtt. Haydn hatalmas oratóriuma 3 részből áll, és a Teremtés misztériumát dolgozza fel a Paradicsomig, ahol Ádám és Éva nagy boldogságban talál egymásra. (Íme, még a híradás csaknem úgy szól róla, mint egy meséről). A monumentális zenei opusz teljes tökéletességgel fog feltárulni az előadásban. A remek világítási effektusok, maguk is gyönyörű látványosságot nyújtanak majd. A barokk stílusú templom az előadás számára grandiózus dekoráció. Az előadás szólista szereplői: Gábel: Resovszky Emilné, Éva: Liska Sándorné) mindkettő szoprán szerep. (Uriel: Várjon Géza dr. tenor szerep) Ráfael: Bosánszky Lajos, Ádám: Dévald János (mindkettő basszus szerep) a többi szereplők az énekkar tagjai. A teljes szólistagárda miskolci énekesekből állítódott ki. Várjon Géza megyei levéltáros, Dévald János rk. kántor, Bosánszky Lajos városi hivatalnok.⁶² A női szereplők is mind miskolci amatőrök, ám tanult énekesek voltak.

Ötödször az 1936 évi Miskolci Hét alkalmából hangzott fel a mű. Aug. 2-án este 8 órakor a Minorita templom előtt szabadtéri előadásban a Cecília Vegyeskar és az egyesített miskolci katonazenekarok Zoltán Irén operaénekesnő közreműködésével előadják Haydn: Teremtés című oratóriumát kosztyümösen. A 120 tagú kórust Sassy Csabáné, az egyesített zenekarokat pedig Pongrácz Géza vegyesdandár karnagy vezényli.⁶³ Ezt ma úgy mondanók: Karigazgató Sassy Csabáné, vezényel: Pongrácz Géza. A 2. világháború közötti Miskolc zenei életéről alkotott képünk nem lenne teljes, ha kisugárzó szerepét – ha röviden is nem érintenénk. A mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye közigazgatásilag fiatal képződmény, csak 1952-ben egyesült a 3 megye. A megye neve és határai is gyakran változtak. Volt idő, mikor Borsod-Gömör-Kishont egyelőre egyesített vármegye nevet viselte. Abaúj megye pedig Abaúj–Torna területet ölelte fel. Bizonyítható adatok alapján a miskolci zenei élet jeles képviselői és a zeneiskola művésztanárai szerepeltek a környező megyékben. Olvashatunk méltatásokat arról, hogy Putnokon, Sajószentpéteren, Sárospatakon, Sátoraljaújhelyen, Szikszón, Edelényben, Mezőcsáton, Mezőkövesden szerepeltek. A található műsorok a zeneiskola és a város nevéhez méltóak voltak.

De nemcsak „exportált” a város zenekultúrát, hanem be is fogadott és a vidéknek is módot adott arra, hogy tudását bemutathassa. Ezúttal nemcsak az énekkarok találkozója utalunk, amely, mint láttuk a városban egyáltalán nem volt ritka esemény, hanem az 1936-os Miskolci Héten már említett mezőkövesdi Matyódalárda és népszokások bemutatójára 1936. aug. 9-én.⁶⁴ Ennek az alkalomnak nem az ad érdekességet, hogy ez idő tájt divat volt a gyöngyösbokréta, hanem az, hogy a Mezőkövesdi Énekkar történetében hitelesen megörökítődött ez a nap. Annak a történetéből adjuk szó szerint közre:

62. Miskolci hét 1936. aug. 2–9.

63. Eredeti műsor.

64. Miskolci hét 1936. aug. 2–9.

„Ebben az időben, amikor, ha fizikailag nem is, szellemileg pihenőben volt a dalárdánk – érkezett ráánk, de talán egész Mezőkövesdre egy kedves nap aug. 9. Karnagy urunkat ünnepelték Miskolcon, mint a Lévay „Zeneegyesület” legöregebb tagját, úgy mint kiváló zeneszerzőt 40 éves jubileuma alkalmából. Ezen ünnepélyre mi dalosok, akik legközelebb állunk Gaál Istvánhoz – lelkes örömmel kapcsolódtunk be testületileg. Az ünnepély a Miskolci Hét keretében történt, melynek utolsó napja kifejezetten Matyó nap volt. Matyó lányok, legények és menyecskék színes csoportja is bejött, hogy ez alkalommal bemutassuk a szép, eredeti matyó népviseletet és szokásokat. De főleg azért, hogy a matyó nép által rajongásig szeretett kedves öreg kántorának ünneplésében is részt vegyen. Mi dalosok gyalogsíngben és gatyában ültünk vonatra. Leírják, hogy részt vettek a lóversenyen. „A lóverseny egyes futamai között kis matyó csoportunk színesen a tribün előtt elvonulva matyótáncokat mutatott be a „kutyaduda” zenéje mellett. A lóverseny maga is rendkívül lebilincselte dalosaink figyelmét – lőtartó gazdák lévén. Igen szeretik a jó lovat. . . . A versenyről szép rendben vonultunk a Színházba próbára. Elég hosszú séta volt, a súlyos lábfájás miatt betegállományban lévő Kiss János dalostestvérünk nem is jöhetett mindig velünk. A próba után a szállásunkra mentünk vacsorázni, ezután mentünk a Színházba és elkezdődött az ünnepély. A polgármester-helyettes köszöntötte a nagy színházat betöltő közönséget, örömeinek adott kifejezést, hogy ez a nap egybeesik Gaál István 40 éves zeneszerzői jubileumával. Üdvözi az ünnepelt zeneszerzőt, egyben bemutatja őt a közönségnek. Vácolta, hogy ilyen kiváló kultúrmunkás, mint Gaál István igen ritka. . . . Az ünnepi beszéd alkalmával 2 dalos nesztelenül eltűnt a színpalak mögött karjukon gyönyörű trófeákat tartottak. Az ünnepelt Gaál Istvánnak átnyújtandó ezen ajándékjelvény egy szép ezüst koszorú, ezüst serleg és egy szép mívű karnagyfi pálcá volt. Ezzel jelképezve, hogy az öreg zeneszerző, aki egyben karnagy is még soká vezényelje a Matyó dalárdát. A kitüntetések az ünnepelt könnyekig meghatottan vette át. A napról szóló történet kedvesen, színesen írja le az egész estét: „a közönség a műsor végeztével lelkes ovációval ünnepelt bennünket – ezzel befejeződött a Gaál ünnep a színházban.”⁶⁵

Végigkísértük a miskolci zenei életet. Tanúi lehettünk küzdelmének és sikereinek. Nyomon követhettük az erőfeszítéseket amelyeket a zene és ének fejlődéséért sok-sok miskolci polgár kifejtett. Az, hogy a városban ilyen zeneélet fejlődhetett ki a zeneiskolának és tanárainak is köszönhető, akik külföldi sikerek mellett is megmaradtak miskolci polgároknak. De ehhez az állandóan jelen lévő zenei élethez mindezekon kívül még sok tényező segítése is szükséges volt. Talán sikerült bemutatni, hogy ez a város igaz kereskedő és iparváros volt – de otthont kapott benne a muzsika is.

65. A Mezőkövesd r. k. énekkar története. Emlékirat 1936. Dr. Saád Andorné tulajdona.

HERMAN OTTÓ SZAKVÉLEMÉNYE EGY SZEGEDNEK FELAJÁNLOTT TERMÉSZETTUDOMÁNYI GYŰJTEMÉNYRŐL

FÁRI IRÉN–KÓHEGYI MIHÁLY

Herman Ottónak, az utolsó magyar polihisztornak tudományos és közéleti tevékenységét számtalan rész tanulmány¹ és összefoglaló mű tárgyalja.² Ez felment bennünket annak részletesebb bemutatásától. Jelen dolgozatunkban életének csak azt a mozzanatát villantjuk fel, melynek során – mint természettudós – fontos szerepet játszott egy Szegednek felajánlott gyűjtemény megvétele illetve elutasítása, majd a szegedi múzeum természetrajzi osztályának felállítása körül.

Herman Ottó politikusként vált közismertté Szegeden a pusztító árvíz (1879) után.³ Hosszú ideig (1879–1887) a II. (alsóvárosi) választókerület országgyűlési képviselője volt.⁴ Ebből adódóan számtalanszor járt Szegeden és a személyes ismeretség ezernyi szálával kötődött a vidéki nagyvároshoz. Képviselőségének elmúlta után is megmaradt a jó viszony Herman Ottó és Szeged között. Ennek és országos hírnevének köszönhető, hogy 1893-ban őt kérték fel egy nagyfontosságú, az egész város kulturális életét érintő kérdésben döntőbírául. Ennek megértéséhez azonban a szegedi múzeum történetére kell egy pillantást vetnünk.

Nem feladatunk a múzeum kialakulását és fejlődését végigkísérni a hivatalos ismerésig, ez meghaladná munkánk kereteit, csupán az 1893-as évig – a tárgyunkat képező külföldi természettudományi gyűjtemény felajánlásáig – elért eredményeket szeretnénk felvázolni.

Csaplár Benedek, a szegedi piarista gimnázium tanára már 1854-ben hangoztatta, hogy Szeged múltjának és jelenének feltárását csak munkaközösséggel lehet megvalósítani

1. Herman Ottó tevékenységéről mindmáig nincs új, az utóbbi évtizedekben felbukkant adatokat is feldolgozó monográfiánk. Kénytelenek vagyunk hát a régi, de a kor tudományos igényeinek megfelelő ismertetéseket használni. *Lambrecht K.*, Herman Ottó az utolsó magyar polihisztor élete és kora. Budapest, 1920. – *Beretzky P.*, Herman Ottó. Bp. 1954.; *Székely S.*, Herman Ottó. Budapest, 1955.
2. A különböző publikációk gazdagon említik a Herman Ottóval foglalkozó irodalmat.
3. Politikai nézetéről, szerepléséről általában *Sáfrán Gy.*, Herman Ottó és Kossuth Lajos. Magyar Tudomány, 1960. 429–435.; *Veres L.*, A politikus Herman Ottó. HOMÉ 13–14. (1974–1975) 25–30.; *Szabadfalvi J.*, Herman Ottó, a miskolci képviselő. HOME. 16. 1977. 133–149.
4. *Kulinyi Zs.*, Szeged új kora. Szeged, 1901. 538.; *Herman O.*, Programbeszéd a szeged-rókusi alsóvárosi választókerületben. Szegedi Napló. (Ezentúl SzN.) 1879. okt. 21. 237. sz.; Egy Budapestről írott, de keltezetlen, Szeged alsókerületi választóihoz szóló levelét az MTA Kézirattára őrzi. – *Péter L.*, Herman Ottó és Szeged. Délmagyarország, 1954. 31. sz.

és felvetette a szegedi „történelmi társulat” megalakításának tervét.⁵ Ebből ugyan nem lett semmi, bár ő maga folytatott helytörténeti kutatást.⁶ A gondolat azonban Csaplár távozása után tovább élt és egykori tanítványa, Reizner János személyében lelkes folytatóra talált, aki már 1869-ben felvázolta az alakítandó múzeum tervezetét.⁷ 1872-ben már a „Történelmi és Régészeti Szakosztály” létrejöttét adja hírül a helyi újság. Elnöke: Lőw Lipót, alelnöke: Magyar Gábor, jegyzője: Reizner János lett.⁸ Egy felhívást is közzétettek, melyben a felállítandó múzeum számára kértek adományokat. Elsősorban lelkészek, jegyzők és tanítók bevonására törekedtek, az ő munkájukra számítottak.⁹

A múzeumi gondolatot az 1879. évi nagy árvíz félresöpörte ugyan, de ugyanakkor a jövő útját is megnyitotta. Egyrészt azzal, hogy az újjáépítés során hatalmas földmunkát kellett végezni s ennek nyomán számos régészeti lelet került napvilágra, másrészt pedig azzal, hogy a meginduló építkezés új várost és új intézmények egész sorát teremtette meg Szegeden.¹⁰ A sok intézmény közül minket itt most csak a múzeum szülőanyja, a *Somogyi Könyvtár* érdekel, mely e katasztrófa nélkül sohasem került volna Szegedre.¹¹ A Somogyi Károly esztergomi kanonok által adományozott hatalmas könyvanyag 1881 őszétől folyamatosan érkezett Szegedre.¹² A könyvtár első vezetője Magyar Gábor volt, akinek a nevével már találkoztunk a történelmi és régészeti szakosztály alelnökeként. 1882-ben azonban már Reizner János, a véglegesen kinevezett igazgató kezdi meg a könyvtár rendezését. Az ünnepélyes megnyitóra az ún. királynapok keretében, 1883-ban került sor. A főreáliskola földszintjén helyet foglaló könyvtárat maga Ferenc József adta át a közönségnek.¹³ A könyveit féltő gonddal vigyázó Somogyi Károly haláláig (1888) nem tudott megbárátkozni az energikus, másként gondolkodó Reiznerrel. Valószínűleg személyes ellentétükre vezethető vissza, hogy bár felmerült a múzeum szervezésének ügye a könyvtáron belül, sőt az addig összegyűlt anyagot a könyvtár folyosóján tárolták, hivatalosan nem beszéltek múzeumról.¹⁴

1885. júniusában a könyvtári bizottság kezdeményezte a városi múzeum létesítését. Javaslata szerint, amíg alkalmas helyiség nincs, – amely néhány teremből állana, – hagyják a könyvtárban a régiségeket, kérjék fel Reizner Jánost a rendezésre, az új beszerzé-

5. *Balanyi Gy.*, Magyar Piaristák a XIX–XX. században. Budapest, 1942. 170., 176.; Életrajza *Nagy A.*, Csaplár Benedek életrajza. Budapest, 1881. – *Prónai A.*, Csaplár Benedek emlékezete. Budapest, 1907. – Szegedi működésére *Schram F.*, Csaplár Benedek szegedi éveiből. MFME 1972/73. 1. 193–207.

6. *Szinnyei J.*, Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1893. II. 171–176.

7. *Reizner J.*, Emlékirat az alakulandó szegedi történelmi társulat ügyében. Szegedi Híradó, 1869. 48–50. (Ezentúl SzH.)

8. SzH. 1872. 120.

9. SzH. 1872. 32.

10. *Banner J.*, Reizner János és a szegedi múzeum. MFME. 1965. 8–10.

11. *Bezerédy I.*, A szegedi városi Somogyi Könyvtár megalapítása és működésének első időszaka. Szeged, 1961. Kézírtos szakdolgozat, Somogyi Könyvtár.

12. Somogyi Károlyról *Móra F.*, Szent ember vagy a könyvek és virágok embere. Szegedi tulipántos láda. II. 49–63.

13. *Fári I.*, Szeged közművelődési viszonyai a századfordulón, különös tekintettel a múzeum kialakulására és kezdeti működésére. Szeged, 1982. 14. Kézírtos szakdolgozat.

14. *Móra F.*, A városi múzeum és a Somogyi Könyvtár. In. Kiss F.–Tonelli S.–Sz. Szigethy V., Szeged. (Magyar Városok Monográfiái I.) É. n. 292–305.

seket és az ásatásokat pedig a tanács külön alappal támogassa a költségvetésből.¹⁵ A városi törvényhatósági bizottság július 8-án tárgyalta és fogadta el a javaslatot, kifejezve reményét, hogy ezzel „... rövid idő alatt egy nyilvános városi múzeum megnyitása iránti előterjesztésre indítandja a Somogyi-Könyvtári bizottságot, illetve az ezzel karöltve működő városi tanácsot.”¹⁶

Ez a határozat azt jelentette, hogy jogilag is létezik múzeum, hiszen külön pénzügyi keretből gazdálkodik.¹⁷

A folyton gyarapodó könyvtár és múzeumi anyag láttán az időközben megalakult millenáris bizottság tervei között szerepelteti „A Somogyi Könyvtár, a múzeum és tudományos társaság számára egy pantheon építésé”-t.

A városi közgyűlés hosszas vita után 1893. januárjában szavazta meg a közművelődési palota költségeit. Reizner volt az egyetlen, aki kevesellte az épület tervezett nagyságát. A városatyák közül egyesek túl nagynak, s főleg túl drágának (200 000 forintot irányzott elő a terv) találták a jövődöbéli helyiségek méreteit, mert a meglévő gyűjteményekből indultak ki. A vita még szinte el sem csitult, amikor július 28-án a tanácshoz levél érkezett, amelyben Schaufuss Camillo meissenai lakos felajánlotta nagy értékűnek tartott természetrajzi múzeumát a városnak (később kiderült, hogy másoknak is), igen „előnyös” feltételekkel, mindössze alkalmaztatását kérte, mint a tár igazgatója.¹⁸ Megfelelőbb pillanatot az ajánlattételre keresve sem találhatott volna Schaufuss, hiszen a tervezett nagyszabású épületet hozzáálló természetrajzi gyűjteménnyel lehetett volna azonnal megtölteni, nem kevésbé volt fontos azonban az a régóta dédelgetett terv, hogy a tudományos szempontokat minden tekintetben kielégítő közgyűjtemény hivatkozási alap lehet az ország harmadik egyetemének Szegeden való fölállítása érdekében.

A felajánlott gyűjtemény megtekintésére és felbecsülésére Reizner Jánost kérte fel a város, aki ennek eleget is tett és 1893. augusztus 22-én jelentésben foglalta össze benyomásait, az úttján tapasztaltakat és javasolta megvételét.¹⁹ Bevezetéképpen ezeket írja: „...A nyert szóbeli utasításhoz képest Budapesten és Bécsben is a szakkörökben előzetes tájékozódásokat igyekeztem szerezni az ajánlattevő által világszerte ismertnek (weltbekannt) mondott múzeum tartalma és értéke felől, azonban fáradozásom e tekintetben meddő maradt. Sem itt, sem ott közvetlen tapasztalatból a gyűjteményt senki sem is-

15. SzH. 1885. május 5.

16. Csongrád megyei Levéltár, Szeged város tanácsának iratai. 209/1885. (Ezentúl Csm. L.)

17. A helyi lap ébren tartotta a múzeum ügyét. Egy újsághírben ezeket olvashatjuk: „A létesítendő szegedi múzeum ügyében a városi tanács tegnapi ülése elé javaslatot nyújtott be Szabados tanácsnok. A mint tudva van, a Somogyi-könyvtár folyosóin eddig is szépszájú érdekes régiség van összehalmozva, a melyek rendezése csak a múzeum létesítésére vár. Mínthogy a múzeum részére a főreáliskola épületében átengedett két terem legközelebb át lesz alakítva, Szabados tanácsnok azt ajánlotta, hogy a múzeum rendezését, mely irányba való fejlesztését, kezelését s megőrzését illetőleg bizassék meg javaslatával Reizner János a Somogyi-könyvtár igazgatója. A tanács ezt elfogadta. Reizner teendő javaslata a közművelődési bizottság elé fog kerülni.” Szeged múzeuma. SzH. 1888. szeptember 8.

18. Schaufuss Camillo levelét nem ismerjük. Lázár György helyettes polgármester szeptember 25-én kelt jelentéséből azonban lényegét tudjuk. Csm. L. Szeged város tanácsának iratai 27869/1893. Erre még visszatérünk.

19. Csm. L. Szeged város tanácsának iratai. 13102/1893. Az alább következő idézetek mind ebből a jelentésből valók.

merte, csak arra nézve nyertem megnyugtatót, hogy úgy az idősebb mint az ifjabb Schaufuss a szakirodalomban jól ismertek és hogy több intézet és középiskola defectusait, természetrajzi felszereléseit és tanszereit Schaufussnál szokta megrendelni, ki is a várakozásokat mindenkor kielégítette.”

Ezután az ajánlattevő személyére tért át: „Schaufuss Camillo ez idő szerint 32 éves, családos, magas műveltségű s különösen a természettudományok minden ágában szakképzett egyén s szakmájának egyúttal tudományos irodalmi művelője is. Nincs semmiféle alkalmazásban s kizárólag a múzeumnak s tudománynak él. Drezdában egy 1000 tallért jövedelmező bérháza van.

Múzeumát az 1890-ik évben 57 éves korában elhalt atyjától, dr. Schaufuss Lajos Vilmostól örökölte, ki szinte csak magányzó és szenvedélyes gyűjtő volt. A világ minden részében voltak ügynökei, kik neki nagyobb tömegben mindenféle állatokat, de különösen rovarokat, lepkéket, csigákat és madarakat szállítottak.”

Az adományozás közvetlen okaként azt említi meg, hogy a drezdai zoológiai intézet szervezésekor nem az apja hanem egyik vetélytársának szerényebb gyűjteményét vásárolták meg, sőt az lett az új intézet igazgatója is. Az ifjú Schaufuss – aki szerint a méltánytalan mellőztetés okozta apja korai halálát – 16 bajor, svájci, osztrák és magyar városnak küldte el ajánlatát.

A történész, tehát nem szakember Reizner alaposan körülnézett a gyűjteményben. Jelentésének ezt a részét azonban csak kivonatossan idézzük.

A gyűjtemény „oly gazdag, oly értékes, hogy várakozásaimat a legtöbb tekintetben kielégítette”.

Ásványtár: „A gyűjtemény kezdetleges jellegű, s inkább egy alap, mely fokozatosan fejleszthető, bár eddig is a ritkább és szebb tárgyak is feltalálhatók benne.”

Őslénytani osztály: kb. 200 darabból áll, kövületek, lenyomatok, ősláti maradványok.

„Gazdagabb a föld és népismereti osztály, hol azonban különféle éghajlatok, exotikus népek és korszakok felölelésénél fogva igen de igen sok kiegészítés szükséges. Mindből van valami . . .”

„A régiség és érem valamint a bankjegy gyűjtemény bár sok mindenféle van egybe-hordva (többi közt Kossuth bankók is), nagyobb becsnel nem bír ép azért, mert némileg összefüggő sorozatot egybeállítani nem lehetne.”

„A természetrajzi osztályban az állatvilág minden neme képviselve van.”

Az emlősök osztálya: „A nagyobb állatoktól eltekintve az emlősök osztálya meglehetősen teljes, csak imitt, amott lenne lényegtelen pótlásokra szükség.”

„A madarak a struccról és flamingótól kezdve egész a kolibriig igen kevés hiánnyal nagyon szépen vannak képviselve.” . . .

Tojásgyűjtemény: „a legnagyobbaktól a legkisebbig mindenféle tojás feltalálható.”

„A halak és hüllők osztálya habár szintén kiegészítésre szorul, mégis elég gazdagnak mondható. Különösen az Afrika és India körüli vizek különféle halnemei . . . vannak bőségesen képviselve.”

Rovarak és lepkék: „tudományosan rendezve, üvegfiókokban felállítva névczímeikkel ellátva és minden állatka 8–10 példányban . . . van képviselve.”

Általános benyomásait illetően ezeket írja: „A mi továbbá a felállítást, fenntartást és az állapotot illeti, – kiemelem: hogy az emlősök és madarak mintegy 8/10-ed része

kitömve és felállítva nincs. A szőrös és tollas bőrök szárítottan, asztalokon fekvé vannak kiállítva. Ép ezért nehéz volt a rendszeres áttekintés és a hiánylatok számbavétele. A változati példányoktól nincsenek elkülönítve a doublettek, pedig ezek száma az emlősök és madarak osztályában sem jelentéktelen.”

„Az állapot, illetőleg a fenntartás ennek daczára is kifogástalan. Romlásnak nincs nyoma, pedig a helyiség alkalmatlan, a tárgyak nagy része a pornak és a légköri befolyásnak is ki van téve.”

Jelentésének végén a következőket javasolja: amennyiben a város pénzügyi viszonyai lehetővé teszik a leszállítás, berendezés, az évenkénti személyi, dologi és gyarapítási kiadások fedezését, remélni lehet a kiadásokkal arányban álló kulturális eredményt. Éppen ezért ragadja meg a város a kínálgó lehetőséget, mert olyan nagy értékű múzeum birtokába kerül ezáltal „mely a magyar nemzeti múzeumnak méltó társa lenne, s amelyek a vidéki múzeumok nyomába sem léphetnek.”

Reizner tehát kedvezően ítélte meg a Schaufuss gyűjtemény anyagát és megvásárlásra ajánlotta. Véleményét azonban nem osztották a város természettudománnyal foglalkozó tanárai és erdészei. Az ügyet tehát újra elővették és szeptember 25-én Lázár György helyettes polgármester a tanács elé vitte – Reizner János jelentésének felhasználásával készült – előterjesztését. Ebből megtudjuk, hogy Schaufuss Camillo 1893. július 28-án írott levelében ajánlotta fel megvételre gyűjteményét és azt 2–300 000 márkára becsülte. Minthogy – folytatódik az előterjesztés – „Szeged város ép most foglalkozik múzeuma berendezésével, sőt az építeni elhatározott közművelődési palotában e célra 500 m²-méter férhelyiség fenntartása van contemplálva, ez okból az ügy megvizsgálása végett Reizner János könyvtári és múzeumi igazgató urat felkértem arra, hogy Coln-Elbébe utazzék s a gyűjteményről, valamint az ügyállás egyéb részleteiről kellő információt, valamint – amennyiben azt szükségesnek látja – felajánlótól a felajánlás módzataira nézve írásbeli nyilatkozatot vegyen.” Reizner eleget tett a megbízatásnak és a szükséges nyilatkozatot is megszerezte.

„Ezen jelentés és a felajánlási nyilatkozat alapján . . . a felajánlónak a következő ajánlat tétetett éspedig:

1. fizetésben (nyugdíjképességgel) évi	2000 frt
2. egy praeparátor fizetése és lakbére	945 frt
3. szolga	220 frt
4. kezelési általány	283 frt
5. ingók javítása és gyarapítása	126 frt
	<hr/>
összesen:	3572 frt

Ezen kiadáshoz járlna még a gyarapításra szolgáló költség, ami 1000 frt-ra tehető, mit azonban csökkentene a duplumokból évenként befolyó összeg, mit Schaufuss 1000 márkára, körülbelül 600 frt-ra tesz.” Költségként felmerül még a fűtés és világítás, valamint a szükséges berendezés elkészítése és az anyag Szegedre szállítása. A helyettes polgármester szerint a város ügyis elhatározta egy múzeum létesítését, s tekintettel arra, „hogy az adomány elfogadása által a városnak egy nagy értékű múzeum jut tulajdonába, melyet culturája érdekében mindég, de különösen most, midőn a harmadik egyetemért a mozgalmat folyamatba tette, – mindezeknél fogva az ajánlat elfogadandó volna.” Lázár György

véleménye – s nyilván ez volt a város hivatalos állásfoglalása is – megegyezett Reiznerével.²⁰ Ez azonban még jobban felkorbácsolta a természettannal hivatásosan és kedvtelésből foglalkozók kedélyét, akik elsősorban helyi gyűjtésen alapuló múzeum szervezését tartották célszerűnek, és a történész Reizner illetékességét kétségbe vonták.²¹ (Ebben volt is némi igazuk). Éppen ezért az október 5-én tartott közgyűlés elfogadta azt az indítványt, hogy az ügyben Herman Ottót kérjék fel szakértőül, aki ekkor már országos tekintélynek számított a természettudományok terén.²² Herman elvállalta Szeged megbízását s erről levélben értesítette Lázár György helyettes polgármestert.²³ Utazását azonban késleltette a parlamentben folyó közoktatásügyi vita.²⁴ Emiatt csak 1894. január 8-án került sor Herman helyszíni szemléjére.²⁵

Közben Reizner másodszor is elutazott Drezdába és november 15-én befejezte a gyűjtemény részletes fölmérését. Kissé szigorúbb szempontok szerint ítélte mint első alkalommal, de a november 30-án beadott jelentésében, a Schaufuss gyűjtemény rövid ismertetése után, ezeket írja: „... a gyűjtemények anyagi értéke és tudományos becse tekintetében az augusztus 22-i jelentésében előadottakat általában most is fenntartom...”, s ezért ismételtlen javasolja megvásárlását, hiszen a meglévő hiányok ellenére (ezeket részletesen felsorolja) alkalmas alap lenne a természetrajzi gyűjtemény megalapítására. Ha teljesen előről kellene kezdeni a gyűjtést „Évtizedek múlva se jutnánk annyira, mint a mennyit a Schaufuss gyűjtemény már most nyújt.” Schaufuss Camillóval kapcsolatban

20. Csm. L. Szeged város tanácsának iratai. 13102/1893. Valamennyi irat egy csomóban található, belső számozásuk nincs, a keltezés szerint azonban megtalálhatók.
21. A Reizner elleni támadások kezdetben nyilván csak szóban hangzottak el. Később azonban ennek többen is hangot adtak. *Tergina Gy.*, A szegedi múzeum kérdése. SzH. 1894. január 28.; *Vellay I.*, A múzeum kérdése. SzH. 1894. február 10.; *Vellay I.*, A szegedi múzeum. SzH. 1894. február 17.; *Zsótér L.*, Alföldi madárvilág. SzH. 1894. február 25.; *Vellay Imrének* az volt a véleménye, hogy ne a kereskedőktől beszerzett tárgyakkal legyenek megtöltve a múzeumok, hanem a saját területükön gyűjtsenek és azt állítsák ki. Hivatkozik Pulszky Ferencnek, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójának véleményére (Pesti Hírlap, 1892. szeptember 1.), aki szerint a magyar múzeumok a vásárlásokkal helytelen gyakorlatot követnek. *Vellay I.*, A múzeum kérdése. SzH. 1894. január 21. – A Schaufuss-gyűjteménnyel két cikkben is foglalkozik. Reizner János leltára alapján bizonyítja, hogy a felajánlott gyűjtemény tudományosan nem felel meg, mert a sok exotikum mellett komoly hiányai vannak. Az ellenvélemény valódi oka is kibuggyan belőle: „Nem valóságos mellőzése ez a hazai tudományos törekvéseknek? Hát az ország második metropolisza szemében olyan alacsony fokon áll a hazai tudományosság, hogy a haza kulturális emelése végett, – még mielőtt itthon, hazánkban széttekintett volna, egyenesen külföldi tárgyak után kapkod?” *Vellay I.*, A szegedi múzeum – A Schaufuss kollekcióhoz. SzH. 1894. február 31., február 2.
22. Városi Közgyűlés. SzN. 1893. október 6. – Herman Ottó természettudományos működéséről: Herman Ottó. A Természet, 1915. 13–15. – *Szeöts B.*, Herman Ottó. Zoológiai Lapok, 1915. 14.; *Vass B.*, Visszaemlékezés Herman Ottóra. Magyar Hírlap, 1915. 36. sz.; *Makay B.*, Herman Ottó. Földrajzi Közlemények, 1915. 97–100.; *Lambrech K.*, Az élő Herman Ottó. Búvár, 1935. 361–362.; *Székely S.*, Herman Ottó természettudományos világnézete. Természet és Társadalom, 1954. 732–734.
23. Herman Ottó levele – Lázár polgármesterhez. SzN. 1893. október 25.
24. Herman Ottót az iskolakérdés évtizedeken át komolyan foglalkoztatta. Erről tanúskodnak hírlapi cikkei. *Herman O.*, A Schulverein ügye. Egyetértés, 1882. március 20. – Beszéd a Schulverein elleni népgyűlésen. Egyetértés, 1882. április 30.
25. A Schaufuss-féle múzeum. SzN. 1893. november 22.

meggyőzött arról, hogy: „A latin, francia, s angol nyelveken kívül a természetrajzi szakismeretekben nemcsak elméleti, de egyúttal gyakorlati avatottsággal bír.”²⁶

Két szegedi kultúrintézmény (könyvtár, múzeum) történetét közelről érintő megjegyzéseit bővebben kell idéznünk.

„Egy jövődöbeli nagy és szép természetrajzi múzeumot tehát vagy az ajánlat elfogadása útján sikerül megalkotni, vagy pedig talán soha sem lesz a városnak ily intézménye.

Az is felhangzott a természetrajzi múzeummal szemben, hogy Szeged közönségének ízlése nemesbítésére ajánlatosabb volna egy képzőművészeti múzeum alapítása, s e végre antik szobrok gipsz másolatainak és festmények lennének beszerzendők, mely úton a hazai képzőművészet is nagy istápolást nyerne.

Az ízlés nemesbülésére a képzőművészeti múzeumnak kétségen kívül nagy hatásuk van, főként ott, hol az általános műveltség egy bizonyos fokot már elért. De azt hiszem nem csalódom, a midőn azt állítom, hogy nekünk előbb még az általános műveltség emelésén kell munkálkodnunk. E végből pedig semmi sem oly hatékony, mint ép a természet csudás és tanulságos világának szemléltető feltüntetése; vagyis egy mindenki által használható s tudományos alapokon létre hozandó természetrajzi gyűjtemény felállítása.

Bocsánatot kérek, ha fejtegetésem egy kissé kitérő, de kötelességem elmondani tapasztalataimat.

Itt van a gazdag Somogyi Könyvtár, melyből annyit lehetne meríteni, s mely annyi mindenféle irányban kész, bőséges forrás. Ezen nagy tudományos kincsnek 10 évi tapasztalatom szerint a nagy közönségre nézve nincs semmi hatása, s talán a jövőben sem lesz soha, – mindenkor a nagy közönséget értve.

A tapasztalat szerint a könyvtárnak a tanult körök, a bűvár és tudós közönség műhelyei. Ott van például Hamburg s annak nevezetes nagy könyvtára. A nagy, művelt közönség nem veszi azt igénybe, s így a nagy közönség műveltségi állapotára maga a könyvtár közvetlen hatással nincsen. A világváros nagy szellemi kincstárát a legutóbbi évben is összesen 3126 olvasó kereste fel, jórészben vidékiek, a helybeliek közül pedig főként azok, kik szorosabban a tudományokkal foglalkoznak, s a nagy közönség sorából valók elvéve fordultak csak elő.

Ellenben az ottani hírneves természetrajzi és népiismereti múzeumot a tömegek látogatják. Naponként ezrek és ezrek járnak oda, hol a nagy közönség a pusztá szemlélet által is ismereteit gyarapítja s műveltségét fokozza.

Úgy vagyok meggyőződve, hogy a mi nagy közönségünk egy természetrajzi gyűjtemény felállítása által fog legjobban a művelődés ösvényére jutni. A legegyszerűbb ember is a természet gazdag és változatos alakulásainak szemléletén gyönyörködni fog legelőbb s felébred benne a gondolkodás, párhuzamot von maga, otthona, környezete és a tapasztalatok között, s ez a gondolkodás és egybevetés mindennél jobban fogja ösztönözni az olvasásra, az ismeretek gyarapítására és lassanként az egyszerű ember kiemelkedik az ő szűk látóköréből, kis világból.

26. Schaufuss később igazolta Reizner véleményét, hiszen Calwer's Käferbuch. I–II. Stuttgart, 1916. c. vaskos, 1390 oldalas, 48 színes táblával és 254 szövegekőzi rajzzal ellátott munkája a legjobb határozók egyike volt a maga korában. – A latin növénynevek utáni *Schau.* azonban nem az ő, hanem Schauer Johan Konrad (1813–1848) német botanikus nevét jelenti.

A nagyközönségre nézve igazán művelő s tanító hatása csakis egy természettudományi múzeumnak lesz. Aki itt megfordul, a pusztán szemlélet által is tanulni, tapasztalni fog. S a közvetlenség a tudásnak oly erős tápot kölcsönöz, hogy a szerzett ismeretek nemcsak maradandók lesznek, de mind szélesebb körökben fognak elterjedni.

Lehetséges, hogy a felajánlott adomány becse és értékére nézve, valamint az egész kérdésre nézve is téves felfogásokat táplálók, különösen azóta, amióta a felajánlt gyűjtemény értéke és tudományos becse tekintetében a kicsinyülő nyilatkozatok mindinkább tért foglalnak. Az is aggaszt, ha nem fogja e a közönség az ajánlatot egy s más oknál fogva talán mellőzni, a mely esetben talán egy soha többé nem kínálkozó kedvező alkalmat szalasztottunk el.”

Mindezek után Reizner János sürgeti Herman Ottó szakvéleményét „s az ő minden tekintetben illetékes nézeteit és javaslatait a továbbiakra nézve” vegye irányadóul a városi tanács.²⁷

Csakhogy elmúlt már az 1893-as év és Herman Ottó még mindig nem nyilatkozott. Alighanem tavaszra akarta halasztani – bizonyos fokig érthetően – a külföldi utat. A polgármester-helyettes azonban 1894. január 7-én táviratban kérte ígéretének teljesítésére, másnap a szükséges útiköltséget is elküldte. Ezek után erkölcsi kötelességének érezte a munka elvégzését Herman Ottó és még aznap elindult. Terjedelmes és mindenre kiterjedő 10 nagy alakú oldalra írott szakvéleményét február 5-én küldte el Szegedre. Ezt, a Herman Ottó emberi és tudományos magatartására egyaránt fontos és jellemző, jelentést teljes terjedelmében közöljük:

TEKINTETES TANÁCS!

Dr. Lazár György úrral, Szeged város polgármester-helyettesével írásban és szóbelileg folytatott többrendbeli tárgyalás, úgy Reizner János könyvtár igazgató úr szóbeli tájékoztatása során, ismerve továbbá

1.-szor: Reizner igazgató úr első jelentését, mely 1893. évi augusztus 22-én kelt s a Schaufuss Camillo-féle meissenai ún. múzeumának tartalmáról, értékéről és elfogadhatóságáról szól;

2.-szor: Azt a leltárt, melyet Reizner igazgató úr az ún. múzeum gyűjteményeiről és könyvtáráról készített s 1893. évi november hó 15-én Meissenben befejezett;

3.-szor: Annak a jelentésnek ismeretében, melyet Reizner igazgató úr a tekintetes Tanácsnak 1893. évi november 30-án a leltárral együtt előterjesztett;

Továbbá ismerve a Schaufuss-féle nyomtatott, részben autográfált „Promemoriáját,” melyet a nevezett hozzám beküldött,²⁸

Végre azon távirati és írásbeli fölhívás folytán, a melyet a polgármester-helyettes úr 1894. évi január 7. és 8-án hozzám intézni méltóztatott, átküldvén egyszersmind a 200 frtnyi útiköltséget is, mindezeknek során és alapján – az 1, 2 és 3 alatt érintett jelentések s illetőleg a leltár visszacsatolása mellett –, van szerencsém küldetésemről a következő tiszteletteljes és tőlem telhetőleg lelkiismeretes jelentést előterjeszteni.

Utasításom, melyet a polgármester-helyettes úrtól vettem, szószerint így hangzott: „tisztelettel megkeresem Szeged város hatósága nevében, hogy Meissenbe utazván, a Schaufuss-féle múzeumot elbírálni s erről véleményt mondani szíveskedjék.” Ehhez az utasításhoz tartottam magamat; de köte-

27. Csm. L. Szeged város iratai 13102/1893.

28. Pro memoria = emlékeztető feljegyzés. Nyilván a gyűjtemény leírása, katalógusa lehetett. A végén szereplő, vagy mellékelt véleményeket Herman Ottó nem tartotta magára nézve kötelezőnek, hiszen azok nem szakemberektől származtak.

lességet vélek teljesíteni, a midőn a szorosán vett jelentést némely megjegyzéssel megelőzni bátorodom.

Nekem már tudományos működésemből kifolyólag is tudomásom volt egy Drezdában fenállott Schaufuss-féle természetrajzi kereskedésről; de nem volt tudomásom az állítólag „világhírű” Schaufuss múzeumról, a melynek hírére különben Reizner igazgató úr is hiába tudakolta. Tudomásom volt arról, hogy már az idősebb Schaufuss készleteit sokszorosan áruba bocsátotta és kínálta: hogy évekkel ezelőtt többek között a madárbőröknek egy része a magyar Nemzeti Múzeumnak is be volt küldve; de visszament, mert az anyag nem vált be. Ismertem azokat a polémiákat is, a melyeket különösen id. Schaufuss folyóiratokban folytatott, a melyek kevésbé feleltek meg a tudományos vitaközösségnek, mint inkább annak a formának, a mely az egyszersmind kereskedő természetrajzi íróknál divék s inkább az anyagi érdekekben gyökerezik. Ismertem mindkét Schaufussnak irodalmi működését is, annak tisztességes, noha nem kimagasló becsét.

Budapesti bankárkörök részéről kísérlet történt, hogy ítéletemben Schaufuss ellen befolyásoltassam, a mit kereken visszautasítottam, mert tudtam, hogy ennek régi versengés a kútforrása és rugója; én pedig ott, a hol pozitív alapon való bírálatról van szó, csupán és egyedül pozitív alapra építem véleményemet és ítéletemet.

A nagyon érthető önérdékből folyó emberi gyarlóságnak tudtam be azt, hogy Schaufuss úr a „Promemoriá”-hoz csatolt véleményeket oly alakban közölte, mely nem egészen mentes a reclamtól; különösen ha meggondoljuk, hogy azokban a véleményekben sokkal erősebb volt a jóindulat és jóhiszeműség, mint a szakismeret; és valójában egyetlenegy vélemény sem szárazított oly szakembertől, a ki természetrajzi gyűjtemények megítélésére igazán hivatott, a kit nem zavar meg a tárgyak sokasága, zsúfolódása, tarkasága, mert az ismeret és tapasztalás megadja neki a biztos mértéket. Ugyan erre a rugóra vezetem vissza azt a hangzatos előadást is, a mely az apa küzdelmeit festi, a melyet ifj. Schaufuss úr Reizner igazgatóúrral közölt – azonban gondosan kerülve azt a körülményt, hogy a vállalat nem volt múzeum, hanem kereskedés.

Azon voltam, hogy megőrizsem magamnak a teljes elfogulatlanságot még azokkal szemben is, a mit Reizner igazgató úr jelentéseiben foglaltatnak s a mikből reámnézve csak az lehetett hatással, sőt irányadó, a mit az igazgató úr igen helyesen eljárásom szigorúságáról mondott, a mit én különben magamtól is igen élénken éreztem.

Eleve is elvoltam tökéltre arra, hogy szigorú eljárást kell követnem és magas mértéket kell alkalmaznom, mert úgy fogtam fel a dolgot, hogy a fenforgó esetben Szegedre nézve a természetrajzi múzeum nemcsak helyi közművelődési szempontokból ítélendő meg – noha ez is fontos és lényeges – hanem legfőképpen tekintetbe kell venni, hogy a múzeum valódi tudományos értékkel bírjon, alkalmas legyen arra, hogy többek között el nem tagadható érvül szolgáljon egy főiskola felállításához, tehát lehetőleg olyan legyen, hogy a természetrajzi tanszak katedráját reá lehessen alapítani; hogy ennél fogva a hézagok ne legyenek túlságosan nagyok, a mi pedig a legfontosabb, hogy a tárgyak ne nélkülözzék azokat az adatokat sem – nevezetesen a származást illetőleg – a melyeket a természethistoria mai magaslata el sem engedhet.²⁹

Ugyanezek állottak természetesen a tárgyak állapotára nézve is; nevezetesen azoknak a jellemző részeknek jelenlétére, a melyeken a fajok meghatározása és rendszeres elhelyezése nyugszik, a mire tehát kiváló gondot kell fordítani. Végül, hogy tekintetbe kell vennem a tárgyak állapotát a fenntartás – conserválás – szempontjából is; nevezetesen a gyűjtemény azon részeiben, a melyek csak elő vannak készítve, mint: az emlősök és madarak bőrei stb. – a melyek tehát még dermoplastikai műveletre

29. Szeged már régebben szeretett volna egyetemet kapni. Emlékirat a Szegeden felállítandó egyetem tárgyában. Szeged, 1879. – *Czimer K.*, A szegedi egyetem. Szeged, 1907.; *Lázár Gy.*, Szeged az egyetemért. Szeged, 1908. – *Szabó L.*, A szegedi egyetem. Szeged, 1911.; *Sziklay J.*, Három egyetem: Pozsony–Szeged–Kassa. Budapest, 1907.; *Szmollény N.*, Küzdelmünk a szegedi egyetemért. Szeged iskolája és kultúrája. Szeged, 1910. – Végre 1921-ben egyetemet kapott. *Laky D.*, A szegedi Ferenc József tudományegyetem igazgatását érintő fontosabb törvények és rendeletek gyűjteménye. Szeged, 1926. – *Bibó I.*, A szegedi egyetemi könyvtár 10 éve. Szeged, 1930.; *Sulica Sz.*, A szegedi egyetemi könyvtár válságos helyzete. Szeged, 1939.; *Kulcsár P.*, Szeged könyvtörténete az egyetem alapításáig. Szeged, 1970.

szorúlnak, hogy véglegesen felállíthatók, besorozhatók legyenek s a szemléleti oktatásra alkalmasakká váljanak.

Ily előkészület és megfontolás után f. é. január 8-án útrakeltem s Bécs–Iglau–Tetschen–Drezdai-út vonalat választva, megállapodás nélkül Drezdába siettem, hol 9-én reggel megérkezve, nyomban Meissenbe indultam s d. e. 10 óra körül meg is érkeztem. Haladék nélkül átkeltem Elbe-Cöllnbe, hogy látogatást tegyek Schaufuss Camillo urnál, ki látogatásomat még délelőtt viszonzta, a midőn is abban állapodtunk meg, hogy ebéd után megszemlélem az elbe-cöllni lakáson levő bogár (Coleoptera) gyűjteményt, azután átkelünk Meissenbe, hogy futólagos szemlét tartsak az ún. múzeum fölött, a végett, hogy a tűzetes szemle mikéntjét megállapíthassam.

A mondott bogárgyűjtemény, a melyre a két Schaufuss tudományos (leginkább enumeratív és descriptiv)³⁰ működése támaszkodik, a mely tehát aránylag a leg gondosabban van kezelve és gyarapítva, nagyban és egészben régebb keletű; minthogy pedig a dobozok, a melyekbe be van sorozva nem jól zárók s a bogarakat belül üveglemez nem védi, a konzerváltság nem üti meg a modern követelmények mértékét; hozzá az ún. minutiáknak legnagyobb része a fölragasztás tekintetében nagyon durva, a mi a pontos vizsgálatot sok esetben lehetetlenné teszi.

Schaufuss úr természetesen rajta volt, hogy a legjobban fenntartott dobozokat mutassa be, a mi ellen egy ideig nem is volt kifogásom; de később jónak láttam a vizsgálat módszerét megváltoztatni s bizonyos bogárcsaládokat előkérni, a melyeknek állapota ily esetekben kiválóan jellemző és az ítéletre nézve nagyon mérték adó . . .

Igy előadtam a lágyabb szervezetű Meloida-családot, a melybe pl. a kőrishogár is tartozik – s ekkor kitűnt, hogy ez penészes, ennek során azután kitűnt az is, hogy azoknak a dobozoknak a tartalma, a melyek a szobapadló közelében voltak elhelyezve, többnyire penészes, a tükön pedig kivirágzott a réz rozsdája.

De az tagadhatatlan, hogy a gyűjtemény fajokban gazdag s különösen a külföldi – igazabban szólva délszaki – alakok közt sok szép dolog akad, még feles-számban is; így akárhány *Mormolyce phylloides*, sok alak óriásbogár, az u. n. Dynastidák közül, úgy a Goliáthidák közül is. Ausztrália és Madagaszkár szigetbeli alakok sem hiányoznak.

De már ennél a gyűjteménynél is két körülmény vált szembeszökővé, u. m. hogy a conserválás mindig elégtelen, a kereskedői szempont pedig mindig az uralkodó volt. Nyilvánvaló, hogy az öreg Schaufuss, kora irányzatának hódolója, mindenképen azon volt, hogy sok fajt hozzon össze; de a fajok termőhelyeivel vagy keveset, vagy éppen nem törődött, a mi pedig a tudomány mai magaslatán nagy és igen lényeges fogyatkozás, mert elvész egyike a legfontosabb tanúságoknak: a fajok elterjedési viszonya. Az kétségtelen ugyan, hogy soknak elterjedése az irodalom segítségével megállapítható; de csak nagyjából; a pontosabb területi meghatározások nem lehetségesek.

Alapos tisztogatással, kiselejtezéssel, a rozsdás tük kicserélésével, jó, üveges fiókokba való át-helyezéssel, leáztatással és újból való felragasztással azonban egy igen szép gyűjteményt lehetne ki-teremteni, a mely, ha egyebet nem is, az alakok sokféleségét, rokonságát és különbségét mindenesetre kimutatná; úgy azt is: hogyan viszonylanak a mi égővünk alakzatai más égővek alakzataihoz? Mindezek pedig lényegesen tági tják a szemlélő látókörét.

Ennek a főgyűjteménynek nincsen katalogusa s így nélkülözi az egyéb följegyzéseket is, mi lényeges fogyatkozás.

A szemle végeztével tartózkodtam az ítéletmondástól, minthogy ezt működéselem legvégére tartottam fenn.

Ezek után átkeltem Meissenbe, hogy a „múzeumot” vegyem előleges szemle alá, mi az uralkodó, valóban csikorgó hidegben és fűtetlen komor helyiségben nem volt könnyű feladat.

Az egész alkalmatosság ragad mindattól, a mi a természetrajzi gyűjteményeknek egyik legnagyobb ellensége: a portól és szennytől, mely a tárgyakon is elterjed.

A szemlét csak az tette lehetővé, hogy Reizner igazgató úr a sommás összeírás-leltár – érdekében rögtönözött asztalokra rakatta ki azokat a tárgyakat – leginkább emlős- és madárőröket, a melyek Schaufuss Camillo úr előadása, de állapotuk tanúsága szerint is, részben évtizedek óta heverték

30. Felsőroló és leíró munka és nem tudományos feldolgozás.

ládákban és dobozokban; sokszorosan ide-oda hurczoltattak és conserválásban alig, vagy nem is részesültek.

Az általános benyomás, a mit a nagy helyiség reám tett; lomtárszerű volt.

A bejáratától széttekintve, leginkább madárbőrök voltak láthatók, részben rendszeresen csoportosítva s éppen ez tette legott szembeötlővé azt a bizonyos elfakulást, a mely a hosszas heverés, a por, a penész, a kiszáradás és újból való elpenészedés következése.

A madárbőröknek már futólagos szemlése közben is nyomban kimarkolhattam p. o. azokat az úszómadarakat, a melyeknek lábán az úszóhártyák ki voltak rágva, vagy lyukasztva; sok gázlót, a melyeknek lábáról le volt rágva a borító pikkelyzet; sőt az ín is, úgy, hogy csak a pusztá csont maradt meg.

Igen soknál a penész a felületen le volt ugyan törölve, de a test felőli oldalon vastagon virágozott. Főlemelve itt-ott egy-egy bőrt, legott föltűnt alatta a múzeumokat rongáló rovarok porszerű ürülete, az elhalt rovar nemzedék tetemeivel együtt; pedig e rombolók munkája most szünetelt.

Igy volt ez az emlősökkel is. A rombolók új nemzedéke már fejlődött.

A felállított emlősök közül tulajdonképen csak egy foka vált be; minden egyéb vagy molyos, vagy legalább gyanús.

A felállított madarak közt legtöbb az egerész ölyv-*Buteo communis* – jeléül annak, hogy itt is a kereskedelmi szempont a mérték adó s az üzlet leginkább kisebb iskolai gyűjtemények összeállítására van fektetve. A többi felállított madárnál feltűnt az igyekezet, hogy tetszetősebb állapotba helyeztessenek: lábait festve, különösen pedig lakkozva vannak; sok példány régi, szennyes és színehagyott.

Némely madár-család, így a kisebb gázlóké, a szó szoros értelmében szét van rágva.

Az eredet majdnem kivétel nélkül hiányzik, csak a kereskedők firmája van jelezve. Az az állítás, hogy a cédulák színe a határozó, nem bizonyul valóznak, a próbák nem sikerültek.

A madár-tojás gyűjtemény is színehagyott benyomást tett.

A csúszómászóknál és halaknak azon része, mely borszeszben van eltéve, sokszorosan megrothadt, mert a borszesz nem volt elegendő.

A néprajzi rész jelentéktelen.

Az ásványgyűjtemény kicsiny, legbecsebb egy kis darabja az 1868-ki varsói meteorhullásnak.

A pillangó gyűjtemény – európai fajok – terjedelmes s feljül-alul üveges fiókokba elhelyezve elég jól conservált is; de az eredetre nézve ez is néma.

A csontvázak többnyire csonkák.

Egy mellékhelyiségben ismét egy rovargyűjtemény van, leginkább többszörös példányok, a melyekből kis gyűjtemények állíttatnak össze. Egyéb gondozás hiányában – e gyűjteményben a naftalin marokszámra van szétszórva.

E futólagos szemle után kijelentettem, hogy a tüzetesebb szemlét a következő napon d. e. 10 órától kezdve ejtem meg.

Azt megvallom, hogy egész akaraterőmre volt szükségem, mert a hideg e sohasem fűtött helyiségben rettentő s a kellemetlenséget még fokozta a szenny, a rothadó tárgyak bűze, a naftalin s különösen a vizsgálat alatt felszálló részben mérges por is.

E tüzetes szemlénél, a melyet leginkább melegedés miatt félbe is kellett szakítanom, mindaz, a miről a futólagos megtekintés nagyjában tanúságot tett, még élesebben domborodott ki. S ha itt-ott akadt valami jobb, ezt is kizárólag üzleti szempontok teremtték össze; 10–15 téli és nyári pintyőke, hósármány stb.; egy elég csinos Colibri gyűjtemény, de inkább díszül összegyűjtve; a kagylók, csigák, házai összevissza halmozva, eredet nélkül; a tojás gyűjtemény, noha elég gazdag, nem foglalja magában azt, a mire a descriptiv tudomány most kiváló súlyt fektet: a fészekaljat s az abban mutatkozó eltéréseket, hanem egy fajnak mindenféle eredetű tojásai, legtöbbször minden megjelölés nélkül össze vannak halmozva s minthogy a szekrények rosszak, a színes tojás nagy része elfakult, színehagyott.

Egyáltalában a tudomány követelte megjelölések sokszorosan és merőben hiányzanak.

Minthogy nyilvánvaló volt előttem, hogy a tudományosanabb kezelt rész a rovaroké, a melynek a két Schaufuss irodalmilag is művelője volt – az ifjabb ma is az – a „múzeumban” levő gyűjteményt tüzetesebben vettem elő, különösen pedig azokat a rovarrendeket, a melyek a rendszeres összeállítás érdekében nélkülözhetetlenek és részben kiválóan alkalmasak annak megítélésére is: milyen a gyűjtemények gondozása? Ide tartoznak különösen a sáskafélék – *Orthoptera* – és a szitakötőfélék –

Neuroptera –. Ezeket azonban többszörösen elő kellett kérnem s az a benyomásom volt, hogy Schaufuss úr nem szívesen mutatta. Ezek valóban igen rossz karban vannak s már el sem szállíthatók.

A többi rendek gyűjteménye, mint Hymenoptera, Diptera, Hemiptera kicsiny, némely eredeti meghatározással.

Bevégezve a szemlét, magamhoz kértem Schaufuss urat s körülbelül a következőket adtam neki elő. Előtte tisztá és világos, hogy az, a mit Schaufuss úr múzeumnak, vagy Lajos Salvator múzeumnak nevez és mint ilyen többek között Szeged városának is oly föltétel mellett ajánlott fel, hogy önt e múzeummal, mint igazgatót átvegye, tisztességes fizetéssel, majdan nyugdíjjal ellássa és családjáról is gondoskodják, hogy – mondom – ez nem múzeum, hanem egy régi természetrajzi kereskedésnek legnagyobb részében igen elhanyagolt állapotú, el nem kelt maradványa; részben oly maradék, a mely a használható anyag többszörös kiválogatása után fenmaradt s már sehogysem értékesíthető. Ön is kénytelen lesz bevallani, hogy pl. az emlősök és madarak – eltekintve minden egyébtől – már a nagyfokú elmolyosodás következtében sem alkalmasak arra, hogy felállíttassanak; ezek legtöbbje többszörösen elpenészedve, ismét kiszáradva, a felállításra már nem is alkalmas, azoknál a rongálásoknál fogva pedig, a melyek a jellemző részeket érték, már a dermoplastika művészete is szükségképpen kudarcot kell, hogy valjjon. Ezek a maradékok, bárhová szállítva is, elmolyosodással fenyegetik az egész környezetet, legtöbbje már ennél fogva is tűze való.

Ha Szeged városa rovartani múzeumot óhajtana felállítani, elismerem, hogy akkor a bogarak tekintetében, részben a pillangókéban is, az Ön gyűjteménye szolgáltatná az alapot, megjegyzem azonban, hogy kellő átídomítás mellett s hozzátéve azt is, hogy a többi rovarrendek Önnél már részben elszállíthatatlanok, tehát pótlásra szorúlnának. Szeged azonban oly múzeum felállítására törekszik, mely nem foglalja magában csupán egy-két állatrend speciális gyűjteményét, hanem a mely bemutatja a természetiek rendszerének keretét, ha egy előre csak főbb vonásokban és vázlatosan is; bemutatja hozzá oly formában, melynek kezelése és egyéb felszerelése megfelel a tudomány mai követelményeinek. Szeged arra törekszik, hogy e múzeummal egy főiskola felállításának szükségessége mellett lehessen érvelni, másfelől, hogy a közre is felvilágosítólag hasson. Az Ön anyagát véve: a főiskola érdekére való tekintetből, ez az anyag elégtelen, hozzá nélkülözi a modern tudományosság követelményeit; – a közre való tekintetben, bizony, hogy az anyag egyfelől szertelen hézagos, másfelől annyira speciális – a bogarakban – hogy nem nyújthatja azt, a mire egy tipikus alföldi magyar város nagy közönségének valóban szüksége van.

Azt el nem fogadhatom, hogy Freiburg egyeteme Önnél kereste volna gyűjteményeinek kiegészítését, mert valójában semmije sincsen, a mi egy német egyetem szintjébe beillene; azt sem fogadhatom el, hogy a gyűjtélek értéke 2–300 000 márka: az Ön józanul számító földie meg sem engednék, hogy ilyen érték ajándék czímen idegenbe mehessen.

Legvégül pedig, a gyűjtemények helyreállítása és mellőzhetetlen kiegészítése oly összeget követelne, a melyen a természetrajzi kereskedés már igen fejlett fokán Szeged egy – céljainak teljesen megfelelő – válogatott Múzeumot szerezhet.

Azt megígérhetem, hogyha a város erre az utóbbira határozná el magát, én Önt a rovar keretek egybeállítására és szállítására ajánlani fogom.

Arról azonban bizonyosan önmaga is megvan győződve, hogy gyűjtéleke nem az az érték, a melyért igazgatóságot, fizetést, nyugdíjat és egy család biztosítását lehetne követelni.

Az, hogy Ön alkalmas-e egy Múzeum igazgatására, az más kérdés. Ismereteit nem vonom kétségbe; de azt szem előtt kell tartanom, hogy meg kellene tanulnia magyarul, hogy e nyelven meg kellene szólaltatnia a gyűjteményeket is, hogy a magyar nyelv a tipikus németre nézve sokszor meg sem közelíthető – noha vannak kivételek is – de nem tudhatom, Ön ilyen-é?

Mindezeknél fogva – nagyon sajnálom – de részemről nem ajánlhatom a szerződés megkötését. Minthogy azonban bírok avval a szerénységgel, hogy ítéletemnek ne követeljem a csalhatatlanságot, örülni fognék, ha véleményemet más szakember is feljűlvizsgálná.

Schaufuss úr igen nagy tisztességűdást tanúsított, azt mondta, hogy feljűlbírást nem óhajt, elismeri, hogy múzeumának sok a hiánya és baja, de hát ő egyedül van s nem győzi a conserválást; de vannak előnyei is s hogy Meissen, Planen, Freiburg városok stb. csak azért mondta le, mert nincsen pénzük stb.

Barátságosan és kölcsönös tisztelettel váltunk el.

Tekintetes Tanács! Én a tekintetes Tanács kegyes színe előtt is úgy állok meg, hogy a Schaufuss-féle ajánlatot abban a formában, a melyben tette, elfogadni nem lehet; és ha Schaufuss úr alkalmazásáról volna szó, nem ő lehetne az a ki a föltételeket megszabja.

De ha Szeged város nemes közönsége megmarad annál az elhatározásnál, hogy természetrajzi Múzeumot állít, a mely eszmét én nemcsak mint a természetrajziakban szakember, hanem mint olyan is a legmelegebben ajánlanám, ki ismerem az ily Múzeumoknak fölséges, nevelő hatását, különösen oly elemeknél, mint Szeged népe, mely egész helyzeténél fogva szoros viszonyban él a természet jelenségeivel, ezekre figyel, ezeket józan értelmével viszonyítja, akkor méltányosnak találnám azt, Schaufuss Camillo e Múzeum némely részeinek kiállítására megbizást kapjon nevezetesen más éghajlatok rovarvilágára nézve. Az az eszme, hogy csak hazánk földjének termékeire legyünk tekintettel, nem helyes, mert a tanúság akkor mélyed, a látókör akkor tágul, a midőn hazánk termékeinek helyét és viszonyát az egyetemes rendszerben ismerjük fel.

A mi végül Reizner János könyvtárigazgató urat illeti, a kivel – sajnálom – nem lehetek egy véleményen, én iránta a legnagyobb tisztelettel viseltetem, már azért is, hogy második jelentésében észrevette a hiányokat s a legszigorúbb feljűlvizsgálatot ajánlotta. Az a mindennapi jelenségek közé tartozik, hogy a historikus téved a természetiekben és megfordítva, a természetrajzi szakember a históriában: elvégre is: non omnes omnia possumus.³¹ A mi pedig Reizner igazgató urat teljesen fölmentheti úgy a felelősség, mint bizonyos megjegyzések alól, ez az a hamisítatlan jóakarát, jó-hiszeműség és lelkesedés, a melylyel ebben az esetben is szeretett szülővárosa javát szolgálni akarta.

A midőn a tekintetes Tanácsnak belém helyezett bizodaloméért köszönetemet nyilvánítanám, egyszersmind kérem, fogadja kegyesen hazafias tiszteletem kifejezését.

Budapesten 1894 évi február hó 5.

Herman Ottó
országgyűlési képviselő³²

Herman szava döntött, a gyors és látványos múzeumgyarapítás nem jött létre. A közgyűlés a Schaufuss múzeum megszerzésének elvetésével egy időben felszólította a tanácsot, hogy a városi múzeum végleges szervezésére hamarosan tegye meg javaslatát.³³

Még egy, nem elhanyagolható, haszna volt a nagy port felvert ügynek: megmozgatta Szeged közvéleményét és felszínre hozta a rejtett lehetőségeket. A helyi újságokban cikkek közül a későbbiek folyamán a múzeumba került például Vellay Imre rovar- és Zsótér László madárgyűjteménye.³⁴

31. Mindnyájan nem tehetünk meg mindent.

32. Csm. L. Szeged város iratai, 13102/1893, de az iraton három másik szám is szerepel. 3946, azután 1037 és 608/94. – Herman Ottó véleménye. SzN. 1894. február 25., 27. – Herman Ottó levele. SzH. 1894. február 25., 27.

33. Csm. L. Szeged város iratai 13102/1893. Az irat 1894. április 26-i keltezésű.

34. Vellay Imre egész cikksorozatban támadta a Schaufuss-gyűjtemény megvásárlását. Érvelejét bizonyára elősegítette egy mindössze 36 oldalas kis könyv megjelenése, melyben az elmúlt 8 évi működésük eredményeit tüntetik fel. *Vánki I., – Vellay I., Adatok Szeged vidékének állatvilágához.* Szeged, 1894. Igen magas benne a Szeged környékén nem létező, hibás meghatározásból származó bogarak száma. (Erre Gaskó Béla hívta fel figyelmünket.) Vánki reáliskolai tanár volt. Vellay közjegyző-segédként kezdte, majd kinevezték az Állami Rovartani Állomás tisztségviselőjévé, de ezt halála miatt már nem foglalhatta el. Gyűjteménye a szegedi múzeumba került. SzH. 1899. október 12.

**DAS GUTACHTEN VON OTTO HERMAN ÜBER EINE
NATURWISSENSCHAFTLICHE SAMMLUNG,
DER STADT SZEGED VERPFLICHTET**

(Auszug)

Das Lebenswerk, die wissenschaftliche und öffentliche Tätigkeit von Otto Herman, dem letzten ungarischen Polihistor behandeln zahlreiche Studien und zusammenfassende Werke. In der vorliegenden Studie wird nur ein Moment seines Lebens vorgestellt, als er als Naturwissenschaftler im Kauf bzw. Abweisung einer Sammlung, der Stadt Szeged verpflichtet, und später in der Gründung der naturwissenschaftlichen Abteilung im Museum von Szeged eine wichtige Rolle gespielt hat.

Die Stadt Szeged hat im Jahre 1893 die Kosten zum Aufbau eines Palastes zur öffentlichen Bildung bewilligt. Ein deutscher Sammler aus Meissen, Camillo Schaufuss hat seine naturwissenschaftliche Sammlung der Stadt mit der Bedingung angeboten, dass er selbst in dem Museum als Forschungsbeauftragter arbeiten wird. Die Vorsitzenden der Stadt Szeged haben mit der Betrachtung und Bewertung der Sammlung Otto Herman beauftragt. Er hat seine Meinung in einem umfangreichen Bericht an dem Stadtrat geschrieben. Die Verfasser veröffentlichen in der vorliegenden Studie diese Fachmeldung. Otto Herman hat die Sammlung – wegen ihrer Verwahrlosheit und Mangelhaftigkeiten – zum Kauf mit den geknüpften Bedingungen nicht geeignet, und die Annahme der Sammlung hat er für unrichtig gehalten.

Der Urteil von Otto Herman war entscheidend. Die Vollversammlung der Stadt hat die Organisation des Schaufuss-Museums abgeschlagen und hat den Stadtrat zu einer endgültigen Organisation des städtischen Museums aufgerufen. Die Sache hat grossen Staub aufgewirbelt, sie war aber endlich von grossen Nutzen, sie hat nämlich die öffentliche Meinung der Stadt in Bewegung gesetzt, und hat die latenten Möglichkeiten zum Vorschein gebracht.

Irén Fári–Mihály Köhegyi

100 ÉVE HALT MEG MANET

VÉGVÁRI LAJOS

Manet műveinek elegáns szépsége és fölényes valóság szemlélete ma is elbűvöl bennünket, pedig korunk művészete másfajta eszméket és célokat követ. Napjaink művészete az emberiség sorsának problémáit, a hol tragikusnak, hol dicsőségesnek sejtett jövő lehetőségeit kutatja. Manet-t nem érdekelte a jövő; tevékenységét nem a holnap bizonytalansága, hanem a jelen kézzelfogható valósága ihlette, „Megörökíteni az életet, úgy, ahogy van” – ezzel a számunkra pontatlan fogalmazásnak tűnő mondattal fejezte ki festői törekvéseit.

Elég csak felsorolni mindazokat a nagy eseményeket, melyeknek Manet szemtanúja, vagy részese volt, hogy kitűnjék, milyen általános és semmitmondó ez a program. Tizenhat éves volt az 1848-as februári forradalom kitörése idején: s ez a nagy esemény, mely olyan sorsdöntő volt Baudelaire, Hugó, Courbet, Daumier művészetének alakulásában, még halvány célzásokban sem jelentkezik Manet piktúrájában. III. Napóleon zsarnokságáról sincs mondanivalója, pedig műveinek kedvezőtlen fogadtatása nagyrészt megmagyarázható ennek a családi hírnévből élő politikai kalandornak a diktatúrájával. A porosz–francia háború megszegyenítő epizódjait sem örökítette meg Manet, pedig katonai szolgálatot teljesítvén, részese volt a történeteknek. Erről levelei is tanúskodnak. Legnagyobb élménye ekkor is művészi természetű volt: Meissonnier, ez a szinte már elfelejtett középszerű festő felettése volt a hadseregben és a katonai hierarchia adta hatalmát nem egyszer érezte alárendeltjeivel. A párizsi kommün idején – mialatt Courbet egy új művészet társadalmi és gazdasági alapjait igyekezett előteremteni – Manet óvatosan félrehúzódott, s csupán a maga és családja sorsáért aggódott. De az új, polgári köztársaság első éveiben sem keresett és nem látott mást csak a szépséget: Igaz, litográfiát készített a kommünárdok kivégzéséről, de álláspontja ebből nem ismerhető meg. Művein főleg mulatókat, bárókat, divatos párizsi dámákat, tájképeket és csendéleteket ábrázolt, látszólag szenvtelenül, érzés nélkül, csupán a szépség igézetébe merülten.

Régebben a változástól rettegő polgártársak a festészet „jakobinusának” nevezték, de életművét áttekintve nem érezzük találónak ezt a jelzőt. Annál inkább nem, mert azóta tudjuk, hogy művészi ideáljait a festészet klasszikusai között találta meg. Idegennek érezte magától Delacroix vagy Daumier szenvedélyét, ügyet sem vetett Munkácsy párizsi diadalaira és iszonyodott Courbet plasztikus öserejétől, melyet brutalitásnak tartott. Annál nagyobb érdeklődéssel és csodálattal viseltetett a reneszánsz mesterei iránt. És ez a vonzódás nem egyszerűen a hagyománynak kijáró tiszteletet jelentette; nagyon is gyakorlati volt, mesterségbeli és esztétikai tanulságok forrásává vált. Egyik nagy alkotásának, a Reggeli a szabadban című képének megoldásához Raffaello egyik kompozícióját köl-

csönözte, de kimutatható művén Giorgione „Mezei koncertjének” befolyása is. Botrányoktól hirhedtté vált képe az Olympia pedig hasonló viszonylatban áll Tiziano Urbinói Vénuszához. Hals, Velazquez és Goya azok a „legmodernebb” festők, akik ennek az állítólagos „jakobinusnak” a festői alakulására hatással voltak.

Így, pusztá felsorolás után, úgy tűnik, hogy afféle eklektikus volt, mint kortársai az építészek, akik a városi sorházak sivárságát az itáliai reneszánsz épületekről kölcsönzött homlokzatokkal akarták elleplezni. S majdnem mulatságos kuriózumnak tűnik, ha még arra gondolunk, hogy Manet elmélyülten tanulmányozta a japán festészet és grafika alkotásait. Nemcsak egyes festményeinek felfogása bizonyítja ezt, hanem konkrétan Zola-portréja is, ahol az író alakjának háttéréül négy képzőművészeti alkotást festett a vászonra: Velazquez Ivók c. festménye és az Olympia reprodukciója mellett egy japán rajz és egy keleti paraván helyezkedik el.

Zola portróját hálából festette, mert az író megvédte az ominózus Olympiát: ott látható az íróasztalon Zola írása, címlapján Manet névével. Az említett paradoxonnak tűnő körülményeket Zola említése tetőzi be, de egyben magyarázza is Manet szerepét és jelentőségét. A francia társadalom nagy leleplezője, a valóságot mikroszkópon át elemző „naturalista” író harcostársat látott Manetban, nem a látszólagos különbségek, hanem a törekvések hasonlósága miatt szólalt fel Zola a hozzáképest l'art pour l'art eszméket valló Manet védelmében.

Nem Zola volt az első író, aki felismerte Manet jelentőségét. Baudelaire – aki Delacroix-ról a romantika vezető mesteréről – lelkesedő tanulmányt írt, felfigyelt a fiatal Manet-re; kritikában és versben egyaránt kifejezte elismerését. Baudelaire és Manet között barátság szövődött, melynek mindketten hasznát látták. A fiatal Manet több műve annyira közel áll Baudelaire eszméihez, hogy egyik-másik alkotását szinte a költő műveinek illusztrációjaként foghatjuk fel. De Manet útja az Olympiától kezdve, másfelé vezetett, eltávolodott Baudelaire mitikus és romantikus, sátáni és egyben katolikus szemléletétől. Formai szakítás azonban nem jött létre, mert a nagybeteg költő hamarosan meghalt.

Az új barátot, Zolát már az a csoport hívta segítségül, amely Manet-ban látta az új törekvések példaszerű megtestesítőjét. Majd, midőn Zola abbahagyta a képzőművészettel való foglalatosságát, nem maradt űr távozta után, mert a fiatal festők, a későbbi impresszionisták, lelkes szeretettel védelmezték vezérüket. Egy időre magukkal tudták ragadni idősebb társukat, ez az együttthaladás azonban nem sokáig tartott, a vezér nem vállalta az irányítást, elhagyta seregét, hogy megőrizhesse művészi magányát és függetlenségét.

Mindennek nemcsak stílári oka volt, hanem eszmei és társadalmi is. Manet nem a művészeti közéletből kiszakadt, szinte illegális kiállításokon akart sikert elérni, mint az impresszionisták, hanem azokban a polgári körökben, melyeknek hangadó művészeti tényezői a leghevesebben támadták. Évről évre beküldte képeit az álművészet triviális cirkuszába, a párizsi Salonba, s örömet okozott neki, ha a korlátolt közepszerűség képviselői kényszeredetten elfogadták egy-egy alkotását.

Mert Manet hűséges fia volt a polgárságnak, elsősorban ennek az osztálynak alkotott, ennek életét ábrázolta, s csak innen várt elismerést. Manet sikertelenségének tehát nem az volt az oka, mint Couerbet, Daumier vagy Millet művészetének, akik új közöniséget kerestek; a népet, – s annak életét ábrázolva bírálták a fennálló polgári rendet.

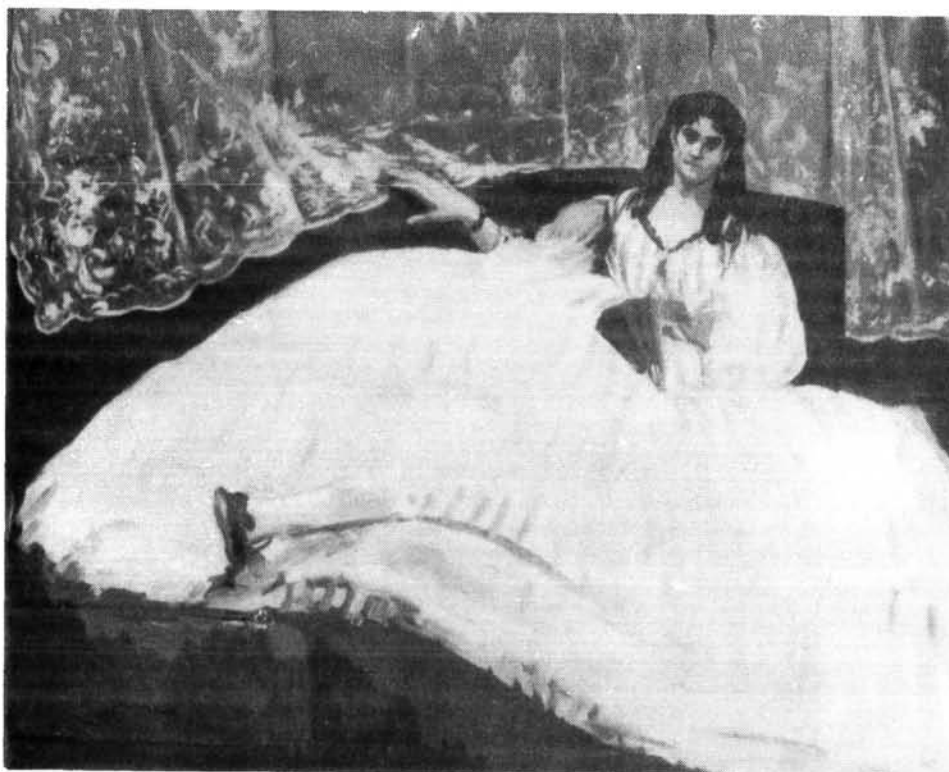

1. kép. Manet: Önarckép

Manet művészetében is, életvitelében is vállalta a polgári világot, s ha társadalmi célt tudunk felfedezni műveiben, az éppen ennek a tudatosan vállalt magatartásnak a következője: rádöbbsenteni a polgárságot a saját életének valóságára, s ebben a polgári világban kibontani a szépség olyan lehetőségét, mely méltó folytatása a klasszikus reneszánsz mestereknek, de egyben újszerű is, témában, tartalomban és formában egyaránt. Az volt a véleménye, hogy minden modern művész csak akkor méltó a művész névre, ha nem áll szemben a hagyománnyal, hanem a benne rejlő lehetőségeket a változó világ új lehetőségeivel kiszélesítve fejleszti tovább tartózkodását.

A hagyományra és a modernségre vonatkozó nézetei választják el tanítványaitól és követőitől, az impresszionistáktól. Az impresszionisták az optikai észleletek, a finom analízisek mesterei. Számukra a világ fény- és színjelenségek halmaza. (Ennek érdekében dolgozták ki a kiegészítő színek festői alkalmazásának rendszerét, melyet először Delacroix, a modern művészet zseniális úttörője, a romantika nagy koloristája állapított meg. Az impresszionisták azonban nem elégszenek meg a kiegészítő színek segítségével elérhető távlati hatások és világosabb kolorit alkalmazásával, hanem optikai elméletük alapján tagadják a tárgyak valóságos létét, plasztikai tapinthatóságát, mondván, hogy a tárgyak színfoltként jelentkeznek, s ezek a foltok is apró színatomokból állnak.)

Az impresszionisták szerint, a tárgyak tudatunkban keletkeznek; olyan fogalmi absztrahálások, melyek a tapintás és a logika útján jönnek létre. A tisztán optikai szem-

2. kép. Manet: Baudelaire kedvесе

lélet azonban nem láthat tárgyat, csak a fény-árnyék és a fényvisszaverődés által életre hívott felületeket. Ezeknek a tiszta optikai meglátásoknak a visszaadása lehet kizárólag a festészet feladata. Tehát a rajzot, a körvonalat, a tagolatlan színfoltot, mint akadémikus lim-lomot kivetették a festészet eszközei közül. Csak színek vannak, de a színek sem abszolút tulajdonságai a tárgyaknak, hanem relatív jelenségek melyek a fénytől függnék. Például egy adott felület vakító napfényben fehérbe játszó sárga, árnyékban lila, ugyanez a felület zöld tárgy közelléte esetén kékes, piros tárgy esetén narancs színű árnyalatokat is mutat. A sokféle ráhatás szemléltetésére a színfoltokat a tárgy tudott színfoltját szét kell bontani apró színes pontokra, összetevőkre: ezáltal a tárgy anyagszerűsége éppúgy elvész, mint a határozott körvonal. A tárgy megjelenése a körötte és mögötte lévő tárgyaktól – (színértéktől, viszonylataiban, a levegő fénytörő közegének vastagságától) függ.

Ez az elv lényegében mechanikus materializmus hajtása, szkeptikus világnézet, mely azt hirdeti, hogy minden csak látszat, ennél fogva semmit sem tudunk biztosan, minden dolognak sokféle arca van, attól függ, hogy nézzük, hogyan „látjuk meg”. A művészet-történet nagy tévedései közé sorolhatjuk tehát azt a tényt, hogy az impresszionizmust egy időben a polgári optimizmus megnyilvánulásának tekintették, világos, derűs összehatású színei miatt. Holott valójában az impresszionizmus a bizonytalanság, a semmiben nem hívés módszere, a felület művészete, mely rész megoldások kedvéért feláldozta az egészet. Lemondott a művészet nagy társadalmi és eszmei célkitűzéseiről, s nem akar többet, mint

3. kép. Manet: Koncert a Tuillériák kertjében

a naturalizmus. A köztudatban a naturalizmus a borotvaéles rajzzal való virtuózkodás, a részletek szinte természettudományos pontosságú ábrázolása. Ismeretes, hogy a naturalisták portrét rajzoltak mindenről, amit láttak; azt hirdették; a művésznek mindegy madonát vagy káposztafejet ábrázol-e. Lényegében az impresszionizmus is ezt az elvet vallja, csupán annyival szimpatikusabb a rajzos naturalizmusnál, hogy az ún. képkivágásban, vagyis a naturalista kompozícióban nagyobb ízlést tanúsít, s elbűvöl a színek eddig még nem is sejtett gazdagságával.

Az impresszionizmus néhány sajátosságának jellemzése talán hozzásegít ahhoz, hogy Manet művészi törekvéseit pontosabban elhatárolhassuk. Mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell, hogy Manet az impresszionisták, különösen Monet művészi törekvéseit méltányolta és alkalomadtán képeket is vásárolt tőlük, tehát anyagilag is támogatta őket. Sőt, rövid ideig tartó periódusában Monet hatása alá is került: Tájképeket festett Argenteuilban és velencei utazása alkalmával az impresszionisták színelemző, tárgyat és anyagszerűséget feloldó modorában. De éppen ez a kísérlet győzte meg arról, hogy az impresszionizmus módszere nem alkalmas az ő gondolatainak kifejezésére. Az életet, a párizsi embereket, az új polgári világ szépségét nem lehet azzal a stílussal ábrázolni, mely a tárgyak és a személyek zárt körvonalait felbontva, a festői motívumokat tartalmi vonatkozásaiktól fosztja meg. Mert Manet, bármilyen kiváló megfigyelője volt a „jelenségeknek”, nemcsak a látható felület iránt érdeklődött, hanem a motívumok hangulati elemeit, egymáshoz való emberies viszonylatait is ki akarta fejezni. Másképpen mondva, a naturalista látás „objektivitását” – mely a nem látható dolgok (eszmék, hangulatok, viszonylatok) létezését tagadta – elutasította, mert nem akart lemondani a művészi-érzelmi vonatkozások kifejezéséről. Ugyanis Manet nem az optikai-festői probléma kedvéért választotta ki témáit,

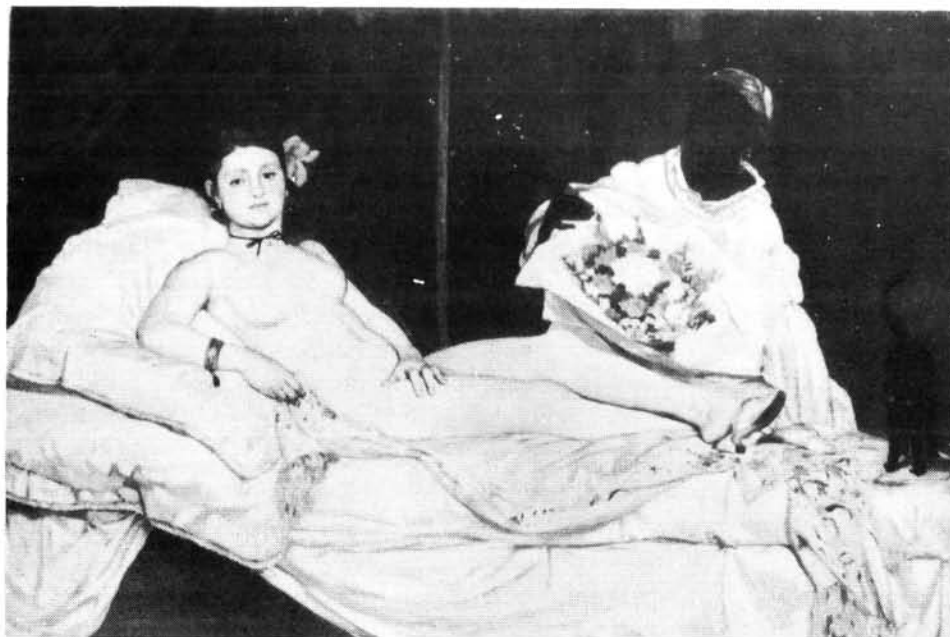

4. kép. Manet: *Lóverseny*

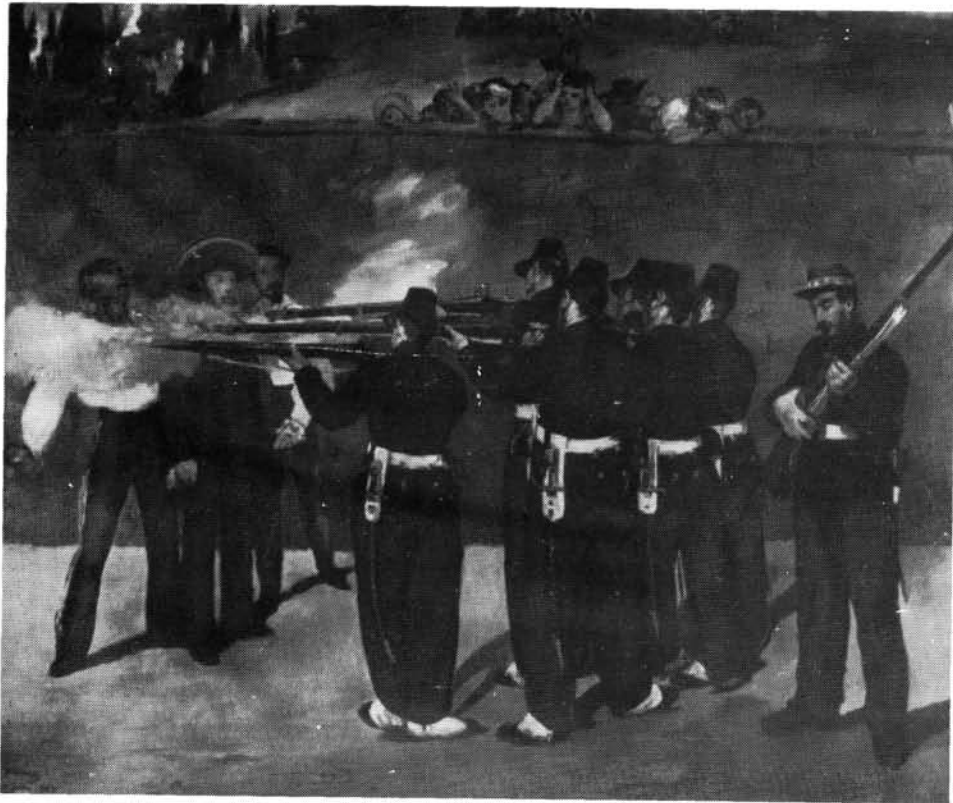
mint az impresszionisták, hanem a benyomás és annak művészi asszociációi serkentették alkotásra.

Ebből a szempontból tehát Manet a hagyományos módszert követte, ami azt jelenti, hogy talán nincs olyan nagy eltérés közte és a kritikai realisták képviselői között.

De ez a hasonlóság csak látszólagos. Manet nem mond véleményt, nincs benne kritikai szenvedély. Az ő realizmusát a motívumhoz való érzelmi vonzalmát csak egy lépés

5. kép. Manet: *Olympia*

6. kép. Manet: Miksa császár kivégzése

választja el a l'art pour l'art-tól, attól a művészi elvtől, mely az alkotás önmagáért való szépségét hirdeti, s a művészet célját magában a művészetben keresi. Ebben a hajlandóságban Baudelaire tanítására ismerünk: a művész emelkedjék az élet fölé, legyen szenttelen, s egyetlen cél vezesse a forma tökéletessége.

De amint Baudelaire nem volt következetesen hű a l'art pour l'art elvéhez, mégkevésbé volt az Manet. Mert a művészet öncélúságát hirdető magatartásán mindvégig átüt a valóság iránti tisztelet, a valóságban való gyönyörködés, s az „igazságra” való vágy. Manet-t az tartotta vissza a l'art pour l'art-tól, hogy bármit is festett, meg akarta őrizni a motívum valóságát, s a festői tárgyak egymás közti viszonylatában az igazságra törekedett. Ezért, bár olyan aktot festett, melynek kompozícióját Tiziano-tól kölcsönözte, műve nem klasszikus utánérzés, vagy valamiféle öncélú szépség kutatása, hanem Párizs erkölcsi valóságának kifejezése. Az „Olympiá”-ra gondolunk, melynek programját Manet bizonyára sohasem fogalmazta meg, de a mű alkotása közben mindvégig ügyelt arra, hogy a meztelenség indokolt legyen. Ezért egy ágyon heverő kokottot ábrázolt: kis termetű, nem is túl szép, de fiatal és számító, ügyeskedő nőszemélyt, akinek mozdulatai kissé durvák, egész lénye sugározza a nagyravágyást és a lelki sivárságot. Nem szép az „Olympia,” a klasszikus művészet női aktjaihoz, eszményi formáihoz hasonlítva, de mélyen igaz: a l'art pour l'art küszöbére érkezett művészet vallomása koráról, mégha a

7. kép. Manet: Csónakban.

helyszín csupán egy kisstílu kurtizán heverője. Flauberthez méltó téma ez, de a ruoeni remete nehezebb, szemérmesebb, aggályosabb és főleg, indulatosabb Monetnál. Flaubert nehezen és gyötrődve alkotott: tökéletesen felépített és találó jelzőkkel ékesített mondatai egyaránt elárulják a megfélemezett szenvedélyt és az alkotás gigászi-kinlódó önfelegyelmet. Manet mindig elegáns és könnyed, művein nem érezzük a kínlódást; keresés nélkül talál rá a helyes és szellemes kifejezésre – akár Maupassant, Flaubert csodált és dédelgetett kedvence. De Manet mégsem tekinthető Maupassant képzőművészeti megfelelőjének: művészetében a klasszicitás uralkodik, vagyis a valóságot mindig a harmónia világába emeli: másképpen szólva, újra és újra visszatekint a reneszánszba, Tiziano, Giorgione vagy Goujon világába. Az „Olympia,” a hetera életforma kifejezett sivársága ellenére szép, mert ez a sivárság a forma tökéletessége, kiegyensúlyozottsága útján szépséggé és költészetté nemesedik, akárcsak Baudelaire-nál.

Megérthető a párizsi közönség felháborodása is. A mű kettőssége: a hetera brutális igazsága és a forma eszményítő szépsége az 1860-as évek tárlatlátogatója előtt olyan ellentmondásnak tűnt, melyet csak a tehetség különös zavaraként értelmezhetett. A megszokott antik istennők pózában egy nagyon is triviális lényt bemutatni: nem más, mint a műfajok összekeverése, a „szent” idealizáló művészet megsértése.

Semmiféle sikertelenség, meg nem értés, vagy újabb művészeti proklamációk sem téríthették el Manet az elképzelt célhoz vezető útról. S talán, ha eljutottunk Manet szándékainak megértésében idáig, mégsem tűnik olyan üresnek és semmitmondónak az a nyilatkozata, hogy az életet akarja megörökíteni, úgy ahogy az van. Nem a felület be-

8. kép. Manet: Nő fedetlen keblekkel

nyomását visszaadni, mint az impresszionisták, nem a szépség konvencióit folytatni, mint az akadémikusok, de nem is „brutális” láttelepet adni és kritizálni, ahogy Courbet tette. Az ő célja más: az élet és a szépség, a találó igazság és a klasszikus forma összebékítése. Erre tanít az „Olympia”, ez magyarázza, hogy Manet, másik főművében, a „Folies Bergère bárja”-ban című festményén, mely egész festői működésének sommázata, a reneszánsz szimmetrikus-centrális kompozíciójához hasonlót alkotott. Azt is megértjük, miért volt szüksége az utóbbi kép alkotásakor arra, hogy műtermébe valódi bárpultot állítson, rajta üvegekkel és mindenféle kellékekkel: valóságból akart ihletet kapni; nem-csupán tárgyi-formai ihletet, de a környezet egy részének szinte kulisszaszerű kiképzésével a valaha látott motívum hangulatát igyekezett a kép alkotásának tartamára állandósítani.

A lelkiismeretes pontosság és a magasrendű eszmények – mondjuk ki – a humánus szépség megvalósítása utáni vágytiltakozás a lélek elnyomódása ellen egyben mechanizálódásával kispolgári tömegkultúra a kiteljesedéshez való jogának követelése. Az emberi élet szépségéért való küzdelem indokolja, hogy Manet olyan áhítatos tisztelettel szemlélte a reneszánsz mestereit, vagy magányos utódjukat, Velazquezt. A méltóságra, nagyobb emberi formátumra való törekvése készítette arra, hogy megtartsa a polgári formákat egész

életvitelében, hogy ne fordítson hátat annyi művészársáéhoz hasonlóan, a polgárságnak, hanem újfajta egyetemes vonatkozásokkal gazdagítsa osztályát. Manet tiszteletre méltó szándékai fölött az idő már kritikát gyakorolt; a polgárság is eljátszotta azt a francia forradalom idején szerzett jogát, hogy a társadalom vezetője legyen. Mindez azonban nem kicsinyíti Manet szándékainak őszinteségét és nem támaszt kétséget becsülete iránt. Elképzeléseinek következetes megvalósítása hitelesíti egész életművét: s itt nemcsak művészi munkásságára kell gondolnunk, hanem életvitelére, élettörténetére is, mely nem érdekessége, hanem céltudatossága miatt érdemes az emlékezetre.

Edouard Manet jó módú család sarja, 1832. január 23-án született Párizsban, apja ebben az időben magas rangú tisztviselő volt, anyja, aki három gyermeknek adott életet, szintén a francia nagyburzsoáziaéhoz számított. A szülőknek tekintélyes vagyonuk volt; ennek a festőre eső része olyan komoly összeget jelentett, hogy Manet egész életén át megélhetett a kamatokból. Erre szüksége is volt, mert festményei csak élete végén találtak vevőkre. A Manet család lakása nem volt fényűző, de választékos és ízléses; a környezet a XVIII. századi polgárság puritán felfogására vallott. Manet apja megközelíthetetlen, mogorva méltóságteljes; igazi „pater familias,” aki nem tűrt ellentmondást, s magának tartotta fenn a döntés jogát minden, a családtagokat érintő kérdésben. Ilyennek ismerjük őt nemcsak az egykorú feljegyzésekből, hanem Manet festményéből is. Az apa jogász szigorával szemben az anya az érzelmet, a gyermekek iránti aggódó szeretetet képviselte, ilyen volt a Tipikus francia polgári család, a Manet család: Balzac vagy Flaubert regényeiből ismerjük ezt a világot. A rangjára, társadalmi állására büszke apa elvárta, hogy gyermekei legalább olyan társadalmi fokra emelkedjenek – szorgalmuk és összeköttetések segítségével – mint aminőt ő vívott ki saját magának. De Edouard fia, akiben korán tudatosult művészi hivatása, nem értett egyet az atyai elképzelésekkel. Középiskolás kora óta behatóan foglalkozott a képzőművészettel, természetesen az apa tudta nélkül. Magánúton rajzolni és festeni tanult és a költségeket nagybátyja anyja fivére fedezte. (Manet fiatalkoráról néhány levelén kívül a leghitelesebb forrás, meghitt barátjának és iskola-társának, Antonin Proust visszaemlékezése.) A középiskola elvégzése után Manet engedetlen gyermeknek bizonyult és nem tett eleget az atyai akaratnak, hogy a jogi pályára lépjen. Szabadság után vágyakozott, s ebben a helyzetben egyetlen lehetősége volt, hogy tengerészkadettnak jelentkezzen. A felvételi vizsga azonban nem sikerült, ezért az ifjú Manet hajósnak állt be egy Dél-Amerikába induló hajóra. Az utazás végcélja Rio de Janeiro volt. A napsütötte, eleven déli táj látványa feledhetetlen és felszabadító élmény volt a fiatal művész számára. Ekkor határozta el, hogy festő lesz. Hazatérése után megkísérelte a tengerészkadett-vizsgát, de úgy tűnik, nem a sikerre, hanem az eredménytelenségre törekedett. Mostmár az apa is belátta, hogy fiából nem nevelhet magához hasonló polgárt, s keservesen beleegyezett, hogy fia képzőművészettel foglalkozzék.

Életének e nagy fordulatát gazdagította Susanne Lenhoffal kezdődő kapcsolata is. Susanne igen tehetséges, holland származású zongoraművész nő volt, Liszt Ferenc sokat ígérő tehetségnek tartotta. Mint zongoratanárnő működött a Manet házában, itt talált egymásra a két fiatal. Kapcsolatukból fiúgyermek is született. (Léon Koella néven). Apja halála után (1863) Manet a nála két évvel idősebb Susannát feleségül vette, s vele élt az apai házában, melynek berendezését, szokásait Manet, ősei iránti tiszteletből, sohasem változtatta meg.

Susanne kitűnő, jóságos élettárs volt. Maga is művészlélek, ezért megértette, hogy a sokat bántott, szidalmazott, a társadalmi konvencióktól korlátozott férjének szabad és kötetlen életre van szüksége. Nem korlátozta szokásait, életvitelét – miként az némely uralkodni vágyó, „műzsafeleség” szokása volt a XIX. században. Feljegyezték, hogy húsz év alatt, mindössze néhány alkalommal kereste fel férjét a műteremben, de más módon is biztosította a szabad alkotói magányt. Éppen ezért kapcsolatuk mindvégig friss és eleven maradt: Manet örömmel és szeretettel tért meg esténként a családi körbe. Susanne 23 évvel túlélte a férjét és 1906-ban halt meg.

1850-ben Manet beiratkozott Thomas Couture iskolájába. Mestere a francia historizmus egyik legismertebb személyisége volt; főműve a „Rómaiak a dekadencia korában”, egy látványos aktrévűnek és a szorgos régészeti kutatások eredményének keveréke. Manet hat éven át dolgozott Couture műtermében, s ez idő alatt nem egyszer heves összecsapásra került sor a mester és a tanítvány között. A vita látszólag mindig a modell beállítása körül forgott: Manet kritizálta a Couture megkívánta pózokat és a természetes, közvetlen magatartást követelte. Ezek a viták hamarosan esztétikai kérdéseket érintettek: az akadémizmus és a realizmus idegőrlő viaskodásává növekedtek. A Couture mellett töltött hat év azonban nem volt elvesztett idő: Manet itt szerezte meg kitűnő mesterségbeli tudását, mely nemcsak a festésre, de a rajzra és a sokszorosító eljárásokra is kiterjedt. Nemkevésbé fontos Couture szerepe abból a szempontból sem, hogy tanítványát a hagyomány tiszteletére nevelte. Az ő tanácsára Manet behatóan tanulmányozta a nagy európai múzeumokat, s különösen gyakori vendége volt a Louvre-nek, ahol számos másolatot is készített klasszikus és modernebb mesterek művei után.

1856-ban Manet saját műtermet rendezett be. Első önálló munkái a XVII. századi spanyol festők tanulmányozását árulják el. Ilyen az Abszintivó, a Fiú kutyával: többnyire egyalakos kompozíciók, semleges háttérrel; térhatású, tárgyias megformálás helyett dekoratív folthatásra törekvő alkotások ezek. E tanulmányszerű művek betetőzője „Születi arcképe”. A kettős arcképen a jellemzés akkoriban szokatlan módszerét alkalmazta, csak annyit mutatott meg modelljeiből, melyet egy idegen, ismeretlen ember is észrevesz az ábrázoltakon. Ettől kezdve a futó, pillanatnyi benyomás megragadása a célja. Ennek a nagyvárosi ember türelmetlenségét kifejező látásmódnak a megvalósítása éppen egy olyan művészhez kapcsolódik, akinek szándékai között a klasszikus hagyomány megőrzése, a klasszikus kompozíció továbbfejlesztése igen fontos szerepet visz. Nem is lehetett egykönnyen áthidalni ezt a nyilvánvaló kettősséget, s éppen ezért a hatvanas évek alkotásai stílusuk szerint, három csoportra oszthatók. Ezek a stílusok nem egymást váltják, mint egyes szakírók hangoztatják, hanem egymás mellett, párhuzamosan léteznek. Az egyik stílus a romantikus-spanyolos stílus: ide tartozik az említett „Abszintivó”, a budapesti kép: „Baudelaire kedvese,” s a spanyol tárgyú festmények pl. „Lola de Valence táncosnő”, „Bikaviadal”, „Spanyol táncosok.” A spanyol korszak szellemi inspirálója Baudelaire, az új, erős ingereket, exotikumot és egészséges szépséget áhító költő. Talán a legmélyebb értelmű kép ezek között a budapesti festmény, melyben a baudelaire-i női ideál, az átkozott szerető, a bűn infánsnőjének, a felemelő és mélybe taszító szerelmi szenvedély tárgyának konzseninális kifejezését nyújtotta.

A romantikus szenvedélyesség ellentéte a nyugodt létezés klasszikus örömét hirdető művek csoportja. Ennek a stílusnak kiemelkedő emlékei a „Reggeli a szabadban”, és az „Olympia” – Manet legtöbbit vitatott művei, melyekben a nagyvárosi ember szépség-

vágyát, gondtalan életet alakító elképzeléseit festette meg. A klasszicizáló művek sorát kiegészíti néhány egyalakos, tanulmányszerű mű, mint a „Papagájos nő”, a „Fuvolás fiú”, vagy a „Zola arcképe”. Ezekon felismerhető a japán metszetek finom vonalkultúrájának befolyása, s az a szándék is, hogy a reneszánsz formavilágát a keletiek érzékeny látásmódjának elsajátításával hajlékonyabbá tegye.

Harmadik stílusának bemutatására a „Koncert a Tuillériák kertjében” c. festményét említjük. Ez a mű a Courbet kialakította csoportportré-elrendezést fejlesztette tovább. A csoportportré műfajának igen nagy a szerepe a modern festészetben. Ugyanis az életképet – mely a festmény alakjait a mindennapi történésekkel való összefüggésben mutatja be – a XIX. század kispolgári festészete giccsé silányította. Igaz, hogy Munkácsy és az orosz kritikai realisták új tartalommal töltötték meg ezt a kifejezési formát, Nyugat-Európában azonban ez az újraalakítás nem volt lehetséges. Így aztán a csoportportré, mely a különböző társadalmi típusokat történés nélküli együttessé fűzi össze, ez a látzólag igen kötetlen forma vált a kritikai realizmus és a nagyváros életét bemutató festészet fő műfajává.

A koncert-képen Manet a párizsi élet jellegzetes figuráit ábrázolta, mégis nem az egyes alakok ragadják meg figyelmünket, hanem az egész együttes: III. Napóleon világának áloptimizmusa, sznobizmusa, a hatalom árnyékában sütkérező polgárság felületességének tablója. (Bizonyos, hogy Manet nem kritikai szándékkal festette – erre utal, hogy a szereplők között barátait pl. Baudelaire-t, Offenbachot is felismerjük). Ez a tömegjelenetet ábrázoló festmény újszerű festői elemekkel telített: ilyen a mélységi hatás tudatos elkerülése, a természetes világítás, a plein-air megoldása, az a biztonság, mellyel az egyes személyeket olyan képi egységbe fogja, mely az alakról alakra történő szemlélődést nem teszi lehetővé s nem utolsó sorban, az a fordított perspektívának nevezhető megoldás, mely a mű valódi középpontját a képen kívül – a néző szemében – jelöli ki.

Úgy érezzük, hogy mindaz, ami a képen látható, a mi észleletünk, mintha a művész nem is avatkozott volna be a látványba, csak egyszerűen rögzítette azt. Tehát a képpé való alakítás bennünk, a nézők felfogó és rendező értelmében történik meg. Ebből hangsúlytalan ábrázolási módból fakadt az impresszionizmus szemlélete. Manet azonban nem úgy bízta a látvány képpé formálását a nézőre, mint az impresszionisták. Nem célja az, hogy a műalkotás élvezője a maga ideológiájának megfelelően így vagy úgy alakítsa, magyarázza a műben közölt élményanyagot. Manet a hagyományos művészet részletről részletre építő módszerét kritizálja midőn a látvány egészét, az optikai összbenyomást akarja tudatosítani bennünk. Konkrétabban az a törekvése, hogy ne a részleteket, hanem a látványra jellemző hangulatot, atmoszférát vegyük tudomásul, érezzük meg azt az újszerű, mozgékony és állandóság nélküli életmódot, amit az új, nagyvárosi polgárság alakított ki.

Manet a későbbiek során ezt a három, különálló stílusát összegezte, oly módon, hogy a romantikus elemek szinte teljesen háttérbe szorulnak. A klasszicizáló forma mankóját is fokozatosan elhagyta, mert saját kompozíciós módszerre tett szert, amely továbbra is sok vonásával kötődik a klasszikus kompozícióhoz, de jobban azonosul az ábrázolás témájának és céljával.

A Spanyolországból való visszatérésétől (1865) számíthatjuk Manet stílusának a kiegyenlítődését. Az utazás élményei megerősítették elképzeléseinek helyességében. Ezért, midőn az 1867-ben rendezett párizsi világkiállítás képzőművészeti zsűrije minden művét visszautasította, Courbethez hasonlóan, ő is egy barakkban mutatta be leg-

fontosabb alkotásait. Kiállításához előszót írt, melyben a külön kiállítás indokait és a hivatalos zsüri elutasító magatartását ismertette.

A világkiállítás idején fogott hozzá Miksa császár kivégzését ábrázoló nagy kompozíciójához. Manet republikánus gondolkozása és egyéni sérelmei következtében is gyűlölte III. Napóleont: a szabadságot lábbal tipró diktátorról való véleményét Miksa mexikói császár kivégzésének megfestésével kívánta kifejezni. Ennek ellenére törekedett a történeti hűségre: kompozíciójának kialakításában az eseményt megörökítő metszetek egyes motívumait változtatás nélkül átvette. Miksa császár kivégzését négy változatban festette meg: az első változatban ragaszkodott leginkább a forrásaihoz, a második változat a végleges kompozíció vázlata, de a teret lezáró fal fölötti mezőt nem oldotta meg, a harmadik változatot – mely Degas gyűjteményéből a londoni National Galleryba került – feldarabolta, mert nem volt megelégedve az alakok léptékével, s ezután 1868-ban készítette el a végleges példányt, mely ma a mannheimi múzeum tulajdona.

A négy változat összevetése tanulságosan szemlélteti Manet alkotómódjának alaposágát, önmagával szemben való igényességét, s egyben azt az erőfeszítést is, melyet a modellhoz szokott művész kényszerült megvalósítani, hogy a valóságnak megfelelően ábrázoljon egy olyan eseményt, melynek nem volt szemtanúja. A kompozíciót össze szokták vetni Goya „Május 3” c. festményével – kétségtelenül jogosan – mert a kép kompozíciós alapötletét Manet a spanyol mestertől kölcsönözte. Goyának a spanyol szabadságharc egyik legmeggrázóbb epizódját megörökítő képe, szenvedélyes, a szituáció drámai, a művész állásfoglalása félreérthetetlen. Manet festményén a halál tragédiája feloldódik az esztétikumban. A művész nem mond véleményt, nem segíti elő a néző részvételét a cselekményben, nem készíti állásfoglalásra sem: csupán arra törekszik, hogy egy történeti eseményt a lényegére egyszerűsítve tárjon elénk. Mégis, ez az egyszerűség többet és igazabban mond a történés lényegéről, mint a hivatásos történeti festők, a Piloty iskola teatrális vázsnai.

A „Miksa császár kivégzése”-nek festői vívmányai a közvetlen kompozíció és a napfény beragyogta ég megoldása, Manet szándékainak további tisztázódásához, ábrázoláshoz vezető eszközeinek gyarapodásához segítettek. Ezután gyors egymásutánban két „életképet” alkotott, melyek realista stílus kibontakozásának döntő állomásai. Az első a „Balkon”, mely Goya La Manola c. képének inspirációja nyomán formálódott. De a spanyol festő démoniájával szemben Manet-t – kettős arcképhez hasonlóan – főleg csoportosítási és távlati problémák foglalkoztatták. A kép mondanivalója a szereplők figyelmének fokozódása valamely látvány előtt, a téri mélység sorrendjében. A kompozíció nem vívott ki osztatlan elismerést, sok bíráló hibáztatja az előtér rácsának túlságosan zöld színét; mások az egész kompozíciót. Mégis egyes részletek – mint pl. a rácsra támaszkodó nőalak (Berthe Morisot festőnő, Manet sógornőjének arcképe) – festői szépsége és kifejezésbeli igazsága alapján a Balkon Manet legszebb műveivel mérhető csak össze. A másik kép, a „Reggeli” (1868), a művész egyik legjelentősebb kompozíciója. Az ötlet itt is idegen, Courbet befolyása nyilvánul meg ezen a képen, mely egyébként hangulatában rokon Renoir két évvel korábban festett interieur-képével (Le cabaret de la mére Anthony). A kompozíció felépítési elve megegyezik a Balkonéval: a három alak a tér három mélységi fokát reprezentálja, s merész ötlettel az elől álló, szembenéző figura egyben a festmény függőleges tengelyét jelöli. A kabát sötét foltja és a nadrág lágy sárgászürkéje mögött megcsillan az asztalterítő fehére, melyen Chardin valóságát idéző csendélet látszik.

A színek, tárgyak és alakok összhangja, a függőleges és vízszintes irányoknak a görög arányokra emlékeztető egyensúlyát nyitja fel. Manet a csoportportré esetlegessége helyett – ami Hals, vagy Courbet képeit is jellemzi – monumentális hatásokat megközelítő szilárd szerkezetet ad: új kompozíciós elvek előhírnöke, melyet az utódok (Cézanne) fejlesztenek tovább. A Reggeli ugyan nem életkép a szó klasszikus értelmében, de nem is naturalista állapotrajz, hanem a Reggeli a szabadban, vagy az Olympia költői motívumalakításának adaptálása a köznapi élet ábrázolásában.

E képekkel egyidőben Manet klasszikusnak nevezhető portrékat és csoportportrékat festett családtagjairól, barátairól. Ilyen a már említett Zola portrén kívül Berthe Morisot több arcmása. Közülük kiemeljük a „Muffos arckép”-et, mely rögtönzöttnek ható előadásmódjával szinte megfoghatatlan víziót kínál, míg Morisot gyászruhás arcképe dekoratív folthatásával, szeszélyes szilüettjeivel foglalkoztatja a képzeletet és a posztimpreszionizmus dekoratív törekvéseire utal. Más, tradicionálisabb jellegű kompozíciós elképzeléseket realizált Manet tanítványáról, Éva Gonzales-ről festett arcképén, mely opalizáló fehérrel, az anyagszerűség illúziójának könnyed előidézésével fokozza a temperamentumos művésznő egyéniségének kifejezését. A további arcképek során Manet megörökítette a nagyváros jellegzetes egyéniségeit; de ezeken is tapintatos tartózkodással alkalmazza a pszichikai ábrázolás lehetőségeit. Sokkal inkább a szituációval, gesztussal, szilüetthatással és a kép egész koloritjával ragadja meg modelljeinek egyéni jellegzetességeit és hangulatát.

Jókedv, közvetlenség és humor jellemzi Manet egyik legnépszerűbb festményét, a „Le Bon Bockot” (1873), mely Hals vérbő, életvidám típusainak ihletében fogant, de Flaubert vagy Maupassant figuráinak emlékét is idézi. Manet nem ábrázolja alakját a köznapiság és a kispolgárok iránti gyűlölettel, mint Flaubert: szelíd humor és megértés jellemzi a Courbet realizmusát megközelítő arcképet. A „Le bon bockot” Manet Bellot nevű rézmetsző barátjáról festette. Ugyancsak egy művészbarátja, M. Desboutin állt modellt „A művész” c. képhez (1875). Utóbbi Manet egyik legmegkapóbb alkotása. A sötétkék ruha és szürke háttér alaphangulatával, az állásmotívum és az arckifejezés intuitív erejű hangsúlyaival Manet a polgári társadalomban számkivetetté vált művész típusát ragadta meg. Mallarmé kis méretű portréja (1876) viszont zseniális rögtönzés, mely a merengő „parnassien” költőt fölényes-méltóságteljes megjelenésűnek ábrázolja; Manet ezzel a képpel hódolt kitűnő barátjának.

Első hallásra különösnek tűnik, hogy a felsorolt sötét tónusú arcképek festése idején került Manet szoros kapcsolatba az impresszionistákkal: a „La Bon Bock” és „A művész” keletkezése közti évben, 1874-ben látogatta meg Monet-t Argenteuil-ben, a Szajna partján, hogy ott „impresszionista” képeket fessen. Ha azonban jól megvizsgáljuk ezeket az impresszionista képeket, arra a felismerésre jutunk, hogy az argenteuil-i festmények csak világosra derített színeiben emlékeztetnek Monet műveire, egyébként nincs közös vonás a két művész alkotásai között. Manet sohasem jutott túl a plein-air festésen, nem vált impresszionistává: műveinek színhangulatát, világossági fokát kizárólag a téma határozta meg, s nem az impresszionista elmélet (mint pl. Monet alkotásaiét).

Már szoltunk arról, hogy Manet képeinek mondanivalóját, a motívumok mennyiségét a „rápillantás” intenzitása határozza meg. Ez jellemzi azokat az impresszionizmust előkészítő képeit is, melyeken a romantika mozgásproblémáit fejlesztette tovább. Ilyen a „Bikaviadal” (1866), mely Goya hasonló tárgyú festményeinek szellemében, de jóval egyszerűsítettebb formában alakított. A képhatás egységét egyre jobban fokozta: a

„Bordeaux-i kikötő” c. tájképen (1871) a motívumok bősége, a kolorit merészsége épp-úgy lenyűgöz, mint a részletek nagy egységekbe való elegáns csoportosítása. A képkötő megfontolás és a spontán mozgás csodálatos kölcsönhatásban jelentkezik ezen a festményen; azt bizonyítja, hogy Manet tehetsége nem csak analitikus jellegű, hanem a természeti látvány fő vonásainak megőrzése közben a motívumok lényegét kibontó szintézisre is képes. Még szemléletesebben mutatkozik meg ez a tulajdonsága nem sokkal az „Olympia” után festett, „Lóverseny Longchamp-ban” c. festményén (1864), melyen az alárendelés, a hangsúlyozás, a futó jelzés és az elhagyás nagy mestereként nyilatkozik meg. A szembenézetben látott futó lovakat merészen úgy ábrázolja, hogy a téri mélység, a harmadik dimenzió illúzióját a szélességi kiterjedés, az álló és mozgó tömegek kiegyensúlyozásával küszöböli ki. A témát kőrajzban is megoldotta, s ennek az olajképpel való összevetése segít megérteni Manet ún. impresszionizmusát, ami nem a formabontásban, hanem a harmadik dimenzió kikerülésében és a látvány analitikus szemléletében nyilvánul meg.

Életművét nagyszerű festmények – a kései periódus remekei tetőzik be. Kései korszakának művei között jelentős helyet foglalnak el a pasztellek, melyeket a hetvenes évek közepétől kezdve egyre nagyobb számban alkotott. A pasztellkrétában megtalálta azt a kifejezési eszközt, melynek segítségével az impresszionista színanalízis vívmányait elképzeléseinek megfelelően alkalmazhatta: vagyis úgy, hogy a formák sziluettjei és a részletek egyenrangú szerepet kapnak a gazdagított kolorittal. Portrék, a nagyvárosi nő életének intim jeleneteit („A harisnyakötő”) ábrázoló friss hatású képek jellemzik a pasztellkorszakot, köztük egyik-másik a fiatalabb kolléga, Degas stílusára emlékeztet. (A mosdótálban).

A pasztellel való festés olajstílusát is lágyabbá és hajlékonyabbá tette: egyik-másik ilyen képen szinte csak odaleheltnek tűnik a szín, s a kép technikáját már kis távolságból szinte lehetetlen megállapítani. Ilyen a Szőke nő fedetlen keblekkel, melyben Manet művészetének egy eddig kevésbé feltűnő vonása, a báj uralkodik el. Az előadásmód lágy-sága, a kolorit pasztellszerű gyengédsége jellemzi „Nana” c. festményét (1877), mely tartózkodó valóságátásával a kurtizánok világába vezeti a szemlélőt. Manet még ilyen témánál is kerülte a naturalizmus brutalitását: ez különbözteti meg festményét Zola hasonló című regényétől.

A pasztellképek idején több alakos kompozícióinak hangulata is megváltozott: a „Reggeli” főalakjának hűvös magányával szemben az új kompozíciókon jobban törekedett az alakok hangulati és pszichikai összekapcsolására. A pasztelleken kialakított új, a satúrozásra emlékeztető ecsetvezetése lehetővé tette az olajfestésben is a színelbontást. 1878–79-ben egy sorozat olyan kép keletkezett, mely a sörözők, kávéházak világát örökíti meg: a négy alakot ábrázoló képeken derű és otthonias hangulat árad el. Ilyenek a Kávéházi koncert, a „La serveuse des Bocks” és oeuvre-jének egyik kiemelkedő darabja, a Lathuile apónál c. festménye (1879).

Utóbbin megismétli a Reggeli kompozíciós elrendezését, a kép-centrumban a hozánk legközelebb levő személy, egy női alak látható, majdnem teljesen profilban, a második képsíkot egy sárga kabátos fiatalember foglalja el, aki tekintetével a nőre tapad, a háttér jobb oldalán egy pincér áll, aki a háttérből az első képsíkra irányítja a figyelmét. Maupassant „Bel Ami” – c. regényének világa elevenedik meg ezen a festményen: minden

alak refinált, de az egyszerűség hatását keltő eszközökkel jellemzett. A női alaknak az arcát alig láthatjuk, kezeinek tartása, törzsének kissé előre dülő iránya a hízelgő szavak hatását árulja el. A fiatalemberben Manet a III. Köztársaság élni vágyó, számító és gátlást nem ismerő típusát ragadta meg: az arc affektált kifejezésével tetszést akar kelteni; egyik kezében a borospoharat tartja, a másikkal már ölelésre készül. Ezt az intim jelenetet, élet-fragmentumot a pincér bennfentes bámészkodása mintegy általánossá szélesíti: tekintete a nézővel keresi a kapcsolatot, s jelenléte ironikus szentencia formálására készíti a nézőt. A felelőtlen és mohó élnivágyás Manet képének a témája, melyet olyan nagy művészi ökonómiával valósított meg, hogy a „képen semmi olyan nincs, amit szavakkal el kellene mondani, vagy ki kellene egészíteni . . . Minden igyekezete arra irányult, hogy hétköznapi életnek az a darabkája, mely szinte véletlenül tárult szemei elé, sajátos festői alakot öltön. Manet művészetének legvonzóbb oldala – vizuális érzékeléseinek elevensége.” Írja egyik méltatója.

Manet korábbi festői és tematikai törekvései összegződnek ebben a festményben, maradéktalanul valósította meg azt, amit művészete céljának nevezett: „Az ember legyen korának gyermeke és azt csinálja, amit lát.” Mindez a formálás elbűvölő eleganciájával történik! Ahol az alakokat napfény éri, ott széles, nyugalmas foltok rajzolódnak ki, az árnyékban az ecsetvonások sűrű szövevénye miatt a ruha textúráját utánozná: a háttér kert-i részletekkel zárja el, a fényben felvilágosodó zöldek vibráló formátlanságát az előtér nyugodt fehér asztallapjával egyensúlyozza ki, a férfi sárga kabátját a nyakkendő tömött fekete sziluettje élénkíti, a nő vörösesbarna öltözete fölött az áttetsző kékesfehér sál úgy leng, mint egy törékeny virágszirom. Ezt a plein-air festés összes eszközeit merészen felhasználó képet Manet a műtermében festette!

Ugyancsak műtermében készült, néhány csendéleti rész, egy bárpult és egy tükör segítségével, Manet utolsó nagyszabású műve, a „Folies-Bergére bájja” (1881). Piros, zöld, barna, fekete likőrös és pezsgős üvegekkel, egy üvegtálra rakott mandarin-narancssal, egy hosszú nyakú vizespohárba állított sárga és rózsaszín rózsával megrakott pult fehér márványlapjára támaszkodik a bárkisasszony. Csaknem teljesen szimmetrikus tartása jól érvényesíti testének finoman hajló íveit, melyet a mellrészen szögletesen kivágott, széles csipkével díszített kék bársonykabát és alatta szürke szoknya fed be. Rögtön a kisasszony mögött a háttér üvegtükré, melyben a nagy csillárok alatt ülő közönség szürkés-tarkás tükörképe látszik, jobbról a kisasszony hátnézete tükröződik, és egy vele beszélgető cilinderes férfi színfoltjai verődnek vissza. Ennek ellenére a szőke hajú, bubifrizurás bárkisasszony – a közönség vibráló tükörképe előtt – épp olyan hűvös, mozdulatlan magányosságban tűnik élénk, mint a „Reggeli” fiúalakja. Ezt a fájdalmas-melankólikus hatást csak fokozza a test formák viruló fiatalságot és erotikát sugárzó szépsége. Olyan ez a bonyolult és tűzijátékszerűen sziporkázó alkotás, mint a kései Mozart szimfóniák, melyekben a szépség tökéletessége az elmúlás fájdalmas melankóliájával vegyül.

A „Folies-Bergére” festői erényeinek kialakításában nagy szerepe volt annak, hogy az „Olympia” ideje óta Manet nagy számban festett csendéleteket. A csendéletek festésekor az ábrázolás, a kolorit és a kompozíció mesterségbeli problémáit vetette fel. A „Pünkösdi rózsák fanyíró ollóval” c. csendélete a festői stilizálás és a természetes elrendezés megoldásait keresgéli, de egy-egy olyan csendéletén, melyen közelnézetben egy körtét vagy egy spárganövényt reprodukál, a felület, a sziluett és a részletek bonyolult összefüggéseit oldja meg. Manet módszeressége, a választott „feladatok” sorrendje okozta

azt, hogy a „Körte” egyszerűsége és anyagutánzó-víziója Chardin csendéleteinek bámulatos mikrokozmoszát idézi.

Manet életművét egy négy képből álló ciklus tervezése zárja le. Egész életén át várta, hogy monumentális megbízást nyerjen el. Ennek érdekében írta 1879-ben Párizs város tanácsának az alábbi levelet, melyben javaslatot tesz az új ülésterem díszítésére: „Egy sor kompozíció festendő, amelyek, hogy egy általánosan ismert kifejezést használjak, s ez szándékomat is kimerítően fejezi ki, „Párizs gyomrát” ábrázolnák a különböző testületekkel, röviden korunk teljes nyilvános és kereskedelmi életét. Ebben az én feladatomban volna a párizsi vásárcsarnokok, a párizsi vasutakat, a hidakat, a föld alatti Párizst, a lóversenyek és a nyilvános kertek Párizsát megfesteni.” Beadványát válasza sem méltatták. Ennek ellenére hozzáfogott tervének megvalósításához, de a modern allegóriának szánt festményekből csak kettő készült el, a „Tavaszi” és az „Ősz”. A „Tavaszi” bájos eleganciája Renoir „divatképeinek” világát idézi, az „Ősz” csodálatos jellemkép, megragadó szimbólum és kozmikus távlatokat sejtető allegória. Manet művészetében ez egy új, klasszicizáló korszak kezdete lehetett volna. Ugyanez a puritánság jellemzi kései tájképeinek legjobbját, a Rue Mosnier zászlódíszben-t vagy a drámai erejű Öngyilkos c. festményét.

A XIX. század félelmetes művészbetegsége, mely annyi kiváló tehetség pályafutását törte derékba, őt is ereje teljében tette munkaképtelenné: több évi kínos betegség után, egy sikertelen lábamputációt követően, 1883. április 30-án halt meg.

Sírjánál barátja, Antonin Proust mondott beszédet, melyben megövendölte Manet eljövendő dicsőségét. Valóban, 1884-ben, a hagyatéki kiállításon aratta első sikerét, majd öt év múlva a viláckiállításon 15 művét mutatták be. 1890-ben az Olympia a művészetbarátok ajándékképe a francia állam tulajdonává vált, s 1907 óta a Louvre-ben őrzik.

Manet szívós és küzdelmes élete nem telt el eredmény nélkül, népszerűsége vetekszik a klasszikusokéval, s ma már mindenütt a modern kor legnagyobb festői közé sorolják. Benne teljesedik ki az a polgári realizmus, mely először Velencében, Tiziano és Giorgione műveiben nyilatkozott meg, s melyet ő új mondanivalóval, szépségekkel gyarapított. Életművét a klasszikusok közé soroljuk, ő az utolsó nagy mester, akiben még egyszer felragyog pompás szépségében az életöröm és a formai elegancia. Utána a tragikum és a válság jajeszékkelő prófétái vitték a szót az európai művészetben.

HOMMAGE À MANET

(Resumée)

Il y a cent ans qu'Édouard Manet, l'un des précurseurs de la peinture moderne est mort. Cet artiste remarquable développa dans son oeuvre le changement du métier technique et de la manière de voir qui commença par l'apparition de Delacroix. C'était ce grand romantique qui libéra la manière de voir picturale des conventions académiques et qui fut considéré par Baudelaire aussi comme son maître. C'est Manet qui marque l'étape suivante. Il met fin au romantisme ou plutôt sous l'influence de la peinture espagnole, en tournant le romantisme à l'exotisme, s'efforce d'enrichir les valeurs et les possibilités picturales.

Manet ne veut pas changer la peinture, il est un bourgeois bien coiffé jusqu'aux moelles qui veut triompher dans le grand arène des artistes: dans le Salon. Il est un révolutionnaire malgré lui qui porte un chapeau haut de forme. Il n'aspire qu' à représenter la vie telle quelle est. Cela veut dire: qu'on en finisse avec les préjugés, avec les thèses a priori, avec le concept au-delà des frontières de la visualité. On ne peut mieux le caractériser comme l'a fait Max Friedländer: Manet voulait peindre la réalité et cependant il retrouva son propre style, comme celui qui ne prétend qu'au style et retrouve des manières.

On apprécie Manet non seulement comme le grand rénovateur de la peinture française mais aussi comme celui de tout l'art européen. La peinture hongroise fut particulièrement influées par lui et les beaux-arts hongrois de la fin du 19e siècle se développèrent en majeure partie sous son influence.

Lajos Végvári

RUTTKAY GYÖRGY AKTIVISTA FESTŐ ÉLETMŰVE

LOSONCI MIKLÓS

A magyar aktivizmus festészetünk olyan új hulláma lett a XX. század első évtizedeiben, mely a nemzetközi avantgarde mozgalomnak párhuzamos törekvése volt, annak egyik éltető forrása. Ez a tény az egyik oka annak, hogy napjainkban is fokozódik a világ érdeklődése e mozgalom iránt, melyet igazol külföldi kiállítások egész sora. Ezen irányzat egyik különös képviselője Ruttkay György, aki 1898-ban született Vágsellyén. Önmagára ébredésében egy könyv játszott döntő szerepet. Kandinszkij 1912-ben kiadott „Über das Geistige in der Kunst” c. alkotása, melyet gimnazistaként szerény német tudásával a kassai múzeum könyvtárában olvasott. E hatásról visszaemlékezésében így ír: „Kandinszkij könyvének korszakindító értelme abban van, hogy a képzőművészeti ábrázolás általánosan elfogadott és gyakorolt módszereivel szemben az egyénenként változó szabad és belső kifejezés létjogát hangsúlyozza. A színek, vonalak, formák önálló kifejezési értékét. Ezzel új értelmet és célt ad a képzőművészetnek. Az emberi szellem számára új, sajátos érvényesülési területet, amelyben az érzékelt jelenség másodlagos szerepet játszik, ami azonban nem jelenti azt, hogy a mű eltávolodik az emberi értelemtől, csak annyit, hogy a természet jelenségei a művészi kifejezés területén elvesztik elsődleges szerepüket.”¹ Nem véletlen, hogy Ruttkay György jelen időben írta ezen eszmefuttatását, hiszen e szöveg nem egyszerűen Kandinszkij művészetelméletének minősítése, hanem egy életre elfogadott és gyakorolt ars poéticája is. Ruttkay ugyanis a külső valóság motívumait úgy rendezte, e bő forrásból mindig úgy válogatott, hogy ezzel saját emócióit jelölje, gondolatait értelmezze. Még nem volt festő, de ez a felismerés lényegesnek bizonyult, a cél és a módszer pontosságával ajándékozta meg. Csak ezután következtek az első rajzok.

Kitört az első világháború, s ők, a Ruttkay-család, – édesapja táblabíró volt, – Kassáról Beckóra, Vágsellyére menekültek az orosz betörés hírére. Ott, e festői vidéken, várromok, fenyvesek között rajzolta első zsengeit az ifjú gimnazista. A vázlatfüzet tanúsága szerint 1914. július 13-tól december 9-ig tartott ezen időszak, – a rajzsorozat ezt az intervallumot idézi.²

Mit jegyzett fel az elébe tároló látványból? Beckó várát, klumpás férfit, csákós fiút kutyával, ülő tehenet, a szobát, ahol meghúzódtak, finom erdőrészeteket, – vágsellyei utcát katonatiszt figurájával. Ami meglepő, az, hogy az augusztus 3-i rajz nagyanyját ábrázolja két megfogalmazásban. Az egyik az ülő asszony rajzi leírása, a másik kubizált összegezés. Ugyanígy kubista eszközökkel formált lovat, fekvő férfit is láthatunk a jegy-

1. „Egy aktivista festő vallomása”. Kézirat. Nyíry Lili tulajdonában.

2. Nyíry Lili tulajdona.

zetfüzetben, ami azért különös, mert Kandinszkij könyvében bár van utalás Picassóra, a reprók a ravennai mozaikra, Dürerre vonatkoznak, – a kubista képeknek nyoma sincs benne. Egyrészt tehát e rajzokban felhasználta Kandinszkij intelmeit abban, hogy saját érzelmeit, eszméit szerkeszti rajzolatná, másrészt saját egyéni útján éri el minták nélkül a kubizmus eredményeit, – egy kassai serdülő Beckó vára alatt. Ez a teljesítmény páratlan, olyannyira, hogy hasonlóan Romain Rollandhoz, aki Beethoven Eroica szimfóniájával kapcsolatban jegyezte meg, hogy a nagy zeneköltő soha ekkora lépést nem tett előre, – vonatkoztatathatjuk Ruttkay György ezen vázolataira. Ő itt végérvényesen megtalálta magát. Természetesen festett jobb műveket, minden ezt követő alkotása minőségben meghaladta e zsenéket, de a szellemiséget illetően ekkor érte el öntörvényeit. Hirtelenül, váratlanul, egyedül.

Adódik más meglepetés is a rajzok között, – tusrajz egy elesett orosz katonáról. Valószínű, hogy fantáziakép, hiszen katonahalottat nem láthatott Beckó környékén Ruttkay György, de Verescsagin nyomán így merengett róluk, – földön heverve széttárt karral, a megfeszítés kiszolgáltatót mozdulatával, varjakkal a feje fölött, magányosan; elszórt puskájával. A serdülő Ruttkay megrajzolja az első világháború első halottját Mednyánszky szellemében, Mednyánszky előtt. Róla máskülönben hallott is Beckón, hallotta, hogy öreg lovakat tartott a Tátra festője, hogy legyenek modelljei, meg ember-ségből³ is. Nem véletlen, hogy e hallomás nyomán is egy kubizált öreg ló drámáját írja le képben, – Vaszary János, Tornyai János, Mednyánszky László tréninglovainak megrendítő előzeteseként Picassó modorában. Egy gyerekfestő! A tizenhatéves Ruttkay György életművének nyitánya így kezdődik. Rejtély? Tény.

Pályájának egyedi vonásai. Ezek sorsából és tehetségének különös jegyeiből adódtak, – a művek fogalmazásába közbeszólt jellem és történelem, neveltetés, akarat és a szellemi, gondolati fejlődés állandóan új eredményei, – a világ horizontjának lázas, alapos számbavétele. Életműve így is talányos. Festő volt, jogász lett, művész maradt. Avantgarde szellemi nyitottsággal indult, később az utószecesszió jegyében alkotott, de mindig birtokolta azt a sajátosan ezoterikus, költői légiességét, mely indokolt stílusváltásokra ösztönözte az értelem és képzelet szabadságának jegyében. Így történt, hogy Ő, aki a Nyolcakat folytató aktivisták törekvéseinek egyik élharcosa lett, – Uitz, Kassák társa, – hamarosan más festői eszmények bűvkörébe került, – az egyetemesség vonzásába, mely magába szívta elmélkedései és külföldi utazásai során a világ művészetének minden lényeges és maradandó állomását. Ez a felismerés, – élmény és tapasztalat ösztönözte és a társtalanság is, hiszen a 20-as évektől társak nélkül egyedül maradt, – egyedül a művészetel. Ez a rejtelem törvénye is, hogy pályáiva megszakadt, de folytatódott a nyitottság és a frissesség jegyében, igaz másképpen, ahogy elkezdődött.

Az Ő akadémiaja a front lett, a Piavé volt a főiskolája srapnelekkel, – „Harctéri napló”-ját szavakkal és rajzokkal írta 1917-ben.⁴ Már első rajzai merőben mások a megszokottnál. Sagrado, Saccieletto udvarházai tárulkoznak fel szamaraskocsikkal, ivó marha, templom, egy kubisztikusan összefogott ló, fél karú sebesült, kerengős ház, egy már Léger eszményeit rögzítő gépmember, Grozavesku Traján román operaénekes és egy fa december

3. Nyiry Lili szóbeli közlése.

4. Nyiry Lili tulajdona, kézirat.

14-éről, melyet „kint a felderítésben” észlelt, „miközben a szomszéd házakra erős gránát-
eső hullott”. Érdekes, különös, hogy ez a fa kiszáradt volt, később is a száraz fák ihlették.⁵
Az olasz frontról írt leveleket Kassák Lajosnak, rajzokat is küldött, – a „Ma” 1919-es
évfolyamában az „Ütközet” meg is jelent a kubizmuson is túljutott konstruktivizmusával.
Művészetének egyedi vonásai már a pályakezdésben erőteljesen jelentkeztek, s a további
meglepetések sem maradtak el, elsősorban az, hogy szemlélete gyökeresen megváltozott a
szikszói magányban.

„Egy aktivista festő vallomása” Példás alaposággal foglalta össze három kötetben
festői életútját az „Egy aktivista festő vallomásaiban”, mely 1918-tól 1945-ig pásztázta
végig életútjának fontos szakaszát. Az is különös, hogy mindvégig aktivista festőnek tar-
totta magát, akkor is, amikor ez a festői magatartás lezárult nemcsak a saját munkásságá-
ban, hanem a magyar piktúrában is. Megemlíti, hogy Kassák Lajos szellemi vezetője volt
1918. júniusában írt első levelétől kezdve, melyben az üres dekoráció és Mattis Teutsch
hatás veszélyére hívja fel figyelmét. Megindító, – a fronton készült rajzok és akvarellek
szerepelnek a „Ma” gyűjteményes kiállításán. Jellemző Kassák cselekvő humanizmusára,
hogy a tárlat sajtókritikáit elküldi Ruttkaynak az itáliai front pergőtüzébe reális vigasz-
talásul. Ekkor írja első vallomását Ruttkay: „Minden műalkotásnak az adott emberi hely-
zet teremtette lelkiállapotot kell visszatükröznie”.⁶ Tirolban szinte már a későbbi Egy
hangvételével szemléli a valóságot: „Itt egy színfolt, amott különleges formaalakulat,
fénypázmák . . .”⁷

A visszavonulás révén jutott Münchenbe, ahol Macke és Franz Marc rendítette meg.
Gertweiller azért emlékezetes hely, mert itt rajzolta 1918. november 10-én az
„Ütközet”-et.⁸ Olyan feszültség érződik a képen, mely Picassót, Uitzot, Derkovitsot is
idézi, – „jelen idejük” társa ekkor és itt Ruttkay. Kassák többször is munkára serkenti Őt
Ruttkay Györgyhez írt leveleiben, de pályája szülei biztatására módosul. Beiratkozik a
kassai jogakadémiára, Szinyei Merse Pálról tart előadást, cikkcsatába keveredik Major
Henrik karikatúristával. Kettős életet él, – két úrnak szolgál: a művészetnek és a tudomá-
nynak.⁹ Kétségtelen: helytáll, de a mű minősége kárát látja még akkor is, ha kitűnő
jogász lesz és jeles festő marad. Kárát nem a minőségben, mert Ruttkay György érték-
rendje irányváltáskor is megalapozott marad, hanem a lehetőségei elmaradásában.
Az „Egy festő vallomásai”-ban leírja életének minden fázisát, új benyomásait a művészet-
ről. Leírja, hogy jogászi, építészmérnöki, festői felkészülése mellett 1921. szeptemberében
mintázni kezd Radnai Bélánál a Képzőművészeti Főiskolán, – itt készítette el önarcképét
és Ibsen portréját. Egyszerre két dolgot végez: jogból szigorlatozik és Glatz Oszkár tanít-
ványa lesz Budapesten. Kétségtelen, – más sugallatot követ, mint amit Kassák ajánlott.
Ebben körülményei játszották a főszerepet, ennek köszönheti, hogy 1922-ben egyszerre
avatják államtudományi doktorrá és mutatják be képeit a Nemzeti Szalonban immár a
gondolat végleges kettős állampolgáraként.¹⁰

5. Nyiry Lili szóbeli közlése.

6. „Egy aktivista festő vallomásai.”

7. „Egy aktivista festő vallomásai.”

8. Ma 1918. 8. szám.

9. „Egy aktivista festő vallomásai.”

10. „Egy aktivista festő vallomásai.”

1. kép. Fa (ceruza) 1917. dec. 14.

Szükséges kompromisszum volt ez, – festői ambícióiról nem mondott le. Sőt élményszerző, tapasztalatgyűjtő utakon járt Kassa és Budapest között, 1922. októberében érkezett Berlinbe, ahol az avantgarde törekvések friss áramlatai érintették. Itt ismerkedett meg Manet, Monet, Degas, Rodin műveivel, – de leginkább Franz Marc ragadta meg, – jelentőségét Cézannéhoz hasonlította.¹¹ Mohón tájékozódott, – a „Sturm” tárlatain találkozott Archipenkó művészetével, mely „lenyűgözte”. Kapcsolatba került Metznerrel. Ő Ruttkay György elvonatkoztatott műveiről így nyilatkozott: „Színeinek átélt tömörsége, formáinak határozott lendülete, csupa magyar nemzeti jellegből eredő sajátosság. Népművészetünk – az idegeneket is megkapó eredetisége ez”. Kassák mellett ez is pontos tájékoztatást jelentett számára. Még valami. Az, hogy Berlinben látta a szovjetorosz kiállítását, ekkor ismerkedett meg Tatlin törekvéseivel.¹²

Szigorú önmagához, szigorú másokhoz is, – nem tűri a kompromisszumot, az igazi mértéket keresi, hogy munkásságában alkalmazhassa. Ekkor méri fel tanulságul, hogy Spitzweg, Leibl, Trübner meghaladott érték, ekkor ismeri fel Hans Marées jelentőségét, mert nála a festék „színné változik”. Berlinben magyar alkotókat is lát, – örömmel fedezi fel Kernstok Károly szobrát, Ember Oszkár és Berény Róbert képeit. Ezúttal azonban főleg Czóbel Béla keltette fel figyelmét: „Két finom, opalizáló színezésű tájképe is ott szerénykedett ebben a képrenetegben”. E sorokban már későbbi önmagát látja, – opalizáló, légies felületeit, – Czóbel valóságában saját lehetőségeit, – természetesen más árnyalatban, más megoldásban.¹³

11. „Egy aktivista festő vallomásai.”

12. „Egy aktivista festő vallomásai.”

13. „Egy aktivista festő vallomásai.”

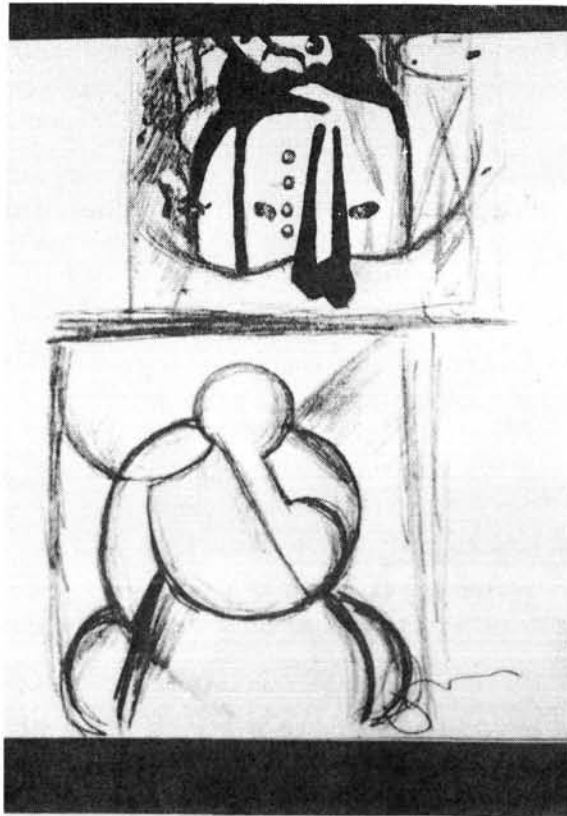

2. kép. *Kettős figura (ceruza) 1914. december*

Tájékozódásának alaposságára vall, hogy felkereste Herwarth Walden magángyűjteményét, ahol Chagall, Kokoschka, Kandinszkij, Franz Marc és a magyar Péri László alkotásai irányították a napló szerint saját teendőihez. Az 1922-es berlini tanulmányút során számtalan múzeumot és kiállítást látogatott meg, – összegezte magában mindazt, amit az európai képzőművészet eddig elért. Ez módosította benne küldetését, összetettebbé árnyalta stílusát, – az aktivista egyszólamúság helyett finomabb hatásokra törekedett. Nem egyszerűen arról van szó, hogy kikerülve Kassák hatása alól, stílusa konzervatívabb lett, sokkal inkább arról, hogy az általános műtörténeti vizsgálódás után, mely intenzív magánstúdió volt, egyszemélyes önegyeteme, – erre az álláspontra jutott. Amikor az egyetemességet kereste, egyre inkább megszabadult a didaktikus hatásoktól. Nem csoda, hiszen a befogadás mohóságában kubista díszleteket figyelt, s Münchenben Rubens látomásait elemezte.¹⁴

Az „Egy aktivista festő vallomásai” beszámol arról is, hogy Hekler Antal szüntette meg pályabizonytalanságát, amikor így szólt Ruttkayhoz, felmérve rajzai és tanulmányai értékét: „Az ajánlom, hogy maradjon inkább mégis művész. Akármennyire elő-

14. „Egy aktivista festő vallomásai.”

3. kép. Nagymama (tus és ceruza) 1914

nyösebbnek látszik a biztosabb jövedelmet nyújtó művészettörténelmi pálya, a művészet mégis több, szebb hivatás ennél! „Ruttkay György azért tudta megfogadni Hekler tanácsát, mert valós festői képességek és ambíciók szorongtak, nyüzsgöttek benne. Petrovics Elek azonban értetlennek bizonyult vele szemben, – Berlinből hozott akvarelleket kicsinyellte. Ez volt az első nehéz jel arra vonatkozóan, hogy kora nem ismeri fel Ruttkay György valós értékeit, nem segíti helyes irányához, így magára maradt küzdelmeiben.

Mégsem csüggedt. 1923-ban nyílt kassai kiállítását a prágai sajtó is méltatta, – a „Kassai Napló” érdekes, árnyalt és pontos ítéletet mondott törekvéseiről. Idézem: „Különösen kubisztikus akvarelljei reprezentálják, melyek igen erős absztraháló képességről tesznek tanúságot. . . A kubista képek általában hidegek szoktak lenni – technikájuk matematikusságánál fogva – s ezt a hidegséget csak a legnagyobbak tudták elkerülni. Ruttkay György is. Vonalvezetése valami meleget visz kubista képeibe, melyek nagyobbára teljesen hideg színekkel van színezve”. Ezt a karakterét később is megőrzi a felületkezelés légiességében, mely kubisztikus formáit költői érzékenységgé alakítja a megszakításokkal egyetemben. Ez a stílusjegy tulajdona lett, birtoka maradt úgy, hogy állandóan új elemekkel gyarapította sajátos vonalvezetését, mely egyszerre bővült és őrizte karakterét.

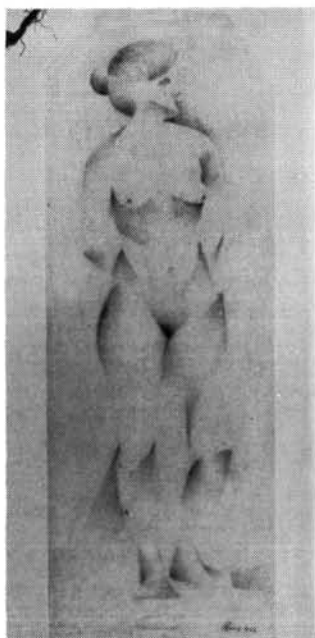

4. kép. Öregember (ceruza)

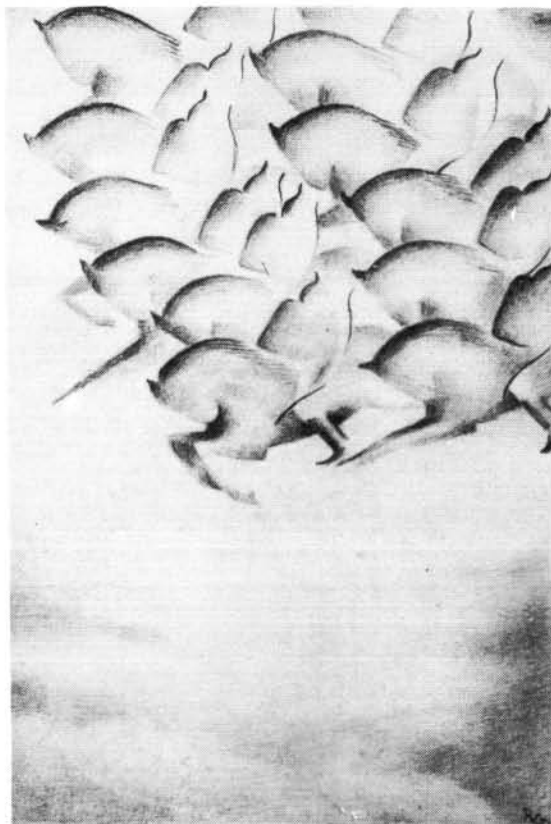
1924. májusában került Kassáról Szikszóra. Vármegyei gyakornoknak vették fel 80 pengős havi fizetéssel, – 1926. áprilisában lett a szikszói járás szolgabírója. Közben meghalt a szüléskor felesége, megszületett fia, – halálban élet, elmúlásból újjászületés, – s közben bánatban, nélkülözésben, örömben egyre és szakadatlanul festett mohó állandósággal. Szikszón megérintette a kerámia varázsa, – a hollóházi gyárból sikerült rendszeresen kaolint kapnia, – krétafehér szobrokat mintázott második felesége, művésztársa, Nyiry Lili közvetlen környezetében. Ettől az időponttól több közös kiállításon mutatkoztak be.¹⁵

Jelentős esemény munkásságában az 1927-es itáliai utazás. Fiumét, Velencét, Padovát, Firenzét, Rómát, Milánót a „festő-szobrász” körültekintő alaposágával és érzékenységével nézte. Minden lényegest észrevett. Csodálkozása, élményei tapasztalattá növekedtek. Velencében a Frari különös gótikája ragadja meg, Tizianó és Bellini. Érzéketlenül írja le Giottó firenzei tomyát, számára a város érthetően több Velencénél is.

15. Nyiry Lili szóbeli közlése.

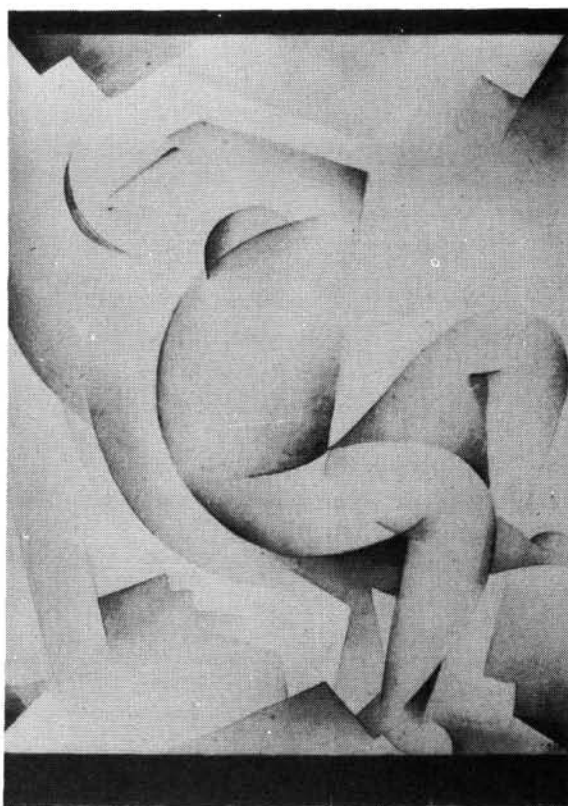
5. kép. Női akt (ceruza)

6. kép. Hadak útja (ceruza)
1917. november

Ekkor találkozik Michelangeló, Donatelló, Massacció zsenijével és érthetően ez a találkozás kombinatívva teszi stílusát, módosítja az aktivista nyitányt. Az ismeretszerzést Ő azonnal festői hódításra használja fel, a ma megszerezhető művet soha nem halasztja holnapra. Érzékletesen írja le azt, hogy Firenzében is festett, – épületek, szobrok, festmények sugallatai között: „Délután a Piazza Michelangelón festettem. Meg kell jegyez- nem, hogy utazásom ideje alatt nem ez volt az első alkalom, hogy akvarelleztem, mégpedig közvetlenül a motívum előtt. Itt Firenzében azonban ez a képem volt a második. Az alig fokozható mélyzöld színekben pompázó fák között emelkedő „Galilei- tornyot” festettem le, amely tájkivágás nem annyira történelmi érdekességével vagy for- mai építészeti sajátosságaival, hanem kizárólag a színhangulat kifejező erejével fogott meg . . . a témám az élő Firenze volt, a múlt és a jelen átértzett valósága, az időtlen egész, amelyhez éppen úgy hozzátartozik Galilei tornya, mint a Piazzára érkező angol fogatok, jellegzetes magatartású utasaikkal, akik kocsiból szállva, unott tekintettel – talán minden lelki gyönyörűség nélkül – néznek le az alkonyati párákba burkolózó firenzei tornyokra és kupolákra.”

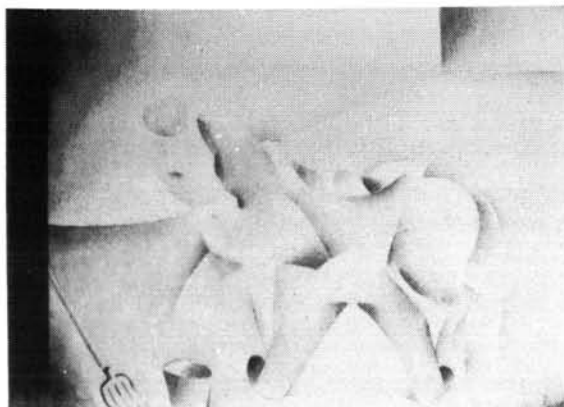
Új benyomásai jelentik számára a képtermő forrást, így Firenze nemcsak a művelő- déstörténet reneszánsz fővárosa, hanem a Ruttkay-kép előzménye. Ilyen tanulságok mel-

7. kép. Csákányos (akvarell)

lett természetesen módosul világszemlélete és stílusa is, – ebben szerepet játszik, hogy Kandinszkij és Kassák után általánosabb, egyetemesebb hatások érik, a teljesség tartja igézetében s nem egy különös specifikum. Zavaró elem csupán nem is a szikszói elzárkózottság, mert azt Ruttkay európai horizontot figyelő, számbavevő ismeretszerzése rendre feloldja, hanem a jogászi munka egész embert követelő permanenciája, mely következetesen elvonja a festői látástól. Életének ezt a zavaró kettősségét önfegyelmel, a koncentráció elérhető legnagyobb fokával mégis kiküszöbölte Ruttkay György, igyekezett méltónak bizonyulni a műre. Csontváry kegyelmi állapotban festett, a piktúra számára csak eszköz volt, hogy belső látomásait kifejezze. Van Gogh ezt a kegyelmi állapotot a tudatos korszerűség jegyében élte, miközben képi eszközei merő újdonságot jelentettek, a lényeg a szellemiség drámai tükrözése maradt. Ruttkay György közelítette a mű soha meg nem ismételt varázsát, azzal igyekezett hiánytalaná tökéletesíteni a terepet ehhez a különös és ritka esetben elérhető mesterműkegyelemhez, hogy az európai glóbus rendszeres vizsgálatában felmérte az új képi eszközöket és a maga törvényei szerint szelektált.

Ruttkay mindig a szellemi ébrenlét teljességének állapotában volt, így alkotott, a gondolat telített feszültségében. A lovrani táj, a Tátra, Balaton, Szikszó, Kassa vidéke, a favágó, zsákoló, Dante figurája soha nem önmagában jelent meg csupán képei felületén,

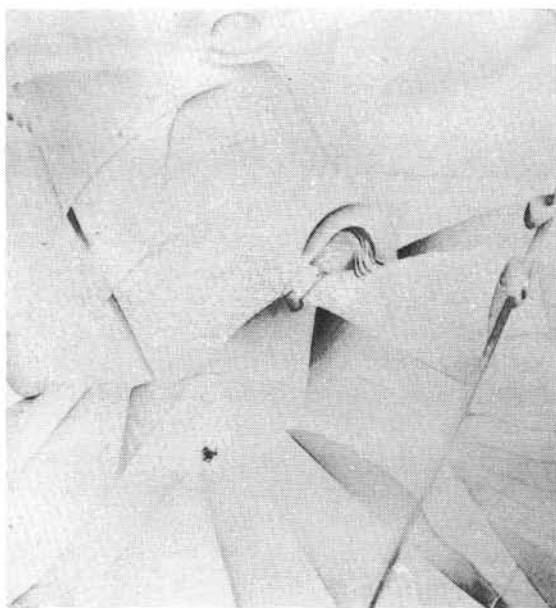

8. kép. *Lóápoló* (akvarell) 1945

hanem tudati terjeszkedésének pillanatnyi kondíciójával, s ez a friss gondolatiság eredményezte az esztétikum erőnlétét. Ebből következik, hogy az Ő tárgyyszerű realizmusa mindig az elvontság nagyvonalú szabadságával és nyitottságával ötvöződött. Így az 1959-ben festett „Tél” lebegő fenyőivel nemcsak tátrai emlék, hanem a tudat új felismerése, élmény, tapasztalat, szellemi térhódítás, – látvány és intellektuális energia, általános igazság és egyéni érzelem, ezért maradandó.

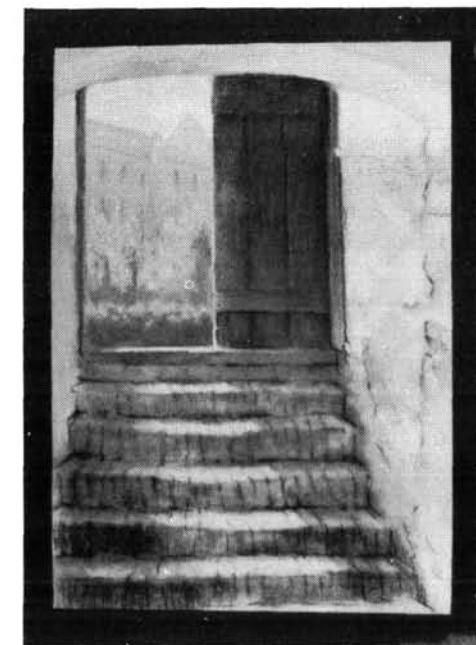
9. kép. *Zsákoló* (olaj).

10. kép. Tutajosok (akvarell) 1948

Akkumulálódásához meghatározó irányt jelentett az itáliai utazás. Be is vallja azt, hogy egy aktivista művész nézőpontjából elemezte a művészettörténelem klasszikus értékeit. Sajátos felismerésekhez jutott. Rembrandttal szemben is akadtak fenntartásai, Dürert viszont végérvényesen felfedezte és Michelangeló életművéből önmagának a Rab-szolgákat emelte ki. Azt hangsúlyozta, hogy „Valósággal benne élnek a szikladarabban és hosszú évszázadokon át emberek millióinak hirdetik az igazságot, hogy sohasem szabadíthatjuk ki magunkat az anyagból”. Hasonló intenzitással idézi Botticelli, Massacció, Raffaello, Brunelleschi jelentőségét.

Olaszországi utazásának festői tapasztalatait szikszói kiállításán összegezte, ahol harminc akvarelljét mutatta be a közönségnek. 1928-ban Párizsba utazott, mely újabb revelációt okozott intellektusában. Tulajdonképpen itt egyeztette az aktivizmus eszményeit, annak folytatási lehetőségeit, számára adódható tanulságait a festészet metropolisában. Vajon jelentett e választóvonalat életében ez a párizsi időszak, okozott-e olyan katarzist, mint Adynál, a Nyolcanknál? Ruttkay a maga szempontjából késve érkezett Párizsba, túl volt életműve nyitányán, s bár műveltségét, érzékenységét pallérozta, pallérozhatta, – már nem módosította pályáját. Nem lett iránytű, csak használandó szellemi kincstár. Ezt regisztrálta. Az „Egy aktivista festő vallomásai”-ban beszámol Rodin, Maillol művészetéről, érinti Matisse, Derain képeit, de igazán Leonardo da Vinci lelkesíti, még Cézanne sem annyira, Vlaincról nem is beszélve. Mindent összegez, – a Sainte – Chapelle kápolna gótikáját, Grécót, Memling, Delacroix, Ingres alkotásait, de a XX. század festészete ekkor már számára nem jelent alapvető élményt. Hiába, tíz évvel később érkezett Párizsba. Azzal zárul e naplójegyzete, hogy felidézi második házasságkötését Nyiry Lili

12. kép. *Pinceajtó (pasztell) 1952*

11. kép. *Tél (olaj, vászon) 1959*

szobrászművésszel, beszámol közös miskolci kiállításukról. Mindez 1930-ban történt. A következő évben Göncre helyezték a főszolgabírói hivatalba, mindez azonban nem késleltette festői tevékenysége folyamatosságát. Még valamit fontos megemlíteni, azt, hogy 1934-ben, – Lacza János helybeli lelkész felkérésére seccót festett a gönci templomba az „Angyali üdvözet” tematikából Dienes István, Szabados Jenő, Varga Béla és Tomory Aladár társaságában. Mégsem lett templomfestő az egykori aktivista művész, – mindez csak epizód maradt életében.¹⁶ S bár üdvözölte a kritika Nyiry Lilivel rendezett közös debreceni tárlatát, azt már nem említette, hogy az aktivizmus egyik nagy ígérete volt hajdan Kassák, Uitz zászlaja alatt.

Festői életművének állomásai: Egy vonzó összetettség jegyében járta a maga útját Ruttkay György. Bár aktivista festőnek vallotta magát, felhasználta a szecesszió és a kubizmus tanulságait is. Ez a szabad nyitottság azonban nem jelentett szertelenséget, bizonyos, olykor eltérő felismeréseit egyes művekre és korszakokra korlátozta. Olyan alkat volt, aki szüntelenül késznek bizonyult új hatások befogadására. Időnként változtatott, de mindig akkor, amikor egy általa érdekesnek vélt változatot kimerített. Önmagához volt hűséges, nem az aktivizmushoz, mindent felmért, – a klasszikus értékrendet

16. Nyiry Lili szóbeli közlése, Ruttkay György naplójegyzete.

13. kép. Napraforgó

és a korszerűség minden ajánlatát, de csak bizonyos elemeket alkalmazott, ez óvta meg az eklektikától. Nyitva hagyta a kapukat. Kassák köréből indult, Szőnyi István korrigálta műveit, Glatz Oszkár tanítványa lett, Medveczky Jenő inspirációit értelmezte, Kernstok Károly műtermében járt, személyes barátság fűzte Csorba Gézához. Ez a nem egyöntetű névsor sok mindent magyaráz, minősíti szándékait és karakterét.¹⁷

A sort korrekten leíró lipitói tájak nyitják az 1910-es évek első felében. Ekkor festette édesapja portréját, melyet a nagy aktivista pillanat követett 1917-től 1920-ig. Konstruktív fegyelemmel készült nagy feladatokra művekkel „az újat akarók csapatában”. Potenciálisan képzőművészetünk egyik kimagasló lehetősége volt Moholy–Nagy Lászlóhoz hasonlóan, de életművében nem az „Ütközet” lágy kubizmusa folytatódott, hanem egy nyugalmasabb áramkör kezdte meg offenzíváját. Az irányváltás Uitz Bélánál is megfigyelhető, nem korlátozódik Ruttkay Györgyre. A két világháború közötti időszakot Ruttkay is útkeresésnek nevezi, pedig az irányt már előtte megtalálta. Akár-

17. Nyiry Lili szóbeli közlése.

14. kép. Boszorkányégetés (olaj) 1952

mennyire is módosult pályája, az izmusok eszköztárából felhasználta továbbra is. Finom rajzzal érzékeltette „Arató”-jában, „Pihenő”-jében és a „Zsákolók”-ban, hogy az ember nemcsak tájforma, hanem lényével betölti a teret.

Költői hevület hatja át légies és légiesült szerkezeteit, így a „Csordás”-t, az érzékenyen megfigyelt „Éjjeli őr”-t, bányászait, hazatérő mezei munkásait. A kép költői átalakításaiban szemlélhetjük a „Disznóölés”-t, szénagyűjtőket, favágókat, kovácsot, mosónőt, tutajost, krumpliszedőt, cséplést, villanszerelőket. A 30-as évek elején a munka népét ábrázolja mély együttérzéssel, de az is tény, hogy e láttatás elsősorban az esztétikumra koncentrál, nem a szociális nézőpont uralkodik. Ez jellemzi plakátragasztóját, lóápolóját, a néptribunt, vándort és az 1952-ben festett „Rőzsegyűjtő”-t. Igaz, a szociális indíték elmarad, de ez egy harmadik változat. Nem Munkácsy és Millet világát folytatja, nem Derkovits eszméi izgatják, – Ő e munkát végző figurákban a színes formák véglegeségére összpontosít. Ebben az értelemben érdekelte Őt az ember. Mindig a szükséges átírásokkal. Gömbkubizmusa kerek kutakban, billiárdozóknak, szappanbuborékokban vizsgálta ezt a humanizált látványt. Ez a nyugtató körkörösség jellemzi „Nő és gépek” és a

15. kép. Honfoglaló (olaj, vászon) 1959

„Tömegek” című művét 1950-ből is.^{17a} A csavarmenetekben és a fogaskerekek között asszonyos alakzatban felragyog az élet.

Egy másik ciklusa a lovrani tájképek sora, ahol a tengert elemezte, izgatta „A víztömeg mozgása alkotta formaváltozatok gazdagsága”. Újabb élmény érte Telkibányán, – a népi kerámia, ennek jegyében készítette számtalan mázas kispasztikáját. 1936-ban festette a „Honfoglalás”-t, ahol az „egymásba ívelő lónyakak, hajlott hátú íjjasok fejezték ki a barbár tömeg előre törését”. Mindez már Illyés „Árpád” versének önálló, független, ismeretlen előzménye.¹⁸

1939-ben Kassán a Kazinczy Társaság képzőművészeti szakosztályának titkára lesz, de a nyarakat a Balaton mellett tölti, ahol a „tengertó irizálását” figyeli, festi a „lejátsszódo fénycsodát” azzal az áttetszőséggel, ahogy Egry. E sorozata nyerte meg Csánky Dénes tetszését. Nem véletlenül, hiszen e finom fogalmazású pasztellek a műfaj optimumát jelentik. Motívumai állandóak. Alig találunk valami változást és változtatást az 1925-ös berlini rajzok között, melyek utcai fagyaltost, csillést, lovakat idéznek. Előtte is, utána is találkozunk ezen alakzatokkal. A ló először lovat jelent, később az Ady vers nyomán születő Hadak útját szimbolizálja 1973-ban.¹⁹ Az „Álom” testesülése női akt, földre borul, kivívta Felvinczy Takács Zoltán értő tetszését.²⁰ Itt leírja a látványt, a

17a. Ifj. Ruttkay György lakásán láttam e képeket, az Ő szóbeli közlését is felhasználtam.

18. A Ruttkay-kép Nyiry Lili tulajdonában látható Miskolcon, a Lévay u. 10-ben, a szirtfokon álló honfoglaló és Illyés „Árpád” verse hasonló mozdulatú.

19. Ifj. Ruttkay György tulajdona.

20. Ifj. Ruttkay György szóbeli közlése.

16. kép. Szerelem

17. kép. Dante és Beatrice (akvarell) 1963

„Boszorkányégetés”-ben szecessziós hevülettel adja elő az eseményt az égő hús szörnyű víziójával. A „Hadak útja” fordított föld, a talaj súlytalan, felhőkön száguld a föld a lovakban. Különös hálózat a „Tél”. Szinte japános finomság leheletszerű áramlását érzékeljük e maradandóan megoldott mesterműben, melynek két változatát is a reális és elvonatkoztatott elemek arányrendje uralja. Az erezetes vonalvezetés tátrai élményt közvetít a rózsaszín és kék árnyalatok légies költőiségével.^{2 1}

Sokat dolgozott és visszavonhatatlanul, folyamatosan. Lovak, sebesültek integetnek művészetéből az első világháborúban, melyet táncos figurák, pinceajtó, bakter, több női akt követ és néhány remekbe szabott rajzsorozata. 1962-ben készült el az „Egy bérház élete” Szegeden. Novellisztikus alaposággal rajzolja meg ceruzával a kaput, a borbély- és élelmiszerüzletet, a mosókonyhát és a pincét, az udvart a porolóval, a lépcsőházat és a napfürdőzőket. Pompás illusztrációkat készített Móricz Zsigmond „A boldog ember”-éhez. Érdekes, hogy Madách Tragédiájának rajzi kíséretében ugyanúgy domináns a kör, mint a „Balatoni rege”-ben, melynek szövegekönyvét Nyiry Lili írta. Akármilyen témát választott, akármilyen eszmébe öltöztette formáit, mindig kerek és végérvényes lett a kép fogalmazása, — ars poeticája a világosság, hiszen a mű a világ, minden ember számára készül, nem magánbeszéd, hanem közügy. Legyen „Anyaság” vagy „Párizsi nő”, ködben

21. Ez a változat ifj. Ruttkay György tulajdona.

ballagó furcsa, különös alakok, kisbéres vagy akár csak egy macska, a formába öntés tisztaságát kötelezően örök érvényűnek vállalta. Elméletben? Mindig a mű gyakorlatában.

Dante-illusztrációk. Dante ma is fogalom. A szellem óriása, egész világ. Mindannyiunk élete purgatórium, hiszen megjártuk a poklot és ritka pillanatokban bepillantotunk a paradicsomba. Dante műve minden korra, minden század emberiségére, minden emberre külön érvényes. Ő az összekötő híd Sophokles és Shakespeare között, – mindig időszerű érthetően érthetetlenül. Ruttkay György Dante sorozatát 1958-tól 1963-ig festette, – egy híján 100 akvarellt, de már 1927-ben látta Rómában azt a zenélő bronzkaput, melyről Dante is megemlékezik a Divina Commediában. Az is előkészületet jelentett számára akaratlanul is, hogy Párizsban megcsodálhatta Delacroix „Dante bárkája”-t. Kétségtelen: Botticelli könnyed méltósága is hatott rá, a vonalak szinte zizegnek, a testi alakzatok szinte feloldódnak a paradicsom légiességében. A pokol figurái súlyosabbak – megszakított vonalak jelzik a nagy drámát csipkés tagozottsággal. A purgatórium színes földje átmenetet képez – emberek és sziklák formái csengenek össze. Szellemivé vált tér, testetlen sugárzás, szelvényes színek ragyogása tölti be Dante paradicsomát kísérő vízfestményeit, mely Geszti László szerint éppen absztrakciós stilizálásai miatt nem adja Dante emberi, isteni színjátékának teljességét.^{2 2} Nem adja, de izgalmasan közelíti.

A pokol lágy íveiben mély bugyrok keletkeznek, jéggé fagyott bűnösök felett erős gerendák érzékeltetik a menekülés hiábavalóságát. Ruttkay akaratlanul is Babits társa, csak az Ő modellje szöveg, eszköze a rajz, de amit végez, – értelmező műfordítás. Szörny kapja be az elátkozott lelkeket, de Ruttkay finomítja, esztetizálja a jelenetet, hogy elviselhető legyen. Ami a purgatóriumot illeti, itt a színek még könnyedebbek, fokozódik kellemességük, – a remény is, melyet hordoznak. Az ívek gömbökké alakulnak, s e sávós gömbalakzatok már a feloldódást tartalmazzák. Ez a tendencia a paradicsomban kizárólagossá válik, itt már uralkodnak a színes körök, fénysugarak és a záróképben Beatrice szivárvánnyá légiesül, az anyag szellemi erővé válik Ruttkay képi értelmezésében. Érdeme, hogy Dantéval vívott küzdelme a derű hiteles többletével nyerte el sajátos látomásainak sikerét és valóságtartalmát, időszerűségét, hiszen a világ milliók akaratóból, jó törekvéseiből, értelméből, emberségéből egyre kevésbé hasonlít az Infernóra.

Írói tevékenysége, levelezése. Reneszánsz ember volt, több műfajban közlekedett gondolataival. Festő, szobrász, grafikus, író, jogász volt egy személyben azzal az ambícióval, hogy minden közegben értéket növeljen, minőséggel álljon helyt. Naplójegyzeteit „Így kezdődött” címen összegezte. Ebben közli Kassák válaszelevelét 1918-ból, melyben azt írja, hogy tusrajzait és nem verseit fogadja el közlésre. Kassáknak jó szeme volt, azonnal érzékelte, hogy Ruttkay György közege a rajz, Ő abban tud megnyilvánulni, abban tudja eredeti közléseit a világ tudomására hozni. Egy másik levelében így ír Kassák: „Rajzos könyvét megkaptam és – mondom nagyon kellemesen leptek meg legújabb munkái. Tehetséget láttam első küldeményében is, de ezekben sokkal kibontakozottabb – és én Önnel örülök a haladásnak.” Kassák következetességére jellemző, hogy mindvégig

22. Geszti László: Új szövegek a Divina Commediához. Művészet 1966. 5. szám.

ezt a megtalált stílust igényelte volna Ruttkaytól, újabb munkáit nem fogadta ezzel az elismeréssel, s ezt hallgatásával jelezte.²³

Hallgatásával és újabb válaszlevelével 1965-ben, amikor Ruttkay gratulált Kassák Kossuth-díjához: „Kedves Dr. Ruttkay György, köszönöm szívélyes gratulációját. Örülök, hogy jó érzéssel gondol vissza a múlt időkre, mikor még mellettem kísérletezett tehetőségével. Nyugodt szép munkát kívánva fogadja üdvözetemet: Kassák Lajos”. Ez jelentette a pontot kettejük több évtizedes kapcsolatára.

Könyvet írt Kassán Benczur Gyuláról, s ezen 1944-es kiadványban komoly összegzés olvasható, melyben már előrejelzi korunk szociális indítékait: „Minden művészet egyetlen értelme és jelentősége ugyanis társadalmi voltában rejlik. A társadalmivá lett művészet közösséget építő erő, az eszmény, mely népek életét irányítani, azok szellemi kultúráját időállóvá tenni képes.”²⁴

Ugyancsak Kassán adta ki 1943-ban a „Táji művészek szövetkezete” c. könyvtanulmányát, melyben jelzi a háború okozta válságot, igényli „a képzőművészet szociális megújódását” és a népművészet felhasználását. Hangsúlyozza, hogy ez alapozza meg „a szép otthonok lehetőségét. Végül tájkultúrát jelent, lehetőséget nemzeti művészetünk színéssé tételére.” Ez az értékek általánosítását jelenti, azt, hogy az ország ezen átfogó esztétikai program keretében önálló, összefüggő műalkotássá válhat.²⁵

Ezt a gondolatsort folytatja, árnyalja 1965-ben megjelent „Ezerarcú Miskolc” c. tanulmányában, amikor megjegyzi, hogy az ember „Amit a tájból alkot, az ő műve. Új valóság a valóságok végtelen sorában: az értelem anyagba teljesülése, vagyis a mű”.²⁶ Ebből is kitűnik, hogy Ruttkay György a tér és idő minden elemét műalkotás minőségű központtá kívánja szerkeszteni. Kitűnő elemzést olvashatunk e tanulmányában Miskolc környezetéről és városépítészeti esztétikumáról: „És ha már Miskolc hangulati- és színélményeiről elmélkedünk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a (nagyávlat) vagyis a kilátás és a világítás fokozta élmények sajátos hatását sem. Előbbit legmeggyőzőbb eredetiségében az avasi kilátótoronyból érzékelhetjük, melynek hatását a Bükk felől áradó ózondús levegő, derült időben pedig a felhőként égre rajzolódó Magas-Tátra élménye is fokozza.

A kilátásélmény Miskolc avasi építészeti remekéből azért is tartalmasabb más, hazai városnyújtotta hasonló látványnál, mert a nyugat felé hullámosan magasodó, északra távolba vesző hegylancok étherikus színcsodáit a város épületeinek geometrikus tagozású formaváltozatai és a gyár füst-paráinak eleven gomolygása még hangsúlyozottabbá teszik. Délfelé tekintve viszont a ködbevesző síkság pasztellszínei olvasztják szinte a végtelenbe semmisülő városképet, a szemléltető képzeletére bízva, hogy hol végződik az igazgatásilag egységbe vont Miskolc és hol kezdődik a táj”. A köztudatban Miskolc igazságtalanul csúnya városnak számított Veszprémhez, Pécshez, Szegedhez viszonyítva, – Ruttkay György városépítészeti elemzése azonban igazolja eredeti szépségű fekvését és az építészeti új esztétikumát is. Erről az alábbiakban ezt jegyzi meg: Ha az egyetemváros „látszólagos rendszertelenségében a modern építészeti irányelvei alapján keressük az építészeti rendet, arról fogunk meggyőződni, hogy ezek az épülettömbök, kolosszusok vagy egyszerű házak

23. Nyíry Lili szóbeli közlése, a Kassák–Ruttkay levelezés is az Ő tulajdonában van.

24. A kis füzet Kassán jelent meg 1944-ben.

25. Táji művészek szövetkezete, Kassa 1943.

26. Borsodi Szemle 1965. 3. szám.

nagyon is igényes tervek szerint épülnek. Nem kívülről befele, hanem fordítva. Az épületek égtáji beállítása, bejárataik, ablakaik mérete és fekvése, szóval mindaz, ami az építőművészetben szerkesztési tehát tudományos és mint ilyen építőművészeti sajátosság, érvényesül a miskolci, egyre csak épülő Nehézipari Egyetemen.”

Kétségtelen, hogy Miskolc hajdani belvárosának voltak halmazjellegéből adódó hátrányai, de az elmúlt évtizedek korrigálták ezt a széptani nehezéket. Az azonban kevésbé ismert, pedig tény, hogy Miskolc környezete kiemelkedő, nemcsak természeti, hanem humanizált részei is. Lillafüred, Diósgyőr környéke és az egykori Görömböly-Tapolca. Miskolc esztétikai rangját elővárosai fokozzák. Ezt így érinti Ruttkay: „Miskolc-Tapolca a város – különben is annyi színű palettáján külön változat, amely nemcsak szaporítja az arculatok élmény- és emlékkép-gazdagító számát, hanem áthangolja azt a szemléleti módot is, amely valamely város értékelésénél kizárólag külső és egyoldalú szempontok alapján ítélnék.”

Kéziratban maradt fenn két levele, mely művészi hitvallását tartalmazza. A festő kozmikus fontosságát állapítja meg, s azt, hogy „A művészet szorosan az emberi létezésben” gyökerezik, mindenki önmaga művésze. Eszmefuttatásában helyesen jegyzi meg, hogy „A mű örök egység” és „minden műalkotás olyan emberi munka eredménye, mely az anyagvilág valóságaiból alakul, formálódik új valósággá: ember alkotta valósággá.”²⁷ Illyés Gyula Ferenczy Bénit „Mindenség-szelidítő” mesternek nevezi, Ruttkay György ehhez a költői megállapításhoz hasonlóan szintén a létezés szolgálatának nevezi az alkotást, a létezés bővítőményének.

Megszakításokkal bár, de naplót is írt Ruttkay György. Egyik naplófüzetéből megtudjuk, hogy 1945. márciusától májusig Vasváron tartózkodott. Arról ír, hogy április 20-tól kezdett festeni, – témája egy orvosi várószoba. Írása akkor szakad meg, amikor viszontagságos utazás után 1945 nyarán visszaérkezik Szikszóra. A naplóírást Szegeden folytatja 1954. októberében. Egy kérdésre azt válaszolja, hogy képzőművészetünk Európában a második, líránk az első helyet foglalja el. Beszámol pesti utazásáról, – Rembrandt, Dürer képeit elemzi, s elragadtatással számol be Paál László emlékkiállításáról, őt a tájfestés Rembrandtjának nevezi, aki Barbizonban érezte meg a „nagy magyar erdők sejtelmes varázsát”.²⁸

Ezen piros naplófüzetében közli közel százoldalas vázlatát a „Levelek a művésze tről” c. könyvhöz. A tizenhat levél a művészet fogalmát, az emberiség életében játszott szerepét tartalmazza, kitér a képzőművészi ábrázolás eszközeire, a rajz és a szín problémáira, elemzi a tájfestés és a kompozíció fontosságát, foglalkozik a művészkutatás kérdésével.²⁹

Mivel Ruttkay jogász is volt s jogelmélettel foglalkozott, az 1950-es évek elején magas színvonalú egyetemi jegyzetet adott ki ebből a tárgykörből Szegeden. Később, 1964-ben a „Magyar Jog”-ban hozzászólt a vállalati jogtanácsosokról szóló vitában. Kulturáltan, hozzáértéssel. Mindez finomítása és átalakítása „Szociális Igazgatás” c. könyvének, melyet még Kassán adott ki 1941-ben.³⁰

27. A levél Nyiry Lili tulajdona.

28. Ruttkay György naplója (Nyiry Lili tulajdona).

29. Ruttkay György naplója.

30. Szociális Igazgatás, Kassa 1941. (Egy példány Nyiry Lili tulajdona).

Levelezését két dolog jellemzi, – a hiánytalan pontosság és az a szándék, hogy ezen írásos beszélgetései az életmű és a magyar művészet bővítését szolgálják. A Kassák–Ruttkay levelezés is messzemenően erre a célra összpontosított önzetlen önzéssel. Levelei olykor fontos hozzászólások. Ilyen levélváltás kapcsán írta meg „Adalékok a magyar avantgarde történetéhez” c. tanulmányát a pécsi Jelenkor számára, de ezt a fontos írást Szederkényi Ervin főszerkesztő közlés nélkül visszaküldte címére. Függetlenül attól, hogy Ő eredeti aktivista elképzeléseit módosította, – egyik publikációhoz nem jutó élharcosa maradt a magyar avantgarde örökségének méltó gondozását illetően, s ezen témakörből több írását küldte különböző folyóiratokhoz, intézményekhez. Kár, s nem az Ő hibája, hogy ezen forrásdokumentációk máig nem hagyták el íróasztalát. Leveleinek, tanulmányainak kötetbe gyűjtése, kiadása időszerű, annál is inkább, mivel véleménye, adattára sok homályos kérdést világítana meg nemcsak a magyar művészet aktivista korszakából, hanem a „Kassai Iskola” alkotóműhelyéről.³¹

Vállalkozott is arra, s erről levélben értesítette Eugen Sabolt, a kassai múzeum igazgatóját. Az indította erre, hogy Eugen Sabol 1955-ben megjelent tanulmányát olvasta a kassai iskoláról, s ez indította Őt arra, hogy teljességre törrő lendülettel megírja e művészkor történetét. Eugen Sabolhoz írt első levelében jelzi, hogy már meg is írta e könyvtanulmány vázlatát, amelynek megjelenését több okból is fontosnak tartaná. Egyrészt azért, mert a pozsonyi Irodalmi Szemle 1971. decemberi és 1972. januári számában részleteket közölt „Egy aktivista festő vallomásai” c. művéből, s az újabb írás kiegészítené a magyar aktivizmus vizsgálatát a kassai iskola elemzésével. Másrészt azért időszerű e felmérés, mert a milánói Galleria del Levante rendezésében 1971-ben Münchenben, 1972-ben Milánóban bemutatott magyar avantgarde kiállításon Ruttkay tizenkét, jórészt Kassán festett művel szerepel. Jellemző arányérzékére, nemzetközi kulturáltságára és tapintatára az a megfontoltság, mellyel tervét előadja: „A több mint 100 esztendő magába foglaló és a mai nemzedékben tovább élő kosicei képzőművészetről olyan elemzést adni, amelyből kitűnik, hogy nemcsak az ott született, hanem rövidebb-hosszabb ideig ott élt és élő alkotó művészek munkáit sajátos szellem hatja át. Én 54 ilyen művészről tudok jelenleg”. Utána arról szól, hogy a szöveget szívesen megírná, – s a könyvnek „szlovák és magyar nyelven kellene megjelennie”. Az 1972. II. 21-én Miskolcon kelt levél ezzel fejeződik be: „Nagyon Szeretném azonban, ha Te is úgy éreznéd a nagyszerű feladat megvalósításának szükségességét és életem végén módomban lenne Kosice-Kassa kultúréletébe beleszólni, hiszen ebből a városból indultam el”.³² Nem volt módja beleszólni, csak a finálé következett, ennyiben pontos a jóslás.

Eugen Sabol 1973. március 9-én válaszol, önhibáján kívül, betegségére hivatkozva: „Terved meglepett, nagy örömet is okozott. Én az utolsó időben azzal a gondolattal foglalkozom, hogy jó és érdemes volna feldolgozni a kassai művészeti életet különösen az első világháború utáni években. A terved sokkal szélesebb koncepciójú és lényegesen jobb. Ezért nagyon örülnék ha tudnád megadni az említett kassai művészek névsorát személyi adataival együtt és közölni a szöveg összeállításának vázlatát”. Ruttkay György azonnal válaszol. Közli az irandó könyvtanulmány módszerét. Mintegy összegezőként így fejezi be írását a kassai műhely lényegéről: „Szabadok és megkötöttek egyszerre! – Művészetü-

31. Szederkényi Ervinhez írt levele (Nyíry Lili tulajdona).

32. Ruttkay György levele Eugen Sabolhoz (Nyíry Lili tulajdona).

ket kizárólag a maguk szabta törvények irányítják és ezért, csakis ezért lehetséges, hogy minden kötöttségük ellenére is összetartozók”. Ugyanezen év szeptember 15-én barátilag sürgeti Sabol válaszát. Egy biztos, – a terv terv maradt, – a könyv megírása most már az utódok feladata.

Elérkezett az 1974-es búcsúesztendő. Mértéktartó hangnemben írja panaszát Romváry Ferencnek Pécsre: „Sajnálom, hogy a szombathelyi kiállításon nem vehetek részt néhány grafikámmal, de – úgy látszik – a sors nem akarja, hogy magyar földön is megismerjék művészetemet”. Vádaskodás nélkül ír a „sorozatos mellőzések”-ről, – s ez a csönd még inkább érzékletessé teszi, hogy e gondatlan tapintatlanság egyáltalán nem természetes. Ugyanezen év március végén rövid levelet ír a Kritika főszerkesztőjének. Vallomásnak, ars poeticának is beillik e rövid, de annál tömörebb epítáfium: „A Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményének elhelyezése körüli vita során egyes hozzászólók már érintették is a modern magyar gyűjtemény, illetve a (magyar avantgarde) kérdését. Cél-szerűnek tartom, hogy művészettörténészeink ezzel a nagyon időszerű és fontos kérdéssel, tudományos alaposággal foglalkozzanak és a közönség elé kerülő gyűjtemény anyaga a kiérlelt szempontok alapján úgy lenne összeválogatva, hogy a szemlélők a lehetőséghez képest minél hitelesebb képet kapjanak erről a valóban európai szintű magyar törekvéseiről”. Még egy eszméért küzdött hónapokkal halála előtt, hogy „A bérházak életéből” készült 40 lapos rajzsorozata megjelenjen. A Corvina és a Képzőművészeti Kiadó is szelíden, de elhárította ezt a jelentkezést. Ekkor még senki nem tudta, hogy ez az utolsó, – talán még Ruttkay György sem.³³ Csöndes afférja volt az MTA Művészettörténeti Kutatócsoportjával az 1922. évi berlini orosz-szovjet képzőművészeti kiállítás katalógusának feldolgozásával és kiadásával kapcsolatban. Ez a terve sem sikerült, – sok-sok ideája közül erről is le kellett mondania.³⁴

A keserűség és önzetlenség, a nosztalgia és a nagyvonalúság egyszerre érezhető azon adománylevélben, melynek tanúsága szerint Ruttkay György és felesége Nyiri Lili 1967. április 4-én a miskolci Herman Ottó Gimnáziumnak ajándékozta az általuk készített 22 db papírmaché szemléltető eszközt: „Büszke örömmel tölt el a tudat, hogy mi, akiket a szocialista kultúrpolitika következetesen mellőzött, odaadó művészi és tudományos munkánk eredményeképpen – ha a nagyméretűvé tervezett elgondolásunk töredékében is – de valamennyire hozzájárulhatunk az ifjúság látókörének növeléséhez, mégpedig olyan minőségű szemléltető anyaggal, amely célszerűsége és használhatósága szempontjából országos viszonylatban jelenleg még az egyetlen”.³⁵ Egy biztos, – csak valamivel több figyelem, csak kicsit több tapintat és gondoskodás szárnyakat adhatott volna Ruttkay Györgynek, aki magányosan is létrehozta művét, de a megérdemelt társadalmi kíséret nélkül nem olyan jó közérzetben. Példája is int minket arra, hogy művelődéspolitikánk első és végérvényes feladata minden értéket azonnal számbavenni, érdeme szerint gondozni.

Ruttkay György és Nyiri Lili közös szobrászműhelye. Vonzódott a szobrászathoz is. Több okból. Egyrészt már a 20-as évek elején is végzett ilyen jellegű studiumokat és

33. Levélváltás Körner Évával és Pásztói Margittal (Nyiri Lili tulajdona).

34. Levélváltás Aradi Nórával és Szabó Júliával (Nyiri Lili tulajdona).

35. Az alapítványlevelét Nyiri Lili tulajdonában van.

végtere felesége Nyiry Lili is szobrász volt. Ebben a műfajban egymást inspirálták, s az is tény, hogy Csorba Géza, Ady portréjának mestere Ruttkay barátja volt. Ehhez járult az a tény, hogy a 30-as évek legelején megismerkedett a hollóházi kerámiával. Életművének ezen epizódja évtizedekig tartott és hibátlan kerámiaszobrokat eredményezett. Igen hatásvos „Teherhordó”-ja, „Harmonikázó szlovák fiú”-ja és az 1936-ban mintázott „Tánc”. Ő is olyan képzőművész, mint Hincz Gyula és Matisse, – egy műfaj, egy közeg nem elegendő számára vizuális gondolatai megörökítéséhez. Rodin művészetét folytatja kék mázzal bevont „Csók”-ja és fiát, ifj. Ruttkay Györgyöt is megmintázta, amint karoszekben ül.

Nyiry Lili kizárólagosan szobrász. A fehér agyagból mintázott és speciális hőmérsékleten égetett, mázzal bevont hollóházi eljárás alapján készült szobrok kézbe fogható bensőségükkel ma is érvényes szépségükkel fejezik ki a „Pietá”-t, „Petőfi” alakját, a sziklához láncolt „Prometheus”-t. Érdekes a „Salome” fej is, nemkülönben az Arany János ihlette „Vörös Rébék” körplasztika. Nyitott érdeklődése révén szoborrá alakította a „Csodálatos Mandarin”-t, Lédát, Eurydikét, anyát gyermekével, hat ló ágaskodó testével kavargó „Vihar”-t. Szinte lehelt finomságú a „Vénusz születése”, drámai hatású a kerámiaszoborban előhívott Zách Klára és Kőműves Kelemenné. Megoldást talált koldusasszonyához és Csipkerózsikához, legújabb műve 1975-ben készült és „A szarvassá vált fiúk” történetét mondja el a szobrászat eszközeivel úgy, hogy számbaveszi Bartók zenéjének magaslati eredményét is. Egy biztos, Nyiry Lilinek sikerült Ruttkay György inspiratív társaságában olyan műveket létrehozni, melyek alkalmasak belső terek léleknövelő díszítésére, kis méretükkel is derűs közérzetet hoznak létre. Kettejük közös szobrászműhelye jelzi és bizonyítja azt, hogy „A művészet az a nyelv, mellyel utódaink velünk is beszélgethetnek az eljövendő századokban”, – nyom és üzenet.³⁶

Ruttkay György életművének jelentősége. Az értékteremtők sorába tartozik, a festészet olyan kincstárnoka, akit kora nem fedezett fel, nem méltányolt érdemeinek megfelelően. Most készül a leltár, – s Ő művészetével valóban beszélget velünk, – szépíti és nemesíti életünket. Szabó Júlia „az aktivisták Benjaminjá”-nak nevezi, aki utal kettősségére is, s nagyon árnyaltan, érzékenyen közelíti az igazságot a következő levezetésben: „Berlinből visszatérve megpróbálja bemutatni alkotásait, de alig talál érdeklődésre. Túl immateriális és túl steril stílusa a huszas évek Magyarországá számára. A visszavonuló művész számára a rajzlap intim világa marad csupán bensőséges mondanivalóinak hordozója. A nagyobb nyilvánosságra szánt festményei lassan kezdenek alkalmazkodni a Magyarországon legáltalánosabban elterjedt naturalista látásmódhoz. Mintha kettős életet élne – gondoljuk önkéntelenül – mikor egymás mellett látjuk tiszta és fegyvelmezett kubista műveit és tétova, tapogatózó egyéb alkotásait. Nem szabad elfelejteni, hogy az aktivisták átütő mozgalma a huszas évektől lassan egyéni küzdelmekké, külön utakká hullott szét, s még a legnagyobb egyéniségeknek is súlyos veszteség volt a közösség, a csoport sodró lendületének hiánya”.³⁷

Ehhez annyit szükséges hozzátenni, hogy e kettősség tétovasága mindig a mű irányába lendült Ruttkay önismerete jóvoltából tártalansága időszakában is, s az aktivizmus

36. Nyiry Lili személyes vallomása, szóbeli közlése.

37. Szabó Júlia tanulmánya, a kézirat Nyiry Lili tulajdonában.

történelmi széthullása Uitz életművének kibontakozását is megrongálta Ruttkay munkásságával párhuzamosan ugyanazon időben más körülmények között. Szépen fejezi be Szabó Júlia Ruttkay Györgyről írt tanulmányát, mintegy sorsát és portréját rajzolja meg e sorokban: „A Ma körében töltött rövid idő tartást és egyenletes nívót adott évtizedeken át ugyanazt a fejlődési fokot mutató műveinek. Mintha Robinsonként egy távoli szigeten élve maradt volna meg e korszak hétköznapjait és mámoros ünnepeit egyaránt emlékezetében hordozó krónikásának.”

Munkásságának két talánya, hogy egyedül találta meg egészen fiatalon és végérvényesen önmagát, s nem vesztette el a minőséget festői magányában sem. Jellemző történetet mond el a „Festőszemmel Itáliában” c. naplókötetében. Idézem: „Nagy élvezettel bolyongtam az Ernst Múzeum tágas, sokszor megjárt termeiben, amikor az egyikben egymással beszélgető művészeket pillantottam meg, akik közül Csorbát és Márffy-t nyomban felismertem. Társaságukban egy megkapóan kellemes megjelenésű szőke hölgyet is láttam. Mivel Csorbával beszélni akartam, odaléptem a csoporthoz és Gézát melegen üdvözölve, bemutatkoztam a többieknek és így a hölgynek is. Képzeltető a meglepetésem, amikor Márffy-né – mert Ő volt – kedvesen kezét nyújtva, annyit mondott: Csinszka. Ady volt feleségével álltam tehát szemben, aki olyan volt, amilyennek képeiről és a róla olvasottak alapján elképzeltem. Perceken belül közvetlen beszélgetés kezdődött négyünk között: művészetről, ismét a művészetről és végig a művészetről.”³⁸ Igen, Ruttkay György élete is ez volt: Művészet és újra művészet és mindig művészet, melyről álmodott, melyet teremtett.

Összegezés. A nemzetközi avantgarde mozgalom önálló fejezete volt a magyar aktivizmus az 1910-es években. Szellemi vezetője Kassák Lajos volt, egyik érdekes alakja Ruttkay György, aki első rajzait az olasz frontról küldte a „Ma” c. aktivista folyóiratba. 1898-ban született Vágsellyén. Édesapja táblabíró volt, aki fiát is a jogi pályára szánta, de Ő a festészethez vonzódott. Kassák Lajos megerősítette ezen szándékában, melyet 1918-as levélváltásuk is igazol. Mindamellet 1926-ban jogi doktorátust szerzett, közben Glatz Oszkár tanítványa lett a Képzőművészeti Főiskolán, sőt építészeti tanulmányokat és szobrászi stúdiókat is folytatott. Szikszón, Göncön, Kassán jogászokodott, 1930-ban feleségül vette Nyiry Lili szobrászművészt. Több önálló kiállítása nyílt Budapesten, Kassán, Debrecenben. 1945–50-ben egyetemi tanárként működött Szegeden, élete utolsó évtizedét 1974-ben bekövetkezett haláláig Miskolcon töltötte.

Ruttkay György részese is volt a magyar aktivizmus eredményeinek, osztozott is a mozgalom sorsában, s bár a 20-as évektől társak nélkül magányosan dolgozott, módosult stílusa is, értékrendje az eredeti eszmény jegyében állandósult. Aki igazán hatással volt rá, az Kandinszkij, Kassák és Picassó, – de az absztrakciót Ő mindig valóságselemekkel ötvözte és a kubizmust megszakított és légiesült formákkal alakította saját egyéniségévé.

Első rajzait albumba gyűjtötte, s e munkák az első világháború első sebesültjeit, katonalovait, Beckó várát ábrázolják 1914-ben. Az olasz frontról küldött rajzai, így a kubisztikus hangvételű „Ütközet” Kassák Lajos lapjában jelent meg.

Az 1920-as évektől megváltozott stílusa, de körülményei is. Magányosan dolgozott Szikszón, Göncön, – ebben az időben készültek sajátos művei a költői realizmus szellemében, áttetsző, légies formákban. Ez a módszer és festői magatartás nyilvánul meg a „Disz-

38. „Egy aktivista festő vallomása”.

nóólés"-ben, a „Csordás”, az „Éjjeli őr”, a „Pihenő” alakjában. Ezen korszakának kiemelkedő alkotása a „Tél” finom, szinte japános könnyedségű hálózatával. Később utószecessziós hatások is észrevehetőek bizonyos képek, így a „Boszorkányégetés” felületén.

1963-ban rajzolta Dante-sorozatát, melyre a könnyedség, a ritmikus vonalvezetés jellemző, oldja a drámát. Megfontolt illusztrációkat készített egy bérház életéről, Móricz Zsigmond „Boldog ember”-éről és Madách Imre „Az ember tragédiája” c. művéről. A hollóházi kerámia hagyományait fejlesztve több kisplasztikát is mintázott felesége, Nyíry Lili társaságában, aki szobrászművészként szintén ezt a technológiát alkalmazta. Ruttkay György szobrai közül különösen érdekes a „Teherhordó” és a Rodin eszményeit folytató „Csók”.

Írói tevékenysége is jelentős. Egyrészt naplójegyzeteiben megírta azon tárlatlátogatásait, melyeket Berlin, Párizs, Budapest intonált, – a tanulságokról is beszámolt. Külön tanulmánya a „Festőszemmel Itáliában”, melyben a reneszánsz és a barokk művészet felhasználható, folytatandó értékeit elemzi. Legfontosabb írásműve az „Egy aktivista festő vallomásai”, melynek egy része megjelent a pozsonyi „Irodalmi Szemle”-ben. Fontos írása az „Ezerarcú Miskolc”, mely a Borsodi Szemle-ben jelent meg 1965-ben.

Fontos része munkásságának levelezése, melyből kiderül, hogy közös tanulmányt készült írni Eugen Sabolla a kassai műhelyről. Itt Kassán jelent meg 1944-ben „Szociális igazgatás” c. könyve, másik jogi tanulmánya azon egyetemi jegyzet, melyet Szegeden adott ki 1949-ben.

Glatz Oszkár tanítványa volt egy ideig, ekkor Szőnyi István korrigálta munkáit, Csorba Géza barátja lett, – munkásságát többen, így Keller Imre, Szmrecsányi Anna, Mezőssy Mária és Szabó Júlia elemezte, értékelt. Ő, Szabó Júlia nevezte Ruttkay Györgyöt „a magyar aktivizmus Benjámínjának”.

Életművének jelentősége abban áll, hogy az európai avantgarde törekvések sodrában egyéni szólammal jelentkezett, helyes irányt követett az általa elérhető legmagasabb minőség jegyében. Festői és írói örökségét számbavenni, kéziratait kiadni, – megtisztelő kötelességünk.

DAS KÜNSTLERISCHE LEBENSWERK VON GYÖRGY RUTTKAY

(Auszug)

György Ruttkay ist ein eigenartiger Vertreter des ungarischen Aktivismus. Seine Landschaftserlebnisse waren mit den Liptoer Bergen, mit dem Vag-Tal, später mit den Städten Miskolc und Kassa verbunden – die waren die Umwelt seiner Jugend und Erwachsenenzeit. Er war Jurist, Maler und Schriftsteller in einer Person, ein Mensch mit vielen Gattungen und mit einer Lebensanschauung. Der Konstruktivismus kam sozusagen aus seiner Natur und Struktur, das wurde von Kassák und seinem Kreis vertieft. Er war immer frisch und neuartig, seine Werke standen immer mit den künstlerischen Bestrebungen seiner Zeit in Sinkron. Sein Aktivismus ist aber auch lokal vertieft, neben den

französischen Beispielen hat er auch ungarische und tschechoslowakische Quellen, sogar Sezessionselemente verwendet.

Er ist 1898 in Vágsellye geboren, er hat Jura studiert. In dem ersten Weltkrieg kämpft er auf der Front, in den italienischen Kämpfen hat er kubistische Zeichnungen gemacht, die er für Lajos Kassák geschickt hat. In der Ausstellung von „Heute“ 1918 in Budapest ist er mit 4 Werken aufgetreten. Er studierte die Ausstellungen und den Stil des „Sturms“ in den 20-er Jahren in Deutschland, dann schrieb er ein Tagebuch über seine italienische Reise von 1927. Sein berühmtes Dokumentwerk ist „Die Bekenntnisse von einem aktivischen Maler“. 1930 heiratete er die Bildhauerin Lili Nyiry, mit ihr hat er auch modelliert. Seine Plastiken bezeugen Formgefühl und künstlerische Inventionen.

Er war in vielen künstlerischen Richtungen gut informiert, seine Phantasie blieb aber frei und geöffnet, die verschiedenen Stile haben es nicht gefesselt, alle Richtungen haben ihn vorwärts gebracht.

Seine wichtigsten Studien sind: „Die Genossenschaft der Landschaftskünstler“ aus dem Jahre 1943, weiterhin die Schrift „Die tausend Gesichter der Stadt Miskolc“ und eine Handschrift „Ein Maler in Italien.“

Miklós Losonci

SZOCIÁLANTROPOLÓGIÁRÓL – CSERÉPFALU KUTATÁSA KAPCSÁN:*

EVA VERONIKA HUSEBY

Három egymásba kapcsolódó témáról szeretnék nagyon röviden és a teljesség minden igénye nélkül beszélni. Először a michigani egyetemen lévő szociálantropológiai elméletekről és kutatási irányzatokról fogok szólni. Másodsor azokat a számomra legvonzóbb jellegzetességeket fogom ismertetni, melyek az amerikai anthropológiában, illetve ennek michigani változatában találhatók. Végezetül pedig jelenlegi kutatásom elméleti és módszertani terveit fogom vázolni.

A michigani egyetemen Leslie White volt a legfontosabb, legkiemelkedőbb anthropológus az 1930-as évek közepe és 1970 között. Érdekes, de nem meglepő, hogy White elméleti irányzata, stílusa, kutatás- és gondolkodásmódja – melyek észlelhetők például a jól ismert *The Evolution of Culture* című munkájában – kihatott nemcsak az úgynevezett neo-evolucionista csoportra az amerikai anthropológusok közösségén belül, hanem napjainkig befolyásolja azt az általános véleményt, melyet főleg angol, ausztrál és amerikai kollégáink tartanak és hangoztatnak a michigani anthropológia szakról. E „néphit” szerint Michigan egyetem anthropológusai technológiai-gazdasági deterministák. Jól ismert, hogy White egy olyan evolúciós panorámát ábrázolt, melynek fejlődésében az embernek az a képessége volt a kulcs és állandó előre mozdító erő, mellyel transzformálja és kihasználja az energiát. Vagyis White a kultúra evolúcióját azzal magyarázta, hogy a Paleolitikumtól századunkig az emberek egyre több energiát voltak képesek kontrollálni, saját rendelkezésükre állítani és így, technológiai és gazdasági fejlődés következtében, haladt előre a kultúra evolúciója. Ez a magyarázat az, amiért White-ot és rajta keresztül a michigani anthropológia szakot mindmáig technológiai-gazdasági determinizmus miatt vádolják. Ezt a vádat csak részben ellensúlyozza White másik, az előbbinél kevésbé vitatott fő témája, melyben a szimbolikus gondolkodásképeséget, mint páratlan és nagy fontosságú emberi adottságot, vizsgálja. White szerint az emberiség emberiség, tehát a kultúra szimbolikus gondolkodással kezdődött és ezen alapszik.

Az 1970-es évek elején, nem sokkal nyugdíjba vonulása után, White meghalt anélkül, hogy olyan utódot hagyott volna maga után a Michigan egyetemen, aki koncentráltan tovább foglalkozott volna a kultúra evolúciójával, vagy a szimbolikus gondolkodás fontosságával. Az a tény, hogy kollégáink mindmáig állítják, hogy White irányzata, szelleme, stílusa Michiganban folytatódik, mint irányító erő, csakis a „néphit” és ideológia csodálatos, elgondolkodtató, reális bázist túlélő képességét bizonyítja.

*Elhangzott előadásként Borsod és Heves megye néprajzos muzeológusainak 1983. I. 21-i tanácskozásán.

Az elmúlt tíz-tizenöt évben a michigani anthropológia szak az egyik legheterogénebb anthropológia szak az Egyesült Államokban a maga témabeli, elméleti, földrajzi érdeklődése és módszertani, kutatási perspektívája miatt. Többek között az itt is jól ismert John Cole, Marshall Sahlins, Roy Rappaport, Eric Wolf és Aram Yengoyan voltak és vannak nagy hatással mind ez ideig. Napjainkban – durván, szubjektíven és csak azokat említve, akik az én szociál-anthropológiai fejlődésekre gyakoroltak különböző hatásokat – a következő elméleteket, irányzatokat, illetve kutatási és földrajzi területeket reprezentáló anthropológusok találhatók fakultásunkon:

A Columbia egyetemen végzett két tudóst, Conrad Kottak-ot és Roy Rappaport-ot főleg, de nem csak, ökológiai-természet-környezeti elméleti irányzatok vezérelték a szer-tartás és a vallás funkciói és korrelációi vizsgálata és interpretációja alatt. Kottak egy madagaszkári ethnikai csoportot: a Betsileo-t; egy braziliai halász közösséget; és később amerikai egyetemista csoportokat tanulmányozott együttéléses-megfigyelő módszerrel. Például a *Múlt a Jelenben* című munkájában megmutatta, hogy a Betsileo évente többször ismétlődő sírboltszertartás tevékenykedése segít mind az ökológiai kapcsolatokat stabilizálni, mind redistribúciós funkciót betölteni úgy, hogy a szűkös étel-ital készletet állandóan forgatja és megosztja a közösségekben. Rappaport pedig állítja az itt is ismert *Disznókat az Ősöknek* című tanulmányában, hogy az új-guineai Tsebanga Maring csoport disznóöléssel kapcsolatos ciklikus szertartása, illetve tilalma, igyekszik kiegyenlíteni és szabályozni úgy az új-guineai csoportok kapcsolatát egymással, mint lokális, illetve regionális természeti környezetükkel. Egyes kollégák Kottakot és Rappaportot a neo-funkcionális elmélet követőinek tartják és ökológiai-természet-környezeti determiniz-mussal, tölcserperspektívával vádolják. Véleményem szerint ezek nem alapozottak. Attól függetlenül, hogy például Kottak írásaiban, stílusában és tanítási, kutatási módszereiben észlelhetők Marvin Harris-től és Charles Wagley-től átvett irányzatok, Kottak is, Rappaport is különböző módszereket és elméleteket alkalmaznak eklektikusan, kutatá-saikban és tanulmányaikban.

Sherry Ortner, egyike a Michigan egyetemen működő Chicago egyetemen végzett szociál-anthropológusoknak, a nepáli Sherpákat tanulmányozta. Ortner többek között a kulcsszimbólumok leírásával és elemzésével folytatja azt a chicagói egyetemen kifejlesztett és gyakorolt szimbolikus kultúranthropológiát, mellyel kedves kollégám, Lampland Márta foglalkozik itt. Ortner kutatása, tanítása és publikációi ezekben az években az ideológia és társadalmi cselekvés közötti fontos kapcsolatot hangsúlyozzák.

Politikai és gazdasági elméletek irányították a Yale egyetemen végzett Bill Schorger-t, a Cambridge egyetemen doktorált Keith Hart-ot és a London School of Economics-on végzett Mick Taussig-ot, akik Afrikában és Dél-Amerikában vizsgáltak volt gyarmati társadalmi csoportokat, az urbanizáció, illetve iparosítás hatásait, társadalmak és intézmények változását, munkanélküliséget és az úgynevezett *informal sectort*, vagyis kötetlen, „szabad úszó” gazdasági szektort. Mick Taussig orvosból lett anthropológus és, ezt a két „nemes mesterséget” összekapcsolva, orvosi anthropológiát is tanít egyetemün-kön. Meglehetősen egyéni, de igen hatásos módon harcol konzultációin, publikációin, előadásain keresztül például az ellen az arrogáns és ethnocentrikus világszemlélet ellen, amely lekicsinyli, kigúnyolja a népi gyógy módokat és felmagasztalja az úgynevezett „nyugati” orvostudomány módszereit – anélkül, hogy társadalmi, kulturális, gazdasági, értékrendszeri tényezőket figyelembe tartana.

Az itt is többek által ismert Bill Lockwood nem az egyetlen Európával foglalkozó anthropológus Michigan egyetemen, de ő az egyetlen Kelet-Európával és a Szovjetunióval foglalkozó specialista fakultásunkon. Lockwood a Berkeley egyetemen tanult az 1960-as években és ott doktorált 1970-ben. Úgy hiszem, nem vitatná, sőt: büszkén kihangsúlyozná, megerősítené, hogy annak a periódusnak „berkeley-i szférája” kihatott szociál-anthropológiai fejlődésére és mindmáig erősen befolyásolja világszemléletét, tanítási és kutatási módszereit, stílusát és azt az egyéni és hivatásbeli álláspontot, amely eklektikus, egy bizonyos társadalomelmélethez sem ragaszkodik, sőt: egyesek által úgymond „elméleti anarchizmusra” hajló. Lockwood Jugoszláviában piaci kapcsolatokon keresztül vizsgálta különböző ethnikai csoportok társadalmi, gazdasági, viselkedési és szimbolikus interakcióit. Később Kelet-Ausztriában tanulmányozta a több mint ötszáz évvel ezelőtt transzplantált Horvát nemzetiségi csoport kultúráját, társadalmi szervezeteit, ethnikai érzéseit, hovatartozását. Az Egyesült Államokban, főleg Michigan-ben letelepedett ethnikai csoportok közötti kutatásait gazdasági, politikai, társadalom-szerkezeti szempontok irányítják. Ezeket a kutatásokat Lockwood igyekszik az alkalmazott anthropológia mesgyéjére terelni, illetve ezen az ágon át gyakorlatilag is hasznosítani. Az alkalmazott anthropológiára kicsit később visszatérek. Jövőre – ha Isten, Reagan, és a társadalom-kutatás anyagi támogatói, őrzőangyalai megsegítik – Lockwood Európában élő cigány-közösségekben szeretne együttéléses-megfigyelő kutatást végezni. Erre nem csak úgy készül, hogy minden levelében cigányokkal foglalkozó szakirodalmat kér, hanem úgy is, hogy évek óta komasági kapcsolatba lépett és tart több úgynevezett cigányvajdával – ami szintén Berkeley és az ott működő Eugene Hammel kihatását illusztrálja.

Most azokról az amerikai anthropológiában és ennek michigani változatában található jellemvonásokról szólok egy pár szót, melyek számomra legvonzóbbak, legfontosabbak. Négy pontot fogok kiemelni: küzdelem a merev és ethnocentrikus világszemlélet ellen; a *holism*, vagyis az, hogy a szociál-anthropológiában úgymond: „minden belefér”; eklektikus, rugalmas alkalmazása különböző elméleteknek és módszereknek; és reális, ethikus gyakorlati alkalmazása tudományunknak, kutatási módszereinknek és eredményeinknek az úgynevezett alkalmazott anthropológia terén.

Az anthropológia egyik fő célja az ethnocentrikus, merev, intoleráns és arrogáns világszemlélet elleni harc. Összehasonlító kutatásokon, tanításon, publikációkon keresztül – és nem csupán az egyetem vagy intézet falai között – küzdünk az ellen az általánosnak mondható emberi tendencia ellen, amellyel az egyén, illetve a csoport csak a saját kulturális értékrendszeréből kiindulva bírálja, ítéli, nem tűri más kulturális tradíciókban élő emberek viselkedését, életmódját, attitűdjét. Lehetséges, hogy itt és most ez naivul és irreálisan hangzik, de meggyőződésem az, hogy a szociál-anthropológia legfontosabb célja és feladata – ma, az esztelen fegyverkezés, félreértés, ellenségeskedés korszakában – a különböző társadalmak és kultúrák egymást megértetése, elfogadtatása; nem csak világgazdasági vagy világpolitikai okokból, hanem az együtt-túlélés érdekében.

A második fontos, az amerikai szociál-anthropológiára jellemző vonás a lefordíthatatlan *holism*, vagyis az, hogy az egész emberi körülménnyel foglalkozunk. Minden időben, minden helyen összehasonlítón vizsgáljuk az egyént, csoportot és a társadalmat, miközben figyelemben tartunk történeti, gazdasági, biológiai, pszichológiai, társadalmi és kulturális tényezőket. Talán nincs is olyan tudományág, amelyből ne merítenénk, melynek módszereit és elméleteit – szabadon bár, – de ne kölcsönöznénk, alkalmaznánk.

Azt hiszem, hogy az együttélés megfigyelésén kívül minden más módszerünk a néprajztól, szociológiától, pszichológiától, folklortól származik. Tudományunk, eredményeink mégis sajátosak és véleményem szerint fontosak, értékesek korunkban, amikor a túlspecializálódási tendencia egyes tudományágakban könnyen vezethet szűk látókörre, tölcser-perspektívára – tehát az egész emberi körülmény meg nem láthatására.

A harmadik pont, eklektikus és rugalmas alkalmazása társadalomelméleteknek és kutatási módszereknek, talán nem mondható igazán jellemzőnek sem az amerikai anthropológiára, sem ennek michigani változatára. Gyakran nálunk is található olyan típusú ragaszkodás egy-egy „divatos” elmülethez vagy módszerhez, melynek majdnem dogmatikus alkalmazása elferdítheti a kutatást és félremagyarázhatja az egyes kultúrákban talált társadalmi jelenséget. Többek között Bill Lockwoodtól, Conrad Kottaktól és Mick Taussig-tól vettem át azt a meggyőződést, és remélhetőleg annak alkalmazását is munkámban, hogy bármilyen vonzó, csábító egy-egy társadalomelmélet, vagy kutatási módszer, mégis csak viszonylagos, relatív – tehát csak lazán és rugalmasan alkalmazható eszköz lehet, de nem vezérelheti a társadalomkutató vizsgálatait, interpretációit.

Utolsó pontnak az amerikai anthropológia módszereinek és eredményeinek gyakorlati téren való hasznosítását említem meg, mint szakunknak számomra igen fontos jellegzetességét. Bár ezen a téren is eléggé megoszlok a vélemények nálunk. Durván kategorizálva mondhatom, hogy az egyik oldalon azok az anthropológusok találhatók, akik az úgynevezett *ivory tower*, vagyis tudományos, elvont elefántcsonttorony izolációhoz ragaszkodnak, feladatuknak a kutatást, tanítást és publikációt vallják, de a köz-, illetve gyakorlati szférát elkerülik, ignorálják. A másik oldalon pedig azok találhatók, akik – többek között Marx Károlyal és Ferge Zsuzsával – állítják, hogy nincs, nem lehet semleges, gyakorlati praxist elkerülő társadalomkutatás. Az anthropológus eleve jól ismeri mind a központilag elhatározott gazdasági, társadalmi és kulturális politikát, mindezek hatásait az általa tanulmányozott csoportokban. Tehát nemcsak feladata, hanem hivatásbeli kötelessége is, hogy aktív közvetítő legyen a különböző szubkultúrák és az állami, városi, járási szervek között, hogy kutatási módszereinek és eredményeinek alkalmazásával aktívan részt vegyen a központilag hozott gazdasági, társadalmi és kulturális politika eldöntésében, illetve tanulmányozza ezek hatásait és segítsen módosítani azokat a központilag hozott döntéseket, melyek törést okoznak vagy bomlasztó hatást váltanak ki egyes társadalmi csoportokban.

A Michigan egyetemen többen dolgoznak az alkalmazott anthropológia terén. Például Rob Burling, aki egyben nyelvész-anthropológus és politikai-anthropológus és akinek indiai és burmai tanulmányai azt hiszem itt is ismertek, az Ann Arbori iskolarendszeren belül vizsgálta azokat a káros hatással lévő, gyakran kognitív disszonanciát kiváltó központilag elhatározott módszerek következményeit, melyeket a tanári kar alkalmazott fekete gyerekek nyelvhasználatával kapcsolatban. Burling elérte, hogy az úgynevezett *black english*, azaz néger angol nyelvhasználat is elfogadott, legitimizált legyen az iskolarendszeren belül, és hogy a központilag hozott – előítéletekből, intolareniciából és „meg nem értésből” származó – politikát megváltoztatták. Bill és Yvonne Lockwood több kutatási programot vezettek és terveztek Észak-Michigan állam bányásztelepülésein, Detroitban és annak környékén is. Különböző etnikai és munkás csoportok kultúráját, társadalmi szervezetét, ezeknek átalakulását, bomlását, illetve új kulturális stratégiák felbukkanását vizsgálták, elemezték, például akkor, amikor egy gyárrész bezúntetéséről volt

szó, és később, amikor a gyárrészt bezárták és több mint 2000 munkást elbocsátottak és állami segítséggel részesítettek. Magam is több mint négy évig vizsgáltam az idegen nyelvű, különböző etnikai csoportok által és számára sugárzott rádióprogramok társadalmi, kulturális és pszichológiai jelentőségeit egy Detroit, michigani és egy Windsor, ontariói magyar közösség, illetve ezek rádió programjai tanulmányozásán keresztül. Amikor 1982 nyarán az egyetlen Michigan állami nemzetiségi rádióállomás megszüntetésére került sor, amelyik 36 nyelven sugárzott ugyanannyi etnikai csoport által szerkesztett és vezetett programot, felhasználtam kutatási eredményeimet arra, hogy a programvezetők állami támogatást és Federal Communication Committee engedélyt kapjanak egy másik állomás megvételére és átalakítására. Természetesen nem minden ilyen típusú próbálkozás sikeres, eredményt hozó. Sőt: arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy nem minden alkalmazott anthropológia ilyen típusú. Itt most az egész társadalom, illetve az ezen belül található szubkulturális csoportok szolgálatába állított, etikusan gyakorolt alkalmazott anthropológiát emeltem ki és dicsőítettem. Nem azokat az általánosan elítélt irányzatokat, melyeket szakirodalmunk „kormányzati anthropológusok intézményének” titulál, melyet nemcsak a múltban és nemcsak volt, gyarmati társadalmunkban, hanem napjainkban is és fejlődő, erősen centralizált rendszerekben is propaganda terjesztésre, különböző szubkulturális csoportok manipulálására, kontrollálására, homogenizálására, illetve beolvasztására használ a kormány.

Általános érdeklődési köröm a központilag irányított kulturális, társadalmi, gazdasági és politikai radikális transzformációra való reagálás tanulmányozása. E tág körön belül érdekel az egyén és közösség társadalmi identitásának átalakulása, váltása és manipulálása. Itt fontos hangsúlyozni, hogy mind a szakirodalomban, mind saját munkahipotézisemben az identitás szelekció és manipuláció pozitív kulturális stratégiaként kezelt fogalom, azaz úgy vizsgált jelenség, mint rugalmas, egészséges, adaptációt mutató társadalmi interakció. Munkámban a következő tág módon definiálom az identitást: az az egyén és közösség által alkotott önkép, ami magába foglalja önkéntes vagy önkényes, tudatos vagy tudattalan többszintű társadalmi szerepek elfogadását és legitimizálását, és ami verbális és szimbolikus viselkedési formákban manifesztálódik. Bár szociálanthropológusok is régóta felismerték az identitás koncepció fontosságát, állítják, hogy a kultúrák összehasonlító vizsgálódásainak hiányossága miatt az identitás szerepe a különböző társadalmi folyamatokban nem eléggé érthető. Pedig hasznos lenne identitás szelekción és manipuláción keresztül vizsgálni azokat a jelenségeket, melyekben többé nem megfelelő tradicionális stratégiák helyett új – az egyént, közösséget többé kevésbé kielégítő – kulturális stratégiák formálódnak.

Ma csaknem a világ minden részében észlelhetők azok a nehézségek, melyeket politikai, gazdasági, urbanizációs és iparosodási transzformáció váltott ki, és melyek a tradicionális kultúra és intézmények megtörésében, felbomlásában okozhatnak egyének és közösségek adaptációjában, társadalmi azonosságtudatában. Ezek a problémák akkor törnek a felszínre, amikor tradicionális stratégiák többé már nem megfelelőek. Új stratégiák nem bukkannak fel egyik napról a másikra, mivelhogy ezek, mint modellek, mélyen gyökerezettek a normákban, értékrendszerben, ideológiában, viselkedési formákban, in-

tézmények szerkezetében – vagyis a kultúrában, mint egészben találhatók. Ugyanakkor, mint többek között Durkheim, Merton és Goode is állították, társadalmi diszorientáció és diszorganizáció következhet be megfelelő átmeneti vagy új kulturális stratégiák gyors és általánosan elfogadott kialakulása nélkül.

A magyar vidéki társadalom különösen megfelelő és érdekes „talaj” erre a tanulmányra. Itt természetesen nem szükséges részleteznem sem e társadalom kialakulását, történelmét, sajátos szerkezetfejlődését 1848 és 1945 között, sem ennek a társadalomnak átalakítását, melyet az elmúlt 37 évben az erősen központosított állami irányítás radikálisan véghezvitt gazdasági, politikai és kulturális téren. Itt szintén nem szükséges felsorolnom azokat a mind Kelet-Európában és a Szovjetunióban, mind Nyugaton elismert, sőt néhol példának állított sikereket és eredményeket, melyeket 1968 óta fokozatosan elért a magyar falu lakossága mezőgazdasági téren, vidéken űzött ipari ágakban és általános anyagi fellendülésben.

Kutatásomat egy Borsod-Abaúj-Zemplén megyei községben, pontosan a mezőkövesdi járásban található Cserépfaluban végzem. Arra a feltevésre alapítom a tanulmányt, hogy három cserépfalui korcsoport egymástól eltérően választ és alkalmaz a rendelkezésre álló tradicionális, átmeneti és új kulturális szimbólumokból és viselkedési formákból, illetve egymástól eltérően szelektál, vált és manipulál többszintű társadalmi identitás repertoárjából. Természetesen számos tényező befolyásolja e korcsoportok közötti eltérést az egyre összetettebb falusi életben. Többek között ezek közé tartozik a korcsoportonként is különböző élettapasztalat és világnézet; foglalkozási ág és hely; társadalmi kapcsolatok zártsága, illetve nyitottsága; más és más társadalmi kontextusokban folytatott cselekvések és interakciók; és az egyén korcsoportban és az egész közösségben elfoglalt pozíciója, státusza. Így analitikus megközelítem ethnotörténeti, társadalomhálózati és tranzakcionális perspektívákat helyez előtérbe. Kutatási stratégiám több módszer összetett alkalmazásából áll. Augusztus közepe óta levéltári, könyvtári és egyházi adatokat vizsgálok és budapesti, egri, miskolci, debreceni és nyíregyházi kollégákkal konzultálok. Szeptember közepe óta állandóan a községben élek egy cserépfalui családdal és bizonyos – a család, a falu és önmagam által felállított, bár rugalmas, állandóan változó – keretek között részt veszek e család és a falu mindennapi életében. Eddig a falu több mint 500 háztartásának körülbelül 15%-nál fordultam meg, részt vettem világi és egyházi szertartásokban, szüreti munkákban, temetéseken, lakodalmakban, kereszttelőkön, pincézésen, énekkari próbákon és előadásokon, csigatészta-készítésben és politikai, illetve kulturális ünnepélyeken. Röviden: a résztvevő-együttéléses-megfigyelő módszer egy – a falunak, tanulmányomnak és bogaras egyéniségemnek – megfelelő verziójával dolgozom. Ezen kívül életrajzokat gyűjtök, formális és informális interjúkat készítek és társadalomhálózati adatok rögzítését tervezem, melyekben a lakosság 10%-án koncentrálok. E 10% *random sample*, vagyis szórványos minta alapján lett kiválasztva, amiben statisztikai adatokat használtam és amiben három korcsoport-nemek, foglalkozási ágak, falun belüli lakóhely szerint – szerepel többé kevésbé arányosan.

A falun belül végzett résztvevő-együttéléses-megfigyelő módszer, életrajzok, formális és informális interjúk, társadalomhálózati adatok sokat feltárnak a cserépfalui egyén és közösség identitásáról, ennek átalakulásáról, többszintűségéről, manipulálásáról. De mindez nem elég. Mint többek között Robert Redfield és Erdei Ferenc is bizonyították: egy falu, egy közösség soha nem egy zárt, izolált egység, tehát nem is tanulmányozható

anélkül, hogy a társadalomkutató vizsgálja azokat a dinamikus és dialektikus kapcsolatokat, melyek összekötik a falut, ma talán mondhatjuk azt is: a világgal. Tehát kutatásomban túl megyek, túl kell mennem, mind Cserépfalu földrajzi, mind ennek szimbolikus határain. Interjúkat készítettem Cserépfaluból származott budapesti, debreceni, egri, mezőkövesdi, miskolci, nyíregyházi, szegedi, sőt még svédországi lakosokkal is. A közeljövőben felveszem a kapcsolatot Torontóban élő cserépi származású családokkal. Vizsgálom azokat a piaci és más kereskedelmi kapcsolatokat, melyek Cserépfalu gazdaságát és ezen keresztül tudatosan sok cserépfalui egyént is szó szerint a világgazdaság hálózatába helyez el. Többször meglátogattam a környező Bogácsot, Cserépváralját, Bükkzsércet, Noszvajt és Mezőkövesdet, ahol közvetlen interjúk közben gazdasági, társadalmi, kulturális kapcsolatokra figyeltem. Miután Viga Gyula kollegám felhívta figyelmemet Cserépfalu és egy Bükk hegységi falu, Répáshuta közötti múlt és közelmúltbeli szimbiotikus gazdasági kapcsolataira, többször látogattam Répáshutára, ahol szintén közvetlen interjúk segítségével vizsgáltam a viszonyok mai jelentőségét és csökkenéseit. Megfigyeltem a cserépfalui tsz-tagok és alkalmazottak szerepét az 1976 óta négy falut gazdaságilag többé kevésbé összekapcsoló Hór völgye Mezőgazdasági Termelőszövetkezetben, illetve a falun belül vizsgáltam a tsz szerepét a cserépi munkarendszerben, értékrendszerben, lokális identitás alakulásában és mindezek megnyilvánulásában. Ezekben a kapcsolatokban figyelmet fordítok nemcsak a cserépfalui identitás kifejeződéseire, hanem összehasonlítások és kontrasztok szemszögéből vizsgálom a környező falvak lakosainak sztereotipizálását is. Vagyis azt, hogy ezek a kívülálló, de állandó, vagy rendszeres kapcsolatot fenntartó emberek hogyan látják, hogyan magyarázzák, hogyan mutatják a cserépiekről akotott képüket.

Remélhetőleg az összegyűjtött anyagból készül nagy doktori disszertáció, monográfia, és egy fejezet a magyar–amerikai cserekutatási program keretében tervezett közös kötetbe megvilágítják majd az identitás váltás, transzformáció és manipuláció folyamatot és ugyanakkor, hozzájárulnak az összehasonlító vidéki közösségek tanulmányozásához is úgy elméleti, mint gyakorlati szempontból.

Az alábbiakban a kutatott fő témák egyikét mutatom be konkrét példán, a cserépfalusi identitás ismérveit az egyes gazdasági ágak struktúrájában.

I. Toola Kopsa Uppsalában 1982-ben tartott „Symposium on Identity, Personal and Socio-Cultural” alkalmával az identitást olyan hatalmas szürke elefánthoz hasonlította, melyre bárki, bárhol, bármilyen diszciplína szemszögéből, különböző eszközökkel és stratégiákkal vadászhat.

Én 1982. szeptember közepe óta a cserépfalusi egyén és közösség identitását és ennek kifejeződéseit, megnyilvánulásait „vadászom” és vizsgálom az amerikai szociál-anthropológia szemszögéből és módszereivel. Együttéléses megfigyeléssel tanulmányozom a különböző gazdasági, társadalmi és kulturális tevékenységeket, mind a hétköznapi életben, mind a jeles napokban, az emberélet fordulóihoz, és más időnkénti alkalmakhoz, ünnepekhez kapcsolódva.

Az együttéléses megfigyelés mellett különböző generációkat reprezentáló egyénekkel és csoportokkal folytatott beszélgetésekkel, formális és informális interjúkkal, élettörténetek rögzítésével tanulmányozom részint a falun belüli és azon túl terjedő társadalmi hálózatokat és kapcsolatokat, részint azokat a szimbolikus és verbális viselkedési formákat, amelyek rávilágítanak arra, hogy a falubeliek és az onnan elszármazott más

településeken élők hogyan artikulálják, hogyan mutatják azt az önmagukról és közösségükéről alkotott képet, önsztereotipizálást, melyet ők „*rendes cserépinek*” titulálnak és amelyet mi, kívülről, *etic* szemszögből cserépfalui identitásnak nevezhetünk.

Az egyén „cserépiessége”, vagyis közösségi identitása többek között magában foglal olykor implicit, olykor explicit utalást közösnek tartott ősökre: sajátosnak vélt, értékelt kulturális hagyományokra; a faluhoz, mint meghatározott földrajzi – lokális egységhez való erős kötődésre. Ezekben belül szignifikáns területeket képeznek a *cserépiesség*,, kifejezésében, definiálásában és főképpen más településektől való differenciáltságában a köszönési és megszólítási formák; a rokonsági és műrokonsági, szomszédsági és társulási affiliációk; a ma már inkább formailag, mint tartalmi hangsúlyt kapó felekezeti hovatartozás, és bizonyos releváns gazdasági ágak.

Most csak azokról a jellemző vonásokról szólok, amelyek igazolják – hol pozitívan, hol negatívan – az egyes gazdasági tevékenységekkel összefüggő visszahatást a tudatra, s a cserépfalui identitás bizonyos tényezőire, illetve utalnak egyes jellemző gazdasági formák és a *cserépiesség* közötti viszonthatásokra, dialektikus kapcsolatokra.

II. Közigazgatásilag a mezőkövesdi járáshoz tartozó Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Cserépfalu lélekszáma a kutatás időpontjában kb. 1400 fő. A falu teljes egészében magyar lakosságú és 1576 óta önálló egyházközség, őslakossága homogén református – 9 családot leszámítva, akik a Jehova Tanúi szektához tartoznak –, és így a kálvinista hagyományt ápolta a múltban és formailag követi mindmáig.

Mivel a megművelhető föld kevés és rossz minőségű, hasonlóan az Északi-Középhegység, a Bakony és Erdély egyes területeihez, Cserépfaluban is kisebb jelentőségű volt a földművelés az állattartásnál és jóval nagyobb jelentőséget kaptak a terület természeti lehetőségeit kihasználó egyéb tevékenységek és az alkalmi munkák. Ezek közé sorolható a *mészkeőfejtés, mészégetés, fafeldolgozás, faszénégetés, fuvarozás, erdőlés, orozás, gyűjtögetés*; a távolabbi vidékeken elvállalt *idénymunkák*, melyek gyakran 4–6 hónapig is eltartottak, mint pl. a *summázás, aratás, szőlőmunkák, útépités*, és főleg az elmúlt három évtizedben az iparba, illetve más területeken található erdőgazdaságokba, állami gazdaságokba, termelőszövetkezetekbe való rendszeres, elég nagy arányú *ingázás*. Az ingázók nagy többsége férfi. Bár a legtöbb nő is munkaviszonyban áll, ezek főleg a helybeli tsz-ben, a Budapesti Fehérmű Szövetkezet falun belüli részlegeiben, a mezőkövesdi Népművészeti Szövetkezet és a Miskolci Boy Varró Szolgáltató Szöv. bedolgozó tagjaként dolgoznak.

A különböző rendszeres, illetve alkalmi – kiegészítő foglalkozások révén is jól megfigyelhető a cserépfaluiak kötődése közösségükhöz, a hagyományos szokásaikhoz, az olyan típusú társadalmi formációkhoz, amelyeknek nemcsak gazdasági jelentősége van, hanem egyes csoportokat összetartó és közösségi igényt kielégítő funkciója is. Bár a cserépfaluiak rendszeres piacozása, a négy falut összekapcsoló Hór völgye, a termelőszövetkezetben való munka, a Bp-i Fehérmű Szövetkezetben dolgozó 86 asszony is kitérő példát nyújtana itt, most csak az ingázást és a mezőgazdasági idénymunkavállalást, a *matyózást, a hóvirágozást, a gyöngyvirágozást és csigázást*, mint pozitív példákat ismertetem. Negatív példaként pedig szólok az egykor nagy fontosságú és Cserépfalura jellemző faeszközök készítéséről, amelyet ma már csupán két rokon család 8 tagja űz. A hajdan szintén jellemző és releváns mészégetést még hárman, a faszénégetést viszont már senki sem végzi.

III. Ingázás és idénymunka-vállalás: A faluból közel 200 ember naponta, hetenként vagy kéthetenként ingázik Budapestre, Miskolcra, Egerbe, Mezőkövesdre az iparba, illetve a Borsod vagy Heves megyei erdő- és borgazdaságokba, mezőgazdaságokba. Nyaranként pedig jelentős azoknak a száma, akik rendszeres, állandó munkahelyükről kapott fizetett szabadságuk, olykor-olykor betegszabadságuk alatt 300–400–500 Ft-os napi munkabéért 2–3–4 hetes mezőgazdasági idénymunkát vállalnak az Alföld vagy a Dunántúl különböző vidékein.

E tekintetben nem a munkatípust vagy a munkabért kívánom kiemelni, hanem azt a cserépfaluiak közötti relációt, amelyre a hajdan nagy fontosságú *cserépi bandának* illetve *cserépi nagybandának* nevezett *summáskodó* mentalitás és struktúra jellemző. Ez észlelhető mind a csoportosan ingázó egy üzemben dolgozókon, mind a mezőgazdaságban az erdő- vagy borgazdaságokban rendszeres vagy idénymunkát vállalókon. A rokonsági, műrokonsági, szomszédi és falun belüli egyesületi kapcsolatok relevánsak a falun kívüli munkahelyek kiválasztásában, a nyaranként elvállalt idénymunkák tervezésében, és véghezvitelében is.

Egy 1926-ban született, 1961 és 1980 között állandóan az iparba ingázó adatközlő véleménye szerint „mink cserépiek ott is elvégezzük a munkát, nem válogatunk . . . a bogácsiak jobban spekulálnak, hogy hogy ne dőgözzanak . . . hát persze ez szemet szúrt a vezetőségnek is, nem is maradhatott ott csak 1-2 bogácsi, de még mindenik cserépi ott van. Olyan kollegaság vót mindig a cserépiek között a munkásszállóban is, mely olyan szűkebb baráti kör tart össze a gyárban is, mert hát az a legfontosabb, hogy az ember ismeri is a cserépit, oszt tuggya, hogy ezek nagyon dógosak, rendesek. Ezek a *vidékiek* pedig inkább uraznak meg koplálnak . . .”

Egy 1937-ben született, 14 éves kora óta erdő- és mezőgazdasági munkákra ingázó adatközlő szerint pedig „az a jászszentandrásai toborzó is tuggya mán, hogy iparkodóbb, szorgalmasabb a cserépi nép, mint a többi . . . Én akkor is, most is cserépi bandával járok dógózni, de azért (néha) kerül 1-2 elesett is Váraljáról, oszt azok helyett is mink végezzük, mert hogy azok még a baltát se tuggyák rendesen megfogni . . .”

Tehát megállapítható, hogy gyakran a falutól távol végzett munka is cserépfalui csoportok aktivitásaként kezelt és tekintett, cserépfalui identitást és öntudatot artikuláló és rögzítő jelenségként vizsgálható.

Matyózás: Több mint 100 cserépfalui asszony és lány dolgozik a Mezőkövesdi Matyó Népművészeti Szövetkezetbe és kb. 80–90 mezőkövesdi maszkek kisiparosnak végzi ugyanezt a műveletet, amit egységesen *matyózásnak* neveznek a faluban és a környéken. A legidősebb adatközlők szerint a *matyózást* többé-kevésbé folytatólagosan űzik a faluban az 1930-as évek eleje óta. Nagyon ritka az, amikor egy asszony egyedül hímez. A legtöbb esetben – az év minden szakában – a *matyózás* csoportban végzett tevékenység: nyáron, meleg időben 5–8–10 asszony félkörben ül és hímez egy-egy ház előtt, vagy fa alatt. Gyakran egy tranzisztoros rádió is szól, amire senki nem figyel, mert bárcsak ritkán énekelnek, mindig beszélgetnek, „hogy mi újság a családban, a faluban, az *idegen rokonyokkal*”. Télen és hideg, esős időben egy-egy asszony házában *matyóznak*, ahol a TV végzi ugyanazt a funkciót, mint kint a rádió: *mise en scène*, melyre senki nem figyel. Az egyik ilyen csoportot, amely 8, immár 22 éve együtt *matyózó* asszonyból áll a „tagok” „*Alvégi Varrók Matyózó Brigádjának*” nevezik tréfásan, ahogy ők mondják: *viccelődve*

Általában a *matyózó* asszonyok csoportosulása, rendszeres informális asszociációként vizsgálható kis közössége szomszédi, rokonsági, műrokonsági, volt szomszédi, dalárdai kapcsolatokon alapszik és ezeket erősíti, formálja, olykor megváltoztatja, megszakítja.

E csoportok fontos társadalmi szerepet töltenek be a faluban, mint informális asszociációk; mint kommunikációs központok, amelyek átadják a kapott – gyakran „átszerkesztett”, néha „alkotott” – információt a falun belül és azon túl; és bizonyos határokon belül úgy is, mint folytatói a hajdan nagy fontosságú fonóknak.

Ugyanakkor a *matyózás* mint társadalmi-gazdasági tevékenység nemcsak tudatosan bekapcsolja a cserépfalui asszonyok jelentős részét a világgazdasági hálózatba (ami sokszor megbeszélte és kritizált téma e körökben), hanem rendszeresen összehozza őket a járás többi településén *matyózó* asszonyokkal a szövetkezetben tartott gyűléseken, és állandó összehasonlításokra, versengésekre ad okot, mind a faluk, mind a cserépfalui csoportok között, mind pedig e csoportokon belül. Az ezzel kapcsolatos leggyakrabban elhangzott vélemények kifejtik, hogy ki *matyózik* szebben, gyorsabban és ki keres többet.

Ezekből az összehasonlításokból és explicit konkurenciákból kapnak hangsúlyt olyan cserépfalunak vélt pozitív, értékelt tulajdonságok, mint pl. a *kaparkodás, ügyesség, szorgalom, munkabírárs és munkaszeretet, pénzkeresési tehetség* stb.

Tehát a ma már hagyományosnak nevezhető *matyózás*, mint társadalmi-gazdasági és mint társadalmi-kulturális tevékenység, többek között állandó alkalmat és összehasonlítási alapot is ad a *cserépiesség* kifejezéséhez és ennek pozitív önsztereotipizálásához.

Hóvirágozás–Gyöngyvirágozás: Emberemlékezet óta nagy jelentőségű gazdasági ág volt Cserépfaluban az erdei termékek gyűjtögetése és ezek nagy részének piaci értékesítése. A kutatás időpontjában is fontos alkalmi kiegészítő foglalatosságnak bizonyult ez, amit nem csak a falun belül, de a környék településein is, főleg cserépfalui jellegzetességnek ismernek. Ezt a Bogácson, Bükkzsércen, Cserépváralján, Tardon és Tibolddarócon folytatott informális interjúk is alátámasztották. Néhol az volt a vélemény, hogy a „cserépiek minden gyökérrel, gallyal szaladnak a mezőkövesdi piacra.”

1983-ban több mint 50 cserépfalui a Dunántúlra utazott hóvirágot gyűjteni. Ezeket a nőnap alkalmából az egri piacon és annak környékén árulták. A múltban a közeli erdőkben gyűjtögették a hóvirágot, de miután 8–10 éve ez a termék jórészt kivезett a cserépi és a répáshutai erdőkben, más forrást, illetőleg lelőhelyet kerestek és találtak. A nőnap előtt Budapestre utaztak és a Nagycsarnokban dunántúli kofáktól vásárolták meg a hóvirágot, otthon csokrokba kötötték és Egerben árulták. Kb. 1978 óta azonban ők maguk utaznak a Dunántúlra, ahol különböző területen 3–4 napig gyűjtögetik, szedik a hóvirágot. A gyűjtögetést kis csoportokban végzik, a kötöztetést nagyobb közösségekben. A virágot azonban többnyire egyedül, néha 2–3-an árulják Egerben.

Az is lényeges, hogy a legtöbb *hóvirágozó* szabadságot vagy betegszabadságot vesz ki, vagyis rendszeres, állandó munkaviszonyuk van.

Egy hét *hóvirágozás* kb. 2 havi fizetéssel felérő jövedelmet jelent. 1983-ban 53 cserépfalui asszony és lány árult hóvirágot az egri piacon és annak környékén 2 bogácsi, 2 bükkzsérci és 8 felsőtárkányi társaságában.

A gyöngyvirágot anyák napjára szedik és árulják. Ez kisebb fontosságú, kisebb jövedelmet hoz mint a *hóvirágozás*. A gyöngyvirágot a cserépfalusiak a közeli erdőkben szedik és szintén főleg Egerben, ritkábban Ózdon, Mezőkövesden, Miskolcon árúsítják.

Ez a típusú gyűjtögetés és piaci értékesítés is több szinten elemezhető. Itt csak azt emelném ki, hogy ebben a tevékenységben is ugyanazok a pozitív, értékelt cserépfaluinak tulajdonított és vallott tulajdonságok kapnak szerepet, mint a fent említett példákban.

Csigázás: Miután az ÁFÉSZ kihirdeti a faluban, hogy csigát vásárol fel, eső után az asszonyok és gyerekek vödörrel, nylon zacskókkal és zsákokkal csigát gyűjteni mennek a Hór-patak partjára és az út menti árokba.

Ebben az alkalmi, kiegészítő foglalkozásban, amint nemcsak a gyes-en tartózkodó, de a rendszeres munkaviszonyban dolgozó asszonyok is végeznek, a cserépfaluinak a közvetlen környéken tudtommal csak a Bogácson élő, – egyébként az egész környéket bejáró – gyűjtögető cigányok jelentik a konkurenciát. Felháborodott vélemények és megjegyzések is tanúskodnak erről.

Ezekből tisztán kivethetők azok a már említett identitással kapcsolatos jegyek, amelyek egyrészt erős kötődésre utalnak: a faluhoz és ennek környékéhez való azonosulást mutatnak; másrészt kiélezzik az ezzel kapcsolatos, territoriális imperativuszt. A falut, a határt, a Hór-patak partját és mindazt, amit ezek nyújtanak, a cserépfaluiai saját birodalmuknak, saját tulajdonuknak tekintik.

IV. Negatív példák: csökkent fontosságú, illetőleg letűnt gazdasági ágak: A mészégetés, a faszénégetés, a faszerszámok készítése és a díszes, ornamentális fafaragás nemcsak néprajzi szempontból volt jellemző a falura, hanem nagy fontosságú volt társadalmi-gazdasági szempontból is. A környék településeinek lakói *fakukacok*nak csúfolták a cserépfaluikat, míg az Alföldön pl. egy karcagi adatközlő szerint *meszeseknek, fehér embereknek* titulálták az évente többször ponyvával letakart szekérral megjelenő meszet áruló cserépieket. Kevés az olyan 40 éven felüli adatközlő, akinek ne lett volna közvetlen vagy közvetett kapcsolata ezeknek a termékeknek a feldolgozásával, vagy szállításával és árusításával. Pl. a múltban a falunak annyi bevételt jelentett a mész, mint az állattartás vagy a növénytermelés. Miután a mészkőbányát átvette a tsz és a közeli Nyugatbükki Erdőgazdaság, géppel jóval olcsóbban volt képes előállítani az égetett meszet, a 60-as évek végétől a cserépfaluiai szerint „kiesett a mész piac, befulladt”. Ma mindössze egy ember űzi a mészégetést a faluban folytatva apja, nagyapja mesterségét, mint maszek mészégető kisiparos. Alkalmanként ketten segítenek neki a kemence rakásában és az égetésben. 4–5 kisiparos fuvaros pedig többek között égetett meszet is szállít az Alföldre.

A faszénégetése teljesen megszűnt, bár a közeli Répáshutában még égetnek fát és az ottani adatközlők szerint ez nemcsak jól jövedelmez az égetőknek, de az államnak is „hozza a kemény valutát”.

A famegmunkálást jórészt az ÁFÉSZ faüzemében végzi 18 cserépfalui, 2 bükzsérci és 1 bogácsi lakos. Itt seprű-, balta-, kapa- és kaszanyelek, csap- és hátlécek készülnek nagyüzemi megrendelésre. A termékek egy része exportra készül, ami nemcsak bizonyos engedményeket biztosít, hanem egyúttal tudatosítja a cserépfaluiai szerepét, valamilyen integrálódását a világ gazdaságában. Ez több „színes” és érdekes kommentárra ad alapot az üzemem belül is.

A faluban 2 család, amelynek tagjai egyrészt házasság révén, másrészt harmadunokatestvéri alapon rokonságban vannak egymással, kisiparosként faszerszámokat készítenek. Ezek szintén főleg nagyüzemi megrendelésre dolgoznak, de évente négyszer vásárra járnak, és egy asszony hetenként a mezőkövesdi piacon árulja a kaszanyeleket, baltanyeleket, nyírág seprőket, boroshordó dugókat, esztergált dísztárgyakat, (mint pl. favázák és fakeretű tükrök).

Az itt említett mészégetés és famegmunkálás „kívülről” jött változások, változtatások következtében (pl. államosítás, tsz-esítés; a kisiparosok magas adóztatása, gépesítés; nyersanyag-beszerezés időnkénti megnehezítése miatt) olyan átalakuláson ment át, hogy a ma folytatott tevékenységekben szinte felfedezhetetlenek a hajdan tipikus „cserépiesség” jegyei.

V. Amikor most a bemutatott példákból a cserépfalui identitásra vonatkozó jellemző jegyeket akarjuk megállapítani, mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznunk, hogy a gazdasági élet területéről csak néhány – bár fontos szerepet képviselő – ágazatot vetettünk vizsgálat alá. Az anyagi javak biztosításában, előteremtésében jelentős volt az idény-munka-vállalás, napjainkban az állami alkalmazással összefüggő bér munka, amelyhez az ingázás kapcsolódik. A gyűjtögetés pedig – noha csoport, vagy rétegtevékenységnek tűnhet – szervesen kapcsolódó lényeges, mondhatjuk, alkotó része az összegazdasági tevékenységnek.

Mindezeknek – elsősorban a közösségben, csoportban végzett munkáknak – bár cél szerint az anyagi javak megszerzésére irányulnak – az identitás szerepe igen lényeges. A munkacsoportok tagjaiban egy sajátos magatartásforma, egy én- és közösségtudat is kialakult, ami összeköti a cserépfaluiakat, és egyúttal elválasztja a környező, voltaképpen „idegen” egyedektől és közösségektől.

Az identitástudat a munkamorál értékelésén különösen kifejezésre jut. Ez a munkakerkölc azonban nem az általános érvényű definíciókhoz kapcsolható, hanem a cserépfalui mérce szerinti kategóriát fejezi ki. Ehhez viszonyítottan vannak jó, jobban, kiválóan dolgozó, vagy lusta, hanyag emberek. Így tehát a munkát, a gazdasági tevékenységet értékelő megítélés az identitás egyik jellemző jegyévé lép elő.

A közös munka, a kiegészítő foglalkozás a csoporttagokat összekapcsolja, fokozza az identitás érzését nem csak a csoportkollektívával, hanem a falu egész közösségével. De az individuális kezdeményezés, az egyéni tevékenység is az identitással összefüggő rendszerhez kapcsolódik.

Az eljáró munkások identitás-tudata pedig nem elsősorban a munkához való viszonyulásban fejeződik ki, hanem a szülőföldhöz, a faluhoz, a tájhoz való ragaszkodásban és ez a hétvégi hazatérések legfontosabb motivációja, és ami egyúttal érzelmi akadályozója is az elköltözésnek, az új munkahelyen való letelepedésnek.

A negatív példaként említett foglalkozások a korábbi időperiódusban nagyobb jelentőségük révén úgyszintén hozzájárultak a *cserépiesség*hez, a faluhoz és egymáshoz való kötődéshez, különösen pl. a mészégetés, amiben az egymásra utaló és függőségi viszony (termelési és értékesítés kapcsolat) nem kis mértékben megnyilvánult. A famunkának pedig még jelenünkben is van némi identitás szerepe, ami a korábbi magas szintű, a közösség igényét és ízlését is kielégítő művészi fafaragás hagyományainak emlékeiben mutatkozik meg.

Összességében megállapítható, hogy a különböző foglalkozási ág, gazdasági tevékenység sok szálon, a legkülönbözőbb irányból hatott az identitásra, ami többnyire tudatosan, olykor azonban latensen, a munkához való morális viszonyulásban jutott kifejezésre.

**ON SOCIALANTHROPOLOGY – IN CONNECTION WITH RESEARCH OF THE
VILLAGE CSERÉPFALU: CRITERIONS OF THE IDENTITY IN THE
STRUCTURE OF THE ECONOMY.**

(Summary)

Socialanthropologist of the University of Michigan- during her study-tour in Hungary for a year-she studied the society of a village of Northern Hungary with the method of living together. Her study opens up principally the exogam and endogam tendencies of the population and culture of the habitation, paying special attention to the questions of identity.

Present study was delivered as a lecture at a short conference where the author- in presence of ethnographical researchers working in museums of Northern Hungary- gave account of her researching method and experiences of her field-work. The first part of the study outlines the socialanthropological theories and researching tendencies known and practised in the University of Michigan, the second part investigates the results of the research of Cserépfalu, paying special attention to the relations of the consciousness of identity presenting in the economical activity.

Her results verify that the economical activity- sometimes in positive sometimes in negative way- reacts upon the factors of consciousness of the identity. Principally, working in other places, the different forms of the seasonal work, and different, local type of work are such properties by the author which are considered characteristic by the residents of themselves, which are the special features and adhesives of the identity.

Eva Veronika Huseby

MEZŐCSÁT ÉS ÁROKTŐ TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE ÉS NÉPI ÉPÍTÉSZETE

FARBAKY PÉTER

Bevezetés: A *Mezőség* Borsod megye déli részének a Bükk lába és a Nagy-Alföld közti tájegysége. Keleti részének központja *Mezőcsát*, hétezer lakosú járási székhely. A *Mezőség* keleti része többi településének lakosszáma 1–4 ezer között mozog. A *Mezőcsát*tól 11 km-re délre fekvő *Ároktő* reprezentánsa ezeknek a kisebb falvaknak (Ároktőre főleg jelentős népi építészeti emlékei miatt esett a választás). E tanulmány e két település vizsgálatának eredményeit összegzi: a két település történetét, település-szerkezetének történeti fejlődését és az építészeti emlékeket tárgyalja.

Ez a vidék tulajdonképpen elhanyagolt területe a kutatásoknak, bár néhányan már foglalkoztak vele – elsősorban néprajzi vonatkozásban. A dolgozat egyik célja a település-szerkezet és népi építészet egyre pusztuló értékeire irányuló figyelem felkeltése, egy nagyon érdekes építészeti tájegység értékeinek megmentése érdekében.

TÁJ- ÉS TELEPÜLÉSTÖRTÉNET

Természeti környezet: A természeti környezet lényeges meghatározója a népesség életének, ennek kereteinek – így az építészetnek is. Ez a táj az Alföld Bükk felé eső peremvidéke, melynek életét alapvetően meghatározza a nagy folyó: a Tisza közelsége. A múlt századi szabályozásig a Tisza sok ezer négyzetkilométert öntött el áradásai során, s az Alföld nagy része mocsaras volt. Dél-Borsod – morfológiailag – feltöltött síkság, a negyedidőszakban: a pleisztocénban és holocénban keletkezett. Jellemző talaja a Tisza mentén öntési, a vidék belseje felé mezőségi talaj. Növénytakarója az ősi erdős sztyepp kategóriába tartozik. A múlt század második felében szabályozták a Tiszát, sok gátat építettek – sok holtág is megmaradt. A megye természeti adottságai hatására az ásványi kincsekben gazdag északi vidéken nagy múltú iparvidék alakult ki, délen pedig az állattenyésztés, földművelés a jellemző.

A táj és település kölcsönhatásánál *Mendöl Tibor (Cholnoky Jenő nyomán)* kétfelé választja a fekvésviszonyokat: helyi energiának nevezi a topográfiai fekvés előnyeit.¹ Nézzük meg most az előbbit a két település esetében. A geomorfológiailag meghatározott topográfiai fekvés egyik típusa a terasz felszínen való elhelyezkedés. Itt a település árvíz-től védett, korlátlan mennyiségű vízzel rendelkezik, és élvezzi a folyó ártere növény- és állatvilágának javait. A helyi energia nélkülözhetetlen kellékeihez tartozik az önellátás fokán

1. *Mendöl T.*, 1963. 440. 441.

valamennyi elsődleges éleltszükségletnek a környezetből való kielégíthetősége, ezek: a víz, élelem, építőanyagok.²

Ároktő mezőgazdasági jellegű község a Tisza mentén, lakosainak száma (1969) 2157 fő. A falu határának területe 6704 kat. hold. A népsűrűség 59,5 fő/km². A községhez tartozó terület szántóföld és rét. A föld nagy része jó minőségű, de akad rossz, szikes talaj is. Felszíne sík, melyet néhol kis terephullámok szakítanak meg. A talaj a Tisza öntésén löszös iszapos, réti és öntési talaj, máshol szikes. Ilyen a község határában lévő legelő is, melyet ma sem tudnak teljesen kihasználni. A település sokat szenvedett a Tisza árvizeitől, a múlt század végi szabályozás óta a Tisza holtágai határolják északról a községet. Nyugati irányban indul ki a *Csörsz árkának* nevezett földképződmény, melynek eredetét homály fedí, a népmondák, majd több kutató magyarázta eredetét. Valószínűleg az avarok építhették, védősáncként a népvándorlás viharaival szemben, az árokba több folyó vizét is be lehetett vezetni. Ezen kívül a töltésen kitűnő út húzódott, a sáncnak árvízvédelmi szerepe is talán volt.³ Az építés ideje a VII–VIII. század lehetett, neve a szláv *cert* (ördög) szóból származik, mivel a néphagyomány az ördögnek tulajdonította az árok építését.

Mezőcsát sík terepen terül el, mintegy 10–12 km-re északra a Tiszától és Ároktőtől. Lakosainak száma 6730 fő, járási székhely. Határában a szántóföldek, legelők, rétek mellett kevesebb a szőlő és erdőterület, és viszonylag ma is számottevő a művelhetetlen mocsár. *Bél Mátyás* is megemlékezik XVIII. század eleji írásában a Mezőcsát és Igrici között fekvő vizenyős, mocsaras területről.⁴ A mocsaras jellegű föld kihatott a gazdálkodásra is. A múlt században II. osztályúnak minősítették a termőterületet a lápos, és szikes talajok miatt. Azóta egyre több mocsaras területet szárítottak ki és alakítottak át rétté, szántóvá, legelővé, mégis ma is megtalálhatjuk nyomait a múlt századi mocsárrendszernek. A falut északról, délről és nyugatról „nádlás” fogta körül. A szántóföldeket, a legelőterületeket és réteket is kis erek hálózák be, és kevés az a dűlő, amelyben ne lenne vizenyős terület: „lapos” – itteni szóhasználat szerint. Esős időben az egész lapost elöntötte a víz. Igen érdekes földrajzi neveket gyűjtött *Szanyi Mária*⁵ és *Kühne László*⁶. A dűlő alján levő lapost a rajta átfolyó érről, a nádasokat pedig arról nevezték el, hogy kinek a földjén ment át, vagy mit terem. Mindkét település tehát kihasználta a topográfiai adottságok nyújtotta előnyöket.

Ároktő története: Környéke már az ősidőktől kezdve lakott volt, ezt tanúsítja Ároktő mellett, délre, a Tiszától mintegy 20 m-re feltárt temető. Az 1930-ban és 1966-ban lefolyt ásátások középbronzkori telepet (tapasztott aljú, cölöplyukakkal körülvelt házmaradványokat és tűzhelyeket), valamint koravaskori (Halstatt-kori) hamvasztásos sírokat tártak fel.⁷ A legtöbb talált anyag azonban a honfoglalás kori sírok, ezeket *Megay Géza* a X. század második felétől a XI. század első feléig keltezi, a temető az ún. köznépi csoportba tartozott.⁸

2. *Méndöl T.*, 1963. 454. 455.

3. *Thaly T.*, 1959. 34. 36.

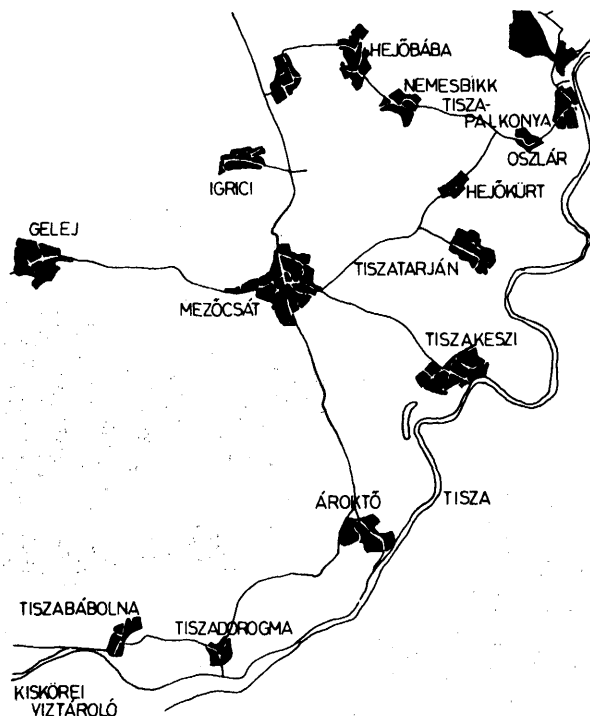
4. *Bél M.*, (Manuscript).

5. *Szanyi M.*, 1971.

6. *Kühne L.*, 1962. 139–142.

7. *Megay G.*, 1956. 15–21.

8. *K. Végh K.*, 1970. 83., 89.

1. kép. Mezőség települési vázlata

A honfoglaláskor a Mezőséget az Örösúr nemzetség hódította meg. Az I. István létrehozta állam – és vármegyei szervezet új rendbe kényszerítette ezt a tájat is: Borsod vára körül vármegye alakult, ez volt a megyében az egyetlen vár, a másik fontos intézmény a szintén I. István által alapított egri püspökség. E századokban a birtoklásra nincsen adatunk, azonban Györffy György szerint a Tisza mentén nemzetségi birtokok, és talán szabad falvak feküdtek.⁹ Ároktő környéke az ásatásokból következően már a X–XI. században lakott volt. Az itt talált pogány temetkezési mód szerint a kereszténység még nem terjedt el a XI. század elejére ezen a környéken. Ároktő első említése (*Aructeu*) egy királyi adománylevélben található III. Béla a Rátold nembéli „Domonkos báznak cserében a tőle elvett és a királyi öröknek adott Borchá nevű földért a borsodi vár joghatósága alól kivett Pel nevű földet adja leírt határok közt melybe őt a tavarnuci Barnabás által iktatta” a név Pély határfelügyeletében szerepel, ez az 1194-re keltezett oklevél hamis, és 1230 körül készült.¹⁰ Mindenesetre a tatárjárás előtt már volt Ároktő nevű község. A tatárjárás szétrombolta az I. István létesítette vármegyei szervezetet, és az Alföld lakossága 40–80%-ban elpusztult, Borsod-megye lakossága kb. 24%-ban.¹¹ Helyét új várak foglalják el, s ezek körül új uradalmak keletkeznek (Diósgyőr, Dédes, Cserépvára, Éleskő, Csorbakő, Szendrő, Ónod).¹¹ A középkori oklevelekben *Atokteu*, *Araktel*,

9. Györffy Gy., 1963. 745.

10. Szentpétery I., 1923. I/1. 157. sz.; ÁUO 1860–74. XI. 56.

11. Györffy Gy., 1963. 746.

*Arukchu, Aruktu, Arakteu,*¹² *Arokthew, Arkythelek* néven szerepel.¹³ A község Szent Tamás plébániája szerepel az 1332–35-ös pápai tizedjegyzékben.

Hasonlítsuk össze Aracta (itt ilyen alakban szerepel) falu Szent Tamás plébániájának Pál papja által fizetett adóját a környező falvakéval.¹⁴

	1332	1333	1334 I.	1334 II.	1335 I.	1335 II.	Évi átl.
Ároktő	8	5	4	8	7	5	9
Dorogma	7	3	2	7	3	2	6
Keszi	8	—	4	8	3	—	8,66
Tarján	8	5	4	8	—	5	8,5
Valk	8	8	—	8	12	4	10

Ebből kitűnik: milyen jelentős falu lehetett Ároktő a XIV. század közepén. A cserépi vár tartozéka volt, s mivel I. Zsigmond (1387–1437) felesége, Borbála királyné a várat elzálogosította Rozgonyi Istvánnak, a község is a Rozgonyiak birtokába kerül. 1448-ban már Tokaj tartozéka és Brankovics György birtoka volt, Mátyás király 1459-ben Tokaj várát és uradalmát Szapolyi Imre királyi tiszttartónak adta zálogba. 1460-ban már ismét mint Cserépvár tartozékát említik az oklevelek és Rozgonyi Sebestyént iktatja birtokába az egri káptalan. Bakócz Tamás 145 arany forintért Ároktő egy részét megvette a Rozgonyiaktól, másik részében Kanizsay György, Rozgonyi László özvegyének második férje lett a birtokos. A XV. század végén Szapolyai István nádor is birtokos volt Ároktőn, viszont Kanizsay 600 forintért zálogba adja a maga részét, majd örökjogon átengedi Bakócz Tamásnak, aki végül a községet az egri káptalannak adományozza.¹⁵ Az 1510-es évektől fennmaradt dézsma jegyzékek szerint Borsod megye inkább rozstermő vidék volt, s az 1200 kérés termést a gazdák alig 10–25%-a haladta meg.¹⁶ A török pusztítás először 1544. augusztusában érte el a vidéket: a Miskolc elleni hadjárat alkalmával 45 község (pl. Igrici) teljesen elpusztult. A vidéknek 2 adót is kellett fizetnie: a budai és füleki basának, az előbbi 1554-ben sok falut elpusztított.

Az 1549-es gabona és bor dézsmajegyzék szerint Ároktőn 20 gazdaság volt, 1 zsellér, 9 pauper (szegény), 6 féltelkes és 4 gazdagparaszt. Ugyanez az arány 1576–77-ben: 19 zsellér, 10 pauper, 9 féltelkes, 2 gazdagparaszt: összesen 40¹⁷. 1596-ban a mezőkeresztesi csatavesztéssel és Eger elestével Borsod megye hódoltsági terület lett. Az 1598-as összeírás nagy pusztulásról ad számot: csak 8 zsellérről esik említés.¹⁸ 1616-tól 21-ig újra a királyi Magyarországhoz tartozik a vidék, bár mivel kissé el volt szakadva Magyarországtól, önállóbb volt. 1621-től, a Nikolsburgi békével Borsod vármegye Bethlen Gábor fejedelemségéhez tartozik. Bethlen Kátai János ónodi és Abaffi Miklós tokaji főkapitányra íratta 40 forintért Ároktőt.¹⁹ A protestáns fejedelem védnök-

12. Győrffy Gy., 1963. 753.

13. Csánki D., 1890–1913. I. kötet (1890) 168.

14. Győrffy Gy., 1963. 749–750.

15. Csikvári A., 1939. IV. r. 7.

16. Szabó I., 1969. 227.

17. N. Kiss I., 1960. 47. 210.

18. N. Kiss I., 1960. 724.

19. Csikvári A., 1939. IV. r. 7.

sége alatt erősen kezd terjedni a reformáció a községben – 1621-ben alakult az ároktői református eklézsia.

A törökök elpusztítják a Szent Tamás templomot, mivel ide menekült a falu lakossága. 1668-ban sáskajárás pusztítja a községet, s a XVII. századra igen szomorú állapotra jutott Ároktő. Egy 1685-ös összeírásban falunkban 3 elpusztult és 5 lakott ház volt. 1708-ban a rácok fosztják ki. 1699-ben Ároktőn katolikus plébánia és pap is volt, Telekessy püspök összeírása szerint. Az 1713-as *Canonica Visitation* a faluban nincs már plébános. 1715-ben 11 jobbágy háztartás volt Ároktőn.²⁰ A kegyuraság a megfogyott lakosságot új telepítéssel pótolta 1718-ban, az új lakosok Szabolcs megyei katolikusok voltak.

Falusi szájhagyomány szerint, mikor az új telepések a falu melletti Tisza szigeten éjszakáztak, a község református lakosai éjjel rájuk törtek. 1726-tól 1788-ig, az új templom építéséig működött a reformátusok imaháza. Az 1784–87-ben tartott első magyarországi népszámláláskor Ároktőn 215 ház volt, 251 családdal, 1288 lakossal. A 655 férfi lakos közül kettő pap, 51 nemes, 126 paraszt, 111 paraszt-örököse-, 119 zsellér, 34 egyéb, 1 katona és 211 fiú volt.²¹

A reformátusok mocsaras lápos területen engedélyezett temploma 1788-ban lett kész, a katolikusoké 1793-tól 1797-ig épült. 1800-ban, 1830-ban, 1876-ban és 1888-ban nagy árvíz, 1831-ben kolera pusztította a községet.

1849-ben a szabadságharc végén a cári seregektől szenvedett, majd az önkényuralom és a Bach-korszak nyomása sújtotta a falut. 1851-ben jégverés, 1852-ben marhavész volt. Pesty Frigyes szerint:²² „A helység 300 házból áll, népessége 1800 lélek, s ki közül 600 a r. kath, 1200 a helyv. hitvallást követi. A helység határainak összes területe az 1858. évi tagosítás alkalmával történt, s hitelesített felmérés szerint 6652 kat. holdakat teszen, melyből 3326 hold a méltóságos Egri Fő Káptalan, 3326 pedig a volt úrbéreszek tulajdona. A lakosok egyetlen kenyérkereset-módjuk, s foglalkozásuk a baromtartás, mert széles, homokos és vízállásos földjük, szorgalmas művelés mellett is 2-3 magnál többet nem ad.”

Az önkényuralom idejére esik a Tisza-kanyar átvágása is, – ezzel változik a faluhatár – s az állattenyésztés mellett a földművelés is egyre jelentősebbé vált. 1869-ben óriási tűzvész pusztítja a falut, a katolikus templom is leég. Az 1895-ös statisztika szerint szántóterület 2133, a legelő 2262, kert 59, rét 1325, szőlő 67, erdő 294, nem termő terület 334 hold. Az összes terület 6667 hold, a gazdaságok száma, 412. 1898-ban a község harmada ég le újra. Az I. világháború során a férfiak legnagyobb részét elvitték, így a káptalani birtokon az asszonyok, öregek és gyerekek dolgoztak. 1919-ben a Tanácsköztársaság idején direktórium alakult a községben, majd a román csapatok elfoglalták a falut. 1927-től a gazdasági válság végéig sokat szenvedett a község, nagy volt a munkanélküliség. Sokan a diósgyőri gyárba jártak dolgozni, a lakosság másik része a káptalani birtokon dolgozott, vagy elment summásnak. 1939-ben Ároktő népessége 2411 fő²³, 587 ház van a faluban. A község 1944. november 6-án szabadult fel. 1945 tavaszán felosztják a káptalani földet, majd 5 év múlva megalakul az első termelőszövetkezet.

20. *Acsády I.*, 1896. 41.

21. *Danyi D.–Dávid Z.*, 1960. 42–43.

22. *Pesty F.*, 1864.

23. *Csikvári A.*, 1939. IV. r. 8.

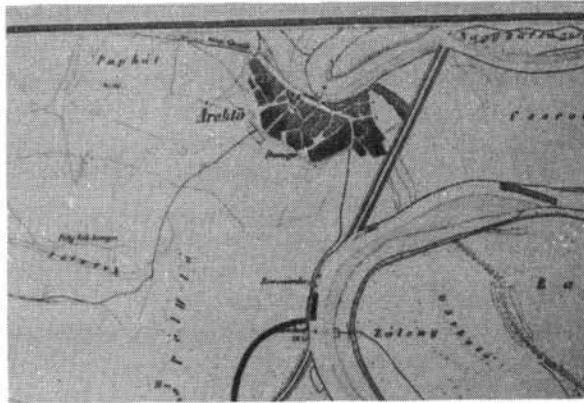
2. kép. Az I. katonai felmérés
szelvényei (1782–85)
A) Ároktő, B) Mezőcsát
(Orsz. Hadtört. Int. Térképtára)

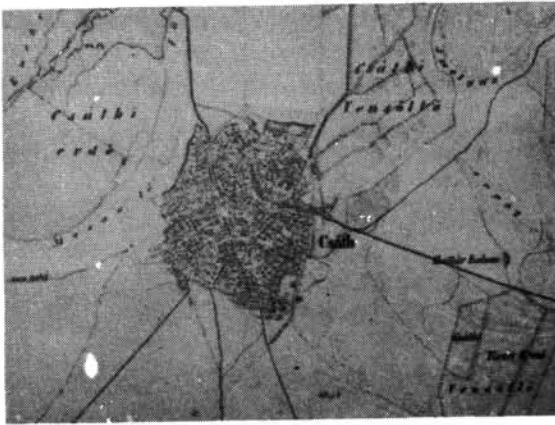
Mezőcsát története: Mezőcsát környékén sok településnyom mutatható ki. A tőle északra fekvő Igrici községben nagy telep volt a bronzkorszakban, 7 települési réteget tártak fel, tűzhelyek és házak nyomaival. A honfoglalás előtt főleg szlávok és avarok éltek itt, amit a sok szláv helynév is bizonyít (Igrici). A mezőcsáti Bernáth-dűlőben XI. század végi, Árpád-kori sírokat tártak fel²⁴. Borsod megyét a honfoglaláskor az Örösür nemzetség szállta meg, majd a X. században a királyi várbirtok mellett a Bors és Miskolc nemzetségnek voltak e tájon birtokai. Anonymus szerint a Miskolc nemzetség Miskolc környékén kívül még Mezőcsát és Sajókaza táján kapott birtokot²⁵. Ennek a nemzetségnek későbbi leszármazottai Domonkos bán és Bors ispán. A település a XIII. század elején már két részből állt: *Szabadcsáton* jobbágyok, *Lakcsáton* pedig szolgák és szabadosok laktak. A két falu birtokosa, Bors ispán 1225-ben úgy végrendekezett, hogy Szabadcsátot fiú örökös nemléte esetén a borsmonostori (ciszterci) apátságra hagyja (Sopron vármegye). A Bors ispán halála utáni években az apátság egy oklevelet hamisított, mely szerint Bors

24. K. Végh K., 1970. 90.

25. Györffy Gy., 1963. 745.

3. kép. A II. katonai felmérés
szelvényei (1829–66)
A) Ároktő, B) Mezőcsát
(Orsz. Hadtört. Int. Térképtára)

ispán 1237-ben mindkét falut lakóival együtt, (a szolgálakat ekékkel, 120 lóból álló ménest és erdőt) a monostorra hagyja. Ezt a követelést a tatárjárás dúlásai semmissé tették.²⁶

1261-ben IV. Béla megerősíti az egri püspökséget birtokaiban. Ekkor az egyházmegye 11 főesperességre oszlott, ezek közül az egyik a borsodi esperesség volt, mely kiterjedt az egész megyére, s Fel- és Al-Borsodra oszlott. 1283-ban IV. László időzött a községben. 1332-ben Wkeleu (dictus) János fiainak birtoka, akik meghatározták más környékbeli birtokaikkal együtt.²⁷

Az 1332–35-ös pápai tizedjegyzékben Mezőcsát nem szerepel, viszont 1338-ban egy másik forrásban megemlítik a község nevét: az egri káptalan előtt Csáthi Pobor János Csáth Borsod vármegyei birtoknak elidegenítésétől Büki Miklóst tilalmazza. Egy év múlva Drugeth Villermus nádor a jászói konventet kiküldi, hogy Pobor János Csáth birtokának határát járassa meg.²⁸

26. Györffy Gy., 1963. 765.

27. Györffy Gy., 1963. 765.

28. Nagy I., 1883. 3. kötet. 496., 567–568.

1474-ben említik újra az oklevelek²⁹, ekkor a falu egyik része a Kapy családé. Másik része a Pottornyay/ vagy Tornallyai/családé volt: „1474-ben Mátyás király Tornallyai Miklósnak és rokonainak adományul adta régtől fogva tulajdonukban lévő Liptó megyei birtokukat, ezen kívül a Borsod megyei Csát, Csitke, Burok nevű birtokokat is, mert ez is az övék már régen.”³⁰

A XV. század végén a jászói konvent Leleszi Nagy Ambrust iktatja be birtokaiba. A XVI. századi összeírások sokféleképpen írják nevét: *Chat*, *Chaath*, *Cyaath*, *Cyath*, *Czaath* alakokban és főleg nemesek lakta faluként tüntetik fel.³¹

A XV. században Magyarországon rengeteg mezőváros keletkezett, a század végére 800 a számuk az országban.³² Mezőcsátot a források 1549-ben említik először oppidumként, mezővárosként. 46 gazdaság van, a szántóhoz viszonyítva magas a kaszálók aránya. A település jómódú volt, ezt mutatja a 3 föld nélküli zsellér, 6 pauper, 17 féltelkes, 23 gazdag paraszt száma ekkor.³³ A mohácsi vész után délről a törökök elől sokan menekültek a megyébe, ma is él Csáton egy *Bojár* nevű, kimutathatóan román eredetű család. 1544 nyarán 45 községet (pl. Igrici) pusztítottak el a törökök. Ezek ellen erősíti meg Csáton a Szini-család udvarházát: széles árokkal veteti körül. 1550 táján Csátnak a töröknek és a császárnak is kellett adóznia. Birtokos még ebben az időben a Bekény, Móre és Gyulay család is. A budai basa Eger vidékének elfoglalásakor Csátra is szemet vetett. Csátot megerősítik, de a nemesi lakóházak kivételével csak sövényvel, ún. latorkerttel. 1561-ben a szolnoki bég, majd 1 év múlva a budai basa indul Mezőcsát ellen, de ekkor az egri érsek Kassa csapatait rendeli ki védelmére. A Szini család támogatásával alakul meg 1576-ban a református eklézsia.

Az 1576–77-es dézsmajegyzékben 69 gazdaság (3 zsellér, 4 pauper, 17 féltelkes, 23 gazdag paraszt) szerepel. Az 1594-es dézsmajegyzék szerint a háborúk következtében a termőterület és családok száma jelentősen csökken: 50 gazdaság volt, ebből még teljesen birtok nélküli család 4, 5 zsellér, 14 pauper, 14 féltelkes, 13 gazdagparaszt. A földterület 87%-a a gazdagabb réteg kezén van.³⁴ A háborús zavarokat Csát igyekezett kihasználni és nem fizetni. Heves és Dél-Borsod megye 1596–97-ben a 15 éves háború hadszínterévé vált. Egert a török elfoglalta, majd Mezőkeresztesnél megverte a császári seregeket. A háború következtében Mohi discriptus (kerület) faluállománya 35-ről 10-re csökkent. Csátot a török elfoglalta, és a község 300 Ft adót fizetett, valamint török csapatok állomásoztak Mezőcsáton. Csát a nagy pusztulás nyomán mezővárosi rangját is elvesztette, mert a XVII. században végig faluként emlegetik.

1623-ban 33 család adózik csak, a többi fel van mentve alóla, a 33 család 82%-a is termés nélküli, elszegényedett. A XVII. század elejétől Csát a királyi Magyarországhoz tartozott, de a töröknek is kellett adót fizetnie. A sok viszontagság ellenére a település mégis fejlődik: 1626-ban Csáton 75 család, 1656-ban viszont ismét csak 39 család fizet adót. Ez a szám 1669-ben 9, 1673-ban 6-ra csökken. Ez nem a lakosság csökkenését

29. *Csikvári A.*, 1939. IV. r. 87.

30. OL. P. 542. *Pottornyay* család levéltára. 7. cs. 2,15 tétel, 8. cs. 21,27 tétel, 9. cs. 42 tétel.

31. OL. E. 158. 9. kötet. Borsod Conscriptioes portarum XVI. sz. 1707.

32. *Maksay F.*, 1971. 73.

33. *N. Kiss I.*, 1960. 42–43.

34. *N. Kiss I.*, 1960. 209–210.

jelenti, hanem a nemesek számának növekedését.³⁵ A tizedjegyzékekben 1681-ben és 1683-ban Csát kiváltságos helyként szerepel és nem fizet tizedet.³⁶ Az 1685-ös leírás szerint Csáton 14 elpusztult és 16 lakott ház volt. 1686-ban Doria generális égeti fel a falut. Sokan elmenekülnek a városból. I. Lipót 1698. szeptember 25-én két vásárt engedélyez Mezőcsátnak, az egyiket január 1-re a másikat Szentháromság vasárnapja utáni csütörtökre, a nemességnek pedig megengedte, hogy a községben vámszedői házat állíthassanak és az utasoktól vámot szedhessenek. Egy 1700-as leírás szerint Mezőcsáton romos a katolikus templom, de áll a reformátusok fatemploma. Az 1680–1710 körüli évek a nagyarányú telepítések időszaka. A Tisza mellékén inkább az eredeti településére visszatérő magyarság a döntő. Az 1715-ös országos összeírásban Csát újra oppidumként szerepel.

Az 1720–21-es összeírás 20 zsellért nevez meg Mezőcsáton, a kép nem teljes, mert a nemeseket nem írták össze.³⁷ A Pottornyay család egyezséget kötött a nemességgel 1700-ban, hogy férfiáguk kihalásának esetén a Pottornyayakra száll a birtok. A mezőcsáti nemesség később, hogy ezt az állapotot megszüntesse: határozatot hozott, hogy senki sem adhatja el földjét, a város tanácsának beleegyezése nélkül. A reformátusok a nagyon megviselt fatemplomuk kijavítására kértek engedélyt a XVIII. század elején – ehhez a Helytartótanács meg akart győződni arról, hogy 1681-ben milyen vallású volt a község, volt-e vallásgyakorlata és prédikátora. A kedvező jelentés nyomán megengedték a régi épület fatemplom formában való visszaépítését. Ennek ellenére 1745-ben kőtemplomként készült el az új református templom. 1750-ben Csáton serház is volt, amelyet a nemesek költségén építettek.

Az 1770-es úrbéri rendezésben 3 határrészre tagolódik Mezőcsát: *Serház Oldalra, Közép Járásra és Bükki Oldalra*. A Pottornyay család tulajdonában 25 egésztelkes, 83 féltelkes, 54 negyedtelkes jobbágy és 54 zsellér van. A családok száma összesen 216. A kilenc kérdésre adott válaszból kiderül, hogy a város pénzben váltja meg szolgáltatásait, ami jómódú, fejlett árutermelő közösségre utal.³⁸

Az első magyarországi népszámláláskor (1784–87) is mezővárosként írják össze. Fő birtokosként La Motte grófot nevezik meg. A városban 589 ház volt és 674 család élt, összesen 3200 fő. A férfiak közül nemes 651, pap 1, polgár 14, paraszt 125, polgár és paraszt örököse 114, zsellér 274, egyéb 83, a többi gyerek.³⁹

Bél Mátyás mellett *Vályi András* is megemlékezik Mezőcsátról, vásárait dicséri, viszont földjét II. osztályúnak minősíti.⁴⁰ Az 1828. évi összeírásban Csáton 460 adózó szerepel, akik 241 ház után fizettek adót. A 460 adózó közt 98 jobbágy, 144 zsellér, 16 házatlan zsellér, 4 kézműves, és 2 kereskedő volt. Fényes Elek 1837. évi adatai szerint a város határa 14 261 hold, ebből 47% szántóföld, 48,6% rét és legelő, a többi szőlőskert és erdő.⁴¹ Az állattartás jelentős, hiszen a legelőterület egyenlő nagyságú a szántóföldterülettel.

35. N. Kiss I., 1960. 264., 515.

36. OL. E. 159. Regesta decimorum 63., 73., 75., 77., 78. csomó.

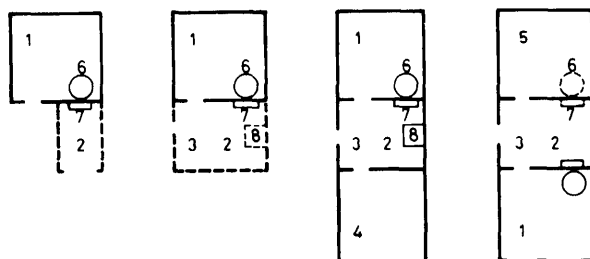
37. *Acsády I.*, 1896. 41.

38. 1770. évi úrbéri rendezés, Borsod megye, OL Filmtár doboz sz. 3659. *Kocsis Gy.*, 1971.

39. *Danyi D.–Dávid Z.*, 1960.

40. *Vályi A.*, 1796. I. kötet. 379.

41. *Fényes E.*, 1837. 97.

4. kép. Az alföldi háztípus alaprajzi fejlődése
(Bakó, 1978 nyomán) 1. szoba, 2. konyha,
3. pítvar, 4. kamra, 5. tiszta szoba,
6. kemence, 7. tüzelőpadka, 8. berakott konyha

1856-ban kétfelé választották a református parókiát, ugyanebben az évben felépül a katolikus templom is. 1910-ben 5488 lakosa és 1140 háza van Csátnak. Az első világháborúban 1200 katonája vesz részt Mezőcsátról. 1930-ban 6094 lakos és 1416 ház van Mezőcsáton. 1910-ben 995, 1930-ban 790 nádtető ház volt a városban, a földből, vályogból készült házak aránya azóta is csökken. 1935-ben 392 törpebirtok, 475–50 holdas közép-birtok és 3 nagybirtok van. Az egyenlőtlen földbirtokviszonyokat az 1945-ös földosztás változtatta meg. Azóta sokat fejlődött a település – járási székhely.

ÁROKTŐ ÉS MEZŐCSÁT TELEPÜLÉSFEJLŐDÉSE

A kutatás ezen részéről írt kézirat a jelen írással került leadásra, a Herman Ottó Múzeum Közleményei számára. Itt csak röviden foglaljuk össze az eredményeket.^{41/a}

Ároktő településfejlődése: A bronzkori telepre telepedett Árpád-kori X. század második felére és a XI. század első felére datálható temető.⁴² Tehát a X–XI. században is volt itt már telep (téli szállás). Okmányok szerint már 1230 körül van Ároktő nevű település.⁴³ A középkori település helyének lokalizálása az egyik legértékesebb probléma volt. Ennek helye a dorogmai–mezőcsáti út kereszteződésénél fekvő kis fákkal benőtt halom, ahol a középkori templom volt (alapfalai föld alatt vannak). A következő, valószínűleg a középkori templom török hódoltság alatti pusztulása után épült II. faluhely, ettől egy-másfél km-re keletre a mai Alvég keleti részén lehetett. Ennek központja a csak az I. katonai felmérés (1782–85) térképén látható – ma már nem álló – templom volt. A második katonai felmérés térképén (1829–66) már ennek a templomnak a területén a Tisza-kanyar homorú partfelületének pusztulása miatt a Tisza déli partfala van. A XVIII. század elején az új település az Alvégtől nyugatra, a mai Felvégen telepedtek le, így a település súlypontja kissé nyugatabbra tolódott.

Az I. katonai felmérésen látszik a kétbattelkes, ólaskertes, rostos, halmazos településforma megléte. Ennek lényege: az egyik beltelken volt a lakóház, a másik: gazdasági udvar. A múlt századi tagosításkor a rendszer felbomlott, és a külső-belső rész egységes

41a. *Farbaky P.*, 1981. 38–49.

42. *K. Végh K.*, 1970., 89., *Megay G.*, 1956. 15–21.

43. *Győrffy Gy.*, 1963. 753.

jellegűvé vált. A XX. században a nyugati részen, a dorogmai út mentén keletkeztek új beépítések.

Mezőcsát településfejlődése: Mezőcsátnál is fennáll a település folytonossága a XI. század végi Árpád-kori síroktól.⁴⁴ Mezőcsát is már a tatárjárás előtt meg van említve, oklevélben (1225), mely szerint két részre: Szabadcsátra, és Lakcsátra oszlott.⁴⁵ A középkori településszerkezetre, az I. katonai felmérés térképéről lehet visszakövetkeztetni, eszerint a település a Miskolc–Ároktő és az erre merőleges Gelej–Tiszakeszi utakra szerveződött, az előbbi domináló szerepe által meghatározott orsós településforma a valószínű, közepén később a mezővárosi funkcióban piactérül szolgáló teresedéssel. Az első katonai felmérésen pontosan látható a kétbeltelkes településforma megléte, melynél egyértelműen veszi körül az ólaskertek, a belső, lakótelkes magot. Ez a forma a múlt század közepétől felbomlik. A régi két tengely – ha néhol változott nyomvonalon is – ma is megvan. Mezőcsáton még a század elején is fennállt a település középkori kettős – társadalmi helyzet szerinti – kéttéosztása.

A KÉT TELEPÜLÉS ÉPÍTÉSZETI EMLÉKEI

Templomok: I. István király rendelte el híres törvényében, hogy 10 falu építsen egy templomot. Ezek túlnyomórészt fából készült, patics falu templomok lehettek (némelyeket könnyen lehetett más helyre szállítani is.)⁴⁶ A mobilitás igénye még a nomád életmód hagyománya. III. Béla 1196-ra keltezett, hamis, 1230 körül született oklevelében már meg van említve Ároktő, 1225-ben tűnik fel a forrásokban Csát neve is.⁴⁷ Tehát mindkét település már a tatárjárás előtt fennállt. Mezőcsát középkori templomáról nem tudunk semmit, Ároktő Szent Tamás plébániája viszont már szerepel az 1332–35-ös tizedjegyzékben.

Ároktő 1900 körüli években volt plébánosa, *Végh Kálmán Mátyás* tárt fel a leírásából kitűnve középkori templomot a mezőcsáti és dorogmai út kereszteződésénél, a ma is működő temető mellett: „Hossza nyolc, szélessége négy öl. Kő és téglából volt építve. Ajtó pillérjét egy tetején simított, szabályos körrel díszített zöld kő képében, sarokvasa egy részét egy hosszú darab vas alakjában meg is leltem. Tornya nyugat, szentélye kelet felé irányult. Északi oldalán volt a sírbolt, mely telve van csontokkal. Kövei, téglái hosszú idők emlékére a plébániai, tanyai, házi kutakban és a plébánia pincéiben ma is láthatók. Téglái „néma téglák”, finom művűek. Az alapfalból egy db éppen a keleti szentély-záró pillérnél ma is megvan, a többi feldúlt rom. A XII–XIII. századbeli eredetét tégláin említett pillérjén kívül habarcs, kőtörmelél jelzi, melyből az alapfalak épültek közben.”⁴⁸

Nem tudjuk, hogy a templom mikor épült, lehet, hogy már a tatárjárás előtt is megvolt: mindenesetre 1332-ben már állt. A templomról ma is tud a falusi szájhagyomány, s a csehek templomának hívják. Figyelembe véve, hogy a bencéseket hívták csehek-

44. K. Végh K., 1970. 83.

45. Gyórfly Gy., 1963. 765.

46. Marosi E., 1975. 27., Szabó, 1969. 184., 185.

47. Gyórfly Gy., 1963. 753. 765.

48. Végh K. M., 1904. 20.

nek, valószínűnek látszik, hogy építése kapcsolatban állt a közelben (Tiszakeszi mellett) lévő százdi bencés apátsággal. A templom kis, egytornyos román épület lehetett. A temető melletti dombrészen felismerhető a fűvel benőtt mélyedés, melyet Végh Kálmán Mátyás felásott. Érdeemes lenne feltárni. A templomot a törökök pusztították el a XVII. században, valószínűleg 1668-ban, amikor a falu nagy része is megsemmisült.

Ezután épülhetett Ároktő második temploma a mai Bocskai utcától kissé északra, melyet a Tisza mosott el. Egyetlen nyoma az I. katonai felmérés (1782–85) térképén található rajz, mely egy toronnyal rendelkező templomot ábrázol. Lehet, hogy ezt a katolikusok építették, mert 1621, a református eklézsia alakulása után még 1699-ben van katolikus plébános Ároktőn, 1713-ban viszont már nincs. Kovács J. István szerint a reformátusoknak 1726-tól 88-ig imaháza volt, melyet a Tisza romba döntött. Lehet, hogy ők használták ezt a templomot.⁴⁹

A református templom II. József uralkodása alatt 1788-ban készült, azonban így is csak mocsaras területen engedélyezték felépítését. Homlokzati, egy toronnyal épült, félköríves szentélyzáródású, sík mennyezetes, egyhajós templom, keleti oldalán bejárati kapuépítménnyel, igen egyszerű, barokkos stílusjegyekkel. Nem védett épület. Iparművészeti tárgyai: ezüst serleg 1679-ből, ónkannák a XVIII. századból.⁵⁰

Az 1718-ban betelepült katolikus lakosok számára Batthyányi Ignác egri nagyprépost építtette 1793–1797-ig a katolikus templomot a Széchenyi utcán.⁵¹ Műemlék jellegű. Egyhajós, csehsüvegboltozatos barokk templom, félköríves szentélyzáródással, homlokzat előtti toronnyal, hasonlóan a többi, ebben a korban épült falusi templomhoz. Berendezése 1790. körül készült, valószínűleg az egri trinitárius templomból került ide.⁵² 1869-ben óriási tűzvész pusztította el a templomot, ezután építették újjá.

Mezőcsát középkori templomáról sajnos semmit sem tudunk. Egy 1700-as leírás szerint Csáton romos a katolikus templom, de a reformátusoknak fatemplomuk van. A mai református templom az előző, romos állapotban lévő fatemplom helyett 1745. november 23-ra épült fel. 1745–46-ban készült a múlt század vége óta az Iparművészeti Múzeum gyűjteményéhez tartozó festett famennyezet és 20 karzattábla 14 tartóoszloppal. A mennyezet elpusztult felirata szerint 1745-től 1749. november 21-ig készült.⁵³

Egy, megmaradt karzattartó oszlopán 1746-os évszám van. A famennyezetet a révkomáromi műhely mesterei készítették, ugyanez a műhely működött 1740-ben a Pest megyei Tök községben. Motívumai középkori (széles, négyszirmú rózsza), és törökös eredetűek (tulipán—szegfű motívumok és szív idomú elemek), valamint országosan is használtak ebben az időben az akantusz virág- és vázaformák. A festés fehér alapon zöld, kék, piros és sárga színű, erősen megfakulva. A famennyezet múlt századi elszállítása óta a templom eklektikus jellegű belső berendezést és karzatot kapott. Új famennyezet nem készült.⁵⁴ A templomnak eredetileg fatornyja volt, ehelyett épült 1778-ban a kőtorony.

49. Kovács J. I., 1942. II. 122., 496.

50. Genthon I., 1961. II. kötet, 18.

51. Csikvári A., 1939. IV. r. 8.

52. Genthon I., 1961. II. kötet, 18.

53. Huszka J., 1897–98, 20–25.

54. Tombor I., 1968. 46. 166.

1781-ben és 1789-ben kibővítették, majd egy 1856-os átépítés során nyerte el mai alakját. 1935-ben újjították fel. Ma egyhajós, síkmennyezetes templom, melyhez északról és délről bővítmény csatlakozik a hajó közepén. Két ezüstkelyhe 1616-ból és 1631-ből való. Műemlékileg nem védett épület.

A katolikus templom 1856-ban épült. Egyhajós templom, csehsüvegboltozattal, félköríves záródású szentélyel, egy, keleti, homlokzati toronnyal. Nem védett épület.

ÁROKTŐ ÉS MEZŐCSÁT NÉPI ÉPÍTÉSZETE

Borsod megye népi építészeti szempontból igen érdekes: északi, hegyes-dombos részén levő települései a hegyvidéki csűrös – szalagtelkes – utcás településtípushoz tartoznak általában, nagyjából a Bükkzsérc–Bócs vonaltól délre pedig az alföldi halmazszerű, kétbeltelkes típus jelenik meg.⁵⁵ A háztípusok közül az északnyugati részen az északi magyar vagy palóc háztípus hatott, északkeleten pedig a keleti magyar, vagy erdélyi típus hatása érződik, a déli, sík jellegű táj épületei az alföldi, vagy középmagyar típushoz tartoznak általában.⁵⁶ A Mezőség nyugati részén: Mezőkövesden, Szentistvánon, Tardon sajátos népcsoport: a matyóság él. Ároktő és Mezőcsát népi építészetének kutatásánál vizsgálni kell, hogy a sokszínű környezet hogyan hatott e két település építészetére. Mezőcsát ma már sajnos egyre nagyobb ütemben bontják a régi házakat, a vidéktől még mindig kicsit elzártan fekvő Ároktő ma is lassabban fejlődik, és a faluképre ma is a régi, nádtetős házak nyomják rá bélyegüket. A kutatás kiindulópontjaként Ároktőn 11 ház, Mezőcsát 10 ház műszaki felmérését készítettem el, valamint végigjártam a meglevő régi épületek csaknem mindegyikét.

A vizsgálatot a telkek osztályozásával kell kezdeni. Az előző fejezetben már kifejtettük: a múlt század közepi (1858) tagosításig mindkét településen a kétbeltelkes településforma volt meg. A múlt század végétől megszűnt a külső rész másféle funkciója és egységes faluterület alakult ki. A mai telkek vizsgálatánál is szembeötlő: a külső telkek nagyobbak, a beépítés lazább, az itteni lakóépületek újabbak a gazdasági épületeknél, míg a belső részben a telkek kisebbek, zsúfoltabb a beépülés, és itt viszont túlnyomórészt lakóházak vannak ma is, az esetleg később felépült gazdasági épületek mellett.

A telkek alapvető típusainál már Györffy István rámutatott arra, hogy a két fő telekforma közül a négyzethez közel álló, szabálytalan táblatelek az állattenyésztéssel foglalkozó sík területekhez, míg a téglalap alakú, hosszúkas szalagtelek a földművelő valamint a dombos-hegyes vidékekhez kapcsolódik.⁵⁷

Jelenleg már sok belső telken van gazdasági udvar is, a telkek többsége megőrizte a szabálytalan, négyzethez közel álló alakot, Ároktőn csak a XX. században a Dorogmai út mellett létrejövő telkek szalag formájúak. A belső részen levő négyzetes telkek jelentős része osztódással keskeny téglány telkekre hullott szét. A telken álló épületek elrendezése lehet tömbszerű, (a különböző funkciójú helységek egy fedél alatt vannak) tagolt (ha kettő-négy épület van az udvaron) és elaprózott épületelrendezés (ha sok kis elszórt

55. Györffy Gy., 1943. 105. oldalán ábrázolja az I. katonai felmérésből (1782–85) kiolvasható településnyomokat Borsod megyében.

56. Vargha L., 1960. 104.

57. Györffy I., 1935. 226–231.

épület van). A két településen a harmadik forma ismeretlen, a tömörszerű, és tagolt elrendezés fordul elő.

A településeken található udvar elrendezéseket Barabás Jenő rendszere alapján osztályozzuk.⁵⁸ A *szabálytalan udvar* – ahol az épületek rendszertelen szétszórtságban helyezkednek el – a két településen nem fordul elő. A soros udvar (ami inkább a téglalap alakú telekrendszerhez kapcsolódik), – ahol legfeljebb apró építmények vannak az egy sorban fekvő nagyobb épületekkel szemben – elég gyakori, bár inkább az újabb beépítésű területeken fordul elő (Ároktő, Petőfi u. 8.).

A *kétsoros udvaron* a lakóházzal szemben gazdasági épület (istálló, csűr) helyezkedik el (pl. Mezőcsát, Arany J. u. 5., Ároktő, Arany J. u. 24). Nagy számban fordul elő a *négyszögletes udvar*, ahol a lakóház az utcára merőleges, a gazdasági épület pedig párhuzamos vele (Ároktő, József A. u. 25., Széchelyi u. 40.). Néha ez a viszony megfordul (pl. Ároktő, Béke u. 23.).

A palóc vidékekkel mutat kapcsolatot az ún. *társas udvar*, másnéven *hadas* elhelyezkedési forma. Az egykori nagycsaládos, nemzetségi életmód hagyománya ez: ahol a házak egymás mögött helyezkednek el egy nagy telken, később a telek hátsó részeiben fekvő házakban esetleg utat nyitottak. Az ilyen zsákutcákat zugnak hívják ezen a vidéken. Ilyen hadas forma Mezőcsáton ma is található: ez az ún. Csire-zug az Attila utcában, az Attila u. 23., 31., 25., 35. számú házak mögött a telken további 2–3 ház épült fel, csikudvar formájában. Az utcavonal kialakításánál és beépítésénél csak a főútvonalak mentén van az utcán álló beépítés (valószínűleg ez is főleg a szélesítések miatt alakult ki), legtöbbször a ház kis előkerttel kapcsolódik az utcához. Egyedülállóan szép a mezőcsáti Attila utca előbb már említett házainak fűrészfogas beépítési módja. A telkeken Ároktőn fonott fűzfakerítések, Mezőcsáton pedig trágyából, tüskés ágakból álló ún. garággya választotta el egymástól.⁵⁹ Ma a legtöbb háznál fából készült léco, vagy deszkából összerakott kerítés van. Mezőcsáton a Miskolc–Ároktő út mentén már tégl- és kőoszlopos kerítéseket is találunk, csak néhány helyen maradt meg a régi favesszős kerítés (pl. Mezőcsát, Vörös Hadsereg u. 62.). A kerítésen általában egy nagyobb és kisebb kapu nyílik, a kocsis- és személyforgalom számára.

A lakóházak vizsgálatánál az építési idejük megállapításakor fontos támpont a házban található évszám. A mestergerendába írt évszám általában mértékadó (bár tudunk esetről, ahol az újabb házba régebbi mestergerendát építenek bele), az oromzati évszám azonban általában a renoválás idejét jelzi. Sajnos a régi épületek egyre pusztulnak, Mezőcsáton a legrégebbi leírt ház, amit a helytörténeti füzet még ismertet, (az 1792-ben épült Petőfi u. 28.) ma már nem áll. Az OMF népi építészeti dokumentációs anyagában szereplő egyetlen épület, a Mátyás u. 8. sem áll már. Mezőcsáton kb. 40%, Ároktőn viszont kb. 70% a földfalú, nádtetős régi házak aránya, a legrégebbi ház az 1822-ben épült Széchelyi u. 50. A falazat vizsgálatát az alapozással kell kezdenünk, erről a népi építészetben alig beszélhetünk. A falak alá néha nagy köveket helyeztek, de legtöbbször csak a földfelszínt egyengették el az alapozásnál. Az építőanyagok közül vidékünkön a föld jön számításba: a fában, kőben szegény alföldi vidéken a legkézenfekvőbb építőanyag. A földfalazatú

58. Barabás J.–Gilyén N., 1979. 17–20. Perényi I. és Bakó F. csak 3 féle udvartípust különböztet meg: csoportos, soros és hajlított udvart. Károlyi A., 1955. 19., Bakó F., 1969. 430–434.

59. Kocsis Gy., 1971.

házak egy század eleji népszámláláskor falvainkban kb. 90–100%-ot tettek ki, ez az arány napjainkra jelentősen lecsökkent, de ma is a földfalazatú házak Borsod megyében 53,8%-ot tesznek ki.⁶⁰

A földfalú házak legősibb formája a földbe mélyített ház, melyet a földből kiálló tető véd. Ennek kétféle típusa van: az egyik falat egyáltalán nem épít, így a ház magassága megegyezik a bemélyítés mélységével. (Ez a kunyhó, földkunyhó, földház). A másik eljárás: a padlót belesüllyeszti a földbe, viszont alacsony fallal is emeli a belmagasságot (putri, földház).⁶¹ Ezeket a kezdetleges formákat ma már egyik településen sem találjuk meg, viszont néhány régebbi lakóház padlószintje a külső szint alatt van, – tehát ezek tulajdonképpen kissé a földbe vannak mélyítve (pl. Mezőcsát, Széchenyi u. 15.). Ezeket a formákat használta a nép a házak pusztulása után, ideiglenes szállásként.

A megmunkált földfal három fő formája: a rakott, vert és vályogfal. A rakott falat szalmával, törekkkel összetapasztott sárból rakják villával, könnyen felismerhető a három rétegről: a falat ugyanis 80–100 cm-es szakaszok felrakása után szikkadni hagyják. Területünkön ez a régi eljárás ma már nem fedezhető fel. Fejlettebb megoldás az ún. vertfal, mely a nyers, kissé megnedvesített föld ledöngölésével, cölöpökkel rögzített deszkák között készül. Nehéz megkülönböztetni a meszelt falú házakban, hogy vertfalról, vagy vályogról van-e szó. *Bodgál Ferenc* és *Sallay Mátyás* szerint Ároktőn, *Kóthy Judit* szerint Mezőcsáton is van vertfalú épület.⁶² Mindenesetre ez a megállapítás kétséges, mert pl. Mezőcsát egyik legrégebbi háza is már vályogtéglából épült (Széchenyi u. 26.). Ha létezik is még néhány vertfalú épület, a házak túlnyomó többsége vályogtéglából épült. Mezőcsáton és Ároktőn az öntési talaj kiválóan alkalmas a vályogvetésre. Készítésének általános módszere: két sor vályogból, kötősorból és futósorból rakták, és híg sárral kötötték meg. A vályog közé erősítésként régebben nádat, majd téglát raktak. A vályogfal melegebb, mint a kőfal.

A házfalak másik alkotói a növényi anyagok. A növényi anyagok mindenütt megtalálhatók, kitermelésük jóval egyszerűbb, mint a kőé. A sövény- vagy fa falazat jó hőszigetelő, könnyű és folyóvízen olcsón, könnyen szállítható. A növényi anyagokból készült házfal két fajtája: a fonott vázra tapasztott talpas vagy karóvázis sövényfal (más néven paticsfalú ház), a másik fajta a fatörzsekből rótt faház.

Az 1910-es népszámlálás szerint a faházak aránya Borsodban mindössze 1,9%. A Mezőségben a fa hiánya miatt egyáltalán nem alkalmazzák a második típust. A karóvázis sövényfal sokkal igénytelenebb faanyagból készült (a vázon kívül csak vessző kellett hozzá), így vidékünkön az elmúlt században sok ilyen ház lehetett, annál is inkább, mert ez a fal nagyon jól ellenállt a gyakori Tisza-árvizeknek. A XVIII. századtól kezdve a birtokosok előírják a szilárd földfal (vályog) építését, s így fokozatosan kimegy a gyakorlatból a múlt század derekára a sövényfal. Ma már csak ideiglenes kunyhók és esetleg gazdasági épületek készülnek belőle, készítmény technikáját néhány sövényfaiú oromzaton

60. Magyar Statisztikai Közlemények, 42. kötet, 129., 184–191, KSH (1972), 12., 460–463, KSH 1972. 11. kötet, 711. 19. kötet 559.

61. *Bakó F.*, 1978. 30.

62. *Sallay M.*, és *Bodgál F.* végzett kisebb kutatást Ároktőn, 5 ház alaprajzát vázolta, a községről írott néhány mondatos szövegben vertfal előfordulásáról is írnak (OMF Népi építészeti anyag), *Kóthy J.*, 1971.

láthatjuk, (pl. Mezőcsát, Széchenyi u. 32.), a függőleges karó közé vízszintesen sövénynt fontak be, majd ezt sárral kitapasztolták. A karók a vízszintes folyógerenda lyukaiba vannak rögzítve.

A kő- és téglafal ezen a vidéken régebben nagyon ritka volt, csak a nemesek engedhették meg ezt a nagyon költséges építésmódot. Az első katonai felmérés térképén Ároktőről északra Ziegelhütten (téglaház, vagy téглаégető) elnevezést találunk. A padló a házak túlnyomó részében döngölt földpadló. Itt is megfigyelhetjük a jellegzetes magyar saját-ságot, a válaszfalak és külső falak egyforma vastagok.

A falakhoz kapcsolódó szerkezetek közül az ajtók, ablakok túlnyomó részt pallótokosak. Az épületek átalakítása során legtöbbször az ablakot nagyobbították meg, cserélték ki, így ezek általában újabbak mint a ház. Az ablak a gazdasági helyiségeken kívül általában a lakóhelyiségekben kettős üvegezésű (ez valószínűleg a múlt század végén váltja fel az egyrétegű ablakot.). Néhány házban igen szép vésett betétes faajtókat találunk a pítvar és szoba között⁶³.

Ezután a lefedő szerkezeteket vizsgáljuk meg (födém, fedélszék, tetőforma, fedés). A födém a népi építészetben nem volt mindig általános. A XVIII. század elején néhány faluban elrendelik: ne bogárhátú, hanem padlásos házat építsenek.⁶⁴ A födém először a szobában jelent meg, innen terjedt át a többi helyiségre. A mai épületanyagban födém nélküli lakóházakat már nem találunk. Néhány ideiglenes épület vagy kunyhó, gazdasági épület (istálló, ól stb.) található padlás nélkül a két településen. A sík födém két fajtája: a régebbi a mestergerendás, az újabb enélkül, csak harántgerendákkal készült. A felmért 21 épület közül 18-nál van meg a mestergerenda, a legrégebbi 1806-ból (Mezőcsát, Attila u. 68), a legújabb 1902-ből (Mezőcsát, Petőfi u. 110), de a mestergerenda használata azóta is megmaradt. A házak legnagyobb részében tehát hosszirányú mestergerendás vesszőfödém van, a mestergerendára támaszkodnak a harántirányú födémgerendák, majd ezekre vesszőből és nádból készült fonadékot helyeznek, majd alul, felül sárral betapasztolják. A 8–10 cm vastag nádréteg később összetömörödik és kissé behajlik az általában 60–80 cm tengelytávolságra lévő födémgerendák között. A belmagasság 1,80–2,20 m között változik.

A következő fejlődési fokozat a mestergerenda nélküli vesszőfödém, amelyet a felmért házak közül mindössze egyben találtunk, mely 1885-ből származik (Mezőcsát, Mátyás u. 6.). Ez a megoldás nem volt településeinken elterjedt.

Szintén igen ritka a faanyag hiánya miatt a más vidékeken általában a múlt század derekától általánosan alkalmazott deszkaborítású mennyezet (pl. Mezőcsát, Pozsonyi u. 3. itt a belmagasság kb. 2,60 m). Az első világháború után jelenik meg a nádfonatos födém, ahol a gerendákra van szegezve alulról a vakolt nádfonat. Néhány vesszőfödémés ház lakószobája utólag nádfonatos födémeket kap (pl. Ároktő, József A. u. 25, Arany J. u. 26.). Később néhány helyen a kamrát is ilyen mennyezettel látták el. Teljesen egyedi a

63. A népi építészet falazatfajtáiról szóló irodalom, *Bakó F.*, 1978. 28–50., *Barabás J.–Gilyén N.*, 1979. 38–45., *Bátky Zs.*, 1921. 35–39., *Bierbauer V.*, 1937. 94., 97., 179., 180., *Győrffy I.*, 1943. 121–122., 134., *Mendöl T.*, 1963. 61., 87–93.

64. Tiszánánán a hevesi szolgabíró 1773-ban elrendeli, hogy „ne padlás nélkül való, vagyis bogárhátú házat építsenek, mert a Nemes Vármegyétül kemény büntetést fognak szenvedni” Heves Megyei Levéltár Közgyűlési Iratok no. 223.

valamikor kismemesi házként épült mezőcsáti Vörös Hadsereg u. 62. sz. ház északi lakásának konyhája, melynek lefedése két egymás melletti boltozat.⁶⁵

A népi építészetben alkalmazott háromféle fedélszék csoport: a szarufás, szelemen (ágas) és állványos tetőszerkezet. (Ez a harmadik típus Erdélyben honos, a mi területünkön nem fordul elő.) Nem eldöntött kérdés, hogy a szarufás, vagy szelemen típus-e a régebbi, a régi házak között Ároktőn és Mezőcsáton is mindkettő előfordul. A szelemen tetőszerkezet alkalmazása a múlt században megszűnik. Ennek oka: a szelemen tetőszerkezet a gyengébb fal, lefedő szerkezete, a szarufás, az erősebbé.⁶⁶

A szelemen fedélszék elemei (ágasfa és szelemen) hosszú és erős faanyagot igényelnek. Ezek az Alföldön egyre kisebb számban voltak megtalálhatók, azért sok földesúr a XVIII. század végétől már nem adja ki az erre alkalmas faanyagot, sőt megtiltja a régi fedélszerkezet alkalmazását (bár kis számban 1925-ig szállítottak a Tiszán, az Alföldre a beregi-máramarosi erdőkből faanyagot.).

A szelemen fedélszék elemei: a héjazat terhét az ún. csüngős szarufa, (ragfa) viszi át a szelemengerendára, ezt pedig 2–3 ágasfa tartja, melyből a középső vagy hátsó lehet falkoszorúgerendára támaszkodó félágas is. Ilyen szelemen lakóház Mezőcsáton a Muhi u. 11., a Széchenyi u. 15., 36., Ároktőn pl. a Bajcsy-Zs. u. 10. sz. Padlószintjük csaknem félméterrel alacsonyabb a külsőnél. Ezek a házak mindkét településen egy csoportban helyezkednek el. Ezt a megoldást a múlt század második fele óta nem alkalmazzák. Az ágasfás tetők csoportjába tartozó matyó ún. üstökös vagy bugyos tető érdekes módon a nem messze fekvő Ároktőre és Mezőcsátra nem jut el.

Máig is használt szerkezet a faanyag csökkenésével és a fal anyagának teherbíróbba válásával uralkodóvá vált szarufás fedélszerkezet. Ennek részei: a falgerenda (itt *sárgerenda* a neve), a kötőgerenda (*általfa*), ezekbe csapolva a szarufák, melyeket a kakasülő is összefog. A népi építészeti emlékek túlnyomó része mindkét településen szarufás szerkezetű.

A szelemen szerkezethez Mezőcsáton és Ároktőn mindenütt nyeregterítő kapcsolódik (a legtöbb más hazai emléken is igaz ez a megállapítás). A szarufás tetőszerkezethez inkább kontyolt nyeregterítő tartozik, de jelentős számban találunk nyeregterítő formát is.⁶⁷

Az ősi kürtöskemence a padlásra vezette a füstöt, és ez az oromfalón keresztül jut ki a szabadba. A szelemen házak oromfalának felső részét emiatt teljesen nyitva hagyták, később a funkció elvesztésével az oromzat felső részét betapasztják. (Ilyen sövényfalú lezárás van a Mezőcsát, Széchenyi u. 32. sz. házon.) A kontyolt nyeregterítő felső részén levő háromszögletű, falécekkel vagy -ráccsal lezárt nyílás (az ún. vértelék) őrzi a füstlyuk emlékét, valamint a padlás bevilágítására és szellőzésére is szolgál.⁶⁸

A padlásfeljáró helye a kontyolt nyeregterítő házakban a pitvarról vagy a tornácról nyílik, a nyeregterítő házakban az oromzaton, az épület hátsó részén volt.

65. A földemekkel kapcsolatos irodalom: *Barabás J. – Gilyén N.*, 1979. 45–50., *Bakó F.*, 1978. 55–57., *Győrffy I.*, 1943. 122–123.

66. *Bátky Zs.*, é. n. I. kötet 133.

67. *Győrffy I.*, szerint a nyeregterítő az Alföld nyugati, a kontyolt pedig a keleti részen van elterjedve. *Győrffy I.*, 1943. 123.

68. *Kozma B.* szerint a vértelék kifejezés abból ered, hogy ide tűzték fel az ellenség fejét. *Csikvári A.*; 1939. II. r. 110.

A fedés a lécekre támaszkodó nád a régebbi épületeken. A nádat esetleg csátéval és gyékénnyel keverték. A zsúpfedés (rozsszalma) itt a Tisza mellett nem jellemző. Új nád-tetőt építeni már a század elejétől is leginkább Mezőkövesdről hívtak mestereket, a falubeliek inkább csak javították. A század elejétől uralkodó fedési mód a cserépfedés, valamint kisebb számmal a pala.⁶⁹ Ezeknél már másféle tetőforma is megjelenik (sátor-, manzárdtető).

Az alaprajz vizsgálata nagyon fontos, mert kifejezi az építető gazdasági-társadalmi viszonyait, tükrözi életformáját és berendezkedését. A tüzelőberendezés helye és formája alapvetően meghatározza az alaprajzi elrendezés jellegét. A mi vidékünk házai a kéttűzhelyű – kívül fűtős kemencés, az ún. alföldi vagy középmagyar háztípushoz tartoznak. A tűzhely helyiség itt nem fűtős, mert szabad kémény van, így az eredeti helyiség konyhára és pitvarra válik szét. A történeti fejlődés kezdetén valószínűleg az egysejtű ház állt. Kétsejtű épület (ház + pitvar) ritkán de azért még megtalálható. Ilyen pl. Ároktőn a Bocskai u. 13., 14., 16. és 21. szám és a Bajcsy-Zs. u. 10 sz. Mezőcsáton ritkább ez a típus, ilyen pl. a Széchelyi u. 26. számú épület. (Ezek általában szelemenés-ágas fás fedélszerkezetűek és a legrégebben épültek a házak közül). Kb. 80% az aránya a háromsejtű épületeknek (ház + konyha – pitvar + kamra). Ároktőn több négy, sőt többsejtű épület is van, gazdasági részekkel, pl. istállóval bővítve. A leghosszabb felmért ház Ároktőn az ötsejtű Petőfi u. 16. szám, 22,37 méteres hosszúságával. A háromsejtű ház helyiségeinek helyi nevei: *ház*, esetleg *nagy ház*; *pitvar*, *szabadpitvar*, ritkán (*szabad*) *konyha*, és *kamra*, elvétve *kis ház*, *kis vég*. A *kisvég* szót a *nagyvég*, az istálló párkaként kezdték alkalmazni.⁷⁰

A régi időkben a férfiak az istállóban, az öregek, gyerekek és betegek az első házban, az asszonyok a pitvarban, vagy a fűtetlen kamrában aludtak. A harmadik helyiségben régebben néha állatokat is tartottak, így törekedve arra, hogy értékeiket egy fedél alatt, egy épületben tartsák. A kamrát általában élelem és ruha tárolására használják, az élelem tárolásánál szétválasztják a gabona–liszt és hús–zsír–szalonna funkcióját. A múlt század közepétől a jómódú telkes gazdáktól indult ki a fűtött hátsó ház, szoba használata. Ekkor alakult ki a tiszta szoba szokása, a konyhában (meleg konyha) is laktak.

A nagyobb igényeknek megfelelően igyekeznek a ház minden részét kihasználni, így különösen a padlást; ezen a nagy kiterjedésű helyen tárolják a fűtött húst, szalonnát, különféle terményeket, esetleg a baromfit is. Több helyen építenek nyári konyhát (pl. Ároktő, Arany J. u. 22., 26.).

Az alaprajzi vizsgálat összefoglalásaként megállapíthatjuk, hogy a régi házak túlnyomó többsége egymenetes, a bejárat a pitvarba nyílik, s innen léphetünk az egyik oldalon az első házban, vele szemben a kamrába, illetve hátsó házba. A kétsoroság csírái figyelhetők meg néhány házon (főleg nemesi módosabb gazdák házaiban, pl. Mezőcsát Vörös Hadsereg u. 62., Pozsonyi u. 3.). A tömbház csak a XX. század közepétől jelenik meg. A Bátkynál leírt alföldi ház kemencéje a szobában van, szája a konyhába nyílik, ezelőtt tüzelő padka van, melynek végein a főzésre szolgáló katlan helyezkedik el. Ez utóbbit a takaréktűzhely szorította ki, mely a szobába kerül a kemence mellé. A konyhá-

69. A lefedő szerkezetekkel kapcsolatos irodalom. *Barabás J.–Gilyén N.*, 1979. 50–70., *Bakó F.*, 1978. 51–55. 100–103., *Gyórfy I.*, 1943. 122–123., *Mendöl T.*, 1963. 63., 97., 99–101.

70. *Kóthy J.*, 1971.

ban külön sütőkemence nincs, ezt a feladatot az udvari vagy szobai kemence látja el.⁷¹ Konyhai kemencét sem Mezőcsáton, sem Ároktőn nem lehet találni. A felmért 21 ház nagy részében ma is van kemence. Ároktőn 7 házban, a szobában van a régebbi kerek formájú búbos, az Arany J. u. 24. sz. alatti házban a szobában kerek, a hátsó szobában szögletes csonka gúla alakú kemence van. Mezőcsáton a felmért házak közül az egyikben kerek, a másikban szögletes kemence van. A többi házban sajnos már lebontották a kemencét.

Csak írott forrásban szerepel az ősi – belülfűtős (palóc) kemencetípushoz kapcsolódó kürtő neve. (Egy 1700-as mezőcsáti boszorkányper jegyzőkönyvében.)⁷² Az első ház elmaradhatatlan alkotórésze a kemence volt. Régebben kerek, csonka kúp formájúra készítették. A szoba alapterületének kb. 1/8-át foglalja el, keskeny torokkal, a fekvőhelyül is szolgáló körbe futó padkával és a gyerekek alvóhelyeként használt suttal. Újabb forma a szögletes, csonka gúla alakú kemence, melyeket a cigányok készítettek, vályogalapba szurkált, abronccsal összefogott napraforgó szárakkal, sárral betapasztva. Szája a pitvarban van, innen fűtik, nyílását könnyen törő előke zárja el. A kemencét melegítésre, sütésre használják. Az e században épült néhány kemencénél a padka elmarad. A hátsó ház fűtésével a kemence átkerül ide, a befalazott eredeti kemenceszáj előtt a pitvarban a konyhapadka helyén főzőüst, takaréktűzhely vagy berakott sparhelt keletkezik (Mezőcsát, Attila u. 20. istállója). Néhány esetben a kemence az udvarra kerül. Az alföldi házra jellemző pitvar, és konyha közti, ajtónyílással ellátott válaszfalnak épületeinkben csak kis csökevénye található meg. Igen részletesen foglalkozott a mezőcsáti, pitvarban lévő tüzelőberendezésekkel Kóthy Judit.⁷³ Leírása szerint a legrégebbi forma a bejárattal szemben lévő középtüzelős szabadkémény alatti forma. Fő része a berakott konyha: 50–100 cm széles tüzelőhely, mindig katlannal párosult. A katlan a konyha tetején, vagy a padka részeként volt kialakítva. A főzés főként a konyhán történt. Ilyen formájú tüzelőberendezése volt valamikor a Mezőcsát, Attila u. 20. szám istállójának az Arany J. u. 5. és Széchenyi u. 32. számú ház berakott konyhájának. – Ma már egyik sincs meg. Egyetlen félig lebontott emléke a Pozsonyi u. 7. szám alatti kétosztatú (a kamrárt lebontották) házban van.

A konyhát padkák vették körül, ami rakodásra szolgált. Mindkét oldalon volt padka, ha két kemence volt a házban. A kemence szája előtti rész általában pernyetartó üreget tartalmazott. A berakott konyha és kemence közti padka között *kocik*nak vagy *kucik*nak hívták. A XX. század elejétől ehelyett az ún. berakott masinát (sparheltet) kezdi alkalmazni. Erre cserélik ki az Attila u. 20. és Arany J. u. 5. számú ház berakott konyháját is. A többi házban ezeket a régi tűzhelyformákat ma már mindenütt a korszerűbb váltotta fel.

Az alföldi ház tüzelőberendezéséhez szorosan hozzátartozik a szabadkémény, melyet a pitvar teljes, vagy részbeni szélességében készítettek. Fennmaradt pl. Ároktőn az Arany J. u. 22., 26. sz. házak nyári konyháiban, bepadlásolva a nyomait őrzik pl. az Ároktő, Széchenyi u. 40, a Mezőcsáti Petőfi u. 35. és Pozsonyi u. 18. számú házak

71. *Bátky Zs.*, 1930., *Győrffy I.*, 1943. 150–151.

72. *Schram F.*, 1970. I. kötet 139.

73. *Kóthy J.*, 1971.

pítvarai. A szabadkémény favázra készült, s náddal, s növényi, vagy fasövényre tapasztott szárral fedték be. A kéményfej általában tűzveszélyes faszindellyel fedett.⁷⁴

Az épület külső megjelenését a magyar népi építészetben általános, hosszúkás, téglalap formájú épületkubus és az azt lefedő élgerincű, nagyjából 45 fokos dőlésű tetőforma jellemzi. A házak túlnyomó többsége hossz tengelyével merőleges az utcára, így oromzata néz általában az utca felé. E rövidebb homlokzatnak alapvető meghatározója a tetőforma. A legrégebb ún. bogárhátú – élnélküli, a kontyolt nyeregtető formai kialakításához hasonló tetőforma ma már ismeretlen, valószínűleg a XVIII. században tűnt el.⁷⁵ A ma meglévő fedélszerkezeti módok közül a szelemenés-ágasfás típushoz nyeregtető tartozik, a szarufáshoz az előbbin kívül kontyolt nyeregtető is kapcsolódhatott.

A füstlyuk hagyományaként még a kontyolt nyeregtetőnél is általános az oromzat felső csúcsában lévő nyílás. (Általában faráccsal lezárva.) Nyeregtető esetén az oromfal vesszőből font, kő, vagy vályog lehetett. A legrégebbi megoldás az oromfal vesszőből font sövényfalú formája, esetleg tapasztva (Mezőcsát, Széchenyi u. 32.). Egy-két ágasfás-szelemenés háznál az oromzat a gyenge anyag valószínű pusztulása miatt nyitott (Mezőcsát, Széchenyi u. 36.). Sok nyeregtetős épületnél vályogból készült az oromzat, általában itt is meg van a füstlyuk. Ritka a fából készült, állóhézagos oromzat (Mezőcsát, Széchenyi u. 35.: itt kis ablaknyílás van az oromzaton.). Újabban a követ, téglát is alkalmazzák az oromzat kialakításakor. A vízvető nem jellemző. Az utcai homlokzat ereszvonala alatti részén még az ágasfás tetőszerkezet hagyományaként egy aszimmetrikusan elhelyezett ablakot találunk (50–60 cm × 80–90 cm-es kávaméretekkkel). Újabb megoldás a két ablak megjelenése, általában későbbi idejüket a nagyobb ablakméret jellemzi (70–80 cm × 1,00 × 1,20 cm kávaméretekkkel.) Ritka a homlokzaton a vakolatdíszes kialakítás (Ároktőn pl. az Arany J. u. 26. keretelt, félkörös vakolatívvel lezárt ablakkal). A rövidebb homlokzati oromtornác ritka (Ároktő, Bocskai u. 19.). A hosszabb homlokzaton csaknem általános a tornác. A nagy kiülésű eresz (a meghosszabbított szarufákon) véd az esőtől és meghosszabbítja a lakótér fedett részét. Az egyszerűbbek faoszloposak, felső részükön 2 könyökfával, nyeregfával, (Arany J. u. 26.) vagy nyeregfa nélkül. Néhány épületen szép, faragott oszlopokat találunk (Mezőcsát, Pozsonyi u. 4.). Díszesebb kivitelű a kő vagy téglaoszlopos íves tornác. A tornác eredete a reneszánsz-kori, Mátyás király építtette nyéki, pesti, villák oszlopos loggiáitól indul ki, ezek később a kismemesi kúriák közvetítésével jutottak el a XIX. század elejére a parasztházakig.⁷⁶

Két településünkön a kőoszlopos tornác inkább kismemesi házakra jellemző. Igen szép Mezőcsát-on a Mátyás u. 35. sz. pilléres tornáca, szegmentíves árkádsorral; hengeres oszloptörzsszel és négyzetes abacusszal, az oszlopok közti mellvéddel. Nagyon szép a mezőcsáti, Vörös Hadsereg u. 62. sz. ház, hasonló megoldású 4 ívével. Sok háznál alkalmazták a vízszintes gerendás áthidalású tornácot, négyzetes, vagy hengeres oszlopokkal.

74. Az alaprajzzal, tüzelőberendezéssel foglalkozó további irodalom: *Bakó F.*, 1978. 79–99., 123–124. *Bakó F.*, 1974. 217–284. *Bakó F.*, 1975. 175–220. *Bierbauer V.*, 1937. 101–102. 182–183. *Györfly I.*, 1943. 119–126.

75. *Bakó F.*, 1978. 100.

76. Balogh J. mutat rá a Mátyás villaépítészetére és a XVI–XVIII. században épült kismemesi kúriák loggia-tornác kapcsolatára. *Fülep L.–Dercsényi D.*, 1956. 262., *Barabás J.* szerint a tornác csak a XIX. század elején jelenik meg a népi építészetben, *Barabás J.–Gilyén N.*, 1979. 95. Erről a kérdésről ld. még *Bierbauer V.*, 1937. 184–185.

(Nagyon érdekes a mezőcsáti Dobó u. 25. sz. ház páros hengeres, négyszögletes, abacsuzú oszlopaival.) A tornác és az épület kapcsolata szerint találunk oldaltornácos, homlok-tornácos, tört- és lopott tornácos változatokat.⁷⁷

A leggyakoribb az oldaltornácos megoldás, ahol csak a hosszabbik homlokzaton jelenik meg. Néhány háznál a rövidebb homlokzatra is átmegy a tornác. (Homloktornác). Főleg utólagos bővítésnél alakulhatott ki az ún. tört-tornác, ahol csak az első szoba és a pitvar előtt volt tornác. A Vörös Hadsereg u. 62. sz. háznál pedig az igen ritka lopott-tornácformát figyelhetjük meg, ahol a tornácot mindkét oldalon a ház kiugró helyiségei határolják. A hosszabb homlokzaton a szobán, és általában a pitvaron (a bejáraton kívül) legfeljebb egy kis nyílás van, a kamra szintén egyablakos. Érdekes, egyedi megoldás Ároktőn a Széchenyi utca és Rákóczi utca sarkán lévő telken álló gazdasági épület bejárata: előtte fedett előépítménnyel, ez az ún. *gádor*.

Minden telken található a lakóház mellett 1-2 gazdasági épület is. Az Alföldön, ahol a gabonát nyomtatták, nem volt szükség a csűrre, vagy pajtára. Az istállóépületek jobban változtak az idő folyamán, mint más objektumok. Sok esetben az egymenetűség jegyében a lakóházhhoz csatlakozik, máshol önálló épületet kap. A régi kétbeltelkes települési forma alapvető épülete volt a külső, gazdasági udvar-jellegű beltelken levő tüzelős ól, ahol az állatokat tartották. Ez általában sövény-, vagy újabban vályogfalú épület, mennyezet nélkül, amihez esetleg kocsiszín is csatlakozott, ahol a szekereket tartották. A század elején kezdték építeni a földémmel rendelkező, padlásos istállókat. Részletesen foglalkozik a mezőcsáti tüzelős ólakkal *Kocsis Gyula*.⁷⁸ Leírása szerint kevesebb állatnál a homlok-jászlas-, többnél a keresztjászlas megoldást alkalmazták. Az istállóban általában a nagyobb térrészen volt a tüzelőhely, amely mellett a bejárati oldalon, a fal mellett volt a fekvő-helyül szolgáló ún. *dikó*.

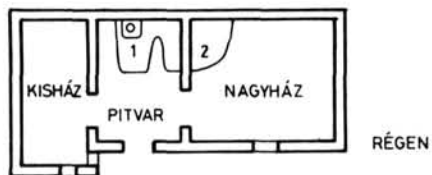
Az ólas-kertes rendszer felbomlása után egy telken, a ház körül valósul meg a gazdasági egység. Így a múlt századi házak mellett sokszor későbbi gazdasági épületek (istálló, disznóól, tyúkól) vannak. Néhány háznál ún. nyári konyha alakul ki (Ároktő, Arany J. u. 22., 26. szám), ezeknél a régi szabadkéményes forma maradt meg.

A régi lakóházak és gazdasági épületek megóvása a következő évek sürgős feladata mindkét településen.⁷⁹

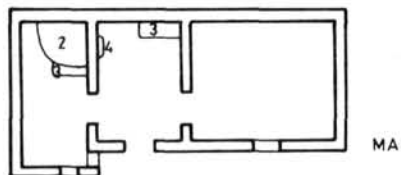
77. *Barabás J.* felosztása, *Barabás J. – Gilyén N.*, 1979. 96.

78. *Kocsis Gy.*, 1971.

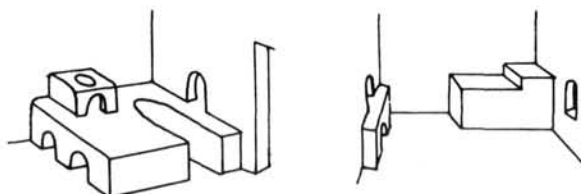
79. Végül itt szeretnék köszönetet mondani a témában írt régebbi dolgozataim konzulensének és a mostani írás lektorának, *dr. Guzsik Tamás* egyetemi adjunktusnak (BME Építészettörténeti és Elméleti Intézet) messzemenő szakmai segítségéért és értékes, mindenre kiterjedő tanácsaiért.

RÉGEN

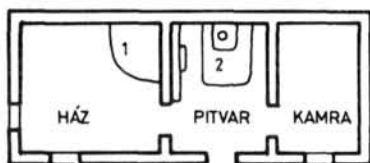

MA

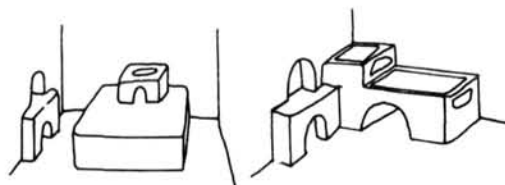

A PITVAR RÉGEN ÉS MA /TÁVLATI KÉP/

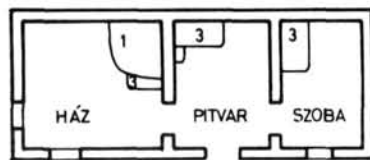
- 1 BERAKOTT KONYHA 2 KEMENCE
3 BERAKOTT SPARHELT 4 PERNYETARTÓ

FEJLŐDÉS
1. FÁZISA

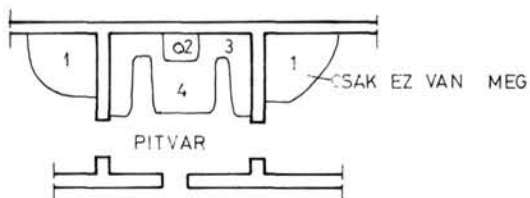

A PITVAR KÉPE AZ 1. ÉS 2. FÁZISBAN

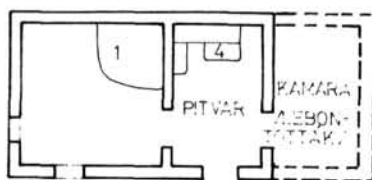

2. FÁZIS

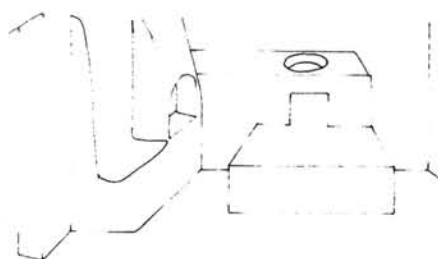
- KEMENCE 2 KATLAN 3 BERAKOTT MASINA

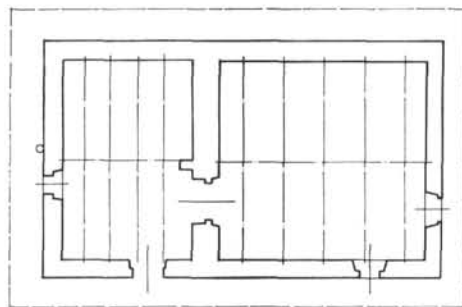
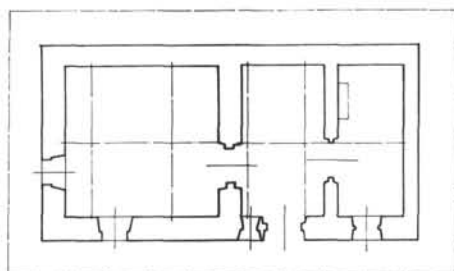
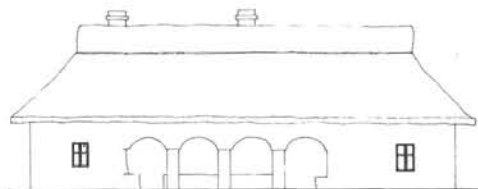
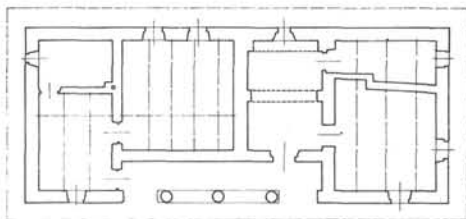
POZSONY: U. 7./1960/

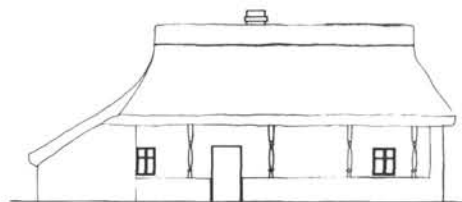
- 1 KEMENCE 2 KATLAN
3 PADKA 4 KONYHA

5. kép. A) Tüzelőberendezések I. B) Tüzelőberendezések II.,
C) Tüzelőberendezések III. (Barabás-Voigt, 1971. alapján)

6. kép. A) Mezőcsát, Vörös Hadsereg útja
62. sz. alaprajz homlokzat. B) Mezőcsát,
Arany J. u. 5. sz. alaprajz. C) Ároktő,
Bajcsy-Zsilinszky u. 10. sz.
alaprajz,
D) Ároktő, Mátyás u. 6. sz. homlokzat
(a szerző felmérései)

7. kép. Ároktő: A középkori templom feltételezett helye

8. kép. Katolikus templom, Ároktő

9. kép. Református templom, Mezőcsát

10. kép. Református templombelső, Mezőcsát

11. kép. Katolikus templom, Mezőcsát

12. kép. Katolikus templombelső, Mezőcsát

13. kép. Jellegetes utcakép (Bocskai utca), Ároktő

14. kép. Mezőcsát, Attila utca

15. kép. Ároktő, Béke u. 23. sz.

16. kép. Ároktő, Széchenyi u. 40. sz.

17. kép.
Mezőcsát, Széchenyi u. 32. sz.
Sövényfalú oromzat

18. kép. Ároktő,
ideiglenes sövénykunyhó
az ótemető mellett

19. kép. Mezőcsát, Széchenyi u. 15. sz.

20. kép. Mezőcsát,
Széchenyi u. 26. sz.

21. kép. Ároktő,
Bajcsy-Zsilinszky u. 10. sz.

22. kép. Mezőcsát, Attila u. 20.
istállója

23. kép. Mezőcsát, Arany J. u. 5. sz.

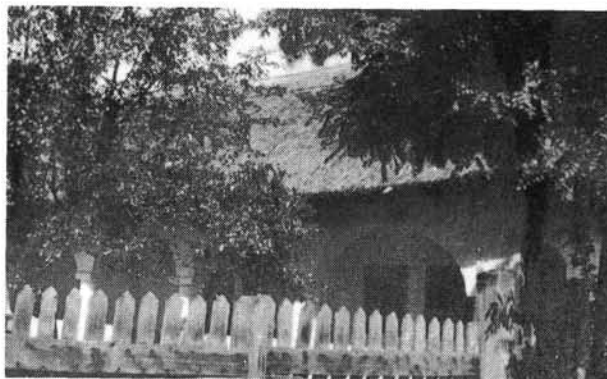
24. kép. Mezőcsát, Széchenyi u. 55. sz.

25. kép. Ároktő, Arany J. u. 26. sz.

*26. kép. Mezőcsát,
Pozsonyi u. 4. sz.*

*27. kép. Mezőcsát,
Mátyás u. 35. sz.*

28. kép. Mezőcsát, Dobó u. 26. sz.

29. kép. Gazdasági épület, Ároktő

IRODALOM

Rövidítések:

- ACP = Acta Cassae Parochorum
Egri Egyh. Közl. = Egri Egyházmegyei Közlöny
EMÉ = Egri Múzeum Évkönyve
ÉK = Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények
HOMÉK = Herman Ottó Múzeum Évkönyve
HOM Közl. = Herman Ottó Múzeum Közleményei Évkönyve
MÉ = Magyar Építőművészet
NÉ = Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője
OL = Országos Levéltár
TK = Településtudományi Közlemények

Acta Cassae Parochorum:

Egyházmegyei szerint besorolt iratok. Egri egyházmegye. A Művészettörténeti Dokumentációs Központ Forráskiadványai Bp. 1969. V. 1 füzet. 19,66.

Acsády I.,

1896. Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720–21. Magyar Statisztikai Közlemények Új folyam XII. k. Bp.

ÁUO Árpád-kori új okmánytár. szerk.: Wenzel Gusztáv Bp. 1860–74. XI. Bp. 1873.

Balassa M. I.,

1977. Az ágasfás-szelemenés tetőszerkezet a magyar népi építkezésben. Ethnographia. LXXXVIII. 2–3. 329–364.

Bakó F.,

1967. A faépítkezés emlékei Heves megyében. EMÉ 1967. V. Eger, 161–240.

Bakó F.,

1973. A föld- és a téglafalazat az északmagyarországi népi építkezésben. EMÉ 1972. X. Eger, 247–305.

Bakó F.,

1974. Északmagyarországi parasztházak tüzelőberendezéseinek történeti előzményei. EMÉ 1973–74. XI–XII. Eger. 217–285.

Bakó F.,

1975. A parasztház alaprajzi fejlődése Északmagyarországon. EMÉ 1975. XIII. 175–220.

Bakó F.,

1978. Parasztházak és udvarok a Mátra vidékén. Bp.

Barabás J. – Gilyén N.,

1979. Vezérfonal népi építészetiünk kutatásához. Bp.

Barabás J. – Voigt V., (szerk.)

1971. Mezőcsát népi kultúrájából. Mezőcsáti Helytörténeti füzetek, Mezőcsát.

Bartucz L., (szerk.)

1943. A magyar nép. Bp.

Bátky Zs.,

1921. Parasztházak építőanyag szerint való elterjedése hazánkban. Föld és Ember I. 35–39.

Bátky Zs.,

1930. Magyar tűzhelyek és háztípusok. NÉ XXII. évf. 3–4.

Bátky Zs.,

1930. A magyar ház eredete. NÉ XXI. évf. 55–83.

Bátky Zs.,

Építkezés (A magyarság néprajza I. kötet Bp. é. n.)

Bél M.,

Descriptio Comitatus Borsodiensis. Orsz. Széchenyi Könyvtár kézírattár. Fol. Lat. 3369.

Bierbauer V.,

1937. A magyar építészet története. Bp.

- Bodgál F.*,
1967. Az ároktövi kovácsok. *Ethnographia* LXXVIII. 2. 202–218.
- Borbíró V.*,
1954. A földfalú házak építéséről. *Építőanyag* I. 233–240.
- Csánki D.*,
1890–1913. Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. Bp.
- Csikvári A.*, (szerk.)
1939. Vármegyei szociográfiák. Borsod vármegye. Bp.
- Danyi D.–Dávid Z.*, (szerk.)
1960. Az első magyarországi népszámlálás (1784–87) Bp.
- Domanovszky Gy.*,
1953. A mezőcsáti kerámia. Bp., (Magyar népművészet 17.)
- Farbaky P.*,
1981. Településszerkezeti vizsgálatok a Mezőségben (Ároktő és Mezőcsát.) *HOM Közl.* 19. 38–49.
- Fülep L.–Dercényi D.*, (szerk.)
1956. A magyarországi művészet története. Bp. I. kötet.
- Fényes E.*,
1837. Magyar országnak . . . mostani állapota . . . III. kötet Pest.
- Genthon I.*,
1961. Magyarország művészeti emlékei II. kötet. Bp.
- Győrffy Gy.*,
1963. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. kötet. Bp.
- Győrffy I.*,
1935. Telekformáink. *Földrajzi Közlemények* 226–231.
- Győrffy I.*,
1942. Magyar nép, magyar föld. Bp.
- Győrffy I.*,
1943. Magyar falu, magyar ház. Bp.
- Gunda B.*,
1954. A népi építkezés kutatásának módszere. MTA II. Osztály Közleményei. Bp. IV. 73–79.
- Hadik B.*,
1926. A magyar ház ezelőtt kétszáz évvel. *NÉ XVIII. évf. I. füzet* 34–35. (*Bél M.*, Tractatus de re rustica Hungarorum. Pars I. cap. 2. membr. 252.)
- Hoffmann T.*,
1972. Néprajz, társadalomkutatás, feudalizmus. *Valóság* 12. sz. 8–29.
- Homola J.-né–Judt I.-né–Kovács I. G.*,
1971. Feudális kori összeírások a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltárban. (Borsodi levéltári füzetek) Miskolc.
- Huszka J.*,
1897–98. A mezőcsáti kórus. *Magyar Iparművészet*. I. 20–25.
- Károlyi A.–Perényi I.–Tóth K.–Vargha L.*,
1955. A magyar falu építészete. Bp.
- Kovacsics J.*, (szerk.)
1957. A történeti statisztika forrásai Bp.
- Kovacsics J.*, (szerk.)
1963. Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig. Bp.
- Kováts J. I.*,
1942. Magyar református templomok Bp. I–II. kötet.
- Kühne L.*,
1962. Földrajzi helynévkutatás a Bükk északi részén. *Miskolc Borsodi Földrajzi Évkönyv* 3–4. kötet. 139–142.

- K. Végh K.,*
1970. Honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletek a miskolci múzeumban. *HOMÉK IX.* 79–107.
- Maksay F.,*
1971. A magyar falu középkori településrendje. Bp.
- Marosi E.,*
1975. Magyar falusi templomok. Bp.
- Megay G.,*
1956. Az Ároktő-dongóhalmi honfoglaláskori magyar temető. *HOM Közl.* 3.15–21.
- Mendöl T.,*
1971. Általános településföldrajz. Bp.
- Méri I.,*
1952–1954. Beszámoló a Tiszalök–rázompusztai és Turkeve–mórici ásátások eredményeiről. *Archeológiai Értesítő.* 1952. 49–67, 1954. 138–154.
- Nagy I., (szerk.)*
1883. Anjoukori okmánytár. 3. kötet Bp.
- Navora K.–Navoráné Sántha M.,*
1931. Mezőcsát Borsod megyei nagyközség története. Mezőcsát.
- N. Kiss I.,*
1960. 16. századi dézsmajegyzékek. Bp.
- Ortvay T.,*
1891. Magyarországi egyházi földleírása a XIV. század elején. Bp.
- Pesty F.,*
1864. Helynévtár. Borsod megye. Bp. Országos Széchenyi Könyvtár. Fol. Hung. 1114.
- Pályay E.,*
1938. Földbirtok megoszlás és népszaporodás kapcsolata a mezőcsáti járásban. Miskolc.
- Schram F.,*
1970. Magyarországi boszorkányperek 1529–1786. Bp.
- Szabó I.,*
1966. A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század) Bp.
- Szabó I.,*
1969. A középkori magyar falu. Bp.
- Szentpétery I.,*
1923–43. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II. kötet. Bp.
- Thaly T.,*
1959. A Csörsz nyomda nyomán. Borsodi szemle III. 1. sz. 34–36.
- Tombor I.,*
1968. Magyarországi festett famennyezetek és rokonemlékek a XV–XIX. századból. Bp.
- Tóth J.,*
1954. A magyar faluépítés esztétikai kérdései. *MÉ* 7–9. sz. 196–202.
- Tóth J.,*
1961. Népi építészetünk hagyományai. Bp.
- Tóth K.,*
1954. Az anyag, szerkezet és forma egysége a népi építészetben. *MÉ* 7–9. sz. 196–202.
- Vajkai A.,*
1948. A magyar népi építkezés és lakás kutatása. Bp.
- Vargha L.,*
1954. Magyar népi műemlékek. *MÉ* 7–9. sz. 211–218.
- Vargha L.,*
1960. Borsod-Abaúj-Zemplén megye népi műemlékei. *ÉK IV.* Bp. 95–131.
- Vályi A.,*
1796. Magyar országnak leírása. I. kötet Buda.
- Velics A.–Kammerer E.,*
1886–1890. Magyarországi török kincstári defterek. I–II. Budapest.
- Végh K. M.*
1904. Ároktő és vidékének története. 4. A. Ároktő. *Egri Egyh. Közl.* 1904. 3. 20–21.

SIEDLUNGSGESCHICHTE UND VOLKSARCHITEKTUR IN ÁROKTŐ UND MEZŐCSÁT

(Auszug)

Mezőség ist eine Übergangsregion im südlichen Teil des Bezirks Borsod in Nordostungarn, die sich an der Theiss, zwischen dem Bükk-Gebirge und der Grossen Tiefebene erstreckt. Das Zentrum ihres östlichen Teils ist Mezőcsát (7000 Einwohner), die Bevölkerungszahl der übrigen Siedlungen bewegt sich zwischen 1000–4000. In der vorliegenden Studie sollen die Geschichte, geschichtliche Entwicklung der Siedlungsstruktur und die Volksarchitektur von Mezőcsát sowie Ároktő, das unter den kleineren Siedlungen besonders reich an volksarchitektonischen Objekten ist, untersucht werden.

Die Umgebung von Ároktő war schon seit Urzeiten bevölkert, in seinen Randgebieten wurden eine Siedlung aus der mittleren Bronzezeit und Grabstätten aus der frühen Eisenzeit erschlossen. Die ebenfalls hier vorgefundenen Grabstätten, die sich auf das 10–11. Jahrhundert datieren lassen, weisen nach, dass diese Gegend bereits zu dem Zeitpunkt von Ungarn besiedelt war. Ároktő wird erstmals in einer Urkunde um 1230 erwähnt. Gemäss einer Dezimalliste aus den Jahren 1332–35 war es ein bedeutendes Dorf. Die in dieser Liste enthaltene St. Thomas-Kirche konnte lokalisiert werden: u.zw. an einer mit Bäumen bewachsenen Erhöhung westlich der heutigen Siedlung, an der Kreuzung der Wege Dorogma-Mezőcsát. Seine Grenzmauern wurden um 1900 vom Dorfpfarrer erschlossen. Die Herrscher des Dorfes wechselten sich ab dem 14. Jahrhundert häufig und es kam schliesslich ab 16. Jahrhundert in türkische Hände. Die mittelalterliche Kirche wird wahrscheinlich bei einem türkischen Angriff zerstört worden sein, bei dem ein Grossteil des Dorfes ebenfalls vernichtet wurde. Die nächste Dorfstätte hat sich um die II. Kirche der Siedlung, östlich der ersten, am Theissknie angesiedelt. Die Kirche, die später in Besitz der Reformanten gekommen ist, wurde von der Theiss weggeschwemmt. Die reduzierte Zahl der Bevölkerung wurde im Jahre 1718 durch Neuansiedler aufgestockt, die sich westlich des bestehenden Dorfes niederliessen. Im Jahre 1788 wurde die neue reformatische, in den Jahren 1793–97 die neue römisch-katholische Kirche errichtet.

In der Umgebung von Mezőcsát lassen sich ebenfalls viele Spuren früheren Siedlungen nachweisen. Vor der ungarischen Landnahme haben Awaren und Slaven auf diesem Gebiet gelebt. In Mezőcsát wurden Grabstätten aus dem 11. Jahrhundert, der Arpadenzeit, gefunden. Gemäss einer Urkunde aus dem Jahre 1225 war Mezőcsát in zwei Hälften geteilt. Die mittelalterliche Siedlung hat sich um die Landstrassen Miskolc–Ároktő sowie um die dazu senkrecht verlaufenden ost-westlichen Landstrassen aufgebaut, mit einer spiralförmigen Siedlungsstruktur, hervorgerufen durch die dominierende Rolle der erstgenannten Landstrasse, sowie einen sich in der Mitte der Siedlung ausbreitenden Marktplatz. Zum ersten Male wird es im Jahre 1549 als Marktflücken, Oppidum, erwähnt. Von seiner mittelalterlichen Kirche ist nichts bekannt. Während der türkischen Herrschaft wird Mezőcsát mit einer Umfriedung geschützt, trotzdem wird es gegen Ende des 16. Jahrhunderts von den Türken besetzt. Die Siedlung geht in ihrer Entwicklung zurück, verliert sogar den Rang als Marktflücken und bekommt ihn erst 1715 zurück. Von da an ist ihre

Entwicklung ungebrochen. 1700 liegt die katholische Kirche in Ruinen, die Reformanten besitzen jedoch eine Holzkirche, die im Jahre 1745 durch die heute noch bestehende Kirche ersetzt wird. Eine neue römisch-katholische Kirche wurde im Jahre 1856 erbaut.

In Mezőcsát werden zur heutigen Zeit die alten Häuser in zunehmendem Masse abgerissen, demgegenüber entwickelt sich Ároktő immer noch langsamer, sein Dorfbild wird heute noch durch die alten Häuser mit Lehmwänden und Schilfdächern geprägt. Ein Grossteil der Grundstücke hat bis heute seine unregelmässige, rechtecksnahe Form bewahrt, es sind lediglich die in unserem Jahrhundert entstandenen Grundstücke bandförmig. Auf den Grundstücken sind die Gebäude in der Regel ein-, seltener zweireihig untergebracht, es gibt aber auch Beispiele für Anordnungen, in denen das Wohnhaus und die Wirtschaftsgebäude senkrecht zueinander stehen. Eine spezielle Bauweise ist der sogenannte Gemeinschaftshof. Hierbei werden die Wohnhäuser des Grundstückes hintereinander, in Gruppen angeordnet. Das Alter der Gebäude wird meistens durch die in den Unterzugsbalken eingehauene Jahreszahl gekennzeichnet. Das unseres Wissens älteste Gebäude in Mezőcsát befand sich in der Petőfi u. 28 (1792), es wurde aber leider vor wenigen Jahren abgerissen. In Ároktő wurde nach unserem Kenntnisstand das älteste Haus im Jahre 1822 erbaut (Széchenyi u. 50.).

Die Häuser wurden fast ausschliesslich aus Lehmziegeln, am Giebel manchmal pflanzlichem Material gefertigt, die Umfriedung wurde mit Kotpfladen verputzt. Die Häuser sind mit einer ebenen Decke versehen. Die Giebelbalkenbauweise ist älteren Ursprungs. Neuzeitig werden nur noch Querbalken verwendet. Die Deckenbalken werden mit Ruten und Schilf bespannt und mit Kot verkleidet. Eine neuere Lösung ist die Decke aus Brettern. Unter den Dachkonstruktionen sind die Bauweisen mit Sparren und Pfetten gleicherweise zu finden. Die Dächer der älteren Häuser wurden generell mit Schilf gedeckt.

Die Entwicklung der Wohnungsgrundrisse begann mit dem einzelligen Haus. Diese sind heute nicht mehr aufzufinden, aber einzelne zweizellige Häuser kann man noch antreffen. Die Einteilung der dreiräumigen Wohnhäuser ist wie folgt: Der Eingang führt in den mittleren Raum, hier ist der Herd untergebracht, dadurch teilt sich der Raum in Diele und Freikaminküche. Von hier geht es in das Vorderzimmer, in dem sich der Ofen befindet, bzw. hinten in die Kammer oder das Hinterzimmer. Im Laufe der Zeit wurde der Ofen vom vorderen in das hintere Zimmer verlagert, dadurch entstand das sog. „saubere Zimmer“.

Die Diele verläuft an der Längsseite der Häuser und setzt sich u. U. an der Stirn- wand fort. Sie kann aus Holz gebaut sein, man findet aber auch Dielen aus Stein- bzw. Ziegelsteinsäulen vor. Besonders schön sind in Mezőcsát die Gebäude in der Mátyás u. 35 und Vörös Hadserg u. 62. mit ihren breiten Arkaden.

Die Erhaltung der alten Häuser ist eine dringende Aufgabe der nächsten Zeit für beide Siedlungen.

Péter Farbak

GYÜMÖLCSTERMESZTÉS ÉS A GYÜMÖLCCSEL VALÓ KERESKEDELEM A BÜKKALJÁN

VIGA GYULA

A Bükkalja, a Bükk déli előterének dombsága nagy múltú bortermő vidék. Nagy hagyományai vannak – a szőlőkultúra kísérőjeként – a gyümölcsstermesztésnek is ezen a területen. Jelen tanulmány néprajzi módszerekkel igyekszik feltárni a gyümölcskultúra főbb vonásait, elsősorban arra keresve választ, hogy milyen szerepet kapott a gyümölcsstermesztés az itt élő népesség életmódjában, s hogyan hatott gazdálkodása egészére, valamint arra, hogy miként illeszkedett a táj gyümölcsstermesztése az Alföld és a hegyvidék közötti hagyományos munkamegosztás és termékcseréjébe. Nem érintem itt a szőlőstermesztés kérdéseit, csupán akkor, ha a szőlő gyümölcsként kerül fogyasztásra.

A borsodi és a Bükk-vidéki gyümölcsstermesztés jellemzőire, egyszermind legalapvetőbb ellentmondására már *Fényes Elek* felhívta a figyelmet: „A meleg és szelíd éghajlat igen kedvező a gyümölcsfáknak, s innen *gyümölcs bőséggel találtak, ámbar termesztésére, nemesítésére a lakosok felette kevés szorgalmat fordítanak*. Különösen szép és sok gyümölcsöt adnak el Diós-Győr és Kis-Győr helységei, hol egyszermind legnemesebb barack és mandolafák lepik el a szőlőhegyeket.”¹ Diósgyőről később újra említi, hogy „... gyümölcse bőséggel...”; Gesztről, hogy „Szőlőhegye igen jó fehér bort terem, úgy hogy aszút is szoktak csinálni.”; Kisgyőről pedig, hogy „Igen sok és híres gyümölcsöt termeszt”.² Kisgyőről másutt külön említi: „gyümölcsstermesztésben a nép különös szorgalmat fejt ki, mindazonáltal (fő) jövedelemagát a szőlőművelés teszi.”³

A gyümölcsstermesztés nagy múltjára és jelentőségére utalnak a kéziratos térképek helynevei is. Néhány érdekesebb név, a teljesség igénye nélkül: Andornaktálya: *Gyümölcsöskert* (1858); Balaton: *Cseresznyehegy* (1873); Bélapátfalva: *Gyümölcs* (XVIII. század vége), *Kerek gyümölcs* (1858), *Szilvás* (1864), *Vad almás* (XVIII. század vége); Borsod-*geszt: Birsalmás tető* (1863); Bükkaranyos: *Szilvás völgy* (1861); Bükkmogyorósd: *Szilvás* (1788), *Körte völgy* (1856); Bükkzsérc: *Cseresnye* (XVIII. század vége), *Szilvás* (XVIII. század vége); Cserépfalu: *Keserű alma völgy* (XVIII. század vége), *Körtvélyes lápa* (1859); Harsány: *Meggyes* (1846), *Meggyes hegy* (1846); Kisgyőr: *Somos bérc tető* (1894), *Somosvölgy* (1894), *Vadalma völgye* (1894), *Nagy meggyes* (XVIII. század vége), *Almás bérc* (1894); Kondó: *Szilva völgy* (1786); Miskolc: *Birsalmás* (1861), *Kis szilvás völgy*

1. *Fényes E.*, 1847. II. 244.

2. *Fényes E.*, 1847. II. 247–248.

3. *Fényes E.*, 1851. I. 72.

(1862), *Nagy szilvás völgy* (1862); Sály: *Körtvélyes völgy* (1777), *Medjes tető* (1777); Varbó: *Bata szilvás* (1871),⁴ s bizonyára ide kapcsolható maga *Szilvásvárad* neve is.⁵

A helynévanyag jelzi azt, hogy a gyümölcsfák, gyümölcsösök jelentős szerepet játszottak egy-egy faluközösség topografikus ismereteiben, a különböző egységek, a faluhatár részeinek lokalizálásában, ill. ezek nyelvi áttételében. A helynevek jobbra egységes gyümölcsösökről, de legalább domináns gyümölcsfajok elkülönült meglétéről tanúskodnak. Szembetűnő az is, hogy egyaránt szerepelnek vadgyümölcsök és – feltehetően – nemesített, tenyésztett gyümölcsfajok a névanyagban. Ez – a recens adatokkal együtt – jelzi, hogy a vadgyümölcsök gyűjtése, feldolgozása, konzerválása a közelmúltig része volt a terület gyümölcskultúrájának, s a kettő összefonódott.

A jeles gyümölcsstermő táj és az alacsony szintű termelési tevékenység közötti ellentmondást a gazdasági szakemberek jól ismerték. 1859-ben Borsod megye területére kiterjedő hatáskörrel *Gyümölcsészeti Társulat*ot hoznak létre, melynek célja a természetői kedv fellendítése lett volna, valamint a nemesebb gyümölcsfajok és fajták elterjesztése.⁶ Jelentős lendületet adott a gyümölcsstermesztésnek a filoxera-vész: az általa sújtott szőlősgazdák és birtokosok a gyümölcsstermesztésben igyekeztek kárpótlást lelteni. Olyan felfogás is élt, mely szerint a szőlőműveléssel addig igénybe vett magasabb térszíneket át kell engedni a gyümölcsstermesztésnek, s a termékenyebb, sík részeket kell szőlővel beültetni.”⁷ Mennyiségi és minőségi fellendülés is jellemzi ezt a korszakot, s – *Laczkó István* szerint – ebben az időszakban teremődik meg az alapja a később országos jelentőségűvé váló bükkaljai cseresznyetermő tájnak: az 1880–1890-es évekre tehető az első szomolyai rövid szárú cseresznyefa termése.⁸ Mindez nem változtat azon a tényen, hogy a Bükkalja gyümölcsészete alapvetően gyenge minőségű faállománnyal, s alacsony szintű művelési rendszerrel éri meg századunkat (lásd alább).

A Bükkalja falvaiban általában nem voltak összefüggő gyümölcsöskertek, a gyümölcsfák a ház körüli kertekben, de elsősorban a szőlőkben teremtek. Itt-ott még a kaszálókon és a legelőkön is voltak gyümölcsfák. A gyümölcsösök fajtaösszetételét az 1895-ös és az 1935-ös üzemi statisztikák adatai jól szemléltetik.⁹

4. *Román J.*, (szerk.) 1977–1979.

5. *Kiss L.*, 1978. 614. A „szilvás” előtag tulajdonképpen „szilvás hely” jelentésű.

6. *Laczkó I.*, 1964. 10.

7. *Laczkó I.*, 1964. 11.

8. *Laczkó I.*, 1964. 12.

9. *Magyar Statisztikai Közlemények* 1. 338–344.; *Magyar Statisztikai Közlemények* 100. 342.

A gyümölcsfaállomány összetétele – 1895

	Alma	Körte	Cseresznye	Meggy	Őszi barack	Kajszin	Szilva	Dió	Mandula	Gesztenye	Eper	Összes
Bogács	917	48	4	158	14	46	559	23	4	17	166	1357
Borsodgeszt	573	161	586	472	354	5	4239	201	89	1	211	6892
Bükkzsérc	658	481	571	177	223	62	5585	192	3	–	51	8003
Cserépfalu	2190	899	2787	667	540	237	14724	223	10	10	366	22653
Cserépváralja	331	35	204	275	64	30	1620	34	8	–	97	2698
Kisgyőr	1911	1039	4975	892	2281	231	13571	389	46	–	449	25784
Noszvaj	3509	2319	6574	822	760	568	28949	1012	97	24	200	44804
Sály	1785	641	1759	760	821	99	13119	344	41	2	541	19912
Szomolya	1250	150	2472	512	221	150	15277	132	15	1	128	20308

A gyümölcsfaállomány összetétele – 1935

	Alma	Körte	Birs	Naspolya	Cseresznye	Meggy	Őszi barack	Kajszi barack	Szilva	Ringlő	Dió	Mogyoró	Mandula	Gesztenye	Eper	Összes
Bogács	1619	873	196	–	1339	509	718	392	5928	27	698	1	59	4	1044	13407
Borsodgeszt	948	434	256	61	781	446	2098	79	2386	37	330	2	33	3	110	8004
Bükkzsérc	1090	993	189	1	1033	209	520	210	4179	56	269	11	12	–	19	8792
Cserépfalu	699	443	77	18	1074	156	258	104	2782	32	208	–	1	8	323	6183
Cserépváralja	138	111	69	–	239	74	163	44	957	17	64	–	8	11	141	2036
Kisgyőr	696	542	334	–	1581	263	885	122	3236	35	352	1	44	4	134	8229
Noszvaj	1714	2131	1060	10	4201	1606	739	298	7645	88	1221	–	33	–	265	21011
Sály	2992	535	139	23	1048	411	1204	743	6079	104	425	53	51	5	1351	15163
Szomolya	560	222	11	6	2514	57	221	124	4448	55	50	–	1	13	90	8372

A két adatfelvétel között eltelt négy évtized meglehetősen intenzív változásokat rögzít, pozitív és negatív irányban egyaránt. A nagy gyümölcsfasűrűség, s az egy lakosra jutó nagy gyümölcsfa mennyiség változatlanul jellemzője maradt a terület falvainak, a termesztés átcsoportosulása azonban jól megfigyelhető. Bogács, Noszvaj és Sály kiemelkedő szerepét jól tükrözik a statisztikák, Szomolya közepes számértéke viszont egy – a többinél lényegesen intenzívebb – cseresznye-monokultúrát takar.

A fajták megoszlásának változása lényegében az országos képet tükrözi. A XIX. század végén – országos szinten – az igénytelenebb gyümölcsök uralták a gyümölcsfaállományt. Vezetett a szilva, ezt követte az alma, a meggy, majd az őszibarack, a körte s végül a cseresznye. Századunk első harmadában nem csak mennyiségi, hanem bizonyos minőségi változás is megfigyelhető. Ez adatszerűen – százalékban kifejezve – a következőket jelenti, országos állományt tekintve:¹⁰

	1895	1935
alma	15,59	18,41
körte	8,97	8,9
birs	–	1,62
cseresznye	5,01	6,34
meggy	13,19	7,64
szilva	36,56	29,76
kajszi	4,79	8,65
őszibarack	8,97	11,77
mandula	0,69	0,73
dió	5,55	5,86
gesztenye	0,68	0,32
	100%	100%

A szilva még őrzi vezető szerepét, de aránya csökkent. Az almafák száma némiképp nőtt. Csökkent a meggy aránya, de nőtt a körte és a barack; tehát az intenzív fajták jelentősége fokozódott.¹¹ Régióink statisztikai adatai lényegében ugyanezen változásokat jelzik.

Az országos tendenciát követi a faállomány számbeli gyarapodása is. 1895–1935 között hazánkban a gyümölcsfaállomány a következők szerint alakult:¹²

1895 – 21 917 180 db

1935 – 32 394 746 db

Tévedés lenne azonban azt gondolni, hogy a bemutatott szám adatok területileg jelentős, a határhasználat egészében jelentékeny részt kapó, s intenzív kertkultúrát rejtenek. A kert és a gyümölcsös terület csak igen kis hányadot képviselt falvaink határában.¹³

10. Elek L., 1966. 279.

11. Elek L., 1966. 272–274.

12. Elek L., 1966. 279. Megyénkből nem áll rendelkezésemre az 1959-es számlálás részletes adatsora, de kétségtelen, hogy az ország gyümölcsfaállománya ekkor már 87 736 537 darab volt, s ebből – a Duna–Tisza köze után – Borsod megye részesedik leginkább a nem egészen 7 millió gyümölcsfájával.

13. Mezőgazdasági statisztikai adatgyűjtemény 1870–1970. Földterület III. Községsoros adatok.

A földterület hasznosítás szerinti megoszlása (kh):

	Összes ter.	Szántó	Rét	Legelő	Erdő	Szőlő	Kert, gyümölcs
Bogács	4267	2428	138	653	746	—	95
B.-geszt	2787	1949	87	477	8	—	98
Cserépfalu	7791	1173	148	311	5781	27	95
Cs.-váralja	2541	515	44	410	1462	—	31
Bükkzsérc	6461	700	100	172	5294	5	76
Kisgyőr	12205	2107	362	515	8898	55	66
Noszvaj	3272	1272	88	493	961	43	246
Sály	4438	2669	174	897	395	5	80
Szomolya	3922	1550	77	918	1155	—	95
1935							
Bogács	4286	2478	119	484	780	120	131
B.-geszt	2783	1796	102	480	12	168	117
Cserépfalu	7704	1116	124	197	5799	116	158
Cs.-váralja	2540	480	65	385	1454	32	43
Bükkzsérc	6465	644	80	186	5267	58	100
Kisgyőr	12104	1826	313	1190	8255	131	61
Noszvaj	3244	1317	72	293	1136	110	170
Sály	4421	2490	192	898	420	108	117
Szomolya	3940	1818	107	302	1178	247	149
1966							
Bogács	4286	2303	59	307	897	283	110
B.-geszt	2512	1340	70	599	10	171	204
Cserépfalu	7757	1243	56	414	5601	131	87
Cs.-váralja	2547	474	51	268	1533	59	37
Bükkzsérc	6474	594	55	119	5274	84	146
Kisgyőr	12365	1067	368	1543	8340	123	283
Noszvaj	3273	1150	76	198	1185	199	277
Sály	4441	1840	157	960	497	195	395
Szomolya	3940	1220	91	334	1218	464	360

A bemutatott gyümölcsfaállomány rendkívül vegyes összetételű, gyenge minőségű volt. A fák gondozása és védelme, az okszerű gyümölcsstermesztés szinte teljesen ismeretlen volt.¹⁴ A gyümölcsfák olyan hasznot jelentettek a parasztgazdaságok számára, amelyért külön nem nagyon kellett dolgozni, s nem igényelt külön befektetést. (Mindez azért nehezen érthető, mert a gyümölcsstermesztés révén megszerezhető haszon nem volt jelentéktelen az egyes családok általános jövedelmi lehetőségeihez mérten) (lásd alább).

Az egyes gyümölcsfajokon belül is a gyenge minőségű termést adó fajták voltak túlsúlyban, az alacsony termelési színvonal következtében sajátos természetes kontra-szelekció érvényesült, melynek eredményeként az értékesebb, ám kényesebb fajták eltűntek a természetből.¹⁵ A gyümölcsfák többsége *magántermő* volt, melyeket alig gondoztak. Bár voltak falvainkban gazdaiskolát végzettek, s a férfiak jelentős része értett a fák oltásához és metszéséhez, mégsem gondozták azokat, s nem gondozták nagyobb

14. Laczkó I., 1964. 13.

15. Laczkó I., 1964. 13.

részüket ma sem. A gyümölcsfák ápolása esetenként a körülásából, – a kerttel és a szőlővel együtt történő – trágyázásból, a száraz gallyak kitördeléséből vagy kifűrészeléséből, a hernyós ágak lenyeséséből állt. A facsemeték jelentős része is magról nőtt, esetleg vad alanyba oltották őket, később Miskolcon vagy nagyobb gyümölcsstermesztő falvakban (Bogács, Szomolya, Tibolddaróc) létesített faiskolákból szerezték be.¹⁶ A permetezés egészen az 1950-es évekig nem volt szokás, s nagyon sokan ma sem permetezik gyümölcsfáikat, még szőlőjükben sem. A hernyós ágakat nyesőollóval levágták, s összegyűjtve, esetleg petróleummal leöntve elégették. Ha a fa levéltetves volt, akkor fahamuval bepergetve igyekeztek leszárítani az apró kártevőket. Általában nem ismerik azonban a gyümölcsfák kártevőit és betegségeit sem és azok védelmére nem fordítottak gondot. A szőlőket az 1920-as években kezdték – szórványosan – *kékkővel* (rézgalic) permetezni. Az első permetezőgépek azonban csak kis számban jelentek meg falvainkban, így a permetlevet rossz seprűvel, libatollból kötött *tajjus csutakkal* hordták fel a növényre. Jobbára azonban csak a második világháború után, s főleg a tsz-ek megalakulása óta terjedt el a permetezés falvainkban, de ma is elsősorban a szőlőt permetezik.

Szegényes volt a gyümölcsstermesztés eszközkészlete is: kis fűrészt használtak, melyet esetleg hosszú nyélre, póznára kötöztek, hosszú nyelvű hernyózó ollót, metszőollót, melynek egyik szára hosszú pózna, másik pedig dróttal vagy madzaggal húzható, ily módon közelítve a két vágóélt egymáshoz. Minden háztartásban fellelhető a metszőolló, kevesebb helyen a *kapircs*. Az oltáshoz általában éles zsebkés szolgált, kevesek használtak külön szemzőkést erre a célra.

Télen, a nagyszámú vad, főleg a nyúl kártétele ellen papírral, szöges dróttal, zsúppal, venyigével, ronggyal tekerték be, s ily módon igyekeztek megvédeni – főleg a fiatalabb – fák törzsét.

A gyümölcsállomány vegyes összetételéről tanúskodik az a gazdag névanyag is, amely a Bükkalja falvaiban a gyümölcsfajtákkal kapcsolatban fellelhető. Mivel a bükkaljai gyümölcsnevekkel külön írásban foglalkoztam,¹⁷ ezért itt csupán a névanyag bemutatására vállalkozom, annak elemzésére nem.

A gyümölcsnevek között igen nagy számban szerepelnek a szilvafajták elnevezései. Minden faluban a *berci* vagy *bercencei* fajtából termett a legtöbb, de a két névalak mellett előfordul a *berci* és *besztercei* forma is. Mindenütt megtermett a *bódi* szilva, amit egy noszvaji adatközlő *boldogasszony-szilva* néven említett. (Megjegyzendő, hogy rendszeresen járt árulni Pest megyébe, főleg a Galga-mente falvaiba.) Általánosan ismert nevek a *lószemű*, a *vörös* vagy *veres* szilva, s felbukkannak a *durkó* vagy *duráncai*, *füstös*, *gömbölyű*, *dürgő*, *fehér*, *herceg*, *kutyatökű*, *király*, *cukor*, *muskotályos*, *tojásszemű*, *barack*, *törökberci*, *Dániel* szilvanevek is.

Talán még változatosabbak a körtenevek. Általában elterjedt a *bacsa*, *pirosbacsa* vagy *pirosbacsó*, *búzás* vagy *búzával érő*, *árpás* vagy *árpával érő*, *zabos* vagy *zabbal érő*, *epres*, *fejedelem* és *Sándor* körtenevek. Több fajtája ismert a *császárkörte*nek: *Vilmos*, *olasz* és *őszi-császár*. Több helyen előfordul a *téli*- és *nyári-pergament*, másutt *zöld*- és *sárga-pergament*. Ritkábban említik a *Mihály*- vagy *Szentmihály-körtét*, a *méz*, *szép*-

16. Laczkó I., 1964. 12.

17. Viga Gy., 1983. (Sajtó alatt)

asszony, nyakas, zöd, pulyka és szotykos körtét. Általánosan ismert tulajdonságot tükröz a *muskotály* jelzőnév, viszont csak Cserépfalun ismert a *bákó* és *paramancs* körtenév.

Aránylag kevés cseresznyefajtát ismer a Bükkalja népe, noha – elsősorban a *szomolyai rövid szárú* fajta révén – jeles termőterülete a táj ennek a gyümölcsnek. Általában ismert a *korai* vagy *májusi* cseresznye, a *fekete, karmazsin, ropogós, rövid szárú* (az utóbbi kettő több fajtához is kötődik jelzőként is), a *halyag, nagyszemű, ótott* jelző-nevek. Csak Szomolyán bukkan fel a *póta*, s csak Bogácson a *kovácsjankó* cseresznyenév.

Még szegényesebb a meggyfajták elnevezése, a természetett fajták sora. Valamennyi településen ismerik a *spanyol, cigány, pándi* fajtákat valamint a *halyag* és *ótott* meggyet. (Ez utóbbi több fajtát takar.) Ritkább a *piros meggy* (Cserépfalu) valamint a *csáti, üveg* és *ragyogós-meggy* névalak.

Hasonlóan szegényesek a sárgabarack nevek, fajtákat – hasonlóan az őszibarackhoz – nem tartják számon. Említést érdemel az *arany-barack*, az apró szemű *tengeri-barack*, valamint az általánosan ismert *kajszi* vagy *kajszin* és a *rózsa-barack* név.

Lényegesen gazdagabbak az almanevék, melyek között több, ma már nem természetett fajta neve is felbukkan. Mindenütt ismerik a *borézű*, a *selyem* vagy *selymes, csörgő* vagy *csörgős, szentiváni* vagy *szentiványi*, a *fontos, rétes, kormos, sóvári, jonathán, delic* vagy *delicsecs* (!) almanevet. Több helyen felbukkan a *mesánszki*, a *jáncsecsű* vagy *jány-csecsű*, s előfordul a *paradicsom-alma*, újabban az *aranyparmin*. Ritkábbak a régi almafajták: *batur* vagy *batul*, a *törökbálint* vagy *törökbálinti*.

Említést érdemel még néhány diófajta neve is, bár ezeket aránylag kevesen ismerik. Általános a *papírhajú* vagy *papírhéjú* elnevezés, s előfordul ezen kívül a *varacskos, tőkös* és *bikadió* elnevezés is.

A Bükkalja szőlő- és borkultúrájával együtt, behatóbb vizsgálatot érdemelne a szőlőfajták és borfélék terminológiája, mivel ez nem csupán nyelvi és gazdaságtörténeti, hanem népesedéstörténeti folyamatokra is fényt deríthetne.¹⁸ Ezúttal csak néhány, a területen általánosan elterjedt szőlőnevet mutatok be: *rizling, leányka, olasz, hárslevelű, nagy-burgundi, delevári* vagy *delavári, saszla, mézesfehér, oportó, medok, csabagyöngye, kecskecsű, furmint, ezerjő, otelló, izabell* vagy *izabella*. Külön említést érdemel a *lompos saszla*, a *bánáti*, a *pasatutyi*, valamint a Szomolyán *deravera* alakban felbukkanó *delavári*.

A Bükkalja gyümölcsfaállományát, annak számbeli és minőségi jellemzőit, valamint a művelés jellemzőit egybevetve meglehetősen ellentmondásos kép áll előttünk a terület gyümölcskultúrájáról, annak a tradicionális kultúrában elfoglalt helyzetéről. Ez az ellentmondás, vagyis az intenzív művelési lehetőséget kínáló gazdálkodási ág extenzív módon való kezelése alapvető jellemzőként húzódik végig vizsgálati eredményeinken. Ennek okát – egyebek között – az értékesítési lehetőségek hiányában, ill. ellentmondásosságában kell keresni. A gyümölcsfelvásárlás e területen lényegében megszervezetlen volt. Igaz ugyan, hogy az 1920-as évektől, a kialakuló egri felvevő piac hatására megszületett a bükkaljai cseresznyetermő táj, ez azonban elsősorban csak Szomolyára és Noszvajra koncentrált. Lengyel és német kereskedők is felfigyeltek a különlegesen jó adottságú gyümölcsre, s nagy mennyiségben szállították exportra is. 1937-ben Szomolyán már két gyümölcs-csomagoló is épült.¹⁹ Ez azonban nem volt képes átalakítani a terület gyümölcsstermesz-

18. Balassa I., 1975.

19. Laczkó I., 1964. 14–15. Kezdetben többféle néven volt ismert a mai *szomolyai rövid szárú* cseresznye (egri fekete, noszvaji stb.). Később ismerte el a Pomológiai Bizottság ezen a néven.

tésének – fentebb vázolt – struktúráját. Alapvető ellentmondás volt, hogy a gyümölcs-termesztés és -kereskedelem elsősorban a kisparaszti gazdaságokban játszott meghatározó szerepet, éppen azokban, amelyek – egyebek mellett – éppen fogatható állat hiányában választották ezt a termelési ágat. Így a termelési táj ezen árucikke sokkal kisebb mennyiségben jutott el felvevő körzetébe, főleg az Alföldre, mint amit az igényelt volna. Vagyis a terület népessége – a megmerevedett gazdasági és társadalmi struktúra miatt – nem élhetett azzal a lehetőséggel, amit a terület adottsága kínált, s ami számára prosperitást hozhatott volna.

A gyümölcsfák és a szőlő termésének védelme fontos feladat volt a bükkaljai falvak népessége számára. A gyümölcseréskor fokozottan kellett védeni a gyümölcsösöket a madaraktól, no meg a tolvajoktól is. Falvainkban *kerülő*k, *csősz*ök óvták a szőlőket, s így az otlévő gyümölcsfákat is. Borsodgeszten még az 1950-es években is a *hegyközség* fogadta a *kerülő*ket a szőlőkhöz. A hegyközség elnöksége szabta meg a kerülők bérét, amit aztán az maga szedett össze a gazdáktól. Bérüket terményben kapták: évente 14–16 köből gabona jött így össze számukra. Ajándékot, sorkosztot nem kaptak, esetleg szüretkor kínálták meg őket 1-2 pohár borral. A falu szőlőinek három kerülője volt: egy a *Csáti fák*nál, a másik a *Baracs-szőlő*ben, a harmadik a *Nagyhegy*en. Őzre a kerülő mellé még egy-egy *szőlőpásztor* is fogadtak. A kerülők és a szőlőpásztorok a szegényebb emberek közül kerültek ki. Hasonló módon, a *közbirtokosság* alkalmazta a kerülőket a Bükkalja többi településén is.

A kerülők naponta kétszer, általában reggel és délután körülkeresték a gyümölcsös, a szőlőket. De részt vettek a madarak távol tartásában a gazdák is a szüretet megelőző időszakban. Különösen a feketerigók és a seregélyek tettek tetemes károkat a termésben. Kapákat, kapát és kalapácsot ütögettek egymáshoz, azzal riasztották a madarakat. De használtak kolompokat, fémdarabokat, fémdobozokat, csengőket is. Az emlékezet szerint Szomolyán és Noszvajban – cseresznyeéréskor – egykor mozsár-ágyúkkal is riasztották a madarakat. Adataim szerint a madárijesztő állítása újabb keletű falvainkban, s ma sem általános. Régebben főleg rongy- vagy papírcsikokat, újabban nylon-szalagokat akasztanak a fákra, amelyeket a szél lenget, s ezzel távol tartja a madarakat. Bár legtöbbször úgy vélik, hogy a madarak – főleg a seregélyek – hamar kiismerik az effajta praktikát, s 2-3 nap alatt megszokja. Az egyes esztendőkből más-más volt a madárinvázió mértéke, de ha nagy tömegben árasztották el a gyümölcsösöket, akkor tetemes kárt okoztak abban.

A szőlőhegyek és gyümölcsösök általában *garáddal*, *garádgával* voltak körülkerítve (venyigéből, tövisből és földből állt), de az emberi kártételtől elsősorban a szokásjog, a közös birtoklás hagyománya védte a termést, s nem annyira a csősz és a kerülő.

A gyümölcstermés betakarítása általában folyamatos munkát jelentett, az érés ritmusának megfelelően. Június elejétől októberig állandóan érett valamilyen gyümölcs. A cseresznyét, meggyet, puhább húsú almát és körtét óvatosan szedték kézzel, hogy ne sérüljön. A kosarat drótból készült kampókon akasztották fel a fára, hogy kéznél legyen. A fára általában felmáztak, de használtak kétágú létrát és *kazlázó* létrát, fából épített állványokat, *székeket* is. A vékonyabb ágakról általában a gyerekek segítettek leszedni a termést. Hosszú nyelvű fa- és vaskampókat is használtak, melyekkel lehúzták a kihajló ágakat. A szilvát általában ponyvára rázták le, de gyakran verték le póznával is, elsősorban az ágak megütögetésével. A diót mindig rúddal verték le a fáról, s azt tartották, hogy

1. kép. Gyümölcsöt szedő asszony, Szomolya 1907.
(Kóris K. felv.)

minél alaposabban leverik a fa leveles hajtásait, annál többet terem az a következő esztendőben.

A gyümölcszedő használata az 1920-as években kezdődött falvainkban. Az első példányokat ügyesebb férfiak készítették, fából kifaragva a kör alakú keret kanálszerű fogait. Újabban már boltban vásárolnak lemezből készült gyümölcszedőt, de használata ma sem jellemző falvainkra.

A szőlőfürtöt kiskéssel vagy metszőollóval nyelik le a tőkéről. A szőlő szüretelése mindig társas munka, amelyben a férfiak is részt vesznek, szemben a gyümölcszedéssel, amelyből – kivéve a dióverést – inkább csak a nők és a gyerekek vállaltak részt.

A Bükkalja falvainak táplálkozásában a gyümölcs nem játszott jelentős szerepet, legalábbis a gyümölcsstermesztés és termés jelentőségéhez, mennyiségéhez mérten. Fel-tűnő, hogy a gazdag gyümölcskultúra mellett sokáig megőrizték szerepüket a vadon termő gyümölcsök is, különösen az erdős határu falvak népi táplálkozásában. Aki őszibarackot és szőlőt termesztett és árult a piacon, az is fogyasztott somot, vadkörte, egyéb erdei gyümölcsöt vagy abból készült aszalványt. A kétféle gyümölcs elkészítése és felhasználása nem alkot külön vonulatot a táplálkozás rendszerében, sőt, szorosan összefonódik. A nemes gyümölcsökkel gyakorta együtt vitték piacra árulni a vadon termő gyümölcsöket is.

Az értékesebb gyümölcsöt inkább piacra vitték, s értékesítették, nem maguk fogyasztották el. A szomolyai cseresznyére különösen vonatkozott az a – sokak által tréfának, anekdotának tartott, mások által egyszerűen zsugoriságnak tűnő – történet, melyet több adatközlő is egyformán mond el. „A cseresznyének óriási értéke volt a faluban. Még ha a saját nagyanyámnak szedtem – pedig nagyon szeretett –, akkor is füttyülni vagy énekelni kellett a fán, hogy ne sokat egyek belőle. De így volt ez minden háznál! Ami lepergett, azt is össze kellett szedni, s ment aszalni.”²⁰ A példa szélsőségesnek tűnik, de jól kifejezi a gyümölcs szerepét, értékét falvainkban.

A gyümölcsöt legtöbbször csak nyersen fogyasztották. Nyáron gyakran nyomtak a gyerekek kezébe egy-egy darab kenyeret, aki aztán pár szem gyümölcsöt szedett magának a ház körül, s letudta vele az étkezést.

Az egyes családoknál eltérő volt a gyümölcsből készült ételek fogyasztásának mértéke, ez elsősorban ízlés, hagyomány kérdése volt. Van, ahol hetente kétszer is főztek *habart ételt*, másutt egyáltalán nem. Kisgyőri adatközlőm véleménye igen szélsőséges: „Gyümölcs ritkán került a konyhára, inkább a disznónak főztük meg, mint embernek.”²¹ A gyümölcsöt főleg habarva fogyasztották ételnek. Főleg meggyet, büszkét, almát, ritkábban birsalmát, szilvát habartak. A fentebb említett, ízlés és szokásbeli eltéréseket látszik igazolni egy bogácsi adatközlő elmondása: „Nálunk szilvalevest soha nem főztek. Levest egyébként sem igen főztek gyümölcsökből. A Jászságban ettem ilyet először. Mikor árultuk a szilvát, elkapott egy nagy eső bennünket, s estére átázva-fázva kaptunk szállást egy öreg néninél. Ő kínált szilvalevest, s az nekem olyan jól esett, hogy azóta is gyakran megfőzi a feleségem; ő is ott szerette meg.”²²

Borsodgeszten, Kisgyőrben, Sályban, Noszvajon füstölt hússal főzték a *büszkét*. A füstölt húst – áztatás után – puhára főzték, aztán hozzátették a büszkét, s behabarták. Sályban az így készült ételt hívják *ciberének*. A meggyből, büszkéből, ribizliből *szósz* is habartak. Úgy tűnik azonban, hogy ezt a polgári konyha hatásának kell tartanunk. A különböző gyümölcsöket össze is keverték a habart levesekben: főleg a meggyet és cseresznyét, a cseresznyét és a büszkét, valamint a cseresznyét és a ribizlit főzték szívesen együtt.

Használták a gyümölcsöt tésztafélékbe is. Általános volt a *szilvás gombóc* készítése, a *kifaggatott* (magvált) meggyel, cseresznyével, reszelt almával, sárgabarackkal pedig *köttes* vagy *zsiros tészta*t sütöttek. Helyenként rétes is készült gyümölcsöttelekkel, ennek elkészítése azonban nagy szakértelmet követelt.

Kedvelt gyümölcs volt falvaink népének a birsalma. Frissen a habart babba is belevágták (ecet helyett), tették savanyított káposztába ízesítőnek, készítettek belőle kompótot, befőzték, s újabban birsalmasajtot is sokan főznek belőle. Befőzték a birsot mustba is: a második sajtolás mustot, ami már tisztább volt, felfőzték, s a cikkekre vágott, hámozatlan birsalmát beledobták. Mikor az egész újra felfőtt, akkor a gyümölcsöt – a lével együtt – üvegekbe szedték, s kevés szalicillal tartósították. Melegen kötötték le, s dunsztba tették.

Nagyon sok kertben és szőlőben található egy-egy *noszpolya* (naspolya) fa, melynek termése – pincében megérlelve – télen a gyerekek kedvenc csemegéje volt.

20. Lukács Ferenc 69 éves adatközlő, Noszvaj.

21. Bihari Gyuláné 72 éves adatközlő, Kisgyőr.

22. Kovács Imre 83 éves adatközlő, Bogács.

Az ünnepi táplálkozásban a gyümölcsök ugyancsak nem kaptak megkülönböztetett szerepet. Szokás volt – főleg katolikusoknál – a karácsonyi asztalra almát helyezni, s szívesen akasztanak almát és diót a karácsonyfára is.

A legnagyobb értéket a friss gyümölcs képviseli, ám az eltartható nyers gyümölcsöknek egész évben keletje van. A tárolásra vidékünkön elsősorban a pince szolgál, ahol polcokon szétrakva, vagy ládákban tárolják az almát, téli körtét, a leszedés után puhuló naspolyát. A pincében történő gyümölcstárolásnak igen régi hagyományai vannak, mióta pincék léteznek, azóta bizonyára megvolt – a bor mellett – másodlagos tárolási funkciójuk is. Számos történeti adat tanúskodik arról, hogy a pincék feltörésekor jelentős kár éri a gazda télre eltett gyümölcsét is.²³ De tároltak gyümölcsöt – főleg *állani való szőlőt* – a lakóházak padlásán, kamrájában is. Falvainkban a legszebb szőlőfürtökből, főleg nagy szemű csemegeszőlőből, 20–30 fürtöt a venyigével együtt vágta le, s azokat összekötve a lakóház padlásán vagy a kamrában akasztották fel. Az így egybekötött szőlőkoszorú neve *csengettyű*. Készítésének alkalmá, funkciója, szokása több rokonságot mutat az aratás végét jelző aratókoszorú készítésével.

A szép szőlőfürtökből szokás volt – rafiára kötve és felakasztva – tárolni télre a kamrában. Szőlőt, almát és körtét zsupszalmán is tároltak a padlásokon, a fagy ellen papírral takarták le a gyümölcsöt. Ugyanitt terítették szét száradni a diót is. A leszedéskor még félig érett birsalmát télen a szobában, a sifon tetején tartották, jellegzetes illata szinte hozzátartozott a házakhoz.

A gyümölcs felhasználásának módja a fajtától és a termés minőségétől is függött. A bogyós termésűeket frissen használták fel vagy értékesítették. A cseresznyét rögtön a leszedés után piacra vitték, a szedéskor lepergett szemeket megaszalták. A szilvát is eladták 1-2 napon belül; a puhábból lekvár lett vagy pálinkát főztek belőle. A gyümölcsfélék egész nyáron folyamatosan értek, s állandó tevékenységet jelentettek júniustól októberig. A gyümölcs szedése, értékesítése és feldolgozása – a nagy mezőgazdasági munkák kíséretében – állandó feladatot adott a parasztgazdaságok számára.

A Bükkalján a gyümölcs feldolgozásának legfontosabb módja – napjainkig – a lekvárfőzés volt. Főleg szilvából és barackból főztek lekvárt, de készült az meggyből, cseresznyéből, málnából és csipkéből is. Főleg a *berci* szilvát szerették lekvárnak. Lekvárfőző üst nem volt minden háznál, így – pénzért vagy *dologért* – kölcsönkérték egymástól. A lekvárt nagy fakanalakkal (*lapicka*) kavarták, a körben forgó kavarók újabb keletiek falvainkban. Utóbbiak helybeli bognárok által készített mintadarabok nyomán készültek. A lekvárfőzés gyakran volt társas munkaalkalom: szomszédbeli fiatalok mentek segíteni kavarni, s a szomszéd gyerekeket is gyakran áthívták *ciberét nyalni*. Újabbban már főzés előtt húsdarálón ledarálják a szilvát, s így finomabb főzetet kapnak.

A lekvárt a kamrában vagy padlásán tárolják, nagy cserépfazekakban és *szilkék*ben. A hosszabb ideig eltartott, kissé megsikkadt lekvárt kevés vízzel *törték fel* a felhasználás előtt. Tették gombócba, derelyébe, sült tésztákba is. Azt tartották, hogy a kisgyermeknek

23. 1711-ben Varbón egy pincefeltörés során – egyebek mellett – almát visznek el. Borsod vármegye közgyűlési jkv. 16. kötet 739. B.-A.-Z. megyei Állami Levéltár (továbbiakban BmÁL.); 1825-ben a diósgyőriek „az ennek előtte termelt s jövendőkre el készített” gyümölcs elfogyását panaszozzák. *Véga Gy.*, 1982. 235.

hasznos naponta adni belőle egy-egy kanállal, mert megakadályozza a szorulást. Orvosság-nak tartják ma is a székrekedéses emberek számára.

A lekvárt piacra is vitték: különösen a noszvajiak voltak híresek a lekvárjukról. De a többi faluból is árultak lekvárt a kövesdi, miskolci és diósgyőri piacon. A bükkzsérciek az Alföldre, főleg Tiszanána felé is elvitték árulni a szilvalekvárt. Nagy fazekakban vagy hólyagpapírral bélelt faládikákban szállították. Egy-egy 4-5 literes fazék tartalmát egy helyen vették meg általában.

Elterjedt gyümölcskonzerválási mód volt falvainkban az *aszalás* is. Főleg almát, körtét, szilvát aszalnak, de gyakran aszalóba került a cseresznye, meggy, som, sőt – erdős határu falvakban – a vadkörte, kökény és berkenye is. Ez utóbbiak csak a fonóban szolgáltak, *nyálazó*ként. Különösen a keményebb húsú almát és a szotykos körtét aszalják szívesen.

Falvainkban nem voltak aszalókemencék. A gyümölcsöt napon vagy – sütés után – a sütőkemencékben fonnyasztották. Ez utóbbi volt a gyakoribb, annak ellenére, hogy nem kedvelték, mert hirtelen *felforrt* a gyümölcs, s gyengébb lett az aszalvány minősége. Az aszalt gyümölcs neve általánosan *szuszinka*, Kisgyőrben *susinka*. Az aszalványt – általában vászonzsákban – a padláson, szellős helyen tartották.

Ételként az aszalt gyümölcsöt nem nagyon fogyasztották. Elsősorban a gyerekek csemegéje volt, karácsonyi böjtben a katolikusok főzték, különösen pedig a fonóban fogyasztották. A szuszinkát is elvitték piacra is: főleg Mezőkövesden volt keletje, de Egerben és Miskolcon is árulták, literre mérve. A sályiak és a cserépfalusiak a bükki huta-településeken is házaltak az aszalt gyümölcscei.

A gyümölcs befőzése újabb szokás falvainkban, ami elsősorban a II. világháború után terjedt el széles körben. Amint mondják: „Nem a cukor hiánya vagy a drágaság miatt nem főztünk be, hanem egyszerűen nem volt *divat*.”²⁴ Az elmúlt évtizedekben a befőzés általánosan elterjedt, s szinte mindenféle gyümölcsöt eltesznek így télre. A befőttek révén fokozatosan nagyobb teret nyer a gyümölcs a Bükkalja lakosságának táplálkozási struktúrájában is.

A megtermett gyümölcs jelentős része került a cefrébe, s pálinkát főztek belőle. A gyengébb minőségű, s a hulló gyümölcs mindjárt ide jutott, de gyakran főztek pálinkát jó minőségű alapanyagból is. Főleg a *bódi* szilvából főtt pálinkát kedvelték, de főztek almából, körtéből, eperből, meggyből, sőt még somból is. Falvaink nagyobb részében az elmúlt három évtized alatt létesült szeszfőzde, korábban távolabbi falvakban főzték a pálinkát. Vannak hagyományai a házaknál való pálinkafőzésnek is, ez azonban az 1920-as években – főleg a magas adó miatt – mindenütt megszűnt. Egyedül Borsodszegsten él az emléke speciális pálinkafőző objektumoknak (ún. *pálinkások*, *pálinkás házak*), amelyek néhány nagygazda portáján álltak.²⁵ Ezekbe beleépítették az üstöt és a csöveget, s bennük főzték az egész falu pálinkáját. A szinyszerű építményekből a század első két évtizedében még 5-6 állt a faluban, mára azonban már nyomtalanul eltűntek.

A pálinkafőzés az elmúlt évtizedek során mind nagyobb szerepet kapott falvainkban. Ma már alig van jelentősége a gyümölcskereskedelemnek, a termés zöme így módon kerül hasznosításra. A pálinka – magas ára miatt – fontos értékképző falvaink gazdaságai-

24. Bényei Józsefné 77 éves adatközlő, Bogács.

25. A pálinkafőzőkhöz vö.: *Gönczi F.*, 1904.

ban – közösen és egyéniben egyaránt –, s jelentős értékek fekszenek benne. Ez mindenképp megváltoztatta, sok vonatkozásban szegényítette vidékünk gyümölcskultúráját.

Fában gazdag vidékünkön nem volt különösebb haszna, jelentősége a gyümölcsök fájának. A fák egészen öreg korukig, teljes letermésükig a helyükön maradtak, utána zömük a tűzre került. A dió fáját szívesen vették meg aszталosok, a cseresznye kemény fájából boronakávékat, szerszámnyeleket, kocsialkatrészeket készítettek.²⁶ A döntő azonban itt is elsősorban a fa alkalmas formája, s mérete volt – hasonlóan az erdő fáihoz –, s csak ritkán a gyümölcsfa különleges tulajdonsága, minősége.

Igen szegényesek a gyümölcsfához, gyümölcsökhöz kapcsolódó szokások, hiedelmek. Falvainkban azt tartják, hogy *havibajos* asszonynak nem szabad a gyümölcsfára mászni vagy gyümölcsöt szedni, mert akkor elszárad a fa. A cserépfalusiak hasonlóan tartanak a terhes asszonnyal kapcsolatban is. Ugyancsak általános vélemény szerint nem volt ajánlatos a terhes asszonynak a gyümölcsfa alatt járni, mert ha véletlenül ráesett egy szem gyümölcs, akkor gyermekén ahhoz hasonló formájú folt vagy jegy támadt.

A gyümölcs értékesítése jelentős hasznot jelentett falvaink népessége számára. Különösen a kistályi emberek gazdaságai esetében volt ez a haszon – arányaiban – számottevő, ahol a gyümölcs értékesítése fontos kiegészítő jövedelem, a megélhetés egyik alapja volt. A gyümölcs révén egyes szegényebb családok több jövedelemre – készpénzre – tettek szert, mint összes, egyéb fajta tevékenységükkel.

A gyümölcskereskedelemnek két fő vonulatát tudjuk megkülönböztetni. Az egyik, a kistály határain belül maradó, melynek gyűjtőpontjai az egri, mezőkövesdi, mezőkeresztesi, miskolci és diósgyőri piacok, vásárok voltak. A másik pedig átszelte a termelési táj határait, s elsősorban az Alföld népességének termékfeleslegére cserélte a Bükkalja gyümölcsét. Úgy tűnik, hogy mindkettőnek igen régi hagyományai vannak, bár kellő adatok hiányában csupán a XIX. század első harmadáig tudjuk jelenleg visszakövetni. *Fényes Elek* 1847-ben Kistályáról a következőt írta: „Lakosai sok dohányt, *gyümölcsöt*, dinnyét termesztenek, s azt *Egerbe hordják*.”²⁷ 1816-ban, amikor egy parasznai lakost idéznek az úriszék elé, szomszédja a következőket közli: „Úgy mongyák, hogy az Alföldre ment gyümölcsöt árulni.”²⁸ 1825-ben a diósgyőriek panaszos levelében szerepel a következő: „Ha gyümölcs volna, a mit az Alföldre Búzáért el cserélni vihetnénk, a mész után nem átsingóznánk.”²⁹ A gyümölcs tehát egyik fontos eszköze, terméke volt az északi hegyvidék és az Alföld közötti termékcsereinek, s az emlékezetben, a közeli egy-két évtized távlatában is jól megragadható gyümölcskereskedelem a két nagytáj közötti munkamegosztás hagyományos és jelentős vonulatát képezi.

A gyümölcsárulás szezonja június elején kezdődött, a korai cseresznyével, s tartott egészen októberig, sőt néha egészen decemberig.

A gyümölcskereskedelem legfontosabb terméke a szilva volt; legtöbbet abból adtak el, s azzal jártak a legmesszebbre. A szilva elsősorban az Alföldön talált gazdára, a kistályon belül nem kereskedtek vele, mert itt minden faluban megtermett. A többi gyümölcs értékesítése lényegében egyenlő arányban oszlott meg a két régió között.

26. Szögedi Tibor gyűjtése. HOM néprajzi adattára 1554. 8.

27. *Fényes E.*, 1847. II. 248.

28. A diósgyőri úriszék iratai 1800–1827. BmÁL. XI–601/7. Szám nélküli irat.

29. A diósgyőri úriszék iratai 1821–1826. BmÁL. XI–601/8. Szám nélküli irat.

2. kép. Csomókban árult cseresznye a miskolci piacon
(Viga Gy. felvételei)

Az alföldi fuvarokat a fogattal rendelkező gazdák bonyolították, akik vagy saját gyümölcsüket vitték piacra, vagy bérben fuvarozták az árut a fogattal nem rendelkezőknek. A kistájon belül a háton való szállítás játszott főszerepet a gyümölcskereskedelemben, bár itt is előfordult, hogy több asszony közösen fogadott meg egy fogatot, ami piacra szállította a portékájukat. Borsodgeszti adatközlőm ezt a következőképp mondta el: „Nekünk két fogatunk is volt az 1930-as években, azzal vittük a gyümölcsöt a piacra, Miskolcra. Volt olyan, hogy 30 asszony is pakolt a két szekérré. A kocsidereket teleraktuk kosarakkal, széna közé, több sorban. Ezt ledeszkáztuk, majd újabb sor ment rá. A deszkák túlértek a kocsi oldalán, s kiálló végükre is tettek kosarakat. A lőcshöz két rudat erősítettek dróttal vagy láncsal, s az asszonyok, akik a kocsi oldalán ültek, ide támasztották a lábukat. Volt, hogy tíz asszonyt is elvitt a két szekér, a sok kosár mellett; aki nem tudott felülni, az gyalog előre ment. Az asszonyok pénzzel fizettek a szállításért, kosaranként valami keveset. Volt olyan, hogy 50–60 kosár is elment a két szekeren.”³⁰

A szilvát ponyva közé öntötték fel a szekérré, melyre ilyenkor – főleg bogácsiak – a Tisza-mentérről beszerzett *vesszőkast* tették fel. A szilvát zöld gallyakkal takarták be, hogy a melegtől védjék. Egy szekérré 12–20 véka szilva fért fel, a szekér méretétől függően. A keményebb gyümölcsöt (alma, körte) a kiszalmázott szekérderékba öntötték,

30. Lukács Béláné 64 éves adatközlő, Borsodgeszt.

3. kép. Batyuzó asszony (Sály)

4. kép. Abroszba kötött kosárral batyuzó asszony (Kisgyőr)

s ponyvával takarták be. A puhább, kényesebb gyümölcs kosarakba került. Egy szekérrre 6–10 kosár fért fel. A diót kis vászonzsákokban vagy kosarakban szállították.

A Bükkalja gyümölcskereskedelmének, ill. a gyümölcs tárolásának és szállításának legfontosabb eszköze az egyfülű kézikosár, a *kaska* melyet nyugat felé haladva, Noszvaj környékén fokozatosan felvált a *hátyi*, a hátikosár.³¹ A vesszőből vagy hánctsból font kosarakat elsősorban nem kézben vitték az asszonyok, hanem *batusruhába*, *batuzóruhába*, *batulóruhába*, *hamvasba* (Kisgyőr) kötötték, s háton vitték.³² Piacra menet gyakran még egy kisebb kosarat, *negyedrésztes kosarat* (Sály) is rákötöttek elől, a batyu csomójára. A törékeny gyümölcsöt – málna, ribizli – gyakran vödörbe tették, amiből kettő került a kosárba, s úgy kötötték be a hátaló ruhába.

A szilvát az 1930-as évekig vékaszámra mérték. Egy-egy helyen általában 2 vékányi kelt el, ami kb. fél mázsa volt. Ebből kb. 15–18 kg lekvár főtt, ami fedezte egy család évi szükségletét. Később a vékát általában a *rudas* vagy *húzó mérleg* váltotta fel, a II. világháború után pedig legtöbbször *tányéros mérleget* használtak. A szekér oldalán volt egy kampó, ahova a húzó mérleget fel lehetett akasztani. Ilyenkor kis vászonzsákba tették a gyümölcsöt, s abban akasztották a mérlegre. Az árulás azonban igen gyakran csak „szemre” ment. Apró szemű gyümölcsöt literes vagy fél literes bögrével is mérték, a korai gyümölcsöt pedig még elsősorban *csomóra*. A korai cseresznyét 15–20-as csomókba kö-

31. Paládi-Kovács A., 1973/a. 513–514.; Szendrei J., 1969. 97–104.

32. Paládi-Kovács A., 1973/b. 433–434.

5. kép. Asszonyok hátikosárral és gyümölcszedővel
(Noszvaj)

tötték száránál fogva, s úgy árulták. A szomolyaiak 15–20 szem cseresznyét 10–15 cm hosszú cseresznyefaágacskára kötözték fel, s úgy árulták a piacon.

Háton kizárólag az asszonyok vitték a gyümölcsöt árulni, esetleg nagyobb gyerekek – fiúk és lányok egyaránt – voltak ebben a segítségükre. Saját fogattal általában a férj és a feleség árult, fogadott fuvarossal közeli piacra a feleség, az Alföldre a gazda ment. Egyszer-egyszer elvitték a gyerekeket is az útra, akik a kocsira vigyáztak, amíg a felnőttek bementek valahová a gyümölcszel.

Hosszabb úton általában megszokott éjszakázó helyeik voltak: évről évre ugyanazon helyeken szálltak meg. Gyakran annyira megkedvelték egymást a szállásadókkal, hogy akkor is beállhattak szekerekkel, ha a háziak már aludtak, s útnak indulhattak azok ébredése előtt is. Tartós családi kapcsolatok is születtek így. Pl. egy bogácsi adatom szerint az 1930-as években olyan jó barátság szövődött a bogácsi fuvaros és a szállásadó jázsági család között, hogy azok gyerekei most is feljárnak nyaranta Bogácsra – a falu strandja miatt – nyaralni, s ilyenkor mindig náluk laknak, 1-2 hétig az ő vendégeik.

A szállásért és takarmányért pár kiló gyümölcszel fizettek a fuvarosok. Még a pálinkát is gyümölcsért kapták: a korcsmárosok egy szakajtó szilváért adtak egy-egy féldecit.

6. kép. Gyümölcsös kofa az egri piacon
(Bakó F. félv. Egri Múzeum fototára. Ltsz.: 855.)

Voltak ugyan útközben *állások*, *fogadók*, – főleg a dormándi állásokat emlegetik sokan –, de szívesebben szálltak meg házaknál.

A bogácsiak a gyümölcsöt főleg a kövesdi piacra vitték. Elsősorban az asszonyok jártak, háton vitték a termést a 10–12 km távolságra levő piacra. Hajnali 2–3 órakor indultak, hogy reggel korán ott legyenek. Az 1940-es években még sokan jártak a faluból, főleg amikor rendszeres lett az autóbuszjárat Mezőkövesdre. Napjainkban már nem nagyon mennek, mert drágának tartják az autóbust.

Sok szilvát szállítottak a bogácsiak az Alföldre árulni. Adatközlőm szavai a gyümölcskereskedelem jelentőségét is jelzik: „Már az én apám is járt a gyümölccsel az Alföldre, de már az ő apja is. Az Alföldre hordták a gyümölcsöt eladni. Az apósomnak volt 12 holdja, de a szilvából több termény bejött, mint ami a földjén megtermett. Akinek Bogácson szekere meg lova volt, az mind árulta a gyümölcsöt, még a nagyobb gazdák is. Még falun belül is megvettük a nagyobb gazdáktól a szilvát, s azt is vittük eladni. Ebből pénzelték az itteniek.”³³ Volt olyan család, aki 20–30 q szilvát is eladott egy-egy nyár végén.

33. Kovács Imre 83 éves adatközlő, Bogács.

A gyümölcsöt főleg gabonáért cserélték 1 : 1 arányban. A terménynek zsákokat vittek magukkal az útra. Az így kapott gabonát vagy maguk felélték, vagy pénzért adták el mezőkövesdi kereskedőknek. A II. világháború után már pénzért árulták a gyümölcsöt, megszűnt a közvetlen termékcseré.

A bogácsiak a szilvát főleg *Jászapáti, Jászkisér, Jászdózsa* felé vitték, de mentek lefelé a Tisza-mentén is: elindultak *Mezőkövesden* át, majd *Egerlövőn, Ivánkán, Poroszlón* át haladtak *Tiszafüredre*, ahol átkelve eljutottak *Debrecenig, Balmazújvárosig, Nádudvarig* is.

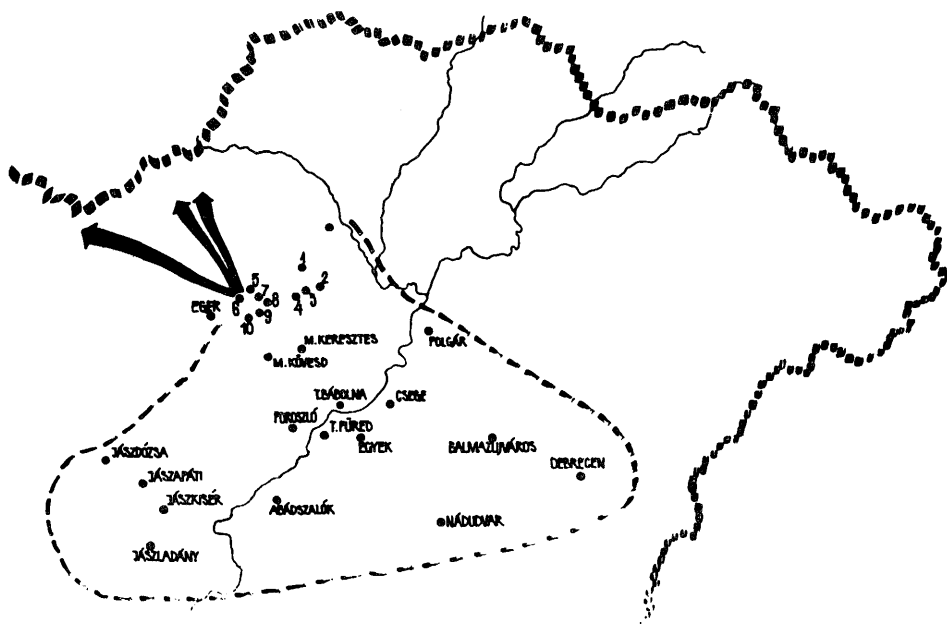
A Jászságba leginkább a csütörtöki piacokra mentek: főleg a *Kisasszony-nap* környéki piacokon lehetett sok szilvát eladni. Ha nem kelt el a gyümölcs első nap, akkor maradtak még egy napot. Házaltak is a gyümölccsel, s hangos „Szilvát vegyenek!” kiáltásokkal hívták fel magukra a figyelmet.

Gyakran vittek Bogácsról szőlőt is árulni. Legtöbbet *Miskolcra*, de ezzel is elszekereztek a *Jászságba* is és *Polgár* irányába, a Tisza-mentén. A bogácsi asszonyok sok vadgyümölcsöt is gyűjtöttek (som, mogyoró, vadvadkörte, csipke), s azt a mezőkövesdi piacon értékesítették. Főleg a som volt kelendő, mikor – néhány nappal a leszedés után – *megívedett* (puhára érett). A bogácsi kertekben is voltak oltott somfák. A csipkéből lekavart főztek, s azt is a kövesdi piacon adták el.

Jeles gyümölcsös falu volt a Bükkalján *Sály* is. A faluból meg *Latorból* az 1940-es évek elején még 20–25 szekérral hordták rendszeresen a szilvát a *keresztesi* piacra, ahová az alföldi gazdák is feljártak vásárolni. De vitték a szilvát *Nyárádra* és *Bükkábrányba* is. Kövesdi és keresztesi kereskedők is feljártak *Sályba*, s szekérszámra vásárolták fel a szilvát, almát, körtét. Voltak *kofák* is a faluban, akik 40–50 kg szőlőt vásároltak fel egy-egy alkalommal, s ők adták tovább a keresztesi vagy a miskolci piacon. A *kácsi* szentháromság-búcsúban *sályiak* és *borsodgeszti*ek árulták a cseresznyét, ami akkor érett legjobban. De sok cseresznyét adtak el *Keresztesen* is. A szőlőt főleg *Miskolcra* hordták. Vitték szekéren, kosarakban, de jártak asszonyok gyalog, *batuval* is: a *Kömázsa* felé mentek, *Mocsolyáson, Kisgyőrön* át. A nagyban való gyümölcskereskedelem már a II. világháború előtt megszűnt *Sályban*, ma már csak néhányan piacoznak a gyümölccsel; autóbusszal viszik a piacra az árut.

Harsányból az asszonyok cseresznyét, szőlőt, almát, körtét vittek a *miskolci* piacra. A *batus ruhába* kötött kosarakat háton cipelték, a *Pingyomon* keresztül.

Cserépfaluból a gyümölcsöt főleg *Mezőkövesd* és *Eger* piacaira vitték. Főleg csütörtökön és szombaton, a nagy piaci napokon árultak. A gyümölcsöt hátikosarakban vitték, s *kötővel* takarták le. Egy szekérré 10–12 kosarat is felpakoltak. Az 1950-es évektől már jobbra ládákat használtak a gyümölcs szállítására. A cserépiek legfontosabb áruja a *berci-szilva* volt. Érdemes idézni itt egy adatközlő szavait: „A szilvát szekérszám vitték árulni az Alföldre. Én is vittem *Tiszaörsre, Tiszaszőlősre, Egyekre, Csegére, Abádszalókra*. Úgy szedtük a szilvát, hogy *hamvas* maradjon, úgy jobban kelt. A szilvát vagy edényszámra mértük, egyesek vékával is mérték, mások húzós mérleggel vagy rudas mérleggel. Attól függően mentünk, hogy mennyi volt a termés, vagy tudtunk-e venni olyanoktól, akinek nem volt fogatja. Én egy esztendőben két alkalommal mentem szilvával. Hozott egy kis pénzt a konyhára. A gyümölcsöt én általában pénzért adtam, nem cseréltem.

7. kép. A Bükkalja gyümölcsárosainak kereskedő körzete. 1. Kisgyőr, 2. Harsány, 3. Borsodgeszt, 4. Sály, 5. Bükkzsérc, 6. Noszvaj, 7. Cserépfalu, 8. Cserépváralfa, 9. Bogács, 10. Szomolya

A feleséggel együtt mentünk árulni, főleg faluhelyen házaltunk vele, de bementünk a tanyákra is.^{33,34}

A cserépiek szombaton és vasárnap Lillafüredre és Miskolcra is vittek gyümölcsöt, amit a kirándulóknak árultak.

Varbóról szilvát, almát, körtét, barackot és cseresznyét szállítottak a miskolci piacra árulni.³⁵

Borsodgesztről ugyancsak főleg Miskolcra vitték a gyümölcsöt, s csak kevesen jártak el a szilvával az Alföldre. Ezek a Tisza-mentén indultak délnek, főleg Bábolna irányába. De elmentek Keresztesre, Nyárádra, Nagymihályba, Szentistvánra is. Az asszonyok – Harsányon és a Pingyomon át – gyalog is vitték, háton a szőlőt, ribizlit, büszkét, almát, körtét, őszi- és sárgabarackot a miskolci és a diósgyőri piacra.

Bükkzsércről leginkább Keresztesre, Egerbe és Mezőkövesdre mentek a gyümölcssel. A szilvát és a szőlőt azonban az Alföldre is elvitték: a Tisza völgyén indultak, s Tiszafürednél átkelve eljutottak a Hajdúságig. De eljártak a Jászságba is: elsősorban Jászladány, Jászkísér, Jászapáti volt az úticél. Egyedül Bükkzsércről van adatunk a téli gyümölcsárulásra: decemberben, mikor a Sándor-körte megpuhult, szalma és pokrócok közé rakták, s úgy vitték árulni. Szekérrel vagy szánnal közlekedtek. A Tisza-mentére vitték a gyümölcsöt árulni. Csizmát húztak, bekecset vettek, meleg kendőt kö-

34. Tóth János 71 éves adatközlő, Cserépfalu.

35. Manga János gyűjtése (1941). HOM néprajzi adattár 155.

töttek, s a férfiak bundát vettek magukra. Nem volt rendszeres ez a forma, de többször előfordult a téli gyümölcsárulás.³⁶

Szomolya gyümölcsstermése sajátos helyet foglal el a Bükkalja árucseréjében. Részen azért, mert egyedül ez jutott be a nemzetközi árucserre-forgalomba,³⁷ részben pedig – az előző következményeként is – kialakult egy sajátos gyümölcsmonokultúra, ill. termesztői körzet, amely a rövid szárú fekete cseresznye termesztésén alapult. (Ez nem jelenti persze, hogy csak a „névadó” falut érintette, de legnagyobb súllyal Szomolya részesedett belőle.) A bécsi és németországi, valamint a budapesti szállítások természetesen csak egy részét vették fel a cseresznyetermésnek, s bőven jutott abból a *mezőkövesdi* és az *egri* piacra is. A cseresznyét – bodnárok által készített – *faputtonyban* vagy *hátyiban* vitték a piacra. Eljártak a *miskolci* piacra is: ilyenkor *Mezőkeresztesig* legyalogoltak, s onnan vonaton utaztak tovább. Miskolcon sok szőlőt is eladtak a szomolyaiaik. Volt a faluban 2-3 család, aki a szőlőt, körtét, cseresznyét az Alföldre is lehordta. A *bercencei* szilvát már az 1910-es években elvitték fogatokkal a Jászságba is.

Noszvajon ugyancsak sok cseresznye termett, amiből már az 1930-as években 2-3 vagonnyit vásároltak fel a pesti kereskedők. A fogatosok az Alföldre is eljártak a cseresznyét és a szilvát árulni: a Tisza-mentén cserélték el terményre. Cseresznyét és szőlőt kocsiszámra vittek árulni a *nógrádi* és *borsodi* bányavidék településeire is, ahol pénzért adták azt el.

Rendkívül fontos volt a gyümölcskereskedelem *Kisgyőr* életében, gazdálkodásában is. Mivel Miskolcon nagy volt a gyümölcskínálat, s elég olcsó is volt ott a gyümölcs, ezért a kisgyőriek ritkán látogatták a miskolci és diósgyőri piacokat. Ilyenkor a *Kékmezőn*, *Háromhatáron*, a hejőcsabai *Szepesi-mezsgyén* át gyalog mentek a *Búza térre*. Kereskedőútjaik elsősorban a bükki huta-településeket célozta: a falu „felső része” főleg *Bükk-szentkeresztre* és *Répáshutára* ment az „alsó része” pedig *Harsányon* át *Vatta* irányába indult, s *Csincse-tanyára*, *Szentistvánra*, *Hejőszalontára*, *Nemesbikkre* ment. Gyakrabban hátalták a gyümölcsöt, s elsősorban egy-egy tál lisztre, egy-egy *kötő* vagy *kosár* kukoricára cserélték azt. Ha kocsival vitték árulni a termést, akkor *Emődön* mindig túlmentek, az Alföld felé. Elsősorban körteféléket, almát, zöld büszkét és ribizlit vittek árulni. De még a vadkörtének és az aszalt gyümölcsnek is mindig akadt vevője. A fekete cseresznyére mindig egy miskolci kofa tartott igényt.³⁸

A faluban főleg a szegényebb családok foglalkoztak gyümölcskereskedelemmel, a kistőlűek, akiknek kiegészítő jövedelmet jelentett ez a tevékenység. A család egy része summásmunkára járt, de a gyümölcsből is jól lehetett pénzelni. „Ha nem termett a gyümölcs, akkor sokkal kisebb volt a kenyér, mint máskor!”

*

A fentebb bemutatott adatok változatos képet festenek a Bükkalja településeinek gyümölcskereskedelméről. Ennek oka az, hogy ez a tevékenység nem zárt rendszerként működött, hanem igen változatos formákban; különböző útvonalakon, változatos

36. Marton Sándorné 62 éves adatközlő, Bükkzsérc.

37. Részletesebben lásd: *Laczkó I.*, 1964.

38. Bihari Gyuláné 72 éves adatközlő, Kisgyőr.

gyümölcsanyaggal, a mindenkori terméshez valamint a kereslet–kínálat változásaihoz igazodva. A rendszer lényege, a kistájon belüli és az Alföld-hegyvidék közötti munkamegosztás azonban egyértelműen kitűnik belőle.

Úgy vélem, hogy a gyümölcsstermesztés a táji, geográfiai feltételekhez való alkalmazkodás egyik formája ezen a területen, s az ily módon nyert termékek az Alföld és a hegyvidék közötti termékcseré fontos eszközei. A termékcseré azonban gyenge minőségű gyümölcsfaállományra és alacsony művelési színvonalra épült, ily módon változó, esetleges eredményt produkált. A gyümölcsstermesztés a gazdaságok „extenzív” termelési ága volt, mintegy kísérője a többi gazdálkodási ágának, elsősorban a szőlőstermesztésnek, eredménye ugyanakkor jelentős – ám esetlegesen – kiegészítője a gazdasági tevékenységből származó jövedelemnek. Csak sajátos színtartó maradt mindvégig az Alföld és a hegyvidék közötti munkamegosztásból eredő termékcseré skáláján, bár alkalmas lehetett volna e terület századunkban egy – a Duna–Tisza közén vagy a Nyírségben megvalósíthatóhoz hasonló – intenzív kertkultúra kialakítására. S ez nagymértékben csökkentette volna azokat a gazdasági-szociális feszültségeket, amelyek ezt az területet jellemezték. A gazdasági-szociális struktúra azonban maga volt gátja a más irányú fejlődésnek, így e vidék gyümölcsstermesztése más alapokon épült fel, s más irányban is fejlődött, mint a fentebb említett intenzív kertkultúráké. A kiváló földrajzi adottságok azonban a jelenleginél is nagyobb szerepet szánának mai gazdaságunkban is e táj gyümölcsészetének.

IRODALOM

- Balassa I.*,
1975. A tokaj-hegyaljai borfélések terminológiája. Magyar Nyelv LXXI. 299–308.
- Elek L.*,
1966. A gyümölcsstermelés alakulása Magyarországon 1859–1959. Agrártörténeti Szemle VIII. 272–302.
- Fényes E.*,
1847. Magyarország leírása I. Pest.
- Fényes E.*,
1851. Magyarország geographiai szótára . . . I–VI. Pest.
- Kiss L.*,
1978. Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest.
- Laczkó I.*,
1964. Borsod-Abaúj-Zemplén megye gyümölcsstermesztésének múltja. Borsodi Szemle 4. szám. 9–17.
- A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája 1895.*
Budapest 1897. Magyar Statisztikai Közlemények 15.
- Magyarország állatállománya, gazdasági gépfelszerelése és gyümölcsfaállománya az 1935. évben.*
Budapest 1937. Magyar Statisztikai Közlemények 100.
- Mezőgazdasági statisztikai adatgyűjtemény 1870–1970. Földterület III. Községsoros adatok.*
Budapest 1970.
- Paládi–Kovács A.*,
1973/a. Néhány megjegyzés a magyar parasztság teherhordó eszközeiről. Ethnographia LXXXIV. 511–526.
- Paládi–Kovács A.*,
1973/b. Batyuzó lepedők és elnevezésük Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XII. 431–462.

- Román J.*, (szerk.)
1977–1979. Földrajzi nevek Borsod-Abaúj-Zemplén megye kéziratos térképein. Borsodi levéltári füzetek 6–9. Miskolc.
- Szendrei J.*,
1969. Teherhordás Szomolyán. Népi hagyományok Borsodban 1. 95–113.
- Viga Gy.*,
1982. A Bükk-vidéki falvak 19. századi életmódjához. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXI. 231–239.
- Viga Gy.*,
1983. Gyümölcsnevek a Bükkaljáról (Sajtó alatt a Névtani Értesítő 8. kötetben.).

OBSTBAU UND OBSTHANDEL AM FUSSE DES BÜKK-GEBIRGES

(Auszug)

Das südliche Hügelland des Bükk-Gebirges hat im Weinbau bedeutende Traditionen. Als eine Begleiterscheinung der Weinkultur hat auch der Obstbau eine grosse Bedeutung. In der vorliegenden Studie werden die Hauptzüge der Obstkultur mit der Forschungsmethoden der Ethnographie freigelegt. Der Verfasser sucht den Antwort auf die folgenden Fragen: was für eine Rolle der Obstbau im Leben der hiesigen Bevölkerung gespielt hat, wie sich die Obstkultur in das System der Arbeitsteilung und des Warenaustausches zwischen dem Tiefland und dem nördlichen Berggebiet eingefügt hat.

Der Obstbau dieser Gegend ist durch einen eigenartigen Widerspruch zu charakterisieren. Die geographischen Gegebenheiten sind zum Obstbau besonders günstig, der Obst bringt hier reiche Früchte, das Anbauniveau war aber sehr bescheiden. Die Obstkultur war auf diesem Gebiet ein „extensiver“ Wirtschaftszweig, trotzdem, dass sie einen bedeutenden, oft den grössten Gewinn brachte. Der Obstbau hätte die Möglichkeit, die schwierigen wirtschaftlich-sozialen Probleme am Jahrhundertsanfang zu erleichtern, die Entwicklung ging aber – gegenüber der intensiven Gartenkultur von anderen Landschaften – nicht in dieser Richtung.

In den Dörfern am Fusse des Bükk-Gebirges gab es keine abgesonderte Obstgärten, die Obstbäume waren im Hausgarten oder im Weingarten. Bis zu den zweiten Weltkrieg war der Baumbestand von schwacher Qualität, es waren vor allem anspruchlose Bäume. Besonders die Pflaume hatte eine grosse Bedeutung. Die Bäume waren eigentlich un gepflegt, die Besprengung gegen die Schädlinge verbreitete sich erst in den 1950-er Jahren, aber bis heutzutage ist es nicht allgemein.

Der Obst spielte in der Ernährung der Bevölkerung keine wichtige Rolle. Man hat mit Obst vor allem gerührte Speisen gekocht oder Gebäck gebacken. Ein bedeutendes Teil der Früchte wurde zur Marmelade gekocht oder gedörnt. Aus den Pflaumen hat man viel Branntwein gekocht. Das Eingemachte, das Einkochen der Früchte verbreitete sich erst in den 50-er Jahren in breiten Kreisen, damit hatten die Früchte in der Ernährung eine gewachsene Rolle. Die Obstfrucht war vor allem für Verkauf bestimmt. Ein Anteil wurde innerhalb der Kleinregion verkauft, die Pflaumen aber hat man mit Fuhrwerk auf das

Tiefland transportiert, wo man es für Getreide getauscht oder für Geld verkauft hat. Die einzigen Dörfer hatten spezielle Handelswege, die Bauern haben jedes Jahr denselben Weg durchwandert, sie hatten auch den Unterkunft immer ebendort. Auch die Frauen haben im Ruckkorb oder im Bündeltuch viel Obst auf den Markt der Nachbarstädte, nach Eger, Mezőkövesd, Miskolc getragen.

In der Studie wird der Obstbau vor allem als eine Form der Ökologie, als die Anpassung zu den geographischen Bedingungen bewertet und vorgestellt. Diese Erscheinung hat sich auf eine jahrhundertlange Arbeitsteilung zwischen dem Tiefland und dem Bergland gegründet.

Gyula Viga

